ANNA DOSTOIEVSKAIA

AMINTIRI

Traducere şi note de LEONIDA TEODORESCU
Lector: NINA GRIGORESCU Tehnoredactor: ELENA BABY
Tiraj 5-HO. Bun de tipar 11.02.197}. Coli tipar 25,7}.
Tiparul executat sub comanda
nr. 743 la întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918" Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97 «CrRa Bucureşti
iMw Republica Socialistă Romînia
1975 EDITURA UNIVERS
Coperta de *Petei Pusztai*

CUVÎNT ÎNAINTE (la *Amintiri)*

După ediţia: *A. F. JţocmoeecKan*
BOCnOMHHAHHH
H3flaTexnbCTBO „ XyflOxecrBeHHaa JlHTepaTypa"
MocKBa 1971
Toate drepturile asupra acestei versiuni sînt rezervate Editurii UNIVERS

Nu vn-am gîndit niciodată să-ini scriu memoriile. Şi pentru că sînt întru totul conştientă că-mi lipseşte orice talent literar, dar, mai ales, pentru că toată viaţa mea am fost atît de ocupată cu editarea operelor neuitatului meu soţ, încît abia dacă-mi ajungea timp să mă mai ocup de alte lucruri legate de memoria lui.

în 1910, cînd, din cauza sănătăţii tot mai şubrede, a trebuit să las în seama altora editarea operelor soţului meu, treabă care m-a preocupat atît de mult, şi cînd, la insistenţele doctorilor, am fost forţată să trăiesc departe

de capitală, s-a creat în existenţa mea un mare vid pe care a trebuit neapărat să-l umplu cu ceva care să mă intereseze, simţind că altfel n-o să mai rezist.

Trăind într-o izolare deplină, fără să iau parte deloc sau aproape deloc la evenimentele zilei, m-am cufundat incet-încet în trecutul care a fost atît de fericit pentru mine şi asta m-a ajutat să uit pustiul şi inutilitatea existenţei mele de acum.

Recitind caietele de însemnări ale soţului meu, ca şi pe ale mele, am găsit în ele amănunte atît de interesante, încît fără să vreau m-am gîndit să le transcriu într-un alt limbaj decît cel stenografie (aşa le însemnasem), cu atît mai mult cu cît am fost convinsă că ele îi vor interesa pe copiii mei, pe nepoţi şi poate şi pe unii admiratori ai

talentului neuitatului meu soţ, doritori să fle cum era Feodor Mihailovici în viaţa particulară.

Din aceste amintiri, pe care le-am scris fără nici o cronologie în decursul ultimelor cinci ierni (1911—1916), s-au adunat cîteva caiete, pe care am încercat să le pun într-o oarecare ordine.

Fără să garantez că amintirile mele vor fi captivante, pot să garantez în schimb că vor fi veridice şi obiective în relatarea faptelor: memoriile mele se bazează cu precădere pe însemnări şi sînt susţinute de referiri la scrisori şi la articole din ziare şi reviste.

Recunosc cu toată sinceritatea că memoriile mele suferă de multe păcate literare: povestirea trenează, capitolele sînt inegale, stilul vetust etc. Dar la şaptezeci de ani e greu să înveţi un lucru nou şi de aceea rog să mi se

ierte aceste păcate în numele dorinţei mele sincere şi profunde de a-l prezenta cititorilor pe F. M. Dostoievski cu toate calităţile şi lipsurile sale, aşa cum a fost el în viaţa particulară.

_Partea întîi COPILĂRIA ŞI ADOLESCENŢA

I

VENIREA MEA PE LUME

De Lavra Alexandr Nevski din Petersburg sînt legate multe din amintirile importante pentru mine: astfel, în singura biserică parohială a acesteia (care acum este biserica mănăstirii), aflată deasupra **intrării** principale au fost cununaţi părinţii mei. Iar eu m-am născut chiar la 30 august, de hramul sfîntului Alexandr Nevski, într-o casă a mănăstirii, binecuvîntarea şi botezul primindu-le de la preotul parohiei. In cimitirul Tihvinskcoe al Lavrei Alexandr Nevski este înmormîntat neuitatul meu soţ şi, dacă va binevoi destinul, îmi voi găsi şi eu, alături de el, locul odihnei veşnice. Toate parcă s-au unit ca să facă din Lavra Alexandr Nevski locul cel mai scump din lume pentru mine.

M-am născut la 30 august 1846, într-una din acele zile minunate de toamnă care sînt cunoscute la noi **sub** numele de „vara muierilor". Chiar şi astăzi sărbătoarea sfîntului Alexandr Nevski este socotită drept sărbătoarea cea mai mare a capitalei şi are loc o procesiune de la catedrala Kazan pînă la Lavră şi înapoi, procesiune însoţită de o mare mulţime de oameni, liberi de treburi în ziua aceea. In vremurile acelea de demult, însă, ziua de 30 august se sărbătorea şi mai solemn: prin mijlocul prospectului Nevski, de-a lungul a peste trei verste, se ridica un podeţ larg de lemn pe care, la înălţime, fără să se amestece cu mulţimea, mergea încet procesiunea,

strălucind de aurul crucilor şi al prapurilor. In urma lungului şir de preoţi, îmbrăcaţi în veşminte aurite şjt de brocart, veneau demnitarii, militarii cu cordoane şi decoraţii, iar după ei cîteva trăsuri aurite, de paradă, în care se aflau membrii familiei domnitoare. întreaga procesiune alcătuia un tablou de o asemenea frumuseţe că tot oraşul venea s-o vadă. Părinţii mei locuiau la primul etaj al unei case care aparţine şi astăzi Lavrei. Apartamentul era uriaş (11 camere), ferestrele dădeau spre prospectul Schllisselburg (astăzi), iar cîteva spre piaţa din faţa Lavrei. Familia era mare: o mamă bătrînă şi patru fii, dintre care doi erau însuraţi şi aveau copii. Trăiam uniţi şi în spiritul ospitalităţii de pe vremuri, astfel că în zilele de naşteie şi onomastice ale membrilor familiei, de Crăciun şi de Paşte, toate rudele apropiate şi îndepărtate se adunau la bunica de dimineaţă şi petreceau pînă noaptea tîrziu. Dar mai ales venea multă lume de 30 august, deoarece, dacă era timp frumos, ferestrele se lăsau deschise şi se putea vedea bine procesiunea, iar cu acest prilej îţi pe-treceai şi timpul într-o societate veselă şi cunoscută. Aşa a fost şi în ziua de 30 august 1846. Mama, împreună cu ceilalţi membri ai familiei, sănătoasă, veselă, îi primea şi-i servea bucuroasă pe musafiri, pentru ca, la un moment dat să dispară; toată lumea a fost convinsă că

tînăra s-a retras pentru a vedea de gustările musafirilor. Intre timp, însă, mama, care nu se aştepta ca „evenimentul" să se producă atît de repede, s-a simţit rău, probabil în urma oboselii şi a emoţiei, şi a trimis pe cineva după persoana necesară în asemenea ocazii. Mama s-a bucurat întotdeauna de o sănătate bună, a mai născut copii şi de aceea evenimentul aşteptat n-a provocat nici un fel de nelinişte şi de emoţie în casă.

Pe la ora două după-masă, s-a terminat liturghia solemnă din catedrală, au început să vuiască clopotele răsunătoare ale Lavrei şi, odată cu ieşirea procesiuni: prin porţile principale, s-au auzit sunetele solemne ale fanfarei militare din piaţă. Cei care stăteau la fereastră au început să-i cheme pe oaspeţii ceilalţi, s-au auzit

Casa există şi astăzi, neschimbată. (N. aut.)

exclamaţii: „Vine, vine, procesiunea a pornit". Şi iată, în sunetul acestor exclamaţii, al clopotelor şi al muzicii, pe care le auzea mama, am pornit şi eu pe drumul atît de lung al existenţei mele.

Procesiunea solemnă a trecut şi oaspeţii au început să se pregătească de plecare, dar îi reţinea dorinţa de a-şi lua rămas bun de la bunică, despre care li se spusese că s-a culcat puţin să se odihnească. In jurul orei trei, în sala unde erau musafirii, a intrat tatăl meu, ducînd-o la braţ pe bătrîna lui mamă. Tata s-a oprit în mijlocul camerei şi, emoţionat de evenimentul care avusese loc, a spus solemn: „Dragele noastre rude şi oaspeţi, vă rog să mă felicitaţi cu ocazia unei mari bucurii: Dumnezeu mi-a dăruit o fiică, Anna." Tatăl meu avea o fire deosebit de veselă, era glumeţ şi poznaş, ceea ce se cheamă „sufletul societăţii". Crezînd că vestea nu este decît o glumă, nimeni nu l-a crezut şi s-au pornit exclamaţiile: „Nu se poate! Grigori Ivanovici glumeşte! Cum e posibil? Anna Nikolaevna a fost tot timpul aici" etc. Atunci chiar bunica le-a vorbit oaspeţilor: „Nu, Grişa spune adevărul: acum o oră a venit pe lume nepoată-mea Niutocika!"

Au început să curgă felicitările, în prag a apărut o-fată cu cupe de şampanie. Toţi au băut în sănătatea nou-născutei, a părinţilor şi a bunicii. Doamnele s-au repezit s-o felicite pe lehuză (pe vremea aceea nu se luau nici un fel de precauţii medicale) şi s-o sărute pe „aia mică", iar bărbaţii, profitînd de absenţa doamnelor, au golit sticlele de şampanie, păstrate pentru ocazia ata, rostind toasturi în cinstea nou-născutei. In modul acesta solemn a fost întimpinată venirea mea pe lume şi toţi spuneau că e un semn bun pentru soarta mea viitoare. Mai tîrziu, prezicerea s-a împlinit: deşi a trebuit să trec prin multe lipsuri materiale şi suferinţe morale, socotesc viaţa mea ca deosebit de fericită şi n-aş schimba nimic din existenţa mea.

Să spun cîteva cuvinte despre părinţii mei. Neamul tatălui meu se trăgea din Malorusia şi străstrăbunicul său

Despre împrejurările care au însoţit venirea mea pe lume am auzit mai tîrziu, de la diverşi unchi şi mătuşi care se aflau în ziua aceea la noi, o mulţime de relatări cu tot soiul de variante şi de comentarii. (N. aut.)

purta numele de Snitko. Străbunicul, după ce şi-a vhidut moşia din gubernia Poltava, s-a mutat la Petersburg, luîndu-şi numele de Snitkin. Tatăl meu a fost educat în şcoala petersburgheză a iezuiţilor, dar nu s-a făcut iezuit şi toată viaţa a rămas un om bun şi naiv. Tata lucra la un departament sau minister. Mama era originară din Suedia şi se trăgea dîn

onorabila familie Miltopeus. Unul din străbunicii ei a fost episcop luteran, iar unchii ei savanţi. Lucru demonstrat şi de adăugarea terminaţiei *eus,* adoptată de savanţi dintr-un fel de cochetărie, ceva în genul adăugirii particulei de sau *von.* Strămoşii au trăit la Abo şi sînt îngropaţi în zidurile catedralei de acolo. Vizitînd odată Abo, în trecere prin Suedia, am încercat să găsesc în catedrală mormintele strămoşilor, neştiind, însă, nici limba finlandeză, nici suedeza, n-am putut să capăt nici un fel de informaţii de la paznic.

Tatăl mamei mele, Nikolai Miltopeus, a fost moşier în gubernia St. Michels şi toată familia locuia la moşie, în afară de fiul Roman Nikolaevici, care învăţa la Institutul de geodezie din Moscova. După ce şi-a terminat studiile şi a căpătat o slujbă la Petersburg, a vîndut

Tatăl meu povestea un episod ciudat din copilăria sa. Cînd avea vreo zece ani, mergea odată dis-de-dimineaţă (cam pe la 7) la şcoală pe cheiul Fontanka. Lingă palatul Anicikov s-a apropiat de el un domn înalt, bine îmbrăcat, alături de care era o femeie îmbrăcată sărăcăcios. Domnul l-a oprit pe băiat şi i-a spus: „Dacă vrei să faci o faptă bună, vino cu mine şi fii naşul fiului meu; iar dînsă va fi cumătră ta", adăugă el, arătînd-o pe bătrînică. Tatăl meu era un băiat curajos şi i-a urmat pe domn şi pe bătrînică, fără nici o ezitare. Au intrat într-o casă bogată, unde-i aştepta preotul şi îndată începu botezul. După ce a fost botezat copilul, preotul, cumătrul şi cumătră au fost serviţi cu ceai şi dulciuri şi domnul le-a dat cîte zece ruble celor doi naşi. Deoarece întîrziase la şcoală, tata s-a întors acasă şi a povestit cele întîm-plate. I s-a spus că există o credinţă: dacă toţi copiii dintr-o familie mor, pentru ca noul-născut să rămînă în viaţă acesta trebuie să fie botezat de primii oameni pe care-i va întîlni tatăl copilului. O asemenea naşă s-a întîmplat să fie bătrînică, iar naş tata. Mai tîrziu tata primea de Crăciun şi de Paşte cadouri de la finul său, iar odată a fost chemat să-şi binecuvînteze finul, care era foarte grav bolnav. Există de asemenea credinţa că rugăciunea şi binecuvîntarea naşului şi a naşei, îl salvează pe prunc de la moarte. Finul s-a făcut bine. Mai tîrziu tata a pierdut urma finului, mi-a spus cum îl cheamă, dar am uitat.

moşia tatălui său (răposat la vremea aceea) şi a mutat întreaga familie la Petersburg. Aici a murit în curînd bunică-mea, Anna-Maria Miltopeus, iar mama, împreună cu cele două surori, a continuat să locuiască la fratele ei. Mama a fost o femeie de o rară frumuseţe — înaltă, subţire, zveltă, cu trăsături uimitor de regulate. Avea o voce de soprană extrem de frumoasă, care i s-a păstrat aproape pînă la bătrîneţe. S-a născut în 1812 şi la nouăsprezece ani s-a logodit cu un ofiţer. Nu le-a fost dat să se căsătorească, deoarece el a luat parte la campania din Ungaria şi a fost ucis. Mama a suferit mult şi a hotărît să nu se mai mărite niciodată. Dar anii treceau şi încet-încet durerea s-a mai atenuat. în societatea rusă pe care o frecventa mama erau amatoare de petit (asta ţinea de obiceiurile vremii) şi într-o zi au fost invitaţi anume pentru ea doi tineri pretendenţi la însurătoare. Mama le-a plăcut foarte mult, dar cînd a fost întrebată dacă i-au plăcut ei tinerii prezentaţi, mama răspunse: „Nu, cel mai mult mi-a plăcut bătrînelul care tot timpul a povestit şi a rîs". Era vorba de tatăl meu. Pe vremuri oamenii care treceau de patruzeci de ani erau socotiţi bătrîni, iar tata avea pe atunci 42 de ani (se născuse în 1799). Tata şi-a petrecut vesel şi plăcut tinereţea, dar sub supravegherea unei mame severe a trăit fără excese şi din cauza aceasta la cei 42 de ani ai săi arăta ca un bărbat sănătos, bine făcut, rumen, cu nişte ochi albaştri minunaţi şi cu o dantură frumoasă, dar cu un păr bine rărit. Pînă la moartea mamei sale tata nu se gîndise să-şi întemeieze o familie şi de aceea era privit în societate ca un interlocutor agreabil, dar nicidecum ca

un posibil mire. A fost şi el prezentat mamei şi mama i-a plăcut foarte mult, dar, întrucît ea vorbea prost ruseşte, iar ei prost franţuzeşte, discuţiile lor nu se lungeau prea mult. Cînd, însă, i-au fost transmise spusele mamei, atenţia frumoasei domnişoare l-a interesat şi a început să viziteze intens casa unde o putea întîlni. Pînă la urmă s-au îndrăgostit unul de altul şi au hotărît să se căsătorească. Le stătea în cale, însă, un obstacol serios: mama era luterană, iar, după concepţia familiei ortodoxe a tatei, soţiile trebuiau să fie de o credinţă cu soţii lor. S-a ajuns pînă acolo că tata a hotărît să înfrunte familia şi să se însoare,

chiar dacă asta ar fi dus la ruperea relaţiilor cu unii din membrii familiei. Mama a aflat şi, nevrînd să producă discordie într-o familie atît de unită, a fost multă vreme în impas: să treacă la ortodoxism sau să renunţe la omul iubit. Hotărîrea ei a fost influenţată de o împrejurare: noaptea tîrziu, în ajunul zilei cînd trebuia să dea tatălui meu un răspuns definitiv, mama se ruga în genunchi in faţa crucifixului, cerîndu-i Domnului să-i vină în ajutor. Deodată, jridicîndu-şi capul, a văzut deasupra crucifixului o rază strălucitoare, care a luminat toată camera. Fenomenul s-a mai repetat de două ori. Mama a luat asta drept o îndrumare divină de a rezolva în favoarea tatălui chestiunea ce o frămînta. In aceeaşi noapte a avut un vis: se făcea că a intrat într-o biserică ortodoxă şi a început să se roage la epitaf. Visul a fost înţeles de mama tot ca un semn divin. Vă puteţi închipui uimirea mamei, cînd, după două săptămîni, venind pentru miruire la biserica Simeonovskaia (de pe strada Mohovaia) a fost aşezată lîngă epitaf şi a recunoscut întru totul tabloul din vis. Aceasta i-a liniştit conştiinţa. Devenind ortodoxă, mama a început să îndeplinească cu rîvnă ritualurile bisericeşti: postea, se împărtăşea, asimila, însă, cu dificultate rugăciunile în slavonă şi se ruga după o carte suedeză de rugăciuni. N-a regretat niciodată că şi-a schimbat religia, „altfel, spunea ea, m-aş fi simţit străină de soţ şi de copii şi mi-ar fi fost greu".
Părinţii mei au trăit împreună cam douăzeci şi cinci de ani şi au fost tot timpul foarte apropiaţi, fiind firi asemănătoare. Capul familiei a fost mama, care era un om de o mare voinţă; tata i s-a supus bucuros şi a obţinut pentru sine un singur lucru: libertatea de a căuta şi de a cumpăra în piaţa Apraxin şi alte pieţe (pe vremea aceea erau o mulţime de anticari) diverse rarităţi şi curiozităţi, cu precădere porţelanuri de valoare, la care se pricepea foarte bine.
In primii ani ai căsniciei, părinţii mei au locuit împreună cu bunica şi cu familia ei numeroasă. Cînd însă, cu cinci ani mai tîrziu, bunica a murit şi familia s-a împrăştiat, mama l-a convins pe tata să cumpere o casă pe lîngă spitalul Nikolai Suhoputnîi, împreună cu o uriaşă bucată de pămînt (în jur de două desiatine), care ocupa

spaţiul unde se află astăzi străzile Iaroslavskaia şi Kostromskaia şi care dădea în strada Malaia Bolotnaia, chiar pînă la fabrica lui Stiglitz.
Prima mea amintire este legată de o întîmplare din aprilie 1849, adică de cînd aveam doi ani şi opt luni. In curtea casei noastre era o magazie veche; mama a ho-tărît s-o dărîme şi să facă una nouă. Au venit lucrătorii, au făcut tot ce era de făcut şi n-a mai rămas decît să dărîme magazia. Mama a ieşit în marchiză, ca să vadă de departe cum se vor petrece lucrurile, iar după ea, s-a luat, curioasă, dădaca mea, cu mine în braţe. Din nefericire, căruţaşii care locuiau în fundul curţii au cam zăbovit, li s-a strigat să treacă mai repede şi ei au pornit într-un şir lung. Cînd se părea că, în sfîrşit, toţi au plecat şi lucrătorii s-au apucat să clatine magazia, a apărut deodată un căruţaş întîrziat. Era limpede că, dacă nu va izbuti

să se strecoare repede, va fi omorît şi el şi calul. S-a auzit trosnetul teribil al magaziei dărîmate şi ţipetele de groază ale celor de faţă, s-a ridicat un nor de praf şi în primul moment era greu să te dumireşti dacă s-a întîmplat sau nu nenorocirea. Din fericire, totul s-a terminat cu bine, dar strigătele speriate ale mamei şi ale dădacei m-au impresionat atît de mult, că am început să ţip ca din gură de şarpe. Mai tîrziu, cînd am încercat să aflu cînd s-a petrecut evenimentul, tata, după ce s-a uitat în registrele casei, a confirmat că magazia cea nouă s-a construit în primăvara lui 1849.
Cea de a doua amintire a mea se referă la boala de care am suferit cînd aveam trei ani. Nu ştiu de ce afecţiune sufeream, ştiu, însă, că medicul a recomandat să mi se pună pe piept cîteva lipitori. Ţin minte perfect cîtă repulsie aveam pentru viermii aceia care se tot încolăceau, cît mă temeam de ei şi cum căutam să mi-i rup de pe piept. îmi amintesc clar cum m-a dus mama să mă împărtăşesc şi să mă rog la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului Preamilostive (pe strada Şpalernaia). Văzînd că mama şi dădaca se roagă şi plîng, am început şi eu să mă rog şi să plîng în hohote. A doua zi după slujbă, a venit criza, după care am început să mă refac repede. In general, în familia noastră copiii se îmbolnăveau rar. Se întîmpla, desigur, să aibă guturai sau să

tuşească, dar toate bolile se tratau empiric şi totul se termina cu bine. Mi-aduc aminte de copilărie şi de tinereţe cu un sentiment dintre cele mai plăcute: mama şi tata ne iubeau foarte mult pe toţi şi nu ne pedepseau niciodată pe degeaba. Viaţa în familia noastră era molcomă, echilibrată, liniştită, fără certuri, drame şi catastrofe. Eram bine hrăniţi, scoşi în fiecare zi la plimbare, iar în timpul verii stăteam de dimineaţă pînă seara în grădină; iarna ne dădeam cu sania pe un derdeluş făcut tot acolo. Nu eram prea răsfăţaţi cu jucării şi din cauza asta le apreciam şi le păstram. Cărţi pentru copii n-am avut deloc; n-a încercat nimeni să ne „cultive". Cîteodată, ne spuneau poveşti, mai ales tata; după ce se întorcea de la slujbă, se culca pe divan, îi chema pe copii la el şi se apuca să povestească. Avea o singură poveste: despre Ivanuşka cel prostuţ, dar erau nenumărate variante şi fratele meu şi cu mine ne miram întotdeauna: de ce i se spune lui ivanuşka „cel prostuţ", odată ce ştie să iasă atît de deştept din tot felul de necazuri? Distracţii ni se ofereau rar: de Crăciun bradul, care se aprindea în fiecare seară, deghizările pe care le făceam; de lăsata secului ne duceau la bîlci şi ne dădeau în căluşei. De două ori pe an, în ajun de Crăciun şi de Paşte, mergeam la teatru, cu precădere la operă şi ia balet. Aceste distracţii rare erau, însă, foarte preţuite de noi şi luni întregi trăiam sub impresia fermecată a spectacolelor văzute (...)

II STUDIILE

Cîteva cuvinte despre instruirea mea. De la nouă la doisprezece ani am frecventat Şcoala Sf. Anna (de pe strada Kirocinaia). Toate lecţiile (în afara religiei) se ţineau în limba germană şi cunoaşterea acestei limbi mi-a folosit mai tîrziu, cînd am petrecut cu soţul meu cîţiva ani în străinătate. In anul 1858, s-a înfiinţat în capitală primul liceu pentru fete (liceul Mariinski) şi toamna am intrat acolo în clasa a doua. învăţam uşor şi

cînd am trecut în clasele a treia şi a patra am fost premiată cu cărţi, iar cînd am terminat liceul în 1864 am primit o medalie mare de argint. Cu un an înainte, N. A. Vîşnegradski a inaugurat Cursurile pedagogice,

pentru elevele care doreau să-şi continue studiile. In toamna anului 1864, am început să le frecventez şi eu. Pe vremea aceea lumea era pasionată de ştiinţele naturii, m-am lăsat şi eu antrenată de curent: fizica, chimia, zoologia îmi apăreau ca o „revelaţie" şi am intrat la secţia de fizico-matematică. Curînd însă, m-am convins că mi-am ales ceva ce nu corespundea înclinaţiilor mele şi că studiile mele s-au încheiat lamentabil: în timpul experienţelor de cristalizare a sărurilor, de pildă, rai-am ocupat mai mult de lectura romanelor decît de baloane şi de retorte şi acestea din urmă au suferit crunt; cît ni s-au ţinut lecţiile de zoologie, m-am simţit atrasă de ele, cînd, însă, s-a trecut la lucrările practice şi în faţa mea au început să disece o pisică moartă, spre marea mea ruşine am leşinat. Din acel an de studii mi s-au întipărit adînc în minte doar lecţiile deosebit de frumoase de istorie a literaturii ruse, ţinute cu talent de profesorul V. V. Nikolski, la care veneau studente din amîndouă secţiile.
în vara anului 1865, am avut certitudinea foarte tristă că boala tatălui meu este incurabilă şi că nu i-a mai rămas mult de trăit. Atunci, fiindu-mi milă să-l las pe dragul meu bolnav singur zile întregi, am hotărît să renunţ pentru o vreme la cursuri. Deoarece tata suferea de insomnie, îi citeam ore întregi romanele lui Dickens şi eram foarte mulţumită, dacă sub influenţa lecturii mele monotone putea să doarmă măcar puţin.
La începutul anului 1866, a apărut anunţul privind Cursurile de stenografie, pe care le va ţine P. M. Olhin în localul liceului de băieţi nr. 6. Aflînd că este vorba ca lecţiile să se ţină seara (cînd dragul meu părinte se retrăgea pentru odihnă), m-am hotărît să mă înscriu la cursurile de stenografie. A insistat foarte mult şi tata, care regreta că din cauza bolii lui am părăsit Cursurile pedagogice. La început, stenografia nu-mi reuşea deloc şi după a cincea sau a şasea lecţie am ajuns la concluzia că pentru mine asta e un fel de şaradă căreia n-am să-i

dau niciodată de capăt. Cînd i-am împărtăşit tatălui meu aceste gînduri, s-a indignat: mi-a reproşat că n-am destulă răbdare, tenacitate şi m-a pus să-i dau cuvîntul că am să-mi continui studiile, exprimîndu-şi convingerea că o să iasă o bună stenografă din mine. Bunul meu tată parcă a presimţit că mulţumită stenografiei o să-mi găsesc fericirea.
Pe 28 aprilie 1866, tatăl meu a decedat. Aceasta a fost prima nenorocire din viaţa mea. Durerea s-a manifestat violent: am plîns mult, am petrecut zile întregi la Bolşaia Ohta, pe mormîntul răposatului părinte, şi n-am putut să mă împac cu pierderea grea. Mama era alarmată de starea în care mă aflam şi mă implora să mă apuc de vreo treabă oarecare. Din păcate lecţiile de stenografie s-au întrerupt, dar bunul P. M. Olhin, profesorul nostru, aflînd de nenorocirea mea, ca şi de faptul că n-am mai venit la o mulţime de lecţii, mi-a propus să le înlocuiesc printr-o corespondenţă stenografică cu el. Urma să-i trimit de două ori pe săptămînă două-trei pagini dintr-o anumită carte, pe care le transcriam stenografie. Olhin îmi înapoia stenogramele, după ce corecta greşelile. Mulţumită acestei corespondenţe, care a ţinut toate cele trei luni ale verii, am făcut progrese mari în stenografie, cu atît mai mult cu cît fratele meu, care venise în vacanţă, îmi dicta aproape zilnic timp de o oră şi mai mult, astfel că, treptat, am ajuns să scriu nu numai corect stenografie, dar şi rapid. Iată de ce, cînd în septembrie 1866 s-au deschis din nou

cursurile, s-a constatat că sînt singura elevă a lui Olhin pe care acesta o putea recomanda cu încredere pentru o muncă literară. (...)

_Partea a doua
CUNOŞTINŢA CU DOSTOIEVSKI. CĂSĂTORIA

i

Pe trei octombrie 1866, în jurul orei şapte seara, am venit, ca de obicei, la liceul de băieţi nr. 6, unde profesorul de stenografie P.M. Olhin îşi ţinea cursul. Nu începuse încă: îi aştepta pe cei întîrziaţi. M-am aşezat la locul meu obişnuit şi abia am apucat să-mi aranjez caietele, că s-a apropiat Olhin şi, aşezîndu-se în bancă, alături de mine, mi-a spus:

— Anna Grigorievna, n-ai vrea să capeţi un post de stenografă? Mi s-a solicitat un stenograf şi m-am gîndit că poate ai să accepţi dumneata treaba asta.

— Vreau foarte mult, i-am răspuns eu, de mult visez să lucrez. Mă întreb doar dacă ştiu destul de bine stenografia ca să-roi asum o muncă de răspundere.

Olhin m-a liniştit. După părerea lui scriam destul de repede, pentru treaba ce mi se propunea, şi puteam face faţă foarte bine.

— Şi la cine este vorba să lucrez? m-am interesat eu.

— La scriitorul Dostoievski. Lucrează la un nou roman, pe care vrea să-l dicteze unui stenograf. Dostoievski crede că romanul va avea cam şapte coli de tipar de format mare şi propune pentru toată această muncă cincizeci de ruble.

M-am grăbit să-mi dau consimţămîntul. _Numele lui Dostoievski îmi era cunoscut din copilărie: fusese scriitorul preferat al tatălui meu. Eu însămi eram entuziasmată de lucrările lui şi am plîns citind *Amintiri din Casa morţilor.* Gîndul nu numai că am să-l cunosc pe talen-

tatul scriitor, dar că am să-l şi ajut în munca sa m-a emoţionat şi m-a bucurat mult.

Olhin mi-a dat un bileţel împăturit pe care scria: „Strada Stoliarnaia, colţ cu M. Meşceanskaia, casa lui Alonkin, ap. Nr. 13, să întrebe de Dostoievski" — şi mi-a spus:

— Te-aş ruga să te duci la Dostoievski mîine, la unsprezece şi jumătate, „nici mai devreme, nici mai tîrziu", cum mi-a precizat chiar el astăzi. Aici Olhin mi-a spus părerea lui în legătură cu Dostoievski, dar despre asta am să vorbesc mai tîrziu.

Olhin s-a uitat la ceas şi s-a urcat la catedră. Trebuia să recunosc că de data aceasta a fost o lecţie pierdută pentru mine: eram emoţionată şi plină de bucurie. Visul meu tainic s-a împlinit — am căpătat de lucru! Dacă Olhin, care este atît de pretenţios şi de sever, a găsit că ştiu destul de bine stenografia şi că scriu destul de repede, înseamnă că aşa este, altfel nu mi-ar fi propus această muncă. Asta m-a bucurat foarte mult şi m-a înălţat în propriii mei ochi. Simţeam că am păşit pe un drum nou, că pot să cîştig bani cu munca mea, că devin independentă, iar independenţa pentru mine, o fată a anilor şaizeci, era cea mai scumpă idee. _Dar şi mai plăcută şi mai importantă decît munca propusă mi se părea posibilitatea de a lucra cu Dostoievski şi de a cunoaşte personal pe acest scriitor.

Cînd m-am întors acasă, i-am povestit totul cu de-amănuntul mamei. A fost şi ea foarte mulţumită de succesul meu. _De bucurie şi de emoţie, n-am putut să închid ochii aproape toată noaptea şi tot căutam să mi-J imaginez pe Dostoievski. Considerîndu-l contemporan al tatălui meu, mi-l închipuiam un om de-a dreptul bătrîn. Ba îl vedeam un bătrîn gras şi chel, ba înalt şi slab, dar neapărat aspru şi posomorît, aşa cum îl găsea Olhin. Cel mai mult mă frămînta cum să vorbesc cu el. Dostoievski îmi părea atît de erudit şi atît de inteligent, că am şi început să tremur pentru fiecare cuvînt pe care urma să-l spun. Mă tulbura şi gîndul că nu ţin minte exact numele eroilor din romanele sale, şi eram ferm convinsă că o să vorbească despre ei. Nu m-am întîlnit niciodată în cercul meu cu literaţi de seamă şi mi-i imaginam ca

pe nişte fiinţe deosebite, cu care trebuie să vorbeşti într-un fel aparte. Amintindu-mi vremurile de atunci, îmi dau seama cît eram de copil, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei.

_II

La patru octombrie, în ziua memorabilă a întîlnirii mele cu viitorul meu soţ, m-am trezit vioaie şi plăcut emoţionată la gîndul că în ziua aceea urma să se înfăptuiască un vis cu care m-am răsfăţat atîta vreme: să mă transform din elevă sau cursantă într-un om independent, pe tărîmul ales de mine.

Am plecat mai devreme de acasă, ca să trec înainte pe la Gostinîi Dvor, să-mi procur o provizie de creioane şi de asemenea să-mi cumpăr o servietă mică, care, după părerea mea, ar fi putut să dea mai multă seriozitate înfăţişării mele adolescentine. Mi-am terminat cumpărăturile în jur de unsprezece şi ca să ajung la Dostoievski „nici mai devreme nici mai tîrziu" de ora fixată, am pornit-o încet pe Bolşaia Meşceanskaia şi pe Stoliarnaia, privindu-mi necontenit ceasul. La unsprezece douăzeci şi cinci mam apropiat de casa lui Alonkin şi am întrebat omul de serviciu care stătea la poartă unde se află apartamentul nr. 13. Mi-a arătat spre dreapta, unde, în gang, era intrarea pe scară. _Era o casă mare, cu o mulţime de apartamente mici, populate de negustori şi de meseriaşi. Mi-a amintit imediat de casa din romanul *Crimă şi pedeapsă,* în care locuia Raskolnikov, eroul romanului.

Apartamentul nr. 13 se afla la etajul întîi. Am sunat şi mi-a deschis imediat uşa o servitoare în vîrstă, cu un şal verde în pătrăţele aruncat pe umeri. Citisem de curînd *Crimă şi pedeapsă* şi m-am întrebat involuntar dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atît de mare în familia Marmeladovilor. [2] La în-

[2]- Era o expresie obişnuită a lui Feodor Mihailovici, care, nevrînd să-şi piardă timpul în aşteptarea cuiva, prefera să fixeze ora exactă a întîlnirii, adăugind întotdeauna: „Nici mai devreme, nici mai tîrziu". (N. aut.)

trebarea servitoarei pe cine doresc să văd, i-am răspuns-că am venit din partea lui Olhin şi că stăpînul ei a fost prevenit de vizita mea.

Nici n-am apucat să-mi scot gluga că s-a deschis o-uşă şi pe fundalul unei camere luminoase a apărut un bărbat tînăr[3], foarte brunet, cu părul zbîrlit, cu pieptul descoperit şi în papuci. Văzînd o persoană necunoscută, a scos un ţipăt şi a dispărut imediat pe o uşă laterală.

Servitoarea m-a invitat în sufragerie. Era mobilată, destul de modest: pe lîngă pereţi erau două sipete acoperite cu nişte covoraşe. Lîngă fereastră era un scrin cu o broderie albă pe el. De-a lungul unui alt perete era un divan, iar deasupra divanului atîrna o pendulă. Am remarcat cu satisfacţie că în clipa aceea ceasul arăta fix unsprezece şi jumătate.
Servitoarea m-a invitat să iau loc şi mi-a spus că domnul va veni îndată. într-adevăr, după vreo două minute a apărut Feodor Mihailovici, m-a invitat să trec în cabinetul de lucru şi a plecat să spună să ni se aducă ceai, după cum mi-am dat seama mai tîrziu.
_Cabinetul lui Feodor Mihailovici era o cameră mare, cu două ferestre, foarte luminoase în ziua aceea însorită, dar pe altă vreme făcea o impresie sumbră, fiind o cameră posomorîtă şi tăcută, destul de deprimantă din cauza liniştii şi a semiobscurităţii.
în fundul camerei se afla un divan moale tapisat cu o stofă maronie cam uzată; în faţa divanului era o masă rotundă cu o faţă roşie de stofă. Pe masă, o lampă şi două-trei albume; peste tot erau scaune tapisate şi fotolii. Deasupra divanului, într-o ramă de nuc, atîrna portretul unei doamne extrem de slabe, cu o rochie neagră şi cu o bonetă tot neagră. „Probabil că e soţia lui Dostoievski", m-am gîndit eu, necunoscîndu-i situaţia de familie.
Intre ferestre era o oglindă mare într-o ramă neagră. Intrucît peretele era mult mai lat decît oglinda, aceasta fusese aşezată mai aproape de fereastra din dreapta, ceea ce era foarte urît. Lîngă ferestre erau două vaze chinezeşti, mari, de o formă minunată. De-a lungul peretelui era un divan mare, încăpător, îmbrăcat în marochin verde, iar lîngă el o măsuţă pe care era pusă o carafă cu

apă. Vizavi, de-a curmezişul camerei, era masa de lucru, la care am stat tot timpul cît mi-a dictat Feodor Mihailovici. Ambianţa cabinetului era una dintre cele mai comune din cîte văzusem în casele unor oameni neînstăriţi.
Stăteam şi ascultam. Tot mi se părea că trebuie să aud dintr-o clipă într-alta ţipete de copii sau un răpăit de tobă; sau că se va deschide uşa şi o să intre în cabinet doamna aceea uscăţivă, al cărei portret abia-l văzusem.
A intrat, însă, Feodor Mihailovici şi, după ce s-a scuzat că a fost reţinut, m-a întrebat:
— Te ocupi demult de stenografie?
— Numai de o jumătate de an.
— Şi are mulţi elevi profesorul dumitale?
— La început s-au înscris peste o sută cincizeci, acum, însă, n-au mai rămas decît vreo douăzeci şi cinci.
— De ce aşa de puţini?
— Mulţi au crezut că stenografia se învaţă toarte uşor şi cînd au văzut că în cîteva zile nu poţi să faci mare lucru au renunţat la şcoală.
— Aşa e la noi cu tot ce e nou, a spus Feodor Mihailovici, mai întîi se apucă cu patimă, pe urmă se răcesc repede şi renunţă. Văd că trebuie să muncească şi cine mai are chef să muncească astăzi?
_La prima vedere Dostoievski mi s-a părut destul de bătrin. Dar de cum a început să vorbească parcă a întinerit şi m-am gîndit că nu poate să aibă

mai mult de treizeci şi cinci, treizeci şi şapte de ani. Era de statură mijlocie şi se ţinea foarte drept. Părul lui de un casta-niu-deschis, chiar puţin roşcat, era pomădat din belşug şi pieptănat lins. Dar ceea ce m-a uimit au fost ochii: unul era căprui, pupila celuilalt, însă, era lărgită aproape pînă la mărimea ochiului, aşa că irisul era aproape de neobservat. Această asimetrie a ochilor îi dădea privirii o expresie enigmatică. _Faţa lui Dostoievski, palidă şi bol-

In timpul unui acces de epilepsie, Feodor Mihailovici s-a lovit în cădere de un obiect ascuţit şi s-a rănit grav la ochiul drept. A început să se trateze la doctorul Junge, care i-a prescris să pună în ochi picături de atropină şi asta îi dilata pupila. (N. aut.)

năvicioasă, mi s-a părut foarte cunoscută, probabil datorită faptului că-i văzusem portretele. Era îmbrăcat cu o jachetă din postav albastru, destul de uzată, dar cu o cămaşă de un alb imaculat. După vreo cinci minute a intrat servitoarea şi ne-a adus două pahare cu ceai foarte tare, aproape negru. Pe tavă erau două chifle. Am luat un pahar. N-aveam chef de ceai, era şi foarte cald, dar, ca să nu par o mofturoasă, am început să beau. Şedeam lingă perete, în faţa măsuţei, iar Dostoievski ba se aşeza la masa lui de lucru, ba se plimba prin cameră, stingîn-du-şi des ţigara şi aprinzîndu-şi alta. Mi-a oferit şi mie ţigări. Am refuzat.

— Poate că refuzi numai din politeţe? spuse el. M-am grăbit să-l încredinţez nu numai că nu fumez,

dar că nici nu-mi place să văd doamne fumînd.

_Discuţia era fragmentară. Dostoievski trecea tot timpul de la o temă la alta. Avea o figură epuizată şi bolnăvicioasă. Aproape chiar de la primele fraze mi-a spus că e bolnav de epilepsie şi că acum cîteva zile a avut o criză. Sinceritatea asta m-a uluit. Despre viitoarea muncă Dostoievski nu spunea nimic clar:

— Să vedem cum o să facem, să încercăm, să vedem dacă e posibil.

Am început să cred că e puţin probabil să colaborăm. M-am gîndit chiar că Dostoievski se îndoieşte despre posibilitatea şi oportunitatea unui atare mod de lucru şi, poate, e gata să renunţe. Ca să-l ajut să ia o hotărîre. i-am spus:

— Bine, să încercăm, dacă însă o să vă fie incomod să lucraţi cu mine, să-mi spuneţi direct. Fiţi sigur că n-o să am nici o pretenţie.

Dostoievski a hotărît să-mi dicteze ceva din *Russki vestnik,* cu rugămintea să-i traduc stenograma în scriere obişnuită. A început să-nmi dicteze foarte repede, dar l-am oprit şi l-am rugat să nu dicteze mai repede decît vorbirea obişnuită.

Apoi am început să traduc scrierea stenografică în cea obişnuită şi am făcut-o destul de repede, Dostoievski, însă, mă tot grăbea şi se îngrozea că transcriu prea încet.

— Dar, l-am liniştit eu, de transcris ara să transcriu acasă şi nu aici, aşa că pentru dumneavoastră e totuna cît timp îmi va lua lucrul.

Citind cele transcrise, Dostoievski a găsit că am scăpat un punct şi că n-am scris prea clar un semn tare şi mi-a făcut o observaţie tăioasă. Era evident enervat şi nu-şi putea aduna nicicum gîndurile. Ba mă întreba cum mă cheamă, ca să uite imediat, ba începea să umble prin cameră, umbla mult, uitînd parcă de prezenţa mea. Şedeam fără să mă mişc, de

teamă să nu-i tulbur gîndurile.
In cele din urmă, Dostoievski mi-a declarat că e absolut incapabil să-mi mai dicteze şi, dacă pot, să vin la el în aceeaşi zi pe la opt. Atunci o să şi înceapă să-mi dicteze romanul. Mi-era foarte incomod să vin pentru a doua oară, dar, nedorind să amîn lucrul, am căzut de acord.
La despărţire, Dostoievski mi-a spus:
— Am fost bucuros cînd mi-a propus Olhin o fată stenografă şi nu un bărbat. Ştii de ce?
— De ce?
— Pentru că un bărbat s-ar fi apucat sigur de băutură, iar dumneata sper că n-o să bei.
Mi-a venit să rîd, dar mi-am reţinut zîmbetul.
— Sigur n-o să beau. Puteţi fi convins de asta, i-am răspuns cu toată seriozitatea.
_III
Am ieşit de la Dostoievski foarte tristă. Nu mi-a plăcut şi mi-a lăsat o impresie apăsătoare. M-am gîndit că e puţin posibil să putem colabora şi visurile mele de independenţă riscau să se facă praf... Era cu atît mai dureros, cu cît abia în ajun buna mea mamă se bucurase atît de noua mea activitate.
Era în jur de două cînd am plecat de la Dostoievski. Să mă duc acasă era prea departe: locuiam pe lîngă Smolnîi, pe strada Kostromskaia, în casa mamei mele, Anna Nikolaevna Snitkina. M-am hotărît să mă duc la

nişte rude care locuiau în intrarea Fonarnaia, să prînzesc la ei şi seara să mă duc la Dostoievski.
Rudele mele au manifestat un mare interes pentru noua mea cunoştinţă şi au început să mă întrebe în detaliu despre Dostoievski. Vorbind de una, de alta, timpul a trecut repede şi pe la opt mă şi apropiam de casa lui Alonkin. Pe servitoarea care mi-a deschis uşa, am întrebat-o cum îl cheamă pe stăpînul ei. De pe cărţile lui ştiam că prenumele îi este Feodor, dar nu-i cunoşteam patronimicul. Fedosia (acesta era numele servitoarei) m-a rugat din nou să aştept în sufragerie şi s-a dus să-şi anunţe stăpînul. Cînd s-a întors, m-a invitat să trec în cabinet. L-am salutat pe Feodor Mihailovici şi m-am aşezat pe vechiul meu loc, la măsuţă. Feodor Mihailovici, însă, n-a fost prea mulţumit şi mi-a propus să mă aşez la masa lui de lucru, asigurîndu-mă că o să-mi fie mai comod să scriu. Trebuie să recunosc că m-am simţit foarte măgulită de a lucra la masa la care fusese scrisă de curînd o lucrare atît de talentată ca romanul *Crimă şi pedeapsă.*
Mi-am schimbat locul, iar Feodor Mihailovici a ocupat locul meu la măsuţă. S-a interesat din nou de numele şi prenumele meu şi m-a întrebat dacă nu sînt cumva rudă cu tînărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent [4]. I-am spus că e vorba de o coincidenţă de nume. A început să mă întrebe din cine e compusă familia mea, unde am învăţat, ce m-a făcut să mă apuc de stenografie etc.
La toate întrebările am răspuns simplu, serios, aproape aspru, după cum mă asigura mai tîrziu Feodor Mihailovici. Hotărîsem de multă vreme că în cazul cînd va trebui să stenografiez pentru persoane particulare mai puţin cunoscute de mine, să stabilesc de la început numai relaţii de lucru,

evitînd orice familiaritate, ca să nu încerce nimeni să-mi spună vreun cuvînt deplasat. Cred că nici n-am zîmbit măcar vreodată în timpul discuţiei eu Feodor Mihailovici şi seriozitatea mea i-a plăcut foarte mult. Mi-a mărturisit mai tîrziu că a fost plăcut surprins de felul în care mă purtam. El se obişnuise să întîlnească în societate nihiliste a căror purtare o observase şi îl

revolta în acelaşi timp. A fost cu atît mai bucuros să descopere în mine un gen cu totul opus faţă de cel dominant al tinerelor fete de pe atunci.
Intre timp, Fedosia a pregătit în sufragerie ceaiul şi ne-a adus două pahare, două chifle şi lămîie. Feodor Mihailovici mi-a oferit din nou să fumez şi m-a tratat cu pere
La ceai discuţia a căpătat un ton şi mai sincer şi mai binevoitor. _Mi s-a părut deodată că-l cunosc de multă vreme pe Dostoievski şi am încercat o plăcută senzaţie de uşurare.
Nu ştiu cum, în timpul discuţiei s-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte [5]. Feodor Mihailgyici s-a lăsat furat de amintiri.
—J Mi-aduc aminte, spunea el, cum stăteam în piaţa Semrcmovskaia, în mijlocul prietenilor mei condamnaţi şi, văzînd cum se fac pregătirile, ştiam că mi-au rămas; de trăit doar cinci minute. Aceste minute, însă, erau pentru mine ani, zeci de ani, într-atît mi se părea că mai am mult de trăit! Ni s-au şi pus cămăşile de condamnaţi şi ne-au împărţit cîte trei. Eram al optulea, în rîndul al treilea. Primii trei au fost legaţi de stîlpi, după două, trei minute primele două grupuri ar fi fost împuşcate şi după asta ar fi venit rîndul nostru. Cît mai voiam să trăiesc, Doamne Dumnezeule! Mi-am amintit tot trecutul, faptul că nu l-am prea folosit cum trebuie şi aş fi vrut aşa de mult să iau totul de la capăt şi să mai trăiese mult, mult de tot... Deodată, a răsunat anularea comenzii şi am căpătat curaj. Tovarăşii mei au fost dezlegaţi de la stîlpi, aduşi înapoi şi ni s-a citit o nouă sentinţă: eu eram condamnat la patru ani muncă silnică. Nu ştiu *o* jdtă zi mai fericită! Am tot umblat prin celuia mea din închisoarea Alexeevskaia şi am tot cîntat, tare, atît eram de bucuros de viaţa ce mi-a fost dăruită! Mai tîrziu i s-a permis fratelui meu să-şi ia rămas bun de la mine şi în ajun de Crăciun am fost trimis pe drumul lung al deportării. Păstrez şi acum scrisoarea pe care am trimis-o răposatului meu frate în ziua pronunţării sentinţei. De curînd, un nepot mi-a înapoiat această scrisoare.
Povestirea lui Feodor Mihailovici m-a îngrozit. M-a uimit, însă, şi faptul că e atît de sincer cu mine, rare

eram aproape un copil şi pe care mă vedea în ziua aceea pentru prima dată în viaţa lui. Acest om, aparent ascuns şi aspru, îmi povestea trecutul său cu asemenea amănunte, atît de sincer şi de intim, că m-am mirat fără să vreau. Abia mai tîrziu, după ce i-am cunoscut situaţia familială, am înţeles cauza acestei încrederi şi sincerităţi: pe atunci Feodor Mihailovici era absolut singur şi înconjurat de oameni duşmănoşi faţă de el. Simţea prea mult nevoia de a-şi împărtăşi gîndurile oamenilor la care intuia o atitudine caldă şi atentă. Sinceritatea aceasta din prima zi a cunoştinţei noastre mi-a plăcut foarte mult şi mi-a lăsat o amintire fermecătoare.

Discuţia noastră trecea de la o temă la alta, iar de lucrat tot nu începeam să lucrăm. Asta mă neliniştea: se făcea tîrziu şi aveam un drum lung pînă acasă. I-am promis mamei că am să mă întorc de la Dostoievski direct acasă şi-mi era teamă acum că o să se neliniştească. Mi-era neplăcut să-i reamintesc lui Feodor Mihailovici de scopul pentru care am venit şi m-am bucurat foarte mult cînd şi-a adus singur aminte şi mi-a propus să înceapă să dicteze. M-am pregătit, iar Feodor Mihailovici a început să se plimbe destul de repede prin cameră, în diagonală, de la uşă spre sobă, şi de fiecare dată cînd ajungea lingă sobă ciocănea în ea de două ori. In tot acest timp fuma, aruricînd des ţigara neterminată într-o scrumieră aşezată la marginea mesei de scris.
După ce a dictat o bucată de vreme, Feodor Mihailovici m-a rugat să-i citesc cele scrise şi m-a oprit chiar după primele cuvinte:
— Cum adică „m-am întors din Ruletenburg"? Am spus eu ceva de Ruletenburg?
— Da, Feodor Mihailovici, aţi dictat cuvîntul acesta
— Nu se poate!
— Fiţi amabil, există în romanul dumneavoastră un oraş care să se numească aşa?
— Da, acţiunea se petrece într-un oraş cu cazinouri, pe care l-am numit Ruletenburg.
• Mai tîrziu, începutul a fost transformat şi suna altfel („în sfîrşit, m-am întors după o absenţă de două săptămîni. Ai noştri se aflau de trei zile la Ruletenburg"). (N. aut.)

— Atunci, dacă există, înseamnă că dumneavoastră aţi dictat sigur acest cuvînt, altfel de unde era să-l iau?
— Ai dreptate, a recunoscut Feodor Mihailovici, am încurcat eu ceva.
Am fost foarte mulţumită că neînţelegerea s-a lămurit. Cred că Feodor Mihailovici era prea cufundat în gîndurile sale sau poate prea obosit şi de aici eroarea. Dealtfel, şi-a dat seama şi el de asta, deoarece mi-a spus că nu mai e în stare să dicteze şi m-a rugat să-i aduc cele dictate a doua zi la douăsprezece. I-am promis.
Ceasul a bătut ora unsprezece şi m-am pregătit să plec. Aflînd că locuiesc în Peski, Feodor Mihailovici mi-a spus că n-a fost niciodată prin acea parte a oraşului şi că habar n-are pe unde se găsesc Peski. Dacă, însă, e departe, poate să-şi trimită servitoarea să mă conducă. Bineînţeles că am refuzat. Feodor Mihailovici m-a condus pînă la uşă şi i-a spus Fedosiei sămi lumineze scara.
Acasă i-am povestit cu încîntare mamei cît de sincer şi de bun a fost Dostoievski cu mine, dar, ca să n-o necăjesc, i-am ascuns impresia apăsătoare pe care mi-a lăsat-o această zi petrecută într-un mod atît de neobişnuit. _Impresia a fost într-adevăr copleşitoare: pentru prima dată în viaţă am văzut un om inteligent, bun, dar nefericit, părăsit parcă de toţi şi în inima mea s-a cuibărit un sentiment de profundă compasiune...
Eram foarte obosită, aşa că m-am culcat, rugînd să fiu trezită cît mai devreme ca să am timp să transcriu tot ce mi s-a dictat şi să-i aduc cele scrise lui Feodor Mihailovici la ora stabilită.
_IV
A doua zi m-am sculat devreme şi m-am apucat imediat de lucru. îmi dictase relativ puţin, dar am vrut să transcriu cît mai frumos şi mai citeţ

şi asta mi-a luat destul timp. Oricît m-am grăbit, am întîrziat totuşi cu o jumătate de oră.
Pe Feodor Mihailovici l-am găsit foarte neliniştit.
— începusem să cred, îmi spuse el, că lucrul ţi s-a părut greu şi că n-ai să mai vii. Nu mi-am notat nici
27
măcar adresa dumitale şi riscam să pierd tot ce-am dictat ieri.
— Îmi pare foarte rău că am întîrziat atît de mult, mă scuzai eu, vă asigur, însă, că dacă ar fi fost să renunţ la lucru, v-aş fi anunţat şi v-aş fi adus paginile dictate.
— Sînt atît de neliniştit, îmi explică Feodor Mihailo-vici, pentru că trebuie să scriu romanul pînă la întîi noiembrie şi eu nu i-am elaborat nici măcar planul. Ştiu doar că trebuie să aibă cel puţin şapte coli în ediţia Stellovski.
I-am cerut amănunte şi Feodor Mihailovici mi-a explicat cum s-a lăsat prins într-o cursă de-a dreptul revoltătoare.
_După moartea fratelui său mai mare, Mihail [6], Feodor Mihailovici a luat asupra sa toate datoriile rămase în urma revistei *„Vremea*[7], editată de acesta. Datoriile erau în poliţe şi creditorii îl agasau teribil pe Feodor Mihailovici, amenin ţîndu-l că-i vor pune sub sechestru.averea, iar pe el îl vor trimite la închisoarea datornicilor.
Datoriile ce nu mai sufereau amînare se ridicau la trei mii de ruble. Feodor Mihailovici a căutat bani peste tot, dar fără nici un rezultat. _Cînd toate încercările de a se înţelege cu creditorii s-au dovedit zadarnice şi Feodor Mihailovici a ajuns la disperare, a apărut pe neaşteptate editorul F. T. Stellovski cu propunerea de a cumpăra cu trei mii de ruble dreptul de a edita opere complete în trei volume. Mai mult, Feodor Mihailovici se obliga, în •contul aceleiaşi sume, să scrie şi un nou roman.
Feodor Mihailovici era într-o situaţie critică şi a acceptat toate clauzele contractului numai ca să scape de amenin ţarea privării de libertate. înţelegerea s-a încheiat în (vara) anul (lui) 186{5) şi Stellovski a depus imediat la notar suma respectivă. Banii aceştia au fost plătiţi a doua zi creditorilor şi astfel lui Feodor Mihailovici nu i-a rămas nimic. Şi mai neplăcut a fost faptul că numai după cîteva zile toţi aceşti bani s-au întors din nou la Stellovski. S-a dovedit că acesta a cumpărat pe un preţ de nimic poliţele lui Feodor Mihailovici şi că le-a protestat prin doi intermediari. Stellovski a fost un exploatator viclean şi abil al scriitorilor şi compozitorilor noştri (Pisemski, Krestovski, Glinka)[s].
28
Ştia să pîndească momentele critice din existenţa lor şi să-i prindă în cursă. Preţul de trei mii de ruble pentru dreptul de editare era prea neînsemnat, dacă avem în vedere succesul de care se bucurau romanele lui Dostoievski. _Cea mai grea clauză consta, însă, în obligaţia de a prezenta noul roman pînă la 1 noiembrie 1866. In cazul cînd Feodor Mihailovici n-ar fi predat romanul la timp, ar fi fost obligat să plătească o amendă însemnată, **iar** dacă n-ar fi predat romanul nici pînă la 1 decembrie al aceluiaşi an, ar fi pierdut drepturile asupra operelor sale, care ar fi trecut pentru totdeauna în proprietatea lui Stellovski. Era evident că ticălosul miza tocmai pe asta.
In 1866, Feodor Mihailovici era foarte ocupat cu punerea la punct a

romanului *Crimă şi pedeapsă.* Cum ar mai fi putut el, un om bolnav, să mai scrie o lucrare nouă atît de vastă?
Cînd s-a întors la Moscova, Feodor Mihailovici era disperat din cauza imposibilităţii de a îndeplini într-o lună şi jumătate-două condiţiile contractului încheiat cu Stellovski. Prietenii lui Feodor Mihailovici — A. N. Mai-kov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomostiev [9] şi alţii, dorind să-l scoată din încurcătură, i-au propus să facă un plan al romanului. Fiecare dintre ei ar fi scris o parte a romanului şi astfel trei, patru oameni, ar fi reuşit să termine romanul la timp; lui Feodor Mihailovici nu i-ar fi rămas decît să redacteze romanul şi să şlefuiască asperităţile inevitabile în condiţiile unei asemenea munci. Feodor Mihailovici a respins propunerea: prefera să plătească amenda sau să-şi piardă drepturile literare decît să semneze o carte scrisă de altcineva. Atunci prietenii l-au sfătuit pe Feodor Mihailovici să apeleze la ajutorul unui stenograf. A. P. Miliukov şi-a amintit că-l cunoaşte pe profesorul de stenografie P. M. Olhin, a trecut pe la acesta şi l-a rugat să-l viziteze pe Feodor Mihailovici, care, deşi avea mari îndoieli cu privire la reuşita uner asemenea munci, s-a hotărît totuşi să apeleze la ajutorul unui stenograf, presat de termenul apropiat.
Faptul este amintit şi de A. P. Miliukov în amintirile sale *(Jtoriceskî Vestnik",* 1881). (N. aut.)
Oricît de puţin mă pricepeam la oameni pe atunci, totuşi procedeul lui Stellovski m-a revoltat teribil.
Ni s-a adus ceaiul şi Feodor Mihailovici a început să-mi dicteze. Probabil că-i era greu să intre în atmosferă: se oprea adesea, se gîndea, mă ruga să-i citesc ce dictase şi după o oră mi-a spus că e obosit şi că vrea să se odihnească.
Ca şi cu o zi înainte, am început să discutăm. _Feodor Mihailovici era agitat şi trecea de la un subiect la altul. M-a întrebat din nou cum mă cheamă, ca să uite în clipa următoare. De vreo două ori mi-a oferit ţigări, deşi îi spusesem că nu fumez.
Am început să-l întreb despre scriitorii noştri şi asta l-a animat. Răspunzînd la întrebările mele, scăpa parcă de gîndurile sale obsedante şi începea să vorbească liniştit, chiar vesel. _Cîte ceva din cele spuse atunci mi-a rămas în minte.
Pe Nekrasov Feodor Mihailovici îl socotea prietenul tinereţii sale şi-i aprecia mult talentul poetic. Pe Maikov îl iubea nu numai ca pe un poet talentat, dar şi ca pe unul dintre cei mai inteligenţi şi mai fermecători oameni. Despre Turgheniev vorbea ca de un talent de prima mărime, li părea rău doar că, stînd mult în străinătate. Turgheniev a început să înţeleagă mai puţin Rusia şi pe ruşi.
După o scurtă pauză ne-am apucat iar de lucru. Feodor Mihailovici a început din nou să se enerveze şi să se frămînte: probabil, nu-i mergea lucrul. îmi explic asta prin neobişnuinţa de a-şi dicta lucrarea unei persoane puţin cunoscute.
In jurul orei patru, m-am pregătit să plec, promiţînd să aduc a doua zi la douăsprezece cele dictate. La despărţire, Feodor Mihailovici mi-a dat un teanc de hîrtie groasă pentru corespondenţă, liniată foarte fin, pe care scria în mod obişnuit, şi mi-a arătat ce fel de margini trebuie să las.
_V
Aşa a început şi a continuat colaborarea noastră. Veneam la Feodor

si rămîneam pînă la patru. în tot acest timp, îmi dicta în trei reprize cîte o jumătate de oră şi mai mult, iar între dictări beam ceai şi discutam. Am observat cu bucurie că Feodor Mihailovici începea să se deprindă cu noua metodă de lucru şi cu fiecare vizită a mea devenea tot mai liniştit. Asta am văzut mai ales atunci cînd, după ce socotisem cîte pagini scrise de mine fac o pagină de ediţie Stellovski, puteam să socotesc precis cît reuşea să dicteze. Numărul tot mai mare de pagini îl anima şi-I bucura mult pe Feodor Mihailovici. Mă întreba adesea: „Cîte pagini am scris ieri? Dar cîte avem cu totul? Ce-crezi, terminăm la timp?"
In discuţiile sale amicale cu mine Feodor Mihailovici îmi dezvăluia în fiecare zi cîte un aspect trist al vieţii sale. O profundă compasiune îşi făcea loc în inima mea, cînd îi ascultam povestirile despre împrejurările grele din viaţa lui, din care, probabil, n-a ieşit niciodată şi nici nu putea să iasă.
La început, mi s-a părut ciudat că n-am văzut în casă pe nimeni din familie. Nu ştiam din cine e compusă familia lui şi unde se găseşte în prezent. N-am întîlnit decît un membru al familiei sale, cred că în cea de a patra zi. După ce mi-am terminat lucrul, tocmai ieşeam pe poarta casei, cînd m-a oprit un tînăr pe care îl mai văzusem în vestibul la prima mea vizită. De aproape, mi s-a părut şi mai urît. Avea o faţă smeadă, aproape galbenă, ochi negri cu globul galben şi dinţii îngălbeniţi de tutun.
— Nu m-aţi recunoscut? mă întrebă familiar tînărul. V-am văzut la papă. Nu vreau să intru în timp ce lucraţi, dar aş fi curios să ştiu cum devine cazul cu stenografia asta, cu atît mai mult cu cît mă apuc şi eu să studiez stenografia zilele astea. îmi daţi voie? Şi fără nici *o* jenă mi-a luat servieta, a deschis-o şi a început să se uite chiar pe stradă la stenograme. M-am fîstîcit atît de mult din cauza impertinenţei lui, că nici n-am protestat.
— Curioasă chestie, mormăi el neglijent, înapoindu-mi servieta.

„Se poate oare ca un om atît de bun şi de delicat ca Teodor Mihailovici să aibă un fiu atît de prost crescut?: m-am gîndit.
Pe zi ce trecea, Feodor Mihailovici era tot mai bun şi mai prietenos cu mine. îmi spunea adesea *„golubka"* era alintarea lui preferată), „buna Anna Grigorievna". „drăguţă" şi eu puneam toate acestea în contul bunăvoinţei sale faţă de mine, faţă de o fată tînără, aproape un copil. Îmi era atît de plăcut să-i uşurez munca şi să văd cum convingerea mea că lucrul merge bine şi că romanul va fi gata la timp îl bucură pe Feodor Mihailovici şi-i ridică moralul! In sinea mea eram foarte mîndră de faptul că nu numai îl ajut pe scriitorul meu preferat, dar că-i şi influenţez în bine starea de spirit. Toate acestea mă ridicau în propriii mei ochi.
Am încetat să mă tem de „scriitorul celebru" şi am început să discut cu el liber şi sincer, cum aş fi făcut-o cu un unchi sau cu un vechi prieten. II tot întrebam pe Feodor Mihailovici despre diversele întîmplări din viaţa lui, iar el îmi satisfăcea cu plăcere curiozitatea. îmi povestea în amănunt detenţiunea sa de opt luni în fortăreaţa Petropavlovskaia, modul în care comunicau ciocănind în perete. îmi povestea despre viaţa lui la ocnă, despre condamnaţii care-şi ispăşeau pedeapsa odată cu el. îşi amintea de

străinătate, de călătoriile şi întîlnirile sale; despre rudele sale din Moscova la oare ţinea foarte mult. Mi-a spus odată că a fost însurat, că soţia lui a murit în urmă cu trei ani şi mi-a arătat portretul ei. Portretul nu mi-a plăcut: răposata Dostoievskaia, după cîte mi-a spus Feodor Mihailovici, a pozat fiind grav bolnavă, cu un an înainte de moarte, şi arăta îngrozitor, aproape ca o moartă. Tot atunci am aflat cu plăcere că tînărul nemanierat, care mi-a displăcut atît de mult, era iiu vitreg, copilul soţiei sale, din prima ei căsătorie cu Alexandr Ivanovici Isaev. Feodor Mihailovici mi se plîn-gea adesea de datoriile sale, de lipsa de bani, de situaţia
materială grea. Mai tîrziu mi-a fost dat să fiu chiar martora dificultăţilor sale materiale.
_Toate povestirile lui Feodor Mihailovici erau atît de triste, încît odată nu m-am putut abţine şi l-am întrebat:
Feodor Mihailovici, de ce vă amintiţi numai de
nenorociri? Mai bine mi-aţi povesti cum aţi fost fericit.
— Fericit? N-am fost niciodată fericit, cel puţin nu asa cum am visat întotdeauna. Acum cîteva zile i-am scris prietenului meu baronul Vrangel, că, în ciuda tuturor necazurilor de care am avut parte, tot mai sper să încep o viaţă nouă şi fericită.
Cit de greu mi-era să aud asta! Părea ciudat că la anii lui, deloc puţini, acest om talentat şi bun n-a găsit încă fericirea dorită şi nu putea decît să viseze la ea.
Odată Feodor Mihailovici mi-a povestit cu lux de amănunte cum i-a cerut mina Annei Vasilievna Korvir Krukovskaia [10], cît a fost de bucuros cînd a primit acordul acestei fete inteligente, bune şi talentate, şi cît i-a fost de greu să renunţe, conştient fiind că din cauza convingerilor lor opuse, fericirea lor e imposibilă.
Intr-o zi, cînd era deosebit de agitat, Feodor Mihailovici mi-a spus că se află într-un moment de răscruce, deschizîndu-i-se trei căi: fie să plece în Orient, la Con-stantinopol şi Ierusalim, şi, poate, să rămînă acolo pentru totdeauna; fie să plece în străinătate, să joace ruletă şi

Alintare, frecventă la ruşi (literal-porumbiţă).

:t Odată, venind la lucru, am văzut că lipseşte una din minunatele vaze chinezeşti, pe care Feodor Mihailovici le primise în dar de la prietenii săi din Siberia. L-am întrebat: „Vai de mine, s-a spart vaza?" „Nu, nu s-a spart, mi-a răspuns Feodor Mihailovici, a fost amanetată. Mi-au trebuit urgent douăzeci şi cinci de ruble şi am fost nevoit să amanetez vaza." După vreo trei zile, cealaltă vază a avut aceeaşi soartă.
Într-o altă zi, după ce am terminat de stenografiat, trecînd prin sufragerie, am văzut pe masa pregătită pentru prînz o lingură de lemn şi i-am spus, rîzînd, lui Feodor Mihailovici, care mă conducea: „Ştiu ce-o să mîncaţi astăzi — casă de hrişcă". „De unde ştii?" „După lingură. Se spune că e mai gustoasă cînd o mănînci cu o lingură de lemn". „Ei bine, n-ai ghicit: am avut nevoie de bani şi am fost nevoit să amanetez lingurile de argint. Pentru un serviciu incomplet se dă mult mai puţin decît pentru unul complet, aşa că a trebuit să o dau şi pe a mea. Feodor Mihailovici se referea întotdeauna cu umor la greutăţile sale materiale. (N. aut.)

să se lase prins în vîrtejul jocului care-l captiva atît; fie, în fine, să se însoare pentru a doua oară şi să-şi caute fericirea şi bucuria în viaţa de familie. Rezolvarea acestor probleme, care trebuia să-i schimbe radical viaţa, îl fră-mînta foarte mult pe Feodor Mihailovici şi, văzînd atitudinea

mea prietenoasă, m-a întrebat ce l-aş sfătui.
Recunosc că o asemenea întrebare m-a pus în dificultate, întrucît şi dorinţa de a pleca în Orient", ca şi cea de a deveni jucător, îmi apăreau neclare şi oarecum fantastice; gîndindu-mă că printre cunoscuţii şi rudele mela sînt familii fericite, l-am sfătuit să se căsătorească pentru a doua oară şi să-şi caute fericirea în viaţa de familie.
— Aşa crezi dumneata, m-a întrebat Feodor Mihailovici, că mai pot încă să mă căsătoresc? Şi c-o să se găsească cineva care să se mărite cu mine? Şi atunci ce soţie să-mi aleg — deşteaptă sau bună?
— Deşteaptă, desigur.
— Ei, nu, dacă e să-mi aleg, o să-mi aleg o soţie bună, care să mă preţuiască şi să mă iubească.
Fiindcă venise vorba de posibila sa căsătorie, Feodor Mihailovici m-a întrebat de ce nu mă mărit. I-am răspuns că aveam doi pretendenţi, că amîndoi erau nişte oameni minunaţi, pe care îi respect foarte mult, dar nu iubesc pe nici unul şi că aş vrea să mă mărit din dragoste.
— Neapărat din dragoste, m-a susţinut cu căldură Feodor Mihailovici, pentru o căsătorie fericită numai respectul nu este suficient!
_VI
Odată, pe la mijlocul lui octombrie, în timp ce lucram. a apărut în uşa cabinetului A. N. Maikov. Ii văzusem portretele, aşa că l-am recunoscut imediat.
Faptul că Feodor Mihailovici intenţiona *serios* să plece ta Orient este dovedit şi de scrisoarea de recomandare, găsită printre hîrtiile sale, adresată lui A. S. Engelgardt (reprezentantul misiunii imperiale ruse la Constantinopol) şi care i-a fost dată de E. P. Kovalevski", preşedintele de atunci al Fondului literar. Scrisoarea este datată 3 iunie 185(3). (N. aut.)

, Ce viaţă patriarhală duceţi voi, îi spuse în gluma
lui Feodor Mihailovici, uşa spre scară e deschisă, servitoarea nu-i pe nicăieri, poţi să iei totul din casă.
Feodor Mihailovici s-a bucurat vădit de venirea lui Maikov. S-a grăbit să ne facă cunoştinţă, numindu-mă sîrguincioasa mea colaboratoare", ceea ce mi-a făcut multă plăcere. Auzind cum mă cheamă, Apollon Niko-laevici m-a întrebat dacă nu sînt cumva rudă cu scriitorul **Snitkin,** decedat de curînd (era o întrebare obişnuită ori de cîte ori mă întîlneam cu scriitori) şi pe urmă s-a grăbit să ne lase să lucrăm mai departe. Ne-am propus să facem o pauză şi Feodor Mihailovici l-a condus pe Maikov în camera vecină. Au vorbit cam vreo douăzeci de minute, timp în care am transcris ce-mi dictase.
Maikov s-a întors în cabinet ca să-şi ia rămas bun de la mine şi l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi dicteze ceva. Pe vremea aceea stenografia era o noutate şi interesa pe toată lumea. Feodor Mihailovici i-a satisfăcut dorinţa şi mi-a dictat o jumătate de pagină de roman. Am citit imediat, cu voce tare, cele scrise. Maikov privea cu atenţie stenograma, repetînd mereu:
— Ei, da, nu pricep nimic!
Apollon Nikolaevici mi-a plăcut foarte mult. îl admiram şi înainte ca poet, iar laudele lui Feodor Mihailovici, care spunea despre el că e un om bun, fermecător, mi-au întărit şi mai mult plăcuta impresie.
Cu cît trecea timpul, cu atît Feodor Mihailovici era mai captivat de lucru.

Acum nu-mi mai dicta ceea ce compunea în prezenţa mea, ci după însemnările pe care le făcea noaptea. Uneori, scria atît de mult, tocit trebuia să stau după miezul nopţii ca să transcriu cele dictate peste zi. In schimb, cu ce triumf îi anunţam a doua zi noul număr de pagini! Ce plăcere-mi făcea să văd zîm-betul vesel al lui Feodor Mihailovici drept răspuns la asigurarea mea că lucrul merge bine şi că, fără îndoială, va fi terminat la timp.
Am intrat amîndoi în viaţa eroilor noului roman şi pentru mine, ca şi pentru Feodor Mihailovici, au apărut favoriţi şi antipatici. Simpatiile mele erau de partea bunicii, care şi-a pierdut averea, şi a lui mister Astley, iar dispreţul se răsfrîngea asupra Polinei şi a eroului roma-

nului, căruia nu-i puteam ierta laşitatea şi patima pentru joc. Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului" şi spunea că multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urma le-a încercat el însuşi.[12] îmi spunea că poţi să ai un caracter foarte tare, s-o demonstrezi cu toată viaţa ta, şi totuşi să nu-ţi poţi înfrînge patima pentru ruletă.
Adesea mă miram de curajul cu care-mi exprimam opiniile despre roman, dar încă şi mai mult de bunăvoinţa cu care talentatul scriitor asculta observaţiile şi judecăţile mele aproape copilăreşti. In cele trei săptămîni ale muncii noastre comune, toate vechile mele interese au trecut pe planul al doilea. Cu acordul lui Olhin n-am mai frecventat lecţiile de stenografie, pe cunoscuţi îi vedeam rar şi m-am concentrat toată asupra lucrului şi a acelor discuţii interesante în cel mai înalt grad pe care le purtam în clipele de răgaz. Fără să vreau, îl comparam pe Feodor Mihailovici cu acei tineri pe care se întîmpla să-i întîlnese în cercul meu. Cît de searbăde şi de stupide îmi păreau discuţiile lor în comparaţie cu vederile întotdeauna noi şi originale ale scriitorului meu preferat.
_După ce plecam de la el, sub influenţa atîtor idei noi pentru mine, mă plictiseam acasă şi nu trăiam decît în aşteptarea întîlnirii de a doua zi cu Feodor Mihailovici. Vedeam cu tristeţe că munca se apropie de sfîrşit şi că, prin urmare, întîlnirile noastre trebuie să ia sfîrşit. Şi cît am fost de mirată şi de încîntată, cînd Feodor Mihailovici şi-a exprimat aceeaşi îngrijorare.
— Ştii, Anna Grigorievna, la ce mă gîndesc? Uite, noi doi ne-am apropiat atît de mult, ne întîlnim atît de amical în fiecare zi, ne-am obişnuit atît de mult cu discuţiile noastre aprinse, şi oare acum, cînd romanul va fi gata, toate acestea se vor termina? Zău că-mi pare rău! O să-mi lipseşti foarte mult. Unde am să pot să te văd?
— Ei, Feodor Mihailovici, i-am răspuns eu, fîstîcită, şi munte cu munte se întîlneşte, darmite om cu om!
— Dar unde, totuşi?
— Undeva în societate, la teatru, la concert...
Abia spre sfîrşitul lunii Feodor Mihailovici mi-a memorat numele; pînă atunci îl tot uita şi mă tot întreba cum mă cheamă. (N. aut.)
— Ştii doar că în societate şi la teatre mă duc foarte rar. Şi ce întîlniri mai sînt astea, cînd uneori nu poţi să schimbi o vorbă? De ce nu m-ai invita la dumneata, în familia dumitale?
— Vă rog să veniţi, o să ne bucurăm mult. Mi-e teamă doar că mama şi cu mine o să vă părem nişte interlocutoare neinteresante.
— Şi cînd am să vă pot vizita?
— O să ne înţelegem, cînd vom termina lucrul, îi spusei eu, deocamdată principalul e să terminăm romanul.
Se apropia 1 noiembrie, data cînd trebuia să fie predat romanul lui Stellovski şi

Feodor Mihailovici a început să se teamă ca acesta să nu recurgă la vreun vicleşug şi, ca să pună mîna pe despăgubire, să refuze sub un pretext oarecare manuscrisul. îl linişteam cît mă pricepeam pe Feodor Mihailovici şi i-am promis să mă interesez ce trebuie să întreprindă dacă temerile sale se adeveresc. In aceeaşi seară, am rugat-o pe mama să 6e ducă la un avocat pe care-l cunoşteam. Acesta m-a sfătuit ca manuscrisul să fie predat fie notarului, fie comisarului de poliţie al secţiei unde locuieşte Stellovski, dar, evident, sub semnătura unei persoane oficiale. Acelaşi sfat i-a fost dat şi de judecătorul de pace Freiman (fratele unui coleg de şcoală), căruia i s-a adresat Feodor Mihailovici.

_VII

Pe douăzeci şi nouă octombrie a avut loc ultima dictare. Romanul *Jucătorul* era terminat. De la 4 pînă la 29 octombrie, adică în decurs de douăzeci şi şase de zile, Feodor Mihailovici a scris un roman de şapte coli, pe două coloane, format mare, ceea ce echivala cu zece coli obişnuite. Feodor Mihailovici era extrem de mulţumit şi mi-a spus că, după ce-i va preda lui Stellovski în condiţii bune manuscrisul, vrea să-şi invite prietenii (Maikov, Miliukov şi alţii) la un restaurant şi că mă invită şi pe mine să particip la sărbătorire.

— Ai fost vreodată la vreun local? m-a întrebat el.

— Nu, niciodată.

36

37

— Dar la masa mea ai să vii? Aş vrea să beau în sănătatea scumpei mele colaboratoare! Fără ajutorul du-mitale n-aş fi terminat romanul la timp. Aşadar, a; să vii?

I-am răspuns că am să-i cer părerea mamei, în sinea mea, însă, hotărîsem să nu mă duc. Cu timiditatea mea aş fi părut plictisitoare şi aş fi stricat veselia generală.

A doua zi, pe 30 octombrie, i-am adus lui Feodor Mihailovici transcrierea dictării din ajun. M-a primit deosebit de amabil şi chiar a roşit cînd am intrat. Ca de obicei, am numărat paginile transcrise şi ne-am bucurat că sînt atît de multe, mai multe decît ne-am fi aşteptat. Feodor Mihailovici mi-a spus că în ziua aceea va reciti romanul, va face unele corecturi şi că în dimineaţa următoare îl va duce lui Stellovski. Tot atunci mi-a dat şi cele cincizeci de ruble cuvenite, mi-a strîns mîna cu putere şi mi-a mulţumit fierbinte pentru colaborare.

Ştiam că 30 octombrie e ziua de naştere a lui Feodor Mihailovici şi de aceea m-am hotărît să-mi schimb obişnuita mea rochie, de pînză, neagră, cu una de mătase, mov. Feodor Mihailovici, care mă văzuse întotdeauna „Ia doliu", a fost măgulit de atenţia mea, mi-a spus că-mi stă foarte bine în mov şi că în rochie lungă par mai înaltă şi mai zveltă. Îmi făcea mare plăcere să-i ascult laudele, dar plăcerea mea a fost tulburată de vizita văduvei fratelui lui Feodor Mihailovici, Emilia Feodorovna, venită să-l felicite cu ocazia zilei de naştere. Feodor Mihailovici ne-a făcut cunoştinţă şi i-a explicat cumnatei sale că, mulţumită ajutorului pe care i l-am dat, a reuşit să-şi termine romanul la timp şi să scape astfel de nenorocirea care-l ameninţa. In ciuda acestor cuvinte, Emilia Feodorovna a avut faţă de mine o atitudine rece şi arogantă, ceea ce m-a mirat şi m-a jignit. Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut tonul lipsit de amabilitate al cumnatei sale şi a început să se poarte cu mine şi mai amabil şi mai prietenos. Mi-a propus să arunc o privire asupra unei cărţi recent apărute, a luat-o pe Emilia Feodorovna deoparte şi a început să-i arate nu ştiu ce hîrtii.

A intrat Apollon Nikolaevici Maikov. M-a salutat, dar, probabil, nu m-a

recunoscut. Apoi l-a întrebat pe Feodor Mihailovici cum îi merge romanul. Feodor Mihailovici,
ocupat cu cumnata sa, probabil că nu l-a auzit şi nu i-a răspuns nimic. Atunci m-am hotărît să răspund eu în locul lui Feodor Mihailovici şi i-am spus că romanul a fost terminat încă în ajun şi că i-am adus chiar acum ultimul capitol transcris. Maikov s-a apropiat repede de mine, mi-a întins mîna şi s-a scuzat că nu m-a recunoscut. A explicat-o prin miopia lui ca şi prin faptul că în rochie neagră îi părusem mai scundă.
A început să mă întrebe despre roman şi s-a interesat care e părerea mea. I-am vorbit cu entuziasm despre lucrarea aceasta nouă, pe care am îndrăgit-o atît de mult: i-am spus că romanul are cîteva personaje neobişnuit de vii şi de reuşite (bunica, mister Astley şi generalul îndrăgostit). Am vorbit cam vreo douăzeci de minute şi mi-era atît de uşor să discut cu acest om amabil şi bun. Emilia Feodorovna a fost mirată şi chiar oarecum şocată de atenţia pe care mi-o acorda Maikov, dar nu şi-a schimbat tonul rece, socotind, probabil, că e sub demnitatea ei să acorde atenţie unei... stenografe.
Maikov a plecat repede. I-am urmat exemplul, nedorind să mai suport aroganţa Emiliei Feodorovna. Feodor Mihailovici a căutat să mă convingă să rămîn şi a încercat în fel şi chip să atenueze lipsa de delicateţe a cumnatei sale. M-a condus pînă în vestibul şi mi-a amintit promisiunea de a-l invita la noi. Am confirmat invitaţia.
— Şi cînd pot să vin? Mîine?
— Nu, mîine n-am să fiu acasă: sînt invitată la o colegă de liceu.
— Poimîine?
— Poimîine am lecţie de stenografie.
— Atunci, pe doi noiembrie?
— Doi e miercuri şi mă duc la teatru.
— Doamne! Dar ai program în fiecare zi! Ştii, Anna Grigorievna, impresia mea e că o spui special. Pur şi simplu nu vrei să te vizitez. Spune-rai adevărul!
— Dar nu e de loc aşa! O să fim foarte bucuroase să vă vedem la noi. Veniţi pe trei noiembrie, joi, seara, pe la şapte.
— Tocmai joi? Aşa tîrziu? O să-mi fie atît de dor de dumneata!
38
39
Bineînţeles că am luat vorbele astea drept o glumă amabilă.
_VIII
Şi aşa, zilele mele fericite au trecut ca să înceapă cele plicticoase. In luna din urmă m-am obişnuit atît de mult să mă grăbesc cu bucurie la lucru, la întîlnirile atît de plăcute cu Feodor Mihailovici, să am cu el discuţiile acelea animate, încît toate acestea au devenit pentru mine o necesitate. Toate preocupările mele de mai înainte nu mai mă atrăgeau cu nimic şi-mi păreau serbede şi inutile. Chiar şi vizita promisă de Feodor Mihailovici nu numai că nu mă bucura, dar mă şi apăsa. Înţelegeam că nici buna mea mamă şi nici eu nu putem fi nişte interlocutoare interesante pentru un om atît de inteligent şi de talentat. Dacă pînă acum discuţiile mele cu Feodor Mihailovici erau animate, asta se întîmpla (credeam eu) doar pentru că se purtau în jurul unui lucru care ne interesa pe amîndoi. Acum însă, Feodor Mihailovici va veni la noi ca un musafir pe care va trebui neapărat să-l „amuzăm". Am început să inventez teme de discuţie şi mă chinuia gîndul că impresia drumului obositor pînă la periferia noastră şi a unei

seri plicticoase vor şterge din sufletul lui Feodor Mihailovici, un om extrem de impresionabil, amintirea fostelor noastre întîlniri şi că el va regreta că s-a invitat la nişte oameni atît de plicticoşi. Visînd să-l văd pe Feodor Mihailovici, eram totuşi gata să doresc ca el să uite de vizita promisă.
Fiind o fire foarte activă, am căutat să fiu ocupată şi să-mi spulber gîndurile triste, mai bine zis neliniştite: am fost la o prietenă, iar în seara următoare m-am dus la lecţiile de stenografie. Olhin m-a întîmpinat cu felicitări pentru modul în care am lucrat. Feodor Mihailovici îi scrisese despre asta şi-i mulţumise pentru stenografa recomandată, cu ajutorul căreia a putut să-şi termine la timp romanul. Feodor Mihailovici a adăugat că noul mod de lucru îi pare comod şi că socoteşte că va recurge la el şi de acum încolo.

40

Joi, 3 noiembrie, am început de dimineaţă să fac pregătiri pentru întîmpinarea lui Feodor Mihailovici: m-am dus să cumpăr pere din cele care-i plăceau şi dulciurile cu care mă servise uneori. Toată ziua am fost neliniştită, iar spre ora şapte emoţia mea a devenit maximă. Ceasul, însă, a bătut şapte şi jumătate, opt, iar el tot nu venea şi am crezut că s-a răzgîndit sau că a uitat de promisiune. La opt şi jumătate, însă, a răsunat mult aşteptata sonerie. M-am grăbit să ies în întîmpinarea lui Feodor Mihailovici şi l-am întrebat:
— Cum de m-aţi găsit, Feodor Mihailovici?
— Ei, asta e bună, îmi răspunse el amical, o spui pe un ton de parcă ai fi nemulţumită că te-am găsit. Şi te caut de la şapte, am colindat toate împrejurimile şi am întrebat pe toată lumea. Toţi ştiu că pe aici pe undeva există strada Kostromskaia, dar nimeni nu ştie cum s-o nimereşti. Noroc că s-a găsit un om de treabă care s-a urcat pe capră lîngă vizitiu şi i-a arătat pe unde să meargă.
A intrat mama şi m-am grăbit să i-l prezint pe Feodor Mihailovici. Galant, acesta i-a sărutat mîna şi i-a spus că-mi este foarte obligat pentru ajutorul pe care i l-am dat. Mama a început să toarne ceaiul, iar Feodor Mihailovici îmi povestea între timp cît zbucium i-a pricinuit predarea manuscrisului lui Stellovski. După cum prevăzuserăm, Stellovski a recurs la un vicleşug: a plecat în provincie şi servitorul a anunţat că nu se ştie cînd se va întoarce. Atunci, Feodor Mihailovici s-a dus la birourile editurii lui Stellovski şi a încercat să înmîneze manuscrisul şefului de birou, acesta, însă, a refuzat categoric, spunînd că nu e împuternicit de patron. Feodor Mihailovici a întîrziat la notar, iar la secţia de poliţie nu era nimeni dintre şefi şi Feodor Mihailovici a fost rugat să treacă spre seară. Toată ziua a petrecut-o într-o mare nelinişte şi abia la zece seara a reuşit să-şi predea manuscrisul la cancelaria secţiei de poliţie şi să primească o chitanţă de la comisar.
Am început să bem ceaiul şi să discutăm la fel de vesel şi de firesc ca totdeauna. A trebuit să renunţ la temele pe care le inventasem, atît de multe şi de inte-

41

resante au fost cele noi. Feodor Mihailovici a fermecat-o cu totul pe mama, la început oarecum intimidată de vizita „celebrului" scriitor.
_Feodor Mihailovici ştia să fie fermecător şi mai tîrziu mi-a fost dat să văd cum chiar unii oameni porniţi împotriva lui erau cuceriţi de

el.

Feodor Mihailovici mi-a spus, printre altele, că vrea să se odihnească timp de o săptămînă şi pe urmă să se apuce de ultima parte a romanului *Crimă şi pedeapsă.*
— Aş vrea să apelez la ajutorul dumitale, buna mea Anna Grigorievna. Mi-e atît de uşor să lucrez cu dumneata. Am să dictez şi de acum încolo şi sper că n-ai să refuzi să colaborezi cu mine.

— V-aş ajuta cu plăcere, îi răspunsei eu, dar nu ştiu ce-o să spună Olhin. Poate că pentru o viitoare lucrare s-a gîndit la vreun alt elev sau elevă.
— Dar m-am obişnuit cu maniera dumitale de lucru şi sînt cu totul mulţumit de ea. Ar fi şi ciudat ca Olhin să-mi recomande un alt stenograf cu care, poate, nici nu m-aş înţelege. Dealtfel, poate că dumneata însăţi nu mai vrei să lucrezi cu mine? In cazul acesta, sigur, nu mai insist...
Era vădit necăjit. Am căutat să-l liniştesc, i-am spus că, probabil, Olhin nu va avea nimic împotriva acestui nou angajament, dar că e de datoria mea să-l întreb.
Pe la unsprezece, Feodor Mihailovici s-a ridicat să plece şi m-a pus să-i promit că am să vorbesc cu Olhin chiar la prima lecţie şi că am să-i scriu despre asta. Ne-am despărţit în modul cel mai prietenesc şi m-am întors în sufragerie încîntată de discuţia noastră atît de vie. N-au trecut, însă, nici zece minute şi a venit servitoarea care ne-a povestit că vizitiului care îl adusese pe Feodor Mihailovici cineva i-a furat, pe întuneric, perna din sanie. Vizitiul era disperat şi numai promisiunea lui Feodor Mihailovici că-l va despăgubi a putut să-l liniştească.
Eram atît de tînără, că întîmplarea aceasta m-a tulburat mult: m-am gîndit că va influenţa atitudinea lui Feodor Mihailovici faţă de noi şi că n-o să mai vrea să mai vină aşa de departe, unde poate fi jefuit cum i-a fost jefuit vizitiul. Îmi venea să plîng de ciudă că impresia unei seri petrecute atît de plăcut se va destrăma din cauza unei întîmplări stupide.
_IX
A doua zi după vizita lui Feodor Mihailovici, m-am dus la sora mea Maria Grigorievna Svatkovskaia, unde am rămas pînă seara, şi i-am povestit ei şi soţului ei, Pavel Grigorievici, despre munca mea la Dostoievski. Lucrînd ziua la Feodor Mihailovici, iar seara transcriind cele dictate, n-am putut să mă văd cu Masa decît în fugă şi s-au adunat multe care meritau a fi povestite. Soră-mea m-a ascultat cu atenţie, întrerupîndu-mă mereu şi întrebîndu-mă amănunţit despre tot şi, văzînd cît eram de agitată, mi-a spus la plecare:
— Degeaba, Netocika, te-ai aprins aşa tare după Dostoievski. Ştii bine că visele tale sînt nerealizabile, şi slavă Domnului că sînt aşa, dacă e un om atît de bolnav şi de împovărat de familie şi de datorii.
I-am replicat cu patimă că nu sînt „aprinsă" deloc după Dostoievski, că n-am nici un fel de „vise", că am fost pur şi simplu bucuroasă să discut cu un om inteligent şi talentat şi că-i sînt recunoscătoare pentru bunătatea lui şi pentru atenţia pe care mi-a acordat-o.
Totuşi cuvintele surorii mele m-au tulburat şi, după ce m-am întors acasă m-am întrebat dacă nu cumva soră-mea Masa are dreptate, dacă nu m-am „aprins" cu adevărat după Feodor Mihailovici? Aceasta să fie oare dragostea, un sentiment pe care nu l-am trăit niciodată? Ce vis nebun, dacă lucrurile stau într-adevăr aşa. Se poate... Şi dacă este într-adevăr dragoste, atunci ce să fac? Poate că e mai bine să refuz, sub un pretext onorabil, lucrul care mi-a fost propus, să nu-l mai văd de acum încolo, să nu mă mai gîndesc la el, să caut să-l uit puţin cîte puţin şi, lăsîndu-mă prinsă de vreo preocupare oarecare, să-mi regăsesc liniştea sufletească, pe care am preţuit-o întotdeauna atît de mult. Dar e posibil ca Masa să şi greşească şi să nu fie nici un pericol care să-mi ameninţe inima. De ce să mă lipsesc în cazul acesta

şi de munca de stenografă, la care am visat atît de mult, şi de acele discuţii plăcute şi interesante care o însoţeau?
In afară de asta, îmi părea teribil de rău să-l las pe Feodor Mihailovici fără ajutorul unui stenograf, odată ce-i este necesar, cu atît mai mult cu cît printre elevii lui Olhin (în afară de doi, care aveau deja o muncă permanentă) nu ştiam pe nimeni care ar fi putut să mă înlocuiască şi în privinţa vitezei scrisului, şi în privinţa punctualităţii remiterii celor dictate.
Toate acestea mă frămîntau şi mă simţeam tare neliniştită.
A venit şi duminica de 6 noiembrie. Mă pregăteam să mă duc să-mi felicit naşa cu prilejul onomasticii. Nu eram prea apropiate şi n-o vizitam decît la zile festive, în ziua aceea erau aşteptaţi mulţi oaspeţi şi mă gîn-deam că am să mă mai eliberez de starea aceea apăsătoare care nu mă părăsea în zilele din urmă. Stătea departe, dincolo de podul Alarcin, şi intenţionam să plec pe lumină. Cît am aşteptat birja după care trimisesem, m-am aşezat la pian şi am început să cînt, din pricina asta n-am auzit soneria. Nişte paşi mi-au atras atenţia, m-am întors şi spre marea mea mirare şi bucurie l-am văzut intrînd pe Feodor Mihailovici. Părea timid şi oarecum fîstîeit. M-am dus în întîmpinarea lui.
— Ştii, Anna Grigorievna, ce-am făcut? spuse Feodor Mihailovici, strîngîndu-mi cu putere mîna. In ultimele zile nu-mi găseam locul, iar azi, de dimineaţă, m-am tot gîndit: să mă duc, să nu mă duc la dumneata? Se cuvine, nu se cuvine? N-o să vi se pară cumva, dumi-tale şi mamei dumitale, ciudată o vizită atît de familiară: abia fusesem joi şi iată-mă şi duminică! M-am hotărît să nu vin la dumneavoastră pentru nimic în lume şi totuşi, după cum vezi, am venit!
— Lăsaţi asta, Feodor Mihailovici! Mama şi cu mine vom fi întotdeauna bucuroase să vă vedem la noi!
In ciuda asigurărilor mele, discuţia nu se lega. N-am putut să-mi înving starea de nelinişte şi nu făceam decît să răspund la întrebările lui Feodor Mihailovici, iar eu însămi nu întrebam aproape nimic. Mai era un lucru care mă tulbura. Salonul nostru cel mare, în care stă-

team, nu se încălzise încă şi era foarte frig. Feodor Mihailovici a observat.
— Ce rece e la dumneavoastră şi cît eşti şi dumneata astăzi de rece! îmi spuse el şi, văzînd că sînt îmbrăcată într-o rochie de mătase gri-deschis, mă întrebă unde mă pregătisem să mă duc.
Aflînd că trebuie să mă duc la naşa mea, Feodor Mihailovici îmi spuse că nu vrea să mă reţină şi-mi propuse să mă conducă cu trăsura lui, dacă tot aveam un drum comun. Am fost de acord şi am plecat. La o cotitură mai bruscă, Feodor Mihailovici a vrut să mă ţină de talie. Eu, însă, oare, ca toate fetele din anii şaizeci, eram împotriva tuturor gesturilor de atenţie, ca săru-tatul mîinii, ţinerea de talie etc, îi spusei:
— Vă rog să nu vă alarmaţi, n-am să ca-"
Cred că Feodor Mihailovici s-a supărat şi mi-a spus:
— Ce-aş mai vrea să cazi chiar acum din sanie!
Am izbucnit în rîs şi pacea a fost încheiată: tot restul drumului am pălăvrăgit vesel şi dispoziţia mea tristă s-a risipit cu totul. Luîndu-şi rămas bun de la mine, Feodor Mihailovici. mi-a strîns cu putere mîna şi

m-a făcut să-mi dau cuvîntul că am să vin peste două zile la el ca să ne înţelegem în privinţa lucrului la *Crimă şi pedeapsă.*

_X

Opt noiembrie 1866 este una din zilele memorabile ale vieţii mele: a fost ziua în care Feodor Mihailovici mi-a spus că mă iubeşte şi mi-a cerut să-i fiu soţie. De atunci, a trecut o jumătate de secol, dar toate amănuntele acelei zile sînt atît de limpezi în amintirea mea, de parcă totul s-ar fi întîmplat cu o lună în urmă.

Era o zi geroasă şi senină. M-am dus la Feodor Mihailovici pe jos şi din cauza asta am întîrziat o jumătate de oră. Probabil că mă aştepta de multă vreme, pentru că de cum îmi auzi vocea apăru imediat în vestibul.

— In fine, ai venit! îmi spuse el cu bucurie şi începu să mă ajute să-mi desfac gluga şi să-mi scot paltonul.

45

_Am intrat împreună în cabinet. De data aceasta era multă lumină acolo şi am observat cu uimire că Feodor Mihailovici e emoţionat. Era agitat, aproape exaltat şi asta îl întinerea mult.

— Cît sînt de bucuros că ai venit, începu Feodor Mihailovici, mi-a fost tare teamă c-ai să-ţi uiţi promisiunea.

— Ce v-a făcut să credeţi? Mi-am respectat întotdeauna **cuvîntul.**

— Iartă-mă, te rog. Ştiu că-ţi respecţi cuvîntul. Sînt atît de bucuros că te văd din nou!

— Şi eu sînt bucuroasă că vă văd, Feodor Mihailovici şi încă atît de vesel. Vreo veste plăcută?

— Da! Azi-noapte am avut un vis minunat!

— Asta e tot? şi izbucnii în rîs.

— Te rog să nu rîzi. Dau o mare importanţă viselor. Visele mele sînt întotdeauna prevestitoare. Cînd îl visez pe răposatul meu frate Misa şi mai ales cînd îl visez pe tata, ştiu că mă paşte o nenorocire.

— Nu vreţi să-mi povestiţi visul?

— Vezi lada asta mare de palisandru? E un cadou pe care l-am primit de la un prieten din Siberia, Ciokan Valihanov[13], şi ţin foarte mult la ea. Acolo îmi păstrez manuscrisele, scrisorile şi lucrurile de oare mă leagă amintiri dragi. Ei bine, am visat că stau în faţa lăzii şi-mi răsfoiesc hîrtiile. Deodată, printre ele sclipeşte o steluţă luminoasă. Continui să răsfoiesc hîrtiile, iar steluţa ba apare, ba dispare. Asta m-a intrigat, ara început să caut cu grijă printre hîrtii, şi găsesc între ele un briliant minuscul, dar plin de lumină şi de strălucire.

— Şi ce-aţi făcut cu briliantul?

— Ei, asta e că nu ţin minte! Am început să visez altceva şi nu mai ştiu ce s-a făcut cu el. Dar era un vis bun!

— După cîte ştiu, visele trebuie interpretate pe invers, îi spusei eu şi-mi regretai pe loc vorbele. Figura lui Feodor Mihailovici s-a schimbat imediat, s-a stins parcă.

— Crezi, prin urmare, că nu e vorba de o bucurie? Că nu e decît o speranţă deşartă? exclamă el trist.

— Nu mă pricep să dezleg visele şi nici nu cred în ele, i-am răspuns eu. îmi părea foarte rău că Feodor Mihailovici s-a întristat brusc şi am căutat să-l amuz. La întrebarea lui ce fel de vise am, am încercat să-l mai înveselesc.

— Cel mai adesea o visez pe fosta directoare a liceului, o doamnă măreaţă, cu nişte bucle demodate pe tîm-ple, şi de fiecare dată mă ceartă pentru ceva. Mai visez şi un motan roşcovan, care a sărit odată pe mine de pe gardul grădinii şi m-a speriat teribil.
— Ce copil eşti... repeta Feodor Mihailovici, rîzînd şi privindu-mă cu duioşie, şi ce vise ai... Ei, ia spune-mi, te-ai distrat bine la onomastica naşei?
— Foarte bine. După masă, cei mai în vîrstă s-au aşezat să joace cărţi, iar noi, tineretul, ne-am strîns în cabinetul gazdei şi toată seara am ţinut-o într-o pălăvrăgeală amuzantă. Au fost doi studenţi foarte veseli şi foarte drăguţi.
Feodor Mihailovici s-a înnegurat din nou. M-a uluit cît de repede se schimba starea lui de spirit în ziua aceea. Nu ştiam prea multe despre epilepsie, m-am gîn-dit că această dispoziţie schimbătoare ar putea să preceadă o criză şi mi s-a făcut teamă...
_Ne obişnuisem ca atunci cînd veneam să stenogra-fiez, Feodor Mihailovici să-mi povestească ce a făcut şi pe unde a fost în timpul cît nu ne-am văzut. M-am grăbit să-l întreb cu ce s-a ocupat în ultimele zile.
— M-am gîndit la un nou roman, îmi răspunse el.
— Da? Un roman interesant?
— Pentru mine e foarte interesant, atîta doar că nu ştiu ce să fac cu finalul. E vorba de psihologia unei fete tinere. Dacă aş fi fost la Moscova aş fi întrebat-o pe Sonecika, nepoata mea,[14] aşa, însă, am să apelez la ajutorul dumitale.
M-am pregătit cu mîndrie să-l „ajut" pe talentatul scriitor.
— Cine e eroul romanului dumneavoastră?
— Un artist, un om nu prea tînăr, într-un cuvînt, de vîrsta mea.
— Povestiţi-mi, povestiţi-mi, vă rog foarte mult.
Şi drept răspuns la rugămintea mea a desfăşurat o improvizaţie strălucită. N-ana mai auzit niciodată, nici înainte, nici după, o povestire atît de inspirată. Cu cît

_povestea mai mult, cu atît mi se părea că Feodor Mihailovici îşi relatează propria lui viaţă, schimbînd doar personajele şi împrejurările. Ceea ce-mi spunea acum îmi povestise şi înainte, dar fragmentar. De data aceasta povestirea amănunţită şi consecventă mi-a lămurit multe lucruri privind raporturile pe care le-a avut cu răposata lui soţie şi cu rudele lui.
In noul roman era vorba de aceeaşi copilărie aspră, pierderea timpurie a părintelui iubit, nişte împrejurări dramatice (o boală grea), care l-au rupt pe artist pentru zece ani de viaţă şi de arta lui preferată. Era aici şi reîntoarcerea la viaţă (însănătoşirea artistului), întîlnirea cu femeia de care s-a îndrăgostit, suferinţa prin care a trecut în urma acestei iubiri, moartea soţiei şi a oamenilor apropiaţi (a surorii preferate), sărăcie, datorii...
Starea sufletească a eroului, singurătatea lui, deziluziile pe care i le-au provocat oamenii apropiaţi, dorinţa de a începe o viaţă nouă, necesitatea de a iubi, dorinţa pătimaşă de a-şi găsi din nou fericirea, toate acestea mi le-a zugrăvit atît de viu şi cu atîta talent, incit era evident că fuseseră trăite de autor şi că nu erau doar rod al fanteziei sale de scriitor.
Pentru zugrăvirea eroului său Feodor Mihailovici n-a precupeţit culorile sumbre. Din spusele lui, eroul era un om îmbătrînit de timpuriu, suferind de o boală

incurabilă (paralizia mîinii), sumbru, suspicios, e drept înzestrat cu o inimă tandră, fără să ştie, însă, să-şi exprime sentimentele; un artist poate talentat, dar ratat, care n-a reuşit niciodată să-şi materializeze ideile în formele pe care le visa şi care suferea mereu din cauza asta.
Văzînd în eroul romanului chiar pe Feodor Mihailovici, nu m-am putut abţine ca să nu-l întrerup:
— Bine, Feodor Mihailovici, dar de ce a trebuit să fiţi atît de aspru cu eroul dumneavoastră?
— Văd eu că nu prea ţi-e simpatic.
— Dimpotrivă, mi-e foarte simpatic. Are un suflet de aur. Gîndiţi-vă cîte nenorociri au căzut pe capul lui şi cum le-a suportat fără să crîcnească! Un altul care ar fi suferit atît probabil că s-ar fi înrăit, iar eroul dumneavoastră tot mai iubeşte oamenii şi le vine în ajutor. Ei, da, sînteţi cu totul nedrept faţă de el.

— Da, sînt de acord, are într-adevăr o inimă bună şi iubitoare. Cît sînt de bucuros că l-ai înţeles!
— Şi iată, îşi continuă povestirea Feodor Mihailovici, în cel mai hotărîtor moment al vieţii sale, artistul mtîlneşte o fată tînără, cam de vîrsta dumitale sau cu un an, doi mai mare. S-o numim Ania, ca să nu-i mai spunem eroină. E un nume potrivit...
Aceste cuvinte mi-au întărit convingerea că este vorba de Anna Vasilievna Korvin-Krukovskaia, fosta lui logodnică. în clipa aceea am uitat cu totul că şi pe mine mă cheamă tot Anna, atît de puţin credeam că povestirea poate să aibă vreo legătură cu mine. Tema noului roman putea să fie inspirată (mă gîndeam eu) de primirea unei scrisori pe care Anna Vasilievna i-a trimis-o din străinătate şi despre care Feodor Mihailovici îmi vorbise cu cîteva zile în urmă.
Portretul eroinei era zugrăvit în alte culori, decît cel al eroului. După spusele autorului, Ania era o fată sfioasă, inteligentă, bună, plină de viaţă şi era înzestrată cu un mare tact în relaţiile cu oamenii. Cum pe vremea aceea acordam o mare importanţă frumuseţii feminine, nu m-am putut abţine şi am întrebat:
— Dar e frumoasă eroina dumneavoastră?
— Nu e ceea ce se numeşte o femeie frumoasă, dar e foarte drăguţă. Îmi place figura ei.
Mi s-a părut că Feodor Mihailovici spusese mai mult decît intenţiona şi mi s-a strîns inima. M-a încercat un sentiment de profundă antipatie faţă de Korvin-Krukovskaia şi am remarcat:
— Totuşi, Feodor Mihailovici, o idealizaţi prea mult pe această „Ania" a dumneavoastră. O fi ea chiar aşa?
— Chiar aşa! Am studiat-o bine! Eroul, îşi continuă Feodor Mihaiiovici povestirea, o întîlnea pe Ania în cercurile artistice şi cu cît o vedea mai des, cu atît îi plăcea mai mult, cu atît i se întărea convingerea că-şiva putea găsi alături de ea fericirea. Şi totuşi visul acesta îi părea aproape imposibil. într-adevăr, ce putea să-i ofere el, un om bătrîn, bolnav, înglodat în datorii, acestei fete sănătoase, tinere, pHne de viaţă? Dragostea pentru artist n-ar fi fost un sacrificiu cumplit din partea acestei tinere fete si n-ar fi fost mai tîrziu cuprinsă de

regrete amare că şi-a legat viaţa de el? Şi, în general, e posibil oare ca o fată tînără, atît de diferită ca fire şi ca vîrstă, să-l iubească pe artistul meu? N-o să fie cumva o inexactitate psihologică? Uite, tocmai în privinţa asta aş vrea să-ţi cunosc părerea, Anna Grigorievna.
— De ce să fie imposibil? Dacă, aşa cum spuneţi, Ania aceea a

dumneavoastră nu e o femeiuşcă oarecare, ci o fiinţă bună şi sensibilă, atunci de ce nu s-ar îndrăgosti de artist? Ei şi ce dacă e bolnav şi sărac? Un om nu poate fi iubit decît pentru înfăţişare şi pentru bogăţie? Şi ce fel de jertfă ar fi din partea ei? Dacă-l iubeşte, o să fie şi ea fericită şi nu va avea niciodată ce regreta!
Vorbeam cu pasiune. Feodor Mihailovici mă privea emoţionat.
— Şi crezi serios că ar putea să se îndrăgostească sincer şi pentru toată viaţa de el?
A tăcut un timp, îndoindu-se parcă.
— Pune-te pentru o clipă în locul ei, spuse el cu o voce tremurîndă. închipuie-ţi că artistul sînt eu, că ţi-am făcut o declaraţie de dragoste şi că ţi-arn cerut să-mi fii soţie. Spune-mi, ce mi-ai fi răspuns?
Figura lui Feodor Mihailovici exprima o tulburare atît de mare, o frămîntare atît de profundă, încît am înţeles, în fine, că nu e vorba pur şi simplu de o discuţie literară şi că am să-i lezez profund demnitatea şi mîn-dria dacă am să-i dau un răspuns evaziv. Am privit figura lui Feodor Mihailovici, atît de emoţionată şi atît de dragă mie, şi i-am spus:
— V-aş fi răspuns că vă iubesc şi că am să vă iubesc toată viaţa!
Nu voi reda cuvintele tandre, pline de iubire pe care mi le-a spus Feodor Mihailovici în acele clipe de neuitat: sînt sfinte pentru mine...
Am fost uluită, aproape strivită de uriaşa mea fericire şi multă vreme n-am putut să cred în ea. Ţin minte că, aproape cu o oră mai tîrziu, cînd Feodor Mihailovici a început să-mi expună planurile privind viitorul nostru şl mi-a cerut părerea, i-am răspuns:
— Parcă mai pot judeca acum! Sînt nemaipomenit de fericită!!

Pentru că nu ştiam cum se vor aranja lucrurile şi cînd va putea avea loc nunta, am hotărît să nu vorbim un timp cu nimeni despre asta, cu excepţia mamei. Feodor Mihailovici mi-a promis că va veni a doua zi la noi şi mi-a spus că va aştepta cu nerăbdare întîlnirea noastră.
M-a condus pînă în vestibul şi mi-a legat cu grijă gluga. Eram gata să ies, cînd Feodor Mihailovici m-a oprit, spunîndu-mi:
— Anna Grigorievna, acum ştiu ce s-a întîmplat cu micul meu briliant.
— Ţi-ai adus aminte de vis?
— Nu, nu mi-am amintit visul. Dar l-am găsit, în fine, şi am de gînd să-l păstrez toată viaţa.
— Te înşeli, Feodor Mihailovici! am rîs eu. N-ai găsit un briliant, ci pur şi simplu o pietricică.
— Ei, nu, de data aceasta sînt convins că nu mă înşel, mi-a răspuns serios Feodor Mihailovici la despărţire.
_XI
Bucuria îmi umplea sufletul cînd mă întorceam de la Feodor Mihailovici. Ţin minte că tot drumul exclamam aproape tare, uitînd de trecători:
— Doamne, ce fericire! Chiar o fi adevărat? Nu e un vis? Chiar îmi va fi soţ?!
Zgomotul mulţimii de pe stradă m-a mai trezit puţin şi mi-am adus aminte că sînt invitată la masă la nişte rude, care sărbătoreau onomastica vărului meu Mihail Nikolaevici Snitkin. Am intrat într-o brutărie (pe atunci erau puţine cofetării) ca să cumpăr un tort pentru sărbătorit. Sufletul meu era plin de bucurie şi toţi îmi păreau buni şi drăguţi şi tuturor aş fi vrut să le

spun ceva plăcut. Nu m-am putut abţine şi i-am spus domnişoarei care mi-a vîndut tortul, o nemţoaică:
— Ce ten minunat aveţi şi cît de drăguţ sînteţi pieptănată!
La rudele mele erau o mulţime de musafiri, mama, însă, nu se afla acolo, deşi promisese că vine la masă.
51
Asta m-a întristat: voiam aşa de mult să-i spun cît mai repede bucuria mea.
La masă lumea a fost veselă, eu, însă, m-am purtat ciudat: ba rîdeam de orice prostie, ba căderam pe gîn-duri şi nu auzeam ce mi se spune, ba răspundeam anapoda, iar pe un domn l-am numit chiar Feodor Mihailovici. Au început să glumească pe socoteala mea, dar m-am scuzat, pretextînd o migrenă îngrozitoare.
In *sf*îrşit, a venit şi buna mea mamă. Am ieşit în fugă în vestibul, am îmbrăţişat-o şi i-am şoptit la ureche:
— Poţi să mă feliciţi, sînt ca şi logodită!
Mai mult n-am reuşit să-i spun, deoarece în întîmpinarea mamei au ieşit gazdele. Ţin minte că toată seara mama m-a privit cu atenţie, neştiind, probabil, cu care dintre admiratorii mei prezenţi acolo mă mărit. Numai cînd ne-am întors acasă, i-am explicat că mă mărit cu Dostoievski. Nu ştiu dacă s-a bucurat sau nu, cred că nu. Ca un om cu experienţă, trecut bine prin viaţă, mama nu putea să nu prevadă că în căsnicia asta voi suferi mult de pe urma îngrozitoarei boli a viitorului meu soţ şi a lipsei de bani. Dar n-a căutat să mă facă să mă răzgîndesc (cum au făcut mai tîrziu alţii) şi-i sînt recunoscătoare pentru asta. Dar cine m-ar fi putut convinge să renunţ la rriarea fericire care mă aştepta şi care, mai tîrziu, în ciuda multor aspecte dificile ale vieţii noastre comune (boala soţului, datoriile), s-a dovedit a fi o reală şi autentică fericire pentru noi doi.
Ziua următoare, ziua de nouă noiembrie, s-a prelungit pentru mine chinuitor de mult. Nu puteam să fac nimic şi tot îmi aminteam amănuntele discuţiei noastre din ajun şi chiar le-aim trecut în carnetul meu de stenografă.
Feodor Mihailovici a venit la şase şi jumătate şi a început prin a se scuza că a venit cu o jumătate de oră mai devreme.
— Dar n-am putut să mai rabd, voiam să te văd cît mai repede!
— *Nous sommes logees ă la meme enseiane.* îi
răspunsei eu. rîzînd, nici eu toată ziua n-am făcut ni-
Sîntem în aceeaşi situaţie (expresie franceză).
52
mic, tot mă gîndeam la dumneata şi sînt teribil de fericită că ai Venit!
Feodor Mihailovici a remarcat imediat că sînt într-o
toaletă deschisă.
— Tot drumul m-am gîndit, dacă ai să-ţi scoţi doliul sau ai să porţi şi acuma rochia neagră. Şi iată-te în roz!
— Cum ar putea fi altfel, dacă în sufletul meu e atîta bucurie! Bineînţeles, pînă nu vom anunţa căsătoria noastră, voi purta în societate doliu, iar acasă, pentru dumneata, rochii de culoare deschisă.
— Iţi stă foarte bine în roz, îmi spuse Feodor Mihailovici, dar în roz eşti şi mai tînără, pari aproape o fetiţă.
Înfăţişarea mea tinerească îl tulbura, probabil, pe Feodor Mihailovici.

Rîzînd, am început să-l încredinţez că am să îmbătrinesc foarte repede şi, deşi promisiunea asta n-a fost decît o glumă, datorită multor împrejurări s-a adeverit repede, mai exact n-am îmbătrînit, ci am căutat ca în îmbrăcămintea şi în discuţiile mele să par atît de matură, încît diferenţa de vîrstă între mine şi soţul meu a devenit curînd aproape imperceptibilă.
A intrat mama. Feodor Mihailovici îi sărută mîna şi-i spuse:
— Ştiţi, desigur, că am cerut mîna fiicei dumneavoastră. A fost de acord să-mi fie soţie şi asta m-a făcut extrem de fericit. Aş vrea, însă, ca dumneavoastră să-i încuviinţaţi alegerea. Anna Grigorievna mi-a spus atîtea lucruri bune despre dumneavoastră că m-am obişnuit să vă respect. Vă dau cuvîntul meu că am să fac tot posibilul şi imposibilul ca să fie fericită. Pentru dumneavoastră am să fiu ruda cea mai credincioasă şi mai iubitoare.
Trebuie să recunosc că în cei paisprezece ani ai căsătoriei noastre Feodor Mihailovici a fost întotdeauna foarte respectuos şi bun cu mama, că a iubit-o şi a respectat-o cu toată sinceritatea.
Feodor Mihailovici şi-a rostit micul său discurs solemn, dar puţin confuz, ceea ce a remarcat şi el mai tîrziu. Mama a fost foarte mişcată, l-a îmbrăţişat pe

Feodor Mihailovici, l-a rugat să mă iubească şi să mă ocrotească şi chiar a izbucnit în plîns.
M-am grăbit să întrerup această scenă, poate puţin cam apăsătoare pentru Feodor Mihailovici:
— Mamă dragă, dă-ne, te rog, mai repede ceai! Feodor Mihailovici a îngheţat.
Ni s-a adus ceaiul şi ne-am aşezat, ţinînd paharele în mînă, în fotoliile noastre vechi şi moi şi am început o discuţie animată.
S-a scurs cam o oră şi a sunat soneria, iar fata ne-a anunţat sosirea a doi tineri care veneau des pe la noi. De data aceasta musafirii aceştia nepoftiţi m-au enervat şi am rugat-o pe mama:
— Du-te, te rog, şi spune-le că mă scuz şi că mă doare capul.
— Te rog să-i primiţi, Anna Nikolaevna, mă întrerupse Feodor Mihailovici şi, adresîndu-mi-se mie, a adăugat încet: Aş vrea să te văd într-o societate de oameni tineri. Pînă acum nu te-am văzut decît cu noi, bătrînii.
Am zîmbit şi am rugat să fie poftiţi. I-am prezentat lui Feodor Mihailovici şi le-am spus numele lui. Tinerii au fost cam intimidaţi de neaşteptata cunoştinţă cu un romancier celebru. Ca să le explic aerul oarecum solemn al serii le-am spus că au nimerit la sărbătoarea prilejuită de terminarea muncii noastre comune la un nou roman. Am vrut foarte mult să leg o conversaţie generală, în care să-l atrag şi pe Feodor Mihailovici. Am profitat de întrebarea unuia din tineri, dacă mi-a trecut sau nu migrena de ieri, şi am spus:
— Dumneavoastră sînteţi vinovaţi de durerea mea de cap: toţi aţi fumat aşa de mult. Nu-i aşa, Feodor Mihailovici, că nu trebuie să fumezi mult?
— Nu sînt bun de arbitru: şi eu fumez mult.
— Dar asta nu e dăunător pentru sănătate?
— E dăunător, sigur, dar e un obicei de oare e greu să te debarasezi.
Au fost singurele cuvinte pe care le-a spus Feodor Mihailovici. N-am

reuşit să-l fac să participe la discuţie. Fuma şi se uita cu atenţie la mine şi la musafiri. Tinerii erau intimidaţi: probabil că le impunea numele lui Dostoievski. Mi-au spus că în ajun, după plecarea mea

de la rude, s-a hotărît să mergem împreună să vedem *Judith* a lui Serov [15] şi ei au fost însărcinaţi să afle cînd sînt liberă şi să reţină o lojă.
Le-am explicat amabil, dar categoric, că n-o să mă duc la operă, deoarece am să mă ocup intens de stenografie, ca să-mi ajung din urmă colegii.
— Bine, dar la concertul de pe cincisprezece o să veniţi? Aţi promis doar! mi-au spus, dezamăgiţi, tinerii.
— N-o să mă duc nici la concert, din aceeaşi cauză.
— Dar anul trecut v-aţi distrat aşa de bine la concertul acesta.
— Cîte n-au fost anul trecut! De atunci, s-au schimbat multe, spusei eu sentenţios.
Tinerii s-au simţit de prisos şi s-au ridicat să plece. Nu i-am reţinut.
— Ei, eşti mulţumit de mine? îl întrebai pe Feodor Mihailovici după plecarea musafirilor.
— Ai ciripit întruna. îmi pare rău doar că ţi-ai supărat admiratorii, renunţînd atît de categoric la tot ce te interesa înainte.
— Lasă-i în plata Domnului! Ce-mi mai trebuie acum... Acum îmi trebuie un singur om: scumpul meu, dragul meu, minunatul meu Feodor Mihailovici!
— Sînt, deci, şi drag, şi scump pentru dumneata? spuse Feodor Mihailovici şi din nou incepu discuţia noastră intimă care a ţinut toată seara.
Ce vremuri fericite şi cît de adînc recunoscătoare îi sînt soartei pentru ele!
_XII
Hotărîrea pe care am luat-o să păstrăm în secret faţă de rude şi de cunoştinţe logodna noastră n-a ţinut maî mult de o săptămînă. Taina noastră a fost dezvăluită în modul cel mai neaşteptat.
Feodor Mihailovici, cînd venea la noi, angaja o birjă cu ora, de la şapte la zece. în timpul lungului drum spre noi şi la întoarcere, Feodor Mihailovici, care ţinea la oamenii simpli, discuta de obicei cu birjarul său. Simţind

nevoia să împărtăşească fericirea sa, îi povestea birjarului despre apropiata sa căsătorie. Odată, cînd s-a întors acasă de la noi şi n-a găsit prin buzunare mărunţiş, i-a spus birjarului că-i va trimite banii imediat. Banii au fost aduşi de servitoare. Neştiind cui dintre cei trei birjari care stăteau în faţa porţii, trebuie să plătească, a întrebat cine l-a adus acum pe „domnul bătrîn"?
— Pe logodnic, adică? Eu l-am adus.
— Ce logodnic? Domnul nostru nu e logodnic.
— Ei, na, cum să nu fie? Chiar el mi-a spus că e logodit. Şi am văzut-o şi pe logodnică, cînd i-a deschis uşa. A ieşit să-l conducă, e aşa, veselă, rîde tot timpul!
— Şi de unde l-ai adus pe boier? —- De lîngă Smolnîi.
Fedosia, care-mi ştia adresa, şia dat seama cine e logodnica stăpînului ei şi s-a grăbit să-i comunice noutatea lui Pavel Alexandrovici.
Toată această scenă miMa povestit-o a doua zi Feodor Mihailovici (a întrebat-o amănunţit pe Fedosia) şi a făcut-o atît de viu, că mi s-a întipărit pentru

totdeauna în minte.
Cînd l-am întrebat ce impresie a produs asupra fiului său vitreg ştirea logodnei noastre, Feodor Mihailovici s-a înnegurat şi a vrut evident să scape de întrebări. Am insistat. Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs şi mi-a povestit că dimineaţa, „Paşa", îmbrăcat într-un costum de gală, cu nişte ochelari albaştri pe care şi-i punea numai la ocazii solemne, a intrat în cabinetul său. I-a declarat lui Feodor Mihailovici că a aflat despre căsătoria care trebuie să aibă loc, că e surprins, mirat şi revoltat, pentru faptul că Feodor Mihailovici nu s-a gîndit să ceară sfatul şi acordul „fiului" său, pe care această hotărîre îl priveşte atît de mult. L-a rugat pe „tatăl" său să se gîndească bine, să nu uite că e „bătrîn", că nu mai are nici vîrsta, nici energia să înceapă o viaţă nouă, că are o serie de obligaţii etc, etc. După cum îmi spunea Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici i-a vorbit „afectat, preţios, sentenţios". A fost atît de indignat de tonul fiului vitreg că şi-a ieşit din fire, a început să ţipe şi l-a dat afară din cabinet.
56
Cînd m-am dus după două zile la Feodor Mihailovici am aflat că a avut o criză), fiul său vitreg n-a venit să mă vadă. Muta foarte zgomotos ceva în sufragerie şi o certa supărat pe servitoare, ca să-mi demonstreze că e la el acasă. Mai tîrziu, cînd am venit pentru a doua oară {după o săptămînă), Pavel Alexandrovici, probabil ca urmare a unui ordin primit de la tatăl său vitreg, a intrat în cabinet, m-a felicitat rece şi oficial, a stat vreo zece minute cu o mină supărată şi jignită. Feodor Mihailovici era, însă, în ziua aceea într-o dispoziţie minunată, eram şi eu bine dispusă şi amîndoi ne simţeam atît de fericiţi, că n-am acordat nici o atenţie tonului înţepat şi reţinut al lui Pavel Alexandrovici. Mai tîrziu, cînd a observat că atitudinea lui severă nu ne afectează cu nimic şi că nu face decît să-l supere pe Feodor Mihailovici, s-a îmbunat şi a devenit mai politicos şi mai amabil cu mine, fără totuşi, să scape vreo ocazie să mă înţepe.
_XIII
Vremea fericită a logodnei noastre a trecut pentru noi extrem de repede. Privite din afară, zilele erau monotone: sub pretextul unei intense preocupări pentru stenografie, nu ieşeam nicăieri, nu invitam pe nimeni, nu mă duceam nici la concerte, nici la teatru. O excepţie a fost doar seara pe care am petrecut-o la reprezentarea piesei Moartea lui *Ioan cel Groaznic* a contelui Alexei Tolstoi.[16] Feodor Mihailovici preţuia mult această dramă şi a vrut s-o vadă împreună cu mine. A luat o lojă, i-a invitat şi pe Emilia Feodorovna cu fiica şi cu fiii ei, ca şi pePavel Alexandrovici. Oricît de plăcut mi-ar fi fost să-mi împărtăşesc impresiile lui Feodor Mihailovici, prezenţa unor oameni porniţi împotriva mea mă apăsa. Emilia Feodorovna îşi manifesta atît de deschis antipatia ei, încît spre sfîrşitul spectacolului am devenit foarte tristă, lucru pe care Feodor Mihailovici l-a remarcat îndată. A început să mă întrebe ce-i cu mine şi eu ara pretextat o migrenă.
57
Dealtfel, această seară neplăcută n-a putut să-mi spulbere fericirea. In sufletul meu era o sărbătoare continuă. Eu, care înainte îmi găseam mereu o ocupaţie, acum nu făceam absolut nimic. Zile întregi mă gîndeam la Feodor Mihailovici, îmi aminteam discuţiile din ajun şi aşteptam cu nerăbdare să vină iarăşi. Venea de obicei la şapte, uneori la şase şi jumătate. Pe masă, în aşteptarea lui, fierbea întotdeauna samovarul. Venise iarna şi-mi era teamă ca Feodor Mihailovici să nu răcească în timpul lungului drum pe care-l făcea pînă la noi. Cum intra în cameră, îi dădeam un pahar de ceai fierbinte.
Socoteam că face un mare sacrificiu venind zilnic la mine şi, de dragul lui, deşi împotriva dorinţei mele, ii rugam să mai lase cîte o seară. Feodor

Mihailovici mă asigura că vizitele la noi sînt o plăcere pentru el, că a mine se înviorează şi se linişteşte şi că va renunţa la vizite zilnice, numai cînd am să-i spun eu că sînt obositoare pentru mine. O spunea în glumă, pentru că vedea cît de bucuroasă sînt întotdeauna.
După ce ne beam ceaiul, ne aşezam în bătrînele noastre fotolii, iar pe măsuţa care ne despărţea puneam tot felul de dulciuri. Feodor Mihailovici aducea în fiecare seară bomboane de la Ballet (cofetăria lui preferată). Ştiind că o duce greu cu banii, căutam să-l conving să renunţe la bomboanele, pe care mi le aducea el însă găsea că atenţiile de logodnic sînt un bun obicei din bă-trini şi că obiceiul acesta nu trebuie să fie neglijat.
La rîndul meu îi pregăteam întotdeauna lui Feodor Mihailovici perele lui preferate, stafide, curmale, piersici uscate, bomboane de fructe, în cantităţi nu prea mari, dar întotdeauna proaspete şi de bună calitate. Umblam prin magazine ca să găsesc ceva mai aparte cu care să-l răsfăţ pe Feodor Mihailovici. El se mira şi susţinea că numai o gurmandă ca mine ştie să descopere nişte lucruri atît de gustoase. Eu, la rîndul meu, susţineam că el e un gurmand teribil şi uite aşa nu puteam hotărî cine dintre noi e mai păcătos.
Cînd se apropia ora zece, începeam să-l grăbesc pe Feodor Mihailovici să se ducă acasă. Locul unde se găseau casele mamei erau foarte pustii şi mă temeam să nu i se întîmple vreo nenorocire. In primele seri îi propuneam lui Feodor Mihailovici să se lase condus de portarul nostru, dar el nici nu voia să audă. Mă încredinţa că nu are de ce să se teamă şi că se va descurca singur dacă va fi atacat. Asigurările sale mă linişteau prea puţin şi-i porunceam portarului să-l conducă pe ascuns pînă la strada Slonovaia, o stradă animată, ţinîndu-se la cincisprezece, douăzeci de paşi de sanie.
Se întîmpla ca Feodor Mihailovici să nu poată veni la mine: fie că citea la vreo serată literară, fie că era invitat la masă. în cazul acesta ne înţelegeam din ajun ca să vin eu la el spre ora unu şi să rămîn pînă la cinci. Mi-amintesc cu emoţie cum insista să mai rămîn „încă zece minute, încă un sfert de ceas" şimi spunea trist:
— Gîndeşte-te, Ania, că n-am să te văd o zi întreagă! Se întîmpla ca în aceeaşi seară să fugă de la masă
sau să-şi termine mai repede lectura şi să vină la noi la nouă ori la nouă jumătate, cu o mină triumfătoare:
— Am chiulit ca un şcolar! Măcar o jumătate de ceas să stăm împreună!
Eram, desigur, teribil de bucuroasă să-l mai văd o dată în aceeaşi zi.
Feodor Mihailovici venea la noi întotdeauna bine dispus, vesel şi radios. Eram adesea nedumerită cum de s-a putut crea legenda despre caracterul său posomorît şi sumbru, legenda pe care mi-a fost dat s-o citesc şi s-o aud de la cunoscuţi. Apropo de asta mi-amintesc următoarea întîmplare: odată, întrebîndu-mă despre P. M. Olhin, profesorul meu de stenografie, Feodor Mihailovici mi-a spus:
— Ce om posomorît! Am izbucnit în rîs.
— Ei, bine, ce crezi că mi-a spus Pavel Mihailovici după ce s-a întîlnit cu tine? „Iţi propun să lucrezi la scriitorul Dostoievski, dar nu ştiu cum o să te împaci cu el, mi s-a părut un om atît de sumbru şi atît de posomorît!" Şi uite că şi tu spui acelaşi lucru despre el! In realitate, amîndoi nu sînteţi

nici sumbri, nici posomorîţi, ci doar păreţi aşa.
— Şi ce i-ai răspuns tu lui Olhin atunci? fu curios să ştie Feodor Mihailovici.
58
59
— I-am spus — de ce să mă înţeleg cu Dostoievski? Am să caut să-mi fac treaba cît mai bine, iar pe Dostoievski îl respect aşa de mult că mi-e şi frică de el *!*
— Şi uite că în ciuda prezicerilor lui Olhin noi doi ne-am înţeles şi ne-am apropiat pentru toată viaţa, nu-i aşa, scumpa mea Anecika? mă întrebă Feodor Mihailo-vici, privindu-mă cu duioşie.
Dacă Feodor Mihailovici venea la noi într-o dispoziţie veselă, eram şi eu la rîndul meu veselă, poznaşă şi pălăvrăgeam întruna. Glasul meu răsuna ca un clopoţel şi izbucneam într-un rîs vesel de la orice fleac şi atunci Feodor Mihailovici bătea din palme şi exclama cu o groază comică:
— Spune-mi şi mie — ce o să mă fac eu cu un copil ca tine? Şi unde o fi acea severă, aproape aspră, Anna Grigorievna care venea să stenografieze la mine? Fără doar şi poate că mi-a schimbat-o cineva!
îmi luam pe loc o figură importantă şi începeam să vorbesc cu el pe un ton moralizator. Totul se termina • într-un hohot general.
Nu eram, însă, veselă mereu. Eram foarte nemulţumită atunci cînd Feodor Mihailovici începea să joace rolul „bătrînelului întinerit". Putea să vorbească ore întregi, imitînd vorbele şi gîndurile eroului său, bătrînul prinţ din *Visul unchiului.* Formula nişte idei extrem de originale şi de neaşteptate, vorbea vesel şi cu har, dar pe mine povestirile acestea pe tonul unui bătrînel care nu mai e bun de nimic, care, însă, vrea să mai pară tî-năr, mă întristau întotdeauna şi schimbam discuţia.
Despre ce n-am vorbit noi în aceste trei luni fericite! L-am întrebat în amănunt pe Feodor Mihailovici despre copilăria sa, despre tinereţea sa, despre Şcoala de ingineri, despre activitatea politică, despre deportarea în Siberia, despre întoarcere...
— Aş vrea să ştiu totul despre tine, îi spuneam eu, să văd clar trecutul tău, săţi înţeleg sufletul!
_Feodor Mihailovici îşi amintea cu plăcere copilăria sa fericită şi lipsită de griji şi vorbea cu multă dragoste despre mama lui. Ii iubea mai ales pe Misa şi pe Va-renka, fraţii lui mai mari. Fraţii şi surorile mai mici îl
60
interesau mai puţin. îl întrebam despre pasiunile sale şi mi se părea ciudat că în tinereţe n-a încercat nici o pasiune pentru o femeie. Mi-o explicam doar prin faptul că a început să trăiască prea devreme o viaţă cerebrală. Creaţia l-a înghiţit total şi din cauza asta viaţa personală a trecut pe planul al doilea. Mai tîrziu a fost prins cu totul de acea chestiune politică pentru care a plătit atît de scump.
Am încercat să-l întreb despre răposata lui soţie, dar nu-i plăcea să-şi amintească de ea. E curios că şi mai tîrziu, în timpul căsniciei noastre Feodor Mihailovici n-a vorbit niciodată despre Maria Dmitrievna, cu excepţia unui singur caz, la Geneva, despre care am să vorbesc la timpul potrivit.
Cu mult mai multă plăcere îşi amintea despre logodnica sa, A. V. Korvin-Krukovskaia. La întrebarea mea — de ce au desfăcut logodna, Feodor

Mihailovici îmi spunea:
— Anna Vasilievna este una dintre cele mai minunate femei pe care le-am întîlnit vreodată. E extrem de inteligentă, evoluată, de o mare cultură literară şi e înzestrată cu o inimă bună, o inimă minunată. E o fată cu înalte calităţi morale, convingerile ei sînt, însă, diametral opuse convingerilor mele şi nu poate să renunţe la ele, e prea dreaptă pentru asta. De aceea e puţin probabil să fi fost fericită căsnicia noastră. Am dezlegat-o da cuvîntul dat şi-i doresc din tot sufletul să întîlnească un om cu aceleaşi concepţii ca ale ei şi să fie fericită cu el.
Tot restul vieţii Feodor Mihailovici a păstrat cele mai bune relaţii cu Anna Vasilievna şi o considera prietenul său credincios. Cînd, la şase ani după căsătoria noastră, am cunoscut-o pe Anna Vasilievna, ne-am împrietenit şi ne-am îndrăgit sincer una pe alta. Cuvintele lui Feodor Mihailovici despre mintea ei remarcabilă, despre inima ei bună şi despre marile ei calităţi morale s-au adeverit întru totul, dar nu mai puţin adevărată a fost şi convingerea sa că ei n-ar fi fost fericiţi împreună. Anna Vasilievna n-avea acea îngăduinţă care e necesară în orice căsnicie reuşită, mai ales alături de un om atît de bol-

nav şi de irascibil, cum era adesea Feodor Mihailovici,. ca urmare a bolii sale. In afară de asta, ea se interesa prea mult de lupta partidelor politice ca să acorde o mare atenţie familiei. Cu anii s-a schimbat şi mi-a rămas-în amintire ca o soţie şi o mamă minunată.
A. V. Korvin-Krukovskaia (sora celebrei Sofia Va-silievna Kovalevskaia)[17] a avut un destin trist. Curînd după ruptura cu Feodor Mihailovici a plecat în străinătate şi a cunoscut acolo un francez, domnul Jaquelard, un om cu aceleaşi convingeri politice cu ale ei. S-a îndrăgostit de el şi cei doi s-au căsătorit. In timpul Comunei din Paris, Jaquelard, ca un comunard notoriu, a fost pe lista celor condamnaţi la moarte. A fost închis-într-o fortăreaţă, undeva lîngă graniţa germană. Tatăl Annei Vasilievna a dat douăzeci de mii de franci cui trebuia şi Jaquelard a avut posibilitatea să fugă în Germania. Mai tîrziu Jaquelard-Korvin (după obiceiul străin şi-a adăugat la numele său şi numele soţiei) s-a mutat cu familia la Petersburg, unde a căpătat un post de profesor de literatură franceză în liceele de fete. Jaquelard şi soţia lui s-au înţeles foarte bine, lui, însă, îi era dor de ţară şi asta o neliniştea mult pe Anna Vasilievna. în curînd şi situaţia lor materială s-a înrăutăţit: suma însemnată de bani pe care Anna Vasilievna a primit-o ca zestre, Jaquelard a investit-o într-o afacere, atît de nereuşită, că după cîţiva ani nu le-a rămas decît o casă de pe Vasilievski Ostrov şi aceea ipotecată pentru o sumă mare. Pierderea averii a influenţat-o aşa de mult pe Anna Vasilievna, că ea, care în general nu se bucura de o sănătate prea bună, s-a îmbolnăvit. Soţul ei, care primise între timp dreptul să se repartrieze, a dus-o la Paris. Veneau adesea pentru afaceri la Petersburg în perioada bolii, ei în urma căreia a murit, am avut ocazia să-i fac Annei Vasilievna un serviciu prin K. P. Pobedonosţev [18] şi anume să obţin pentru soţul ei, care trebuia să fie expulzat, în termen de două zile din capitală pentru ne-loialitate politică, o amînare de cîteva săptămîni ca să-şi poată aranja treburile şi să-şi însoţească soţia bolnavă şi fiul în străinătate. Anna Vasilievna a murit la Paris, în anul 1887.

_XIV

Într-una din discuţiile noastre de seară, Feodor Mihailovici m-a întrebat:

— Spune-mi, Ania, mai ţii minte ziua în care ţi-ai dat pentru prima dată seamă că mă iubeşti?

— Ştii, dragul meu, i-am răspuns, numele de Dos-toievski mi-e cunoscut din copilărie: de tine sau, mai bine zis, de unul din eroii tăi am fost îndrăgostită la cincisprezece ani.

Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs, luîndu-mi cuvintele drept glumă.

_— Serios, îţi spun serios, tatălui meu îi plăcea foarte mult să citească şi cînd venea vorba de literatura contemporană spunea mereu: „Ce scriitori sînt ăştia de astăzi? Pe vremea mea erau Puşkin, Gogol, Jukovski! Dintre cei tineri era romancierul Dostoievski, autorul *Oamenilor sărmani.* Era un talent adevărat. Din nefericire — s-a amestecat într-o istorie politică, a nimerit în Siberia şi acolo i s-a pierdut urma!"

Cît a fost, însă, de bucuros tatăl meu cînd a aflat că fraţii Dostoievski vor să editeze o nouă revistă, *Vremea:* „Ei, Dostoievski s-a întors, ne spunea el, slavă Domnului, n-a pierit omul!"

Ţin minte că vara anului 1861 am petrecut-o la Pe-terhof [19]. De fiecare dată cînd mama pleca în oraş după cumpărături, o rugam, soră-mea şi cu mine, să treacă pe la biblioteca lui Cerkasov şi să ne ia noul număr al revistei *Vremea.* In familia noastră domnea o ordine patriarhală şi de aceea revista era dată în primul rînd tatălui. El, săracul, o ducea prost cu sănătatea încă de pe atunci şi adeseori adormea după masă în fotoliu, cu o carte sau o revistă în mînă. Eu mă furişam pînă la el, îi luam încetişor revista, fugeam în grădină şi mă aşezam undeva printre tufişuri ca să mă delectez în linişte cu lectura romanului tău. Dar, vai, vicleşugul nu-mi reuşea! Venea soră-mea Masa şi, cu dreptul celei mai mari, îmi lua noul număr al revistei, în ciuda rugăminţilor mele de a termina capitolul din *Umiliţi.*

— Sînt o mare visătoare, am continuat, şi eroii romanului sînt întotdeauna pentru mine nişte oameni

vii. îl uram pe prinţul Valkovski, îl dispreţuiam pe Alioşa pentru lipsa lui de voinţă, îmi era milă de bă-trînul Ihmenev, îmi părea rău din tot sufletul de nefericita Nelli şi... n-o iubeam pe Nataşa... Vezi, ţin minte chiar şi numele eroilor tăi!

— Eu nu-i mai ţin minte, şi, în general, n-am o reprezentare prea clară a romanului, remarcă Feodor Mi-hailovici.

— Chiar ai uitat? am întrebat, uluită. Ce păcat! Am fost îndrăgostită de Feodor Petrovici, cel care depăna povestirea. Refuzam să înţeleg cum putea Nataşa să-l prefere acestui om minunat pe mizerabilul Alioşa. „îşi merită suferinţele, mă gîndeam eu, în timp ce citeam, prin faptul că a respins dragostea lui Ivan Petrovici." E ciudat, dar eu îl identificam pe acest atîit de simpatic Ivan Petrovici cu autorul romanului. Mi se părea că Dostoievski însuşi îşi povesteşte istoria tristă a iubirii sale ratate... Dacă ai uitat, trebuie neapărat să reciteşti acest roman minunat.

Discuţia noastră l-a făcut curios pe Feodor Mihailo-vici, care mi-a promis că va reciti *Umiliţii* cînd va avea timp.

— Apropo, i-am spus, ţii minte, odată, la începutul cunoştinţei noastre, m-

ai întrebat dacă am fost îndrăgostită. Ţi-am răspuns: „Niciodată de o persoană reală, dar la cincisprezece ani am fost îndrăgostită de eroul unui roman". Tu m-ai întrebat: „Ce roman?" şi m-am grăbit să schimb vorba, mi se părea jenant să numesc un erou al romanului tău. Puteai să iei asta drept flatare din partea unei domnişoare care vrea să capete o muncă „literară". Iar eu voiam să fiu pe deplin independentă.
Şi cîte lacrimi am vărsat citind *Amintiri din Casa rnorţilor!* Sufletul meu era plin de milă şi compasiune pentru Dostoievski care a trecut prin viaţa îngrozitoare de ocnă. Voiam aşa de mult să te ajut, să fac măcar cu ceva mai uşoară viaţa unui om, lucrările căruia m-au entuziasmat atît. Ii mulţumeam lui Dumnezeu că Olhin m-a ales pe mine pentru lucrul acesta şi nu pe altcineva.

Observînd că remarcile mele despre *Amintiri din Casa morţilor* l-au întristat pe Feodor Mihailovici, m-am grăbit să schimb vorba şi i-am spus în glumă:
— Ştii, soarta însăşi m-a predestinat să-ţi fiu soţie: de la şaisprezece ani m-au poreclit Netoşka Nezvanova. Mă cheamă Anna, deci Netoşka, şi pentru că adesea veneam nechemată la rudele mele, mi-au zis, spre deosebire de o altă Netoşka, „Netoşka Nezvanova", făcînd şi aluzie la pasiunea mea pentru romanele lui Dostoievski. Spunemi şi tu Netoşka, îl rugam eu pe Feodor Mihailovici.
— Nu! îmi răspundea el, Netoşka mea a suferit mult în viaţă, iar eu vreau ca tu să fii fericită. Mai bine să-ţi spun Ania, ca atunci cînd m-am îndrăgostit de tine?
Seara următoare l-am întrebat pe Feodor Mihailovici un lucru care mă preocupa demult, dar pe care mă jenam să-l întreb: cînd a simţit că s-a îndrăgostit de mine şi cînd s-a hotărît să-mi ceară mîna?
Feodor Mihailovici încercă să-şi aducă aminte şi. spre marele meu necaz, a recunoscut că în prima săptămînă nu mi-a observat defel faţa.
— Cum adică n-ai observat? mă mirai eu.
— Dacă ţi se prezintă un om nou şi schimbi cu el cîteva fraze obişnuite, nu-i aşa că uiţi cum arată? E adevărat? Eu, în orice caz, uit întotdeauna. Aşa s-a în-tîmplat şi de data asta: vorbeam cu tine, îţi vedeam faţa, dar cînd plecai o uitam imediat şi dacă m-ar fi întrebat cineva, n-aş fi putut să spun dacă eşti blondă sau brunetă. Numai spre sfîrşitul lui octombrie am remarcat frumoşii tăi ochi cenuşii şi zîmbetul tău bun şi luminos. Şi toată faţa ta a început de atunci să-mi placă, şi cu cît trecea timpul cu atît îmi plăcea mai mult. Pentru mine nu există acum în toată lumea un chip mai frumos ca al tău! Tu eşti frumoasa mea! Chiar şi pentru ceilalţi eşti o femeie frumoasă! adăugă naiv Feodor Mihailovici.
— La prima ta vizită, continuă el să-şi amintească, m-a uimit tactul cu care te purtai, atitudinea ta serioasă, aproape aspră. M-am gîndit: ce fată serioasă şi munci-

In lb. rusă *„nezvanova"* înseamnă nechemată.

toare! Şi m-am bucurat că există un asemenea tip de fete în societatea noastră. Mi-a scăpat odată un cuvînt nelalocul său şi tu te-ai uitat aşa la mine, că am început sămi cm-tăresc expresiile de teamă să nu te jignesc. Mai tîrziu a început să mă uimească şi să mă atragă acel interes sincer cu care îmi urmăreai

treburile şi simpatia pe care o manifestai faţă de nenorocirea ce mă ameninţa. Uite, mă gîndeam eu, rudele mele, prietenii mei par să mă iubească. Le pare rău că risc să-mi pierd drepturile de autor, sînt indignaţi împotriva lui Stellovski, se revoltă, îmi reproşează că am încheiat un asemenea contract (de parcă aş fi putut să nu-l închei!), îmi dau sfaturi, mă liniştesc, dar simt că toate nu sînt decît „vorbe, vorbe, vorbe" şi că nimeni dintre ei nu pune la inimă faptul că odată cu pierderea drepturilor îmi pierd ultima sursă de venituri... Iar această fată străină, pe care abia am cunoscut-o, mi-a înţeles imediat situaţia şi fără să suspine, să se vaite şi să se revolte a început să mă ajute şi nu cu vorbe, ci cu fapte. După cîteva zile, cînd lucrul nostru a început să meargă, eu, care eram aproape disperat, am întrezărit o speranţă: „Cine ştie, dacă o să lucrez şi de acum încolo tot aşa, poate reuşesc să predau lucrarea la termen!" — mă gîndeam eu. Iar încredinţările tale că o să reuşim neapărat (ţii minte cum număram cu tine foile pe care le transcriai), îmi întăreau speranţa şi-mi dădeau putere să lucrez. Adesea, cînd vorbeam cu tine, mă gîndeam: „Ce inimioară bună are fata asta! Ea doreşte într-adevăr să mă scape de necaz." Sufleteşte eram aşa de singur că pentru mine să găsesc un om care să mă simpatizeze sincer însemna o mare bucurie.
— Cred că de aici, continuă Feodor Mihailovici, a început dragostea mea pentru tine, iar mai tîrziu mi-a plăcut şi faţa ta drăgălaşă. Mă surprindeam adesea gîndindu-mă la tine; dar numai cînd am terminat *Jucătorul* şi am înţeles că n-o să ne mai vedem zilnic, mi-am dat seama că nu pot să trăiesc fără tine. Atunci m-am şi hotărît să-ţi cer mîna.
— Şi de ce nu mi-ai cerut mîna direct, aşa cum face toată lumea, ci ai inventat romanul acela interesant? îl întrebai eu, curioasă.
— Ştii, Ania dragă, spuse Feodor Mihailovici cu o voce emoţionată, cînd mi-am dat seama ce reprezinţi pentru mine, am fost disperat şi intenţia mea de a mă căsători cu tine mi s-a părut pur şi simplu o nebunie! _Gîndeşte-te numai cît de diferiţi sîntem noi doi! Numai diferenţa de vîrstă ce reprezintă! Eu sînt aproape un om bătrîn, iar tu aproape un copil. Sufăr de o boală incurabilă, sînt posomorît şi irascibil, iar tu eşti sănătoasă, vioaie şi plină de viaţă. Eu aproape că mi-am trăit traiul şi am suferit mult. Tu ai trăit întotdeauna bine şi ai toată viaţa în faţă. In sfîrşit, sînt sărac şi plin de datorii. La ce te poţi aştepta, cînd este vorba de o asemenea inegalitate? Sau o să fim nefericiţi şi, după ce-o să ne chinuim cîţiva ani, o să ne despărţim, sau o să ne unim pentru toată viaţa şi-o să fim fericiţi. îmi era greu să aud o asemenea declaraţie umilitoare din partea lui Feodor Mihailovici şi i-am replicat cu patimă:
— Ai exagerat totul, dragul meu! Diferenţele pe care le presupui nu există pentru noi doi. Dacă ne vom iubi mult, o să fim prieteni şi vom avea parte de o fericire nesfîrşită. Mi-e teamă de altceva: cum poţi tu, care eşti atît de talentat, de deştept şi de cult să-ţi iei drept soţie o fată prostuţă, în comparaţie cu tine nu prea citită, deşi a primit în liceu o medalie de argint mare (pe atunci eram foarte mîndră de medalie), dar nu atît de evoluată ca să meargă în pas cu tine. Mi-e teamă că în curînd ai să-ţi dai seama cu cine ai de-a face şi-o să regreţi că nu sînt în stare să te înţeleg şi să mă ridic la înălţimea ideilor tale. Această diferenţă dintre noi e mai rea decît orice nenorocire!
Feodor Mihailovici s-a grăbit să mă liniştească şi mi-a spus multe lucruri măgulitoare. Ne-am reîntors la discuţia care mă interesa, despre cererea în căsătorie.
— Multă vreme am avut dubii, nu ştiam cum să fac, mi-a spus Feodor Mihailovici. Un bărbat în etate, urît, care cere mîna unei fete tinere şi nu este acceptat, poate să pară ridicol şi eu nu voiam să fiu ridicol în ochii tăi. Şi dacă la propunerea mea mi-ai fi răspuns că iubeşti pe altul? Refuzul tău ne-ar fi îndepărtat şi vechile relaţii amicale ar fi devenit imposibile. Aş fi pierdut

în tine un prieten, singurul om care s-a purtat atît de cald cu mine în ultimii doi ani. Iţi repet, sufleteşte sînt atît de singur, că mi-ar fi fost foarte greu să mă lipsesc de prietenia ta. De asta m-am şi gîndit să-ţi tatonez sentimentele povestindu-ţi proiectul unui nou roman. Mi-ar fi fost mai uşor să-ţi suport refuzul: era vorba doar de eroii romanului şi nu de noi doi.
Eu, la rîndul meu, i-am povestit tot prin ce am trecut în timpul declaraţiei sale literare: neînţelegerea, gelozia şi invidia faţă de Arma Vasilievna etc.
— înseamnă, se miră Feodor Mihailovici, că te-am luat prin surprindere şi că te-am forţat să-mi accepţi propunerea! Dealtfel, văd că romanul pe care ţi l-am povestit atunci a fost cel mai bun din toate pe care le-am scris vreodată: a avut un succes imediat şi a produs impresia dorită!
_XV
În atmosfera noii noastre bucurii, Feodor Mihailovici şi cu mine am uitat de muncă, de sfîrşitul romanului *Crimă şi pedeapsă;* mai rămăsese de scris toată partea a treia a romanului. Feodor Mihailovici şi-a adus aminte de ea abia la sfîrşitul lui noiembrie, cînd redacţia revistei *Russki vestnik* a cerut continuarea romanului. Din fericire, pe atunci revistele nu prea apăreau la timp, iar *Russki vestnik* era chiar vestit prin întîrzierile sale: numărul din noiembrie apărea la sfîrşitul lui decembrie, cel din decembrie la începutul lui februarie etc. şi din cauza asta mai era destul timp. Feodor Mihailovici mi-a adus scrisoarea primită de la redacţie şi mi-a cerut sfatul. I-am propus să-şi încuie casa pentru musafiri şi să lucreze ziua de la două la cinci, iar mai tîrziu, cînd va veni seara la noi, să-mi dicteze după manuscris.
Aşa am şi făcut: după ce pălăvrăgeam cam preţ de o oră, eu mă aşezam la masa de scris, Feodor Mihailovici se aşeza alături şi începea dictatul, pe care-l întrerupeam cu diverse discuţii, glume şi rîsete. Lucrul mergea bine şi ultima parte a *Crimei,* care avea aproape şapte coli, a fost scrisă în decurs de patru săptămîni. Feodor Mihailovici mă încredinţa că niciodată n-a lucrat aşa de uşor şi asta datorită colaborării cu mine.
Permanenta bună dispoziţie a lui Feodor Mihailovici s-a reflectat pozitiv şi asupra sănătăţii sale. In cele trei luni care s-au scurs pînă la căsătoria noastră n-a avut mai mult de trei, patru crize de epilepsie. Asta m-a bucurat foarte mult şi-nmi dădea speranţa că în condiţia unei vieţi liniştite şi fericite boala se va atenua. Aşa s-a *şi* întîmplat mai tîrziu: vechile crize aproape săptămî-nale deveneau în fiecare an mai rare şi mai uşoare. Sa se vindece complet de epilepsie era imposibil, cu atît. mai mult cu cît Feodor Mihailovici nu s-a tratat niciodată, considerîndu-şi boala incurabilă. Dar chiar rărirea şi atenuarea crizelor era pentru noi o mare binefacere, îl scutea pe Feodor Mihailovici de acea stare de spirit cu adevărat îngrozitoare şi sumbră care ţinea uneori *o* săptămîna întreagă şi care era o urmare inevitabilă a fiecărei crize, iar pe mine mă elibera de lacrimile şi de suferinţele pe care le încercam, asistînd la crizele acestei boli îngrozitoare.
Una din serile noastre, întotdeauna paşnice şi vesele, a fost, cu totul neaşteptat, deosebit de furtunoasă.

Asta s-a întîmplat spre sfîrşitul lui noiembrie. Feodor Mihailovici a venit, ca de obicei, la şapte, de data aceasta deosebit de înfrigurat. După ce a băut un pahar de ceai fierbinte, m-a întrebat dacă n-avem cumva coniac? I-am răspuns că n-avem coniac, dar avem un xeres bun şi i-am adus imediat vinul. Feodor Mihailovici a băut pe nerăsuflate trei-patru pahare, după asta a băut din nou ceai şi abia atunci s-a încălzit. M-am mirat că a îngheţat aşa de tare şi nu ştiam cum să-mi explic. Enigma s-a dezlegat repede: trecînd după ceva prin vestibul, am văzut în cuier un demi în locul obişnuitei şube a lui Feodor Mihailovici. M-am întors imediat în salon şi l-am întrebat:
— Astăzi n-ai venit cu şuba?
— N-nu, se încurcă Feodor Mihailovici, am venit cu un palton de toamnă.
— Ce imprudenţă! Şi de ce n-ai venit cu şuba?
— Mi s-a spus că s-a încălzit afară.

— Acum pricep de ce ai îngheţat. Am să-l trimit imediat pe Semion să-ţi aducă şuba.
— Nu trebuie! Te rog, nu trebuie! se grăbi să spună Feodor Mihailovici.
— Cum adică nu trebuie, dragul.meu? Ai să răceşti la întoarcere: noaptea o să fie şi mai frig.
Feodor Mihailovici tăcea. Am continuat să insist, pînă, cînd mi-a mărturisit:
— Ştii, nu mai am şubă...
— Cum adică n-o mai ai? Ţi-au furat-o?
— Nu mi s-a furat, dar a trebuit s-o amanetez. M-am mirat. La întrebările mele insistente, Feodor
Mihailovici ini-a povestit, vădit fără nici un chef, că dimineaţa a venit la el Emilia Feodorovna şi că l-a rugat s-o scoată din încurcătură: să-i plătească o datorie urgentă de cincizeci de ruble. Fiul său vitreg a cerut şi el bani, tot de bani avea nevoie şi Nikolai Mihailovici, fratele mai mic, care i-a trimis în legătură cu asta o scrisoare. Feodor Mihailovici n-avea bani şi ei au hotărît să-i amaneteze şuba la un cămătar vecin, încredinţîndu-l •cu străşnicie pe Feodor Mihailovici că va continua să fie cald, că vremea este frumoasă şi că poate să umble cîteva zile cu demiul, pînă-şi va primi banii de la *Russki*
vestnik.
Am fost profund indignată de răutatea rudelor lui Feodor Mihailovici. I-am spus că-i înţeleg dorinţa de a-şi ajuta rudele, dar găsesc că nu poate să-şi jertfească de dragul lor sănătatea şi, poate, chiar viaţa.
La început, am vorbit liniştit, dar cu fiecare cuvînrt îmi creşteau mînia şi amărăciunea, mi-am pierdut orice control şi am vorbit ca o nebună, fără să-mi aleg expresiile, îi demonstram că are obligaţii faţă de mine, logodnica lui, îl încredinţam că n-am să-i pot îndura moartea, plîngeam, strigam, ca într-o criză de isterie. Feodor Mihailovici era foarte amărît, mă îmbrăţişa, îmi săruta mîinile, mă ruga să mă liniştesc. Mama, auzindu-mi plînsul, mi-a adus un pahar de apă îndulcită. Asta m-a mai liniştit. Mi s-a făcut ruşine şi m-am scuzat faţă de Feodor Mihailovici. Drept explicaţie, mi-a povestit că iarna trecută a trebuit să-şi amaneteze de vreo cinci, şase ori şuba şi să umble cu demiul.
— M-am obişnuit aşa de mult cu amanetatul ăsta, că nici de data asta nu

i-am dat importanţă. Dacă ştiam că o vei lua în tragic, nu i-aş fi permis pentru nimic în lume Paşei să-mi amaneteze şuba, mă încredinţa, fîs-tîcit, Feodor Mihailovici.
Am profitat de părerile sale de rău şi l-am pus să-şi dea cuvîntul că nu se va mai repeta. I-am propus să-i împrumut optzeci de ruble ca să-şi răscumpere şuba, însă a refuzat categoric. Atunci l-am rugat să stea acasă pî-nă-i vor veni banii de la Moscova. Feodor Mihailovici căzu de acord cu „arestul la domiciliu", cu condiţia că am să vin la el în fiecare zi la unu şi că am să rămîn pînă la prînz.
Cînd ne-am despărţit, l-am rugat din nou să mă scuze pentru „scena" pe care i-am făcut-o.
— Orice rău e spre bine! îmi răspunse Feodor Mihailovici. Acum m-am convins cît de mult ţii la mine, n-ai fi putut să plîngi aşa cum ai plîns, dacă nu ţi-aş fi fost drag!
I-am pus la gît fularul meu alb croşetat şi l-am obligat să-şi pună pe umeri pledul nostru. Tot restul serii m-am chinuit cu gîndul că Feodor Mihailovici n-o să mă mai iubească, acum după ce şi-a dat seama că sînt capabilă să fac asemenea scene, ba eram cuprinsă de» nelinişte la gîndul că va răci pe drum şi se va îmbolnăvi grav. Aproape că n-am dormit, m-iam sculat devreme şf la ora zece am şi sunat lfe uşa lui. Servitoarea m-a liniştit spunîndu-mi că domnul s-a şi trezit şi că nu s-a simţit rău în timpul nopţii.
Pot să spun că a fost singura seară „furtunoasă" în toate cele trei luni pînă la nunta noastră.
„Arestul la domiciliu" al lui Feodor Mihailovici a ţinut cam o săptămînă şi am venit la el în fiecare zi ca să ne vedem şi să-mi dicteze *Crima.* Intr-una din vizitele mele, Feodor Mihailovici m-a uluit: în focul muncii noastre au răsunat sunetele unei flaşnete care cînta celebra arie din *Rigoletto — La donna est mobile.* Feodor Mihailovici se opri din dictat, ascultă şi începu deodată să cînte aria, înlocuind cuvintele italieneşti cu numele meu: „Anna Grigorievna". Avea o voce plăcută de tenor, deşi puţin voalată.
Cînd s-a terminat aria, Feodor

Mihailovici s-a apropiat de fereastră, i-a aruncat flaşnetarului un ban şi acesta a plecat imediat. La întrebările mele, Feodor Mihailovici mi-a povestit că flaşnetarul, probabil, a remarcat după ce piesă anume i se aruncă bani şi în fiecare zi vine sub fereastră şi cîntă aria asta din *Rigoletto.*
— Iar eu umblu prin cameră şi fredonez întotdeauna pe melodia asta numele tău drag, spuse el.
Am rîs şi m-am prefăcut supărată că nişte cuvinte atît de frivole Feodor Mihailovici le-a legat de numele meu; îl încredinţam că nu sînt nestatornică şi că dacă m-am îndrăgostit de el, asta e pentru totdeauna.
— Să vedem, să vedem! rîdea Feodor Mihailovici.
Aria flaşnetarului şi fredonatul lui Feodor Mihailovici le-am auzit şi în următoarele două zile şi am fost surprinsă de exactitatea cu care reda melodia. Probabil că avea un bun auz muzical.
Oricît ar fi fost de variat conţinutul discuţiilor noastre zilnice din vremea aceea, ele n-au atins niciodată vreo temă nelalocul ei. E greu să fi fost cineva mai reţinut şi mai delicat faţă de pudoarea unei fete, decît a fost

logodnicul meu. Raporturile sale cu mine pot fi caracterizate de cuvintele dintr-o scrisoare, pe care mi-a scris-o după căsătoria noastră: „Dumnezeu mi te-a încredinţat ca să nu se piardă nimic din ce e mugur şi bogăţie în sufletul şi în inima ta, oi dimpotrivă ca totul să crească şi să înflorească în întreaga splendoare, mi te-a dat ca prin tine să-mi răscumpăr marile mele păcate, să te arăt Domnului înfloritä, apărată, salvată de tot ce e josnic şi ucide spiritul."
Şi, în general, Feodor Mihailovici şi-a pus drept scop să mă apere de toate impresiile care ar fi putut să mă pervertească. Ţin minte că odată, fiind la Feodor Mihailovici, am început să răsfoiesc un roman franţuzesc care era pe masă. Feodor Mihailovici s-a apropiat de mine şi mi l-a luat încet din mînă.
— înţeleg şi eu franţuzeşte, i-am spus, dă-mi, te rog, să citesc romanul.
Scrisoarea din 17 mai 1867. (N. aut.)

— Asta nu! De ce să-ţi întinezi imaginaţia! îmi răspunse el.
Chiar după ce ne-am căsătorit, Feodor Mihailovici, vrînd să-mi completeze cultura literară, îmi alegea singur cărţile şi nu-mi permitea nicicum să citesc romane frivole. Controlul acesta mă supăra uneori şi atunci protestam:
— Şi tu de ce le citeşti? De ce-ţi întinezi imaginaţia?
— Sînt un om călit, îmi răspundea Feodor Mihailovici, unele cărţi îmi trebuie ca material de lucru. Un scriitor trebuie să ştie totul şi să treacă prin multe. Dar, te rog să mă crezi, nu mă delectez deloc cu scenele cinice şi că adesea îmi provoacă repulsie.
Nu erau doar vorbe, acesta era adevărul.
Aceeaşi antipatie o avea Feodor Mihailovici şi faţă de opereta în mare vogă pe atunci: nici el nu se ducea la Buff [20] şi nici pe mine nu mă lăsa.
— Dacă tot există posibilitatea să te duci la teatru, îmi spunea el, trebuie să alegi o piesă care poate să dea spectatorului nişte impresii elevate şi nobile, de ce să-ţi îmbîcseşti sufletul cu tot felul de prostii!
Din viaţa noastră comună, care a ţinut paisprezece ani, m-am ales cu profunda convingere că Feodor Mihailovici este unul din oamenii cei mai morali. Şi cît mi-a fost de greu să citesc că un scriitor la care ţineam atît de mult, ca I. S. Turgheniev, îl socotea pe Feodor Mihailovici drept cinic şi şi-a permis să-l numească „marchizul de Sade al Rusiei" [21].
XVI
Tema cea mai importantă şi cea mai dragă pentru noi a discuţiilor cu Feodor Mihailovici era, desigur, cea privitoare la viitoarea noastră căsnicie.
Gîndul că n-am să mă despart de soţul meu, că am să particip la preocupările sale, că voi avea posibilitatea să am grijă de sănătatea lui, şi că am să-l pot apăra de oamenii care-l sîcîiau şi-l iritau, îmi apărea atît de atrăgător, că uneori eram gata să plîng la ideea că toate

acestea nu se vor putea înfăptui prea repede. Nunta noastră depindea în primul rînd de faptul dacă se vor aranja treburile cu *Russki vestnik.* Feodor Mihailovici s-a gîndit să plece de Crăciun la Moscova şi să-i propună lui Katkov noul său roman. Nu avea nici un dubiu în ceea ce priveşte dorinţa redacţiei revistei *Russki vestnik* de a-l avea colaborator, deoarece romanul *Crimă şi pedeapsă* publicat în anul 1866, a făcut o puternică impresie în literatură şi a adus revistei

mulţi abonaţi noi. Problema consta doar în faptul dacă revista va avea disponibilă o sumă de cîteva mii de ruble pentru avans, sumă fără de care n-aveam cum să ne aranjăm noua noastră gospodărie. In cazul unui insucces cu *Russki vestnik,* Feodor Mihailovici voia ca, imediat după terminarea *Crimei şi pedepsei,* să înceapă un nou roman şi după ce-l va fi terminat în mare parte să-l propună unei alte reviste. Un insucces la Moscova amenința să amîne mult căsătoria noastră, poate chiar cu un an de zile. La ghidul acesta eram cuprinsă de o mare mîhnire. Feodor Mihailovici îmi împărtăşea toate grijile sale. Nu voia să-mi ascundă nimic, ca viitoarea noastră existenţă, plină de lipsuri, să nu constituie pentru mine o surpriză amară. Ii eram foarte recunoscătoare pentru sinceritate şi inventam tot felul de modalităţi ca să-l scap de datoriile care-l sîcîiau foarte mult. Am înţeles repede că era aproape imposibil să-şi plătească datoriile în situaţia lui de atunci. Deşi am trăit fără grijă într-o familie îndestulată şi nu prea cunoşteam viaţa practică, mi-am dat totuşi seama, în cele trei luni pînă la căsătoria noastră, de o împrejurare, care mă intriga: ori de cîte ori apăreau nişte bani la Feodor Mihailovici, în acelaşi timp la toate rudele sale — fratele, cumnata, fiul vitreg, nepoţii — apăreau nişte necesităţi neaşteptate, dar presante, şi din trei, patru sute de ruble pe care le primea de la Moscova pentru *Crimă şi pedeapsă* a doua zi nu-i rămîneau mai mult de treizeci, patruzeci şi asta fără să fi plătit vreo poliţă, ci doar nişte dobînzi. Pe urmă, începeau din nou grijile lui Feodor Mihailovici — de unde să facă rost de bani pentru dobînzi, existenţă şi satisfacerea cererilor numeroaselor sale neamuri. Această stare de lucruri a început să mă alarmeze la

modul serios. Mă linişteam cu gîndul că după căsătorie, am să preiau eu treburile gospodăriei şi că am să controlez banii care se dădeau rudelor, fixînd pentru fiecare o anume sumă pe an. Emilia Feodorovna avea nişte băieţi mari care ar fi putut s-o ajute. Nikolai Mihaiio-vici, fratele lui Feodor Mihailovici, era un arhitect talentat şi dacă ar fi vrut, ar fi putut să lucreze. Fiul vitreg, la anii lui (21), era cazul să se apuce de o muncă serioasă şi să nu conteze exclusiv pe munca tatălui său vitreg, un om bolnav şi plin de datorii.

Mă gîndeam indignată la toţi aceşti oameni care nu făceau nimic, deoarece vedeam cum grijile materiale permanente îi stricau buna dispoziţie lui Feodor Mihailovici şi-i influenţau în rău sănătatea. Din cauza acestor veşnice neplăceri Feodor Mihailovici se enerva şi crizele de epilepsie deveneau mai frecvente. îmi făceam, însă, planuri ca în viitoarea noastră căsnicie sănătatea lui Feodor Mihailovici să se îndrepte, iar buna lui dispoziţie să se păstreze.

în afară de asta, fiind împovărat de datorii, Feodor Mihailovici trebuia să-şi propună singur lucrările revistelor şi, evident, primea mult mai puţin pentru lucrările sale decît scriitorii asiguraţi materialiceşte, cum erau Turgheniev sau Goncearov. In timp ce lui Feodor Mihailovici i se plătea pentru *Crimă şi pedeapsă* o sută cincizeci de ruble coala de autor, Turgheniev primea pentru romanele sale, de la aceeaşi revistă, *Russkî vestnik,* cinci sute de ruble pentru coala de autor. [22]

Dar şi mai supărător era faptul că, datorită nesfîr-şitelor sale datorii, Feodor Mihailovici trebuia să lucreze în grabă. N-a avut nici timp, nici posibilitatea să-şi finiseze lucrările şi asta-i producea multe neplăceri. Criticii îi reproşau adesea lui Feodor Mihailovici forma imperfectă a romanelor sale, faptul că într-un singur roman sînt adunate cîteva, că evenimentele sînt îngrămădite unele peste altele şi că multe lucruri rămîn neşlefuite. Criticii severi nu cunoşteau probabil condiţiile în care era obligat să scrie Feodor Mihailovici. Se întîmpla ca primele trei capitole ale unui roman să fie tipărite, cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost abia trimis prin poştă, cel de al şoselea se scria,

iar celelalte nu erau nici măcar concepute. De cîte ori am văzut mai tîrziu sincera disperare a lui Feodor Mi-hailovici, cînd îşi dădea seama că „a stricat o idee la care ţinea atît de mult" şi că nu-şi mai poate repara greşeala.
Mîhnită fiind de situaţia materială precară a logodnicului meu, mă linişteam totuşi cu gîndul că într-un viitor apropiat, după un an de zile, voi avea posibilitatea să-l ajut substanţial, cînd voi primi, în ziua majoratului, casa care mi-a fost lăsată prin testament de tatăl meu. Părinţii mei aveau, de la sfîrşitul deceniului al cincilea, două mari parcele de pămînt (cam două desea-tine) aflate pe străzile Iaroslavskaia şi Kostromskaia. Pe una din parcele se găseau trei clădiri din lemn şi o casă de piatră, cu etaj, în care locuiam noi. Pe cea de a doua au fost construite două case de lemn: una dintre ele a fost dată drept zestre surorii mele, iar cealaltă mi-era destinată mie. Dacă o vindeam, puteam să primesc mai mult de zece mii de ruble, cu care mă gîndeam să plătesc o parte din datoriile lui Feodor Mihailoviici. Spre marele meu regret nu puteam să întreprind nimic pînă la majorat. Mama căuta să-l convingă pe Feodor Mihailovici să-mi devină tutore, el, însă, a refuzat-o categoric.
— Casa e a Aniei, spunea el, şi las-o s-o primească la toamnă, cînd va împlini douăzeci şi unu de ani. Eu n-aş vrea să mă amestec în treburile ei băneşti.
Cît mi-a fost logodnic, Feodor Mihailovici mi-a respins întotdeauna orice încercare de a-l ajuta. îi spuneam că dacă ne iubim unul pe altul, totul trebuie să fie comun.
— Aşa o să şi fie, dar după ce ne căsătorim, îmi răspundea el, pînă atunci nu vreau să iau de la tine nici măcar o rublă.
Cred că Feodor Mihailovici înţelegea prea bine cît erau de ireale uneori nevoile rudelor sale. Neavînd, însă, putere să-i refuze, nu voia să le satisfacă cererile

O deseatină este egală cu aproape două hectare.

cu banii mei. Nu voia să se atingă nici măcar de cele două mii de ruble, pe care părinţii mi le-au pregătit pentru dotă, convingîndu-mă să-mi cumpăr tot ce vreau pentru viitoarea căsnicie. Mi-amintesc cu drag cum se uita şi punea în cutie tacîmurile de argint pe care abia le cumpărasem, aprobîndu-mi întotdeauna alegerea. Ştia că radiez de cîte ori mă laudă şi-mi privea încîntat bucuria.
Mai ales îi plăcea să-mi privească noile mele rochii şi cînd mi le aduceau de la croitoreasă, mă punea să le încerc, ca să vadă cum îmi vin. Unele dintre ele (de pildă, cea vişinie) îi plăceau atît de mult, că mă ruga să rămîn îmbrăcată cu ele toată seara.
Feodor Mihailovici mă punea să-ni probez şi pălăriile şi găsea că-mi stă foarte bine fiecare. Căuta să-mi spună întotdeauna cuvinte bune şi plăcute, care să mă bucure. Cîtă bunătate autentică şi cîtă tandreţe erau în inima lui iubitoare!

XVII

Timpul pînă la Crăciun, a trecut repede. Feodor Mihailovici, care în ultimii ani îşi petrecea întotdeauna sărbătorile în familia surorii sale preferate, V. M. Ivanova, a ho-tărît şi de data aceasta să plece la Moscova. Scopul principal al călătoriei a fost, desigur, dorinţa de a-i

propune lui Katkov noul său roman şi să capete banii necesari pentru nunta noastră.
In ultimele zile înaintea plecării, Feodor Mihailovici era foarte trist: mă iubea mult şi-i era greu să se despartă de mine. Eu căutam să par veselă şi să-mi ascund mîhnirea ca să nu-l amărăsc şi mai mult. A fost foarte trist la gară, unde m-am dus să-l conduc. Mă privea cu multă tandreţe, strîngîndu-mi cu putere mîna, şi-mi repeta întruna:
— Plec cu multe speranţe la Moscova, dar cum o să fie la întoarcere, draga mea Anecika, cum o să fie la întoarcere?!
Dispoziţia lui tristă s-a accentuat şi mai mult datorită unei ieşiri stupide a lui Pavel Alexandrovici, ve-

nit şi el la gară împreună cu nepoţii lui Feodor Mihailovici. Am intrat cu toţii în vagon ca să vedem cum va călători Feodor Mihailoviti şi Pavel Alexandrovici, vrînd să-şi exprime grija faţă de „tată", spuse deodată cu voce tare:
— Papă, nici să nu te gîndeşti să te culci pe patul de sus! Odată te apucă epilepsia, ai să cazi de acolo şi se alege praful din dumneata!
Puteţi să vă imaginaţi ce impresie au produs cuvintele acestea asupra lui Feodor Mihailovici, asupra noastră şi asupra celor din jur.. Una din călătoare, probabil o doamnă nervoasă, l-a rugat după o clipă pe hamalul care tocmai trecea prin vagon să-i ducă lucrurile în compartimentul rezervat doamnelor, deoarece aici „se pare că se va fuma". (Vagonul era pentru nefumători.)
Toată povestea asta l-a necăjit mult pe Feodor Mihailovici, căruia nu-i plăcea să se vorbească în public despre boala sa îngrozitoare. Dar şi noi, cei care am venit să-l conducem, ne-am fîstîcit, nu ştiam despre ce să mai vorbim şi ne-am bucurat cînd a răsunat al doilea semnal şi a trebuit să coborîm din vagon. Indignată de ieşirea lui Pavel Alexandrovici, nu m-am putut abţine şi i-am spus:
— De ce l-ai supărat pe bietul Feodor Mihailovici?
— Nu mai pot eu dacă s-a supărat sau nu, îmi răspunse Pavel Alexandrovici, mă îngrijesc de sănătatea lui şi trebuie să-imi fie recunoscător pentru asta!
„Grija" lui Pavel Alexandrovici arăta cam întotdeauna la fel şi, desigur, nu putea să nu-l irite pe tatăl său vitreg.
De la Moscova Feodor Mihailovici mi-a trimis două scrisori pline de drăgălăşenii, care m-au bucurat foarte mult. Le-am recitit de zeci de ori şi-i aşteptam cu nerăbdare reîntoarcerea.
Feodor Mihailovici a rămas la Moscova douăsprezece zile şi şi-a încheiat cu succes tratativele cu redacţia revistei *Russki vestnik.* Katkov, cînd a aflat despre intenţia lui Feodor Mihailovici de a se căsători, l-a felicitat cu căldură şi i-a urat fericire. Cele două mii, care i-au fost solicitate drept avans, le-a promis că le va da în

două, trei rate în ianuarie. Astfel, s-a ivit posibilitatea ca nunta să aibă loc pînă la postul mare.
Primele şapte sute de ruble care au venit de la Moscova au fost nu ştiu cum împărţite într-o clipă rudelor şi creditorilor. Feodor Mihailovici îmi spunea în fiecare seară, îngrozit, că banii i se „topesc". Asta a început să mă neliniştească şi l-am rugat ca din următoarele şapte sute de ruble să pună măcar ceva deoparte pentru cheltuielile de nuntă.
Cu creionul în mînă, Feodor Mihailovici a socotit toate cheltuielile necesare pentru biserică şi masa de după cununie. (A refuzat categoric ca mama să ia cheltuielile asupra ei.) Suma s-a ridicat la vreo patru sau cinci sute de ruble. Dar cum să le păstreze, dacă în fiecare zi apăreau tot alte şi alte nevoi ale numeroaselor sale rude?

— Ştii ce, Ania, păstrează-mi tu banii, spuse Feodor Mihailovici, bucuros că a găsit o scuză convenabilă pentru neamuri, cînd acestea vor începe să-i ceară bani — şi chiar a doua zi mi-a adus cinci sute de ruble. Dîndu-mi banii, mi-a spus pe un ton comic şi solemn:
— Ţine-i bine, Ania, de ei depinde destinul nostru! Oricît ne-am grăbit cu nunta, n-am putut s-o facem
înainte de mijlocul lui februarie. Trebuia să găsim un apartament nou, deoarece vechile patru camere nu ne ajungeau. Fostul său apartament Feodor Mihailovici l-a cedat Emiliei Feodorovnei şi familiei ei, obligîndu-se să plătească o chirie de cincizeci de ruble pe lună. Avantajul acestui apartament consta în faptul că proprietarul casei, bogatul negustor Alonkin, îl respecta mult pe Feodor Mihailovici, „marele truditor", cum spunea despre el, şi nu-l deranja niciodată cu plata chiriei, ştiind că atunci cînd va avea bani, Feodor Mihailovici îi va aduce singur. Şi lui Feodor Mihailovici îi plăcea să discute cu venerabilul bătrîn.
!" „Eu mă duc la utrenie, iar în cabinetul lui arde lumina, trudeşte adică", spunea el. (N. aut.)
El cred că a fost prototipul negustorului Samsonov, protectorul Gruşenkăi din *Fraţii Karamazov.* (N. aut.)
79
Pentru noi, Feodor Mihailovici a găsit un apartament pe bulevardul Voznesenski, în casa lui Toi (astăzi nr. 27), chiar vizavi de biserica Voznesenie. Intrarea era din curte, iar ferestrele dădeau în stradela Voznesenski. Apartamentul era la etajul îirtîi şi avea cinci camere: salonul, cabinetul, sufrageria, dormitorul şi o cameră pentru Pavel Alexandrovici. A trebuit să aşteptăm pînă se va pune apartamentul la punct, apoi să mutăm lucrurile lui Feodor Mihailovici, mobila mea etc, etc. Cînd totul a fost gata, am fixat nunta pentru miercurea din ajunul lăsatei secului, pe 15 februarie, şi am trimis invitaţii prietenilor şi cunoscuţilor.
XVIII
In ajunul nunţii am trecut pe la Feodor Mihailovici ca să-l mai văd şi să-i spun că pe la şapte seara va veni pe la el sora mea, Maria Grigorievna Svatkovskaia, ca să-mi aranjeze lucrurile, care fuseseră expediate în cu-fere, lăzi «şi cutii, şi să scoată tot felul de obiecte de gospodărie, necesare pentru primirea oaspeţilor. După cum îmi povestea mai tîrziu sora mea, Feodor Mihailovici a primit-o cu multă căldură, a ajutat-o să deschidă cufe-rele şi să aranjeze lucrurile, a tratat-o şi a cucerit-o în-tr-atît, încît n-a putut să nu fie de acord cu părerea mea că viitorul meu soţ este un om uimitor de amabil şi de drăguţ.
Am hotărît ca seara aceea s-o petrec doar cu mama. îmi părea rău din toată inima de biata mea mamă: toată viaţa şi-a petrecut-o înconjurată de familie, acum, însă, tata murise, fratele meu plecase la Moscova şi plecam şi eu din casa ei. Ne iubea foarte mult pe toţi, am trăit foarte uniţi şi înţelegeam cît îi era de greu să rămînă singură.
Toată seara ne-am adus aminte cît de bine ne-am simţit împreună. Am rugat-o pe mama, ca acum, cînd sîntem doar noi două, să mă binecuvînteze pentru viaţa mea nouă. Am observat, în cazul prietenelor mele, că binecuvîntarea miresei înaintea plecării la biserică, de faţă cu martori şi în toiul agitaţiei de nuntă, este ceva
80
oficial, lipsit de căldură sufletească. Mama m-a bine-cuvîntat şi am plîns mult amîndouă. Ne-am dat, însă, cuvîntul ca la despărţire să nu plîngem pentru că nu voiam să vin la biserică cu faţa umflată şi cu ochii înroşiţi.
Pe cincisprezece februarie, m-am sculat dis-dedimi-neaţă şi m-am dus la mănăstirea Smolnîi, la liturghia de dimineaţă, iar după terminarea acesteia, am trecut pe la confesorul meu, protoiereul Filipp Speranski, ca să-i cer binecuvîntarea. Părintele Filipp, care mă cunoştea din copilărie, m-a binecuvîntat şi mi-a urat fericire. De la el m-am dus să mă rog la mormîntul tatii,

la cimitirul Bolşoie Ohtenskoie.
Ziua a trecut repede şi spre ora cinci eram pieptănată şi îmbrăcată cu rochia de mireasă, din moar alb, cu o trenă lungă. Şi coafura şi rochia îmi veneau bine şi eram încîntată.
Căsătoria era fixată pentru ora şapte, iar la şase trebuia să vină după mine Feodor Mihailovici junior, nepotul lui Feodor Mihailovici, pe care acesta din urmă l-a ales drept cavaler de onoare.
La şase se adunaseră toate rudele mele, totul era gata, cavalerul de onoare, însă, tot nu venea şi nu-l aduceau nici pe fiul lui P. M. Olhin, băiatul care trebuia să ducă icoana înaintea mea. Am început să mă neliniştesc serios; m-am gîndit că Feodor Mihailovici s-o fi îmbolnăvit şi-mi părea rău că n-am trimis din timp pe cineva să vodă cum se simte.
In sfîrşit, pe la şapte seara, Feodor Mihailovici junior a intrat repede în cameră şi a început să mă grăbească:
— Anna Grigorievna, smteţi gata, să mergem! Pentru Dumnezeu, să mergem mai repede. Unchiul e la biserică şi e tare neliniştit, nu ştie dacă mai veniţi sau nu. Am făcut pînă aici mai mult de o oră şi înapoi o să facem tot atît. Gîndiţi-vă prin ce-o să treacă Feodor Mihailovici în aceste două ore!
— Dar n-a fost adus încă băiatul, i-am spus eu.
— Mergem fără băiat, numai să-l liniştim mai repede pe Feodor Mihailovici.
Am fost binecuvîntată, m-am înbărţişat cu mama şi m-am înfăşurat într-o şubă. In ultima clipă a apărut şi

Kostea, un băieţel drăguţ, îmbrăcat într-un frumos costum rusesc.
Am ieşit. Pe scară era multă lume. Toţi locatarii caselor noastre au venit să mă conducă. Unii mă sărutau, alţii îmi urau fericire, cineva de sus a presărat pe mine hamei, după datină, în semn de belşug. Ne-am aşezat în trăsură şi am plecat repede. Abia după cîteva minute soră-mea şi cu mine am observat că băieţelul Kostea e fără şubă şi fără căciulă. De teamă să nu răcească, l-am învelit cu şuba mea largă şi după scurt timp Kostea a adormit.
Ne-am apropiat de catedrala Izmailovski. Cavalerul de onoare l-a învelit cu totul pe somnorosul Kostea în mantaua sa călduroasă şi l-a dus pe scara cea mare a bisericii. Eu am coborît, cu ajutorul lacheului, din trăsură şi, acoperind icoana cu vălul, am intrat în catedrală. Cînd m-a văzut, Feodor Mihailovici s-a apropiat repede de mine, m-a apucat cu putere de mînă şi mi-a spus:
— In fine, ai venit! Acum nu mai scapi de mine!
Aş fi vrut să-i răspund că nici nu m-arn gîndit să scap, dar, cînd l-am privit, am fost înspăimîntată de paloarea lui. Feodor Mihailovici m-a dus repede la altar. Cununia a început.
Biserica era puternic luminată, cînta un cor minunat, se adunaseră mulţi musafiri eleganţi, dar despre toate acestea am aflat, mai tîrziu, din povestiri; pînă la mijlocul slujbei eram parcă în ceaţă, mă închinam mecanic şi abia răspundeam la întrebările preotului. Abia după împărtăşire capul mi s-a mai limpezit şi am început să mă rog fierbinte. După cununie şi liturghia de mulţumire au început felicitările. Apoi soţul meu m-a dus să semnez în nu ştiu ce registru.
De data aceasta „băiatul cu icoana" era îmbrăcat şi ne-am îndreptat spre noua noastră locuinţă. Kostea n-a mai adormit pe drum şi a tot povestit, hoţomanul, mai tîrziu că „nenea şi tanti s-au pupat tot timpul".
Cînd am sosit, musafirii erau toţi în păr. Mama şi naşul ne-au binecuvîntat solemn. Au început felicitările cu cupele de şampanie. Toţi cei care asistaseră în biserică la cununie şi nu mă cunoşteau au fost miraţi cînd în locul acelei fete palide şi serioase, pe care o văzuseră în

biserică, a apărut în faţa lor o mireasă rumenă, plină de viaţă, strălucind toată de fericire. Feodor Mihailovici strălucea şi el. Mă ducea la prietenii lui, ne făcea cunoştinţă şi spunea:
Priviţi-o cît e de fermecătoare! E un om minunat! Are o inimioară de aur! şi nu mai contenea cu laudele care mă fîstîceau teribil. După aceea m-a prezentat cucoanelor şi era foarte mulţumit că am spus fiecăreia din ele ceva amabil şi că, după cîte se părea, le-am plăcut..
Eu, la rîndul meu, îl duceam în mijlocul prietenilor şi al rudelor mele şi eram fericită să văd ce impresie frumoasă le lăsa. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-şi răsfeţe oaspeţii, astfel că aveam din belşug şampanie, dulciuri şi fructe. Musafirii au plecat abia spre douăsprezece şi am mai stat multă vreme împreună, amintindu-ne amănuntele acelei zile minunate.

Partea a treia PRIMA PERIOADĂ A VIEŢII DE FAMILIE

ANUL 1867

La vreo două săptămîni după nuntă, unul din cunoscuţii noştri ne-a spus că în *Sin Otecestva*[23] (Nr. 34, februarie 1867) a apărut un articol despre Feodor Mihai-lovici, sub titlul *Căsătoria unui romancier.* Am făcut rost de ziar şi am citit următoarea notă:
„Corespondentul din Petersburg al ziarului *«Nord»* scrie următoarele: «Se discută mult despre o căsătorie care a avut loc în lumea noastră literară şi care s-a aranjat într-un mod destul de ciudat. Unul dintre cei mai cunoscuţi rarnancieri ai noştri, puţin cam distrat şi nu prea punctual în ceea ce priveşte obligaţiile faţă de editori, şi-a adus aminte la sfîrşitul lui noiembrie că pînă la 1 decembrie trebuie să scrie un roman cel puţin de două sute de pagini, altfel fiind pasibil de plata unei mari despăgubiri. Ce era de făcut? E drept, subiectul era găsit, scenele principale imaginate, dar nu scrisese nici un rînd, iar pînă la termenul fatal nu mai rămăsese decît o săptămînă. La sfatul unuia din prietenii săi, autorul nostru, ca să-şi uşureze munca, a invitat un stenograf şi a început să-i dicteze romanul, uiwblînd de colo colo prin cameră şi trecîndu-şi întruna degetele prin pletele sale lungi, în speranţa să mai stoarcă ceva idei noi. Am uitat să vă spun că stenograful invitat de autor era o fată tînără, îmbibată de idei moderne, fără să fie, însă,

nihilistă, şi care ştia să-şi aranjeze prin propria sa muncă o situaţie independentă. Tot chinuindu-se să găsească idei noi, d. X. (cu litera aceasta vom însemna numele romancierului) aproape n-a observat că stenografa lui era tînără şi foarte drăguţă. In primele zile, lucrul a mers cum nu se poate mai bine, dar cu cît se apropiau de deznodămînt, au început să apară greutăţile. Eroul romanului era văduv, trecut de prima tinereţe şi nici prea frumos, şi s-a îndrăgostit de o femeie tînără şi drăguţă.
Romanul trebuia terminat printr-un deznodămînt firesc, fără sinucidere şi scene triviale. Ideile îl ocoleau pe autor, părul său lung începuse să sufere din cauza asta, iar pînă la terminarea romanului nu mai erau decît două zile. Era gata să ajungă la concluzia că e mai bine să plătească despăgubirea, cînd deodată colaboratoarea lui, care pînă atunci îndeplinise în tăcere obligaţiile de stenografă, s-a hotărît să-l sfătuiască pe romancier să-şi aducă eroina la convingerea că împărtăşeşte şi ea sentimentul de dragoste.
— Dar nu e firesc! exclamă autorul, gîndeşte-te că eroul e un becher

bătrîn, aşa ca mine, iar eroina e în plină strălucire a frumuseţii şi a tinereţii sale... aşa, ca dumneata, de pildă.
Stenografa a replicat că un bărbat nu cucereşte o femeie prin înfăţişarea sa, ci prin inteligenţă, talent etc., etc. Pînă la urmă deznodămîntul propus de ea a fost acceptat şi romanul terminat la timp. In ultima zi de lucru, d. X a rugat-o, uşor emoţionat, să-i permită s-o viziteze pe frumoasa stenografă, ca să-i exprime gratitudinea sa. Ea căzu de acord.
— Atunci să vin mîine la dumneata? spuse X.
— Nu, dacă se poate veniţi poimîine, răspunse ea. Romancierul veni la ora fixată şi după cea de a doua ceaşcă de cafea riscă să facă o declaraţie de dragoste. Declaraţia fu primită cu bunăvoinţă. De ce atunci, întrebă d. X., n-ai vrut să mă primeşti ieri? M-ai fi făcut fericit cu o zi mai devreme.
— Pentru că, îi răspunse, roşindu-se toată, stenografa, ieri trebuia să vină la mine o prietenă, care e mult mai drăguţă decît mine şi mi-era teamă că o să te facă să-ţi schimbi intenţia.
85
Romancierul a fost entuziasmat de această mărturisire naivă, care-i demonstra că e într-adevăr iubit.
Să nu credeţi, însă, că romanul despre care vă vorbesc s-a terminat printr-un deznodămînt care în Rusia poartă numele de *căsătorie civilă.* Dimpotrivă, perechea s-a cununat acum cîteva zile într-o parohie de prin partea locului".
Soţul meu şi cu mine am **rîs** mult de acest articolaş şi Feodor Mihailovici a spus că, după tonul cam vulgar al relatării, lucrurile n-au decurs fără amestecul lui A. P. Miliukov, care cunoştea bine obiceiurile soţului meu. (Lui Feodor Mihailovici îi plăcea într-adevăr ca atunci cînd dicta să se plimbe prin cameră, iar în momentele de gîndire să-şi ciufulească părul).
II
Timpul care ne despărţea pînă la postul mare a trecut într-un fel de iureş vesel: făceam „vizite de nuntă" şi rudelor mele, dar şi rudelor şi prietenilor lui Feodor Mihailovici. Rudele ne invitau la prînz şi la cină, şi peste tot „tinerii căsătoriţi" erau primiţi cu şampanie. Îşa era obiceiul pe atunci şi cred că în tot restul vieţii n-am băut atîtea cupe de şampanie ca în acele zece zile. Felicitările acelea au avut un rezultat trist şi mi-au produs *prima* mare durere din căsnicia mea: Feodor Mihailovici a avut în aceeaşi zi două crize de epilepsie şi, lucru uimitor, crizele au avut loc nu noaptea, în somn, ca aproape întotdeauna, ci ziua, pe trezie. Iată cum s-a întîmplat:
In ultima zi de lăsata secului, am prînzit la rude, iar seara ne-am dus s-o petrecem la sora mea. Am cinat vesel (tot cu şampanie, ca întotdeauna), musafirii au plecat, iar noi am mai rămas. Feodor Mihailovici era foarte animat şi-i povestea ceva interesant surorii mele. Deodată, s-a oprit la mijlocul cuvîntului, s-a ridicat puţin de pe divan şi a început să se aplece spre mine. Mă uitam uimită la faţa lui schimbată. Brusc, se auzi un strigăt, mai curînd un vaiet îngrozitor, neomenesc, şi Feodor Mihailovici începu să se aplece înainte. In acelaşi timp, se auzi şi ţipătul surorii mele, care şedea lîngă soţul meu.
86
Ea sări de pe fotoliu şi, izbucnind într-un hohot isteric de plîns, ieşi în fugă din cameră. Cumnatul meu alergă după ea.
Mai tîrziu mi-a fost dat să aud de zeci de ori acest vaiet „neomenesc", obişnuit pentru începutul crizei la epileptici. Şi el mă zguduia şi mă înspăimînta întotdeauna. Atunci, însă, spre uimirea mea, nu m-am speriat de loc, deşi vedeam pentru prima dată în viaţa mea o criză de epilepsie. L-am luat pe Feodor Mihailovici de umeri şi l-am aşezat cu putere pe divan. Dar ce groază m-a cuprins, cînd am văzut că trupul inert al soţului meu alunecă de pe divan şi că n-

am putere să-l reţin. Am tras la o parte un scaun pe care era o lampă aprinsă şi astfel i-am dat posibilitatea să se lase pe podea, m-am aşezat lîngă el şi în tot timpul convulsiilor i-am ţinut capul pe genunchi. N-avea cine să-mi ajute: sora-mea avea o criză de nervi, iar cumnatul meu şi servitoarea se agitau pe lîngă ea. Incet-î-ncet, convulsiile au trecut şi Feodor Mihailovici a început să-şi revină: la început, însă, nu-şi dădea seama unde se află, îşi pierduse chiar darul vorbirii: tot voia să spună ceva, dar în locul unui cuvînt spunea un altul şi era imposibil să-l înţelegi. Abia, poate, după o jumătate de oră am reuşit să-l ridicăm şi să-l culcăm pe divan. Am hotărît să-l lăsăm să se liniştească şi abia după aceea să plecăm acasă. Dar, spre disperarea mea, criza s-a repetat la o oră după cea dintîi şi de data aceasta cu o asemenea intensitate, că Feodor Mihailovici a urlat de durere timp de două ore, chiar după ce şi-a recăpătat cunoştinţa. A fost ceva îngrozitor! Şi mai tîrziu a mai avut crize duble, dar relativ rar, iar cazul din ziua aceea doctorii l-au explicat printr-o mare surescitare, provocată de şampania pe care a băut-o Feodor Mihailovici în vizitele de după nuntă pe care le-am tot făcut şi la prînzurile şi cinele date în cinstea noastră. Vinul avea o influenţă extrem de dăunătoare asupra lui şi de aceea nu bea niciodată.

A trebuit să rămînem peste noapte la sora mea, deoarece Feodor Mihailovici se simţea foarte slăbit şi ne era frică de o nouă criză. Ce noapte îngrozitoare am petrecut atunci! A fost pentru prima dată cînd am văzut de ce boală teribilă suferă Feodor Mihailovici. Cînd îi

auzeam strigătele şi gemetele care nu conteneau cu orele, cînd îi vedeam faţa schimonosită de durere, o faţă care nu-i mai semăna de loc, cînd îi vedeam ochii încremeniţi dementţial şi nu-i înţelegeam vorbirea dezarticulată, eram aproape convinsă că scumpul meu, iubitul meu soţ îşi pierde minţile şi ce mă cuprindea groaza la gîndul acesta!

Dar, slavă Domnului, după ce a dormit cîteva ceasuri, Feodor Mihailovici şi-a revenit destul ca să putem pleca acasă. Deprimarea, însă, care survenea întotdeauna după criză, a ţinut mai mult de o săptămînă. „Trăiesc un sentiment de parcă aş fi pierdut fiinţa cea mai dragă din lume, de parcă aş fi îngropat pe cineva", aşa îşi definea întotdeauna Feodor Mihailovici starea de spirit de după criză. Această dublă criză mi-a lăsat în suflet pentru totdeauna o grea amintire. In cursul aceleiaşi săptămîni triste au început şi neplăcerile şi neînţelegerile care rni-au otrăvit primele săptămîni ale căsniciei noastre şi m-au obligat să-mi amintesc, cu tristeţe şi necaz, „luna noastră de miere".

Ca să fie mai clar, am să descriu modul în care era organizată noua mea viaţă: Feodor Mihailovici, care era obişnuit să lucreze în timpul nopţii, nu putea să adoarmă devreme şi citea noaptea, iar pe urmă se scula tîrziu. Eu, însă, pe la nouă eram gata îmbrăcată şi mă duceam cu bucătăreasa în piaţa Sennaia după cumpărături.

Trebuie să recunosc că la începutul căsătoriei eram o proastă gospodină. Şapte clase de liceu, pe urmă cursurile superioare şi cele de stenografie, cînd să mai înveţi gospodăria? După ce, însă, m-am măritat cu Feodor Mihailovici, cunoscîndu-i mijloacele materiale, mi-am dat cuvîntul, şi mie şi lui, că am să învăţ să fac gospodărie şi-l încredinţam în glumă, că am să-i fac singură tortele care-i plăceau atît de mult. L-am convins chiar să ia o bucătăreasă „scumpă", după preţurile de atunci, cu un salariu de douăsprezece ruble, ca să învăţ de la ea arta culinară.

Cînd mă întorceam acasă, pe la unsprezece, o găseam aproape întotdeauna pe Katia Dostoievskaia, nepoata lui Feodor Mihailovici. Era o fetiţă grozav de drăguţă, de vreo cincisprezece ani, cu nişte ochi negri minunaţi şi cu

două cozi blonde care-i atîrnau pe spate. Mama ei, Emilia Feodorovna, mi-a spus

de cîteva ori că fetiţa ţine foarte mult la mine şi m-a rugat s-o influenţez în bine. La o atitudine atît de măgulitoare pentru mine nu puteam să-i răspund decît cu invitaţia de a mă vizita cît mai des. Deoarece Katia nu avea preocupări permanente şi acasă se plictisea, venea la noi direct de la plimbarea de dimineaţă; era cu atît mai comod, cu cît stătea la vreo cinci minute de noi. In jur de douăsprezece venea la Pavel Alexandrovici Misa Dostoievski, nepotul lui Feodor Mi-hailovied, care studia pe atunci vioara şi în drum de la conservator spre casă trecea pe la noi. Bineînţeles că-l opream la dejun. Trecea des pe la noi şi Feodor Mihailovici junior, un pianist excelent. De la două începeau să vină prietenii şi cunoscuţii lui Feodor Mihailovici. Ştiau că în perioada aceea nu avea treburi urgente şi de aceea socoteau că-l puteau vizta mai des. Spre ora prînzului, venea adesea Emilia Feodorovna, venea Nikolai Mihailovioi, fratele soţului meu, venea şi sora lui, Alexandra Mihailovna Golenovskaia, cu bunul ei soţ Nikolai Ivanovici. Cei care prînzeau rămîneau de obicei toată seara, pînă pe la zece-unsprezece. Asta se întîmpla în fiecare zi şi nu se mai termina cu rudele şi cu străinii. Eu însămi am crescut într-o familie patriarhală şi primitoare, dar musafirii veneau la nod duminicile şi de sărbători, însă această ospitalitate neîntreruptă, cînd de dimineaţă pînă seara trebuia să „servesc" şi să „amuz", era foarte obositoare pentru mine, cu atît mai mult cu cît tinerii Dostoievski, ca şi fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vîrstă[24], nici ca preocupări. In schimb, mă interesau prietenii şi cunoştinţele din cercurile lui Feodor Mihailovici: Maikov, Averkiev, Strahov[25], Miliukov, Dolgomostiev şi alţii. Pînă atunci lumea literară îmi fusese necunoscută şi de aceea mă interesa foarte mult . voiam să stau de vorbă cu ei, poate să intru într-o dispută, dar mai ales să-i ascult, să-i ascult... Din păcate, aveam rar parte de o asemenea plăcere: văzînd figurile plictisite ale tinerilor, Feodor Mihailovici îmi şoptea: „Anecika, drăguţă, vezi cît se plictisesc, ia-i de aici şi amuză-i şi tu într-un fel". Iar eu căutam un pretext să-i

scot de acolo şi mă apucam, fără nici un chief, să-i „amuz".

Mă enerva şi faptul că din cauza prezenţei permanente a musafirilor n-aveam timp pentru îndeletnicirile mele preferate şi asta mă apăsa mult; mă gîndeam cu ciudă că de mai mult de o lună n-am mai citit nici o carte, nu m-am mai ocupat serios de stenografie, pe care voiam s-o stăpînesc la perfecţie.

Dar cel mai mult mă necăjea faptul că din cauza musafirilor permanenţi n-aveam deloc timp să mai stau cu dragul meu soţ. Dacă în timpul zilei reuşeam să rup o clipă şi să stau puţin cu el în cabinetul lui, apărea imediat cineva sau mă chemau pentru vreo treabă gospodărească. Convorbirile noastre de seară, pe care amîndoi le preţuiarn atît de mult, a trebuit să le dăm uitării, pentru că spre seară, din cauza modului stupid în care ne petreceam ziua, a mulţimii de vizite şi de discuţii, şi Feodor Mihailovici şi eu oboseam teribil, mie mi se făcea somn, iar el îşi lua cîte o carte interesantă, lectura căreia îl odihnea.

III DUŞMANII DE ACASĂ

Cu timpul, m-aş fi împăcat, poate, cu modul de viaţă pe care-l duceam şi mi-aş fi obţinut o anume libertate şi vreme pentru preocupările mele preferate, dacă nu s-ar fi adăugat neplăcerile din partea rudelor lui Feodor Mihailovici. Cumnata lui, Emilia Feodorovna Dostoievs-kaia, era o femeie bună, dar mărginită. Văzînd că, după moartea soţului ei, Feodor Mihailovici şi-a luat asupra sa întreţinerea ei şi a familiei sale, a considerat asta ca o obligaţie a lui şi a fost surprinsă cînd a aflat că vrea să se însoare. De aici tonul ei neprietenos cu mine, în timpul cît eram logodiţi. După ce, însă, ne-am căsătorit. Emilia Feodorovna s-a împăcat cu noua situaţie şi a început să se poarte cu mine mai amabil, mai ales cînd a văzut cît sînt de atentă cu copiii ei. Fiind aproape în

fiecare zi la noi şi considerîndu-se o gospodină excelentă, îmi dădea întruna

sfaturi gospodăreşti. Poate că o făcea din bunătate sufletească şi din dorinţa de a-mi fi de folos, deoarece, însă, îmi dădea lecţii întotdeauna în prezenţa lui Feodor Mihailovici, nu-mi era prea plăcut că-i erau etalate atît de insistent nepriceperea mea în ale gospodăriei şi lipsa de chibzuială. Dar şi mai neplăcut era faptul că mi-o dădea mereu drept exemplu pe prima soţie a lui Feodor Mihailovici, ceea ce era destul de lipsit
de tact.
Dacă, însă, poveţele permanente şi uşor protectoare ale Emiliei Feodorovnei îmi erau neplăcute, obrăzniciile şi grosolăniile pe care şi le permitea faţă de mine Pavel Alexandrovici îmi erau cu totul insuportabile.
Cînd m-am măritat, ştiam, desigur, că fiul vitreg al lui Feodor Mihailovioi va locui cu noi. In afară de faptul că nu ne ajungeau banii ca să-i putem asigura o locuinţă separată, Feodor Mihailovici ar fi vrut să-l mai ţină sub supravegherea sa pînă i se va forma caracterul. Tînără cum eram nu mi s-a părut neplăcută prezenţa unui om absolut străin pentru mine în noua mea familie. In afară de asta, mă gîndeam că Feodor Mihailovici îl iubeşte, că s-a obişnuit cu el şi că-i va fi greu să se despartă de el. Dimpotrivă, mi se părea că prezenţa unui om de vîrsta mea va însufleţi casa, că mă va familiariza cu obiceiurile lui Feodor Mihailovici (multe dintre ele îmi erau necunoscute) şi astfel voi putea să nu tulbur prea mult modul lui obişnuit de viaţă.
Nu vreau să spun că Pavel Alexandrovici Isaev ar fi fost prost sau rău. Marea lui dramă consta în faptul că n-a reuşit *niciodată* să-şi înţeleagă situaţia reală. Obişnuit din copilărie să vadă de la toate rudele şi de la toţi prietenii lui Feodor Mihailovici numai bunătate şi amabilitate, a considerat toate acestea drept ceva ce i se cuvine şi n-a înţeles niciodată că atitudinea aceasta amicală se datoreşte nu atît lui însuşi, cît lui Feodor Mihailovici. în loc să aprecieze şi să justifice dragostea persoanelor care-l înconjurau, se purta atît de stupid, de neglijent şi
Pavel Alexandrovici era cu cîteva luni mai tînăr decît mine. (N. aut.)

de infatuat, încît nu făcea decît să-i supere şi să-i enerveze pe aceşti oameni. Multe a pătimit de la Pave! Alexandrovici (de dragul lui Feodor Mihailovici, desigur) mult-stimatul Apollon Nikolaevici Maikov, care a căutat, din păcate în zadar, să-i îndrept gîndurile şi faptele într-o direcţie pozitivă.
Tot atît de neglijent şi de infatuat se purta şi cu tatăl său vitreg, deşi îi spunea „tată", iar sieşi „fiul" lui Dostoievski. Nu putea fi fiul lui Feodor Mihailovici, deoarece s-a născut în 1845, la Astrahan, iar Feodor Mihailovici n-a plecat din Petersburg pînă în anul 1849. [26]
Trăind de la vîrsta de doisprezece ani la Feodor Mihailovici şi văzînd cît e de bun cu el, Pavel Alexandrovici era profund convins că „tata" trebuie să trăiască exclusiv pentru el, că pentru el trebuie să lucreze şi să cîştige bani, el, însă, nu numai că nu-l ajuta în nici un fel pe Feodor Mihailovici şi nu-i uşura existenţa, ba, dimpotrivă, prin faptele sale negîndite şi prin purtarea sa uşuratică îl enerva adesea şi chiar, după cum spuneau
Am să redau următoarea întîmplare care-l caracterizează pe Pavel Alexandrovici. Cînd ne-am întors din străinătate, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-i aranjeze o slujbă la banca Voljsko-Kamski. Feodor Mihailovici a apelat la E. I. Lamanski[27] şi Pavel Alexandrovici a căpătat un serviciu mai întîi la Petersburg, iar mai tîrziu la Moscova. Aici a spus la o mulţime de lume că „tatăl" lui e prieten cu Lamanski şi că, în general, are mari relaţii. Odată, Lamanski, în trecere prin Moscova, a vizitat banca Voljsko-Kamski. Ca administrator al băncii de stat, E. I. Lamanski reprezenta o mare forţă financiară şi a fost primit solemn la bancă. Aflînd de vizita lui, Pavel Alexandrovici s-a dus în sala unde se adunaseră directorii, s-a apropiat de Lamanski, i-a întins mîna şi i-a spus: „Bună ziua, Evgheni Ivanovici, ce mai faceţi? Nu m-aţi recunoscut, nu-i aşa?

Slnt fiul lui Dostoievski. M-aţi văzut la papă." „Va rog să mă scuzaţi, că nu v-am recunoscut, v-aţi schimbat mult", îi răspunse Lamanski. „De, îmbătrînesc şi eu, rîse Pavel Alexandrovici, dar şi dumneavoastră, amice v-aţi schimbat mult!" şi, condescendent, l-a bătut pe Lamanski pe umăr. Lamanski a fost şocat, dar ca, un om politicos, l-a întrebat cum mai stă cu sănătatea Feodor Mihailovici. „Aşa şi-aşa cu bătrîneţile!", îi răspunse Pavel Alexandrovici. Aici Lamanski n-a mai putut suporta şi i-a întors spatele. Puteţi să vă închipuiţi ce impresie a putut face ieşirea lui Pavel Alexandrovici asupra şefilor săi. (N. aut)

oamenii apropiaţi, îi provoca crize. Pe Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici îl taxa drept un bătrîn care şi-a trăit traiul, iar năzuinţa acestuia spre o fericire personală îi părea o „inepţie", lucru pe care-l mărturisea deschis rudelor. Pe mine Pavel Alexandrovici mă privea ca pe un uzurpator, ca pe o femeie care a intrat cu de-a sila în familie, unde pînă atunci fusese el stăpîn absolut, deoarece Feodor Mihailovici, ocupat cu munca literară, nu putea, desigur, să se ocupe de treburile casei. In această împrejurare este de înţeles răutatea lui faţă de mine. Neavînd posibilitatea să se opună căsniciei noastre, Pavel Alexandrovici a hotărît s-o facă insuportabilă. Se prea poate ca prin permanentele neplăceri şi certuri pe care le provoca, prin calomnierea mea în ochii lui Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici spera să ne certe şi să ne despartă. Neplăcerile pe care mi le provoca Pavel Alexandrovici nu erau mari, luate fiecare în parte, dar erau nenumărate şi deoarece ştiam că sînt făcute cu intenţia de a mă supăra şi jigni, nu puteam, desigur, să nu le bag în seamă şi să nu mă irit. Pavel Alexandrovici îşi făcuse un obicei, de pildă, din a trimite servitoarea undeva în fiecare dimineaţă: ba să cumpere ţigări, ba să ducă o scrisoare vreunui prieten şi să aştepte răspunsul, ba să se ducă la croitor etc. şi nu ştiu de ce toate comisioanele erau departe de casa noastră, iar biata Fedosia, deşi era iute de picior, întîrzia pînă după scularea lui Feodor Mihailovici şi nu apuca să facă ordine în cabinetul lui. Feodor Mihailovici ţinea mult la curăţenie şi la ordine şi se supăra dacă-şi găsea cabinetul nedereticat. Neavînd încotro, luam eu peria şi-i făceam curat în cabinet. Surprinzîndu-mă odată făcînd treaba asta, Feodor Mihailovici mi-a făcut observaţie şi

Această Fedosia era o femeie tare speriată. Era văduva unui copist, care a dat în delirium tremens din cauza băuturii şi care o bătea fără milă. După moartea acestuia a rămas cu trei copii într-o mizerie îngrozitoare. Cineva dintre rude i-a povestit cazul lui Feodor Mihailovici, care a luat-o ca servitoare cu toţii copiii ei: cel mare avea unsprezece ani, fetiţa şapte, iar cel mic cinci. Fedosia îmi povestea cu lacrimi în ochi, cînd eram încă logodiţi, cît de bun e Feodor Mihailovici. După spusele ei, Feodor Mihailovici cînd lucra noaptea tîrziu şi auzea că cineva dintre copii tuşeşte sau plînge se ducea să învelească

mi-a spus că asta e treaba Fedosiei nu a mea. Cînd Fedosia refuza să se ducă undeva departe pentru un comision al lui Pavel Alexandrovici, spunînd că trebuie să facă curat, pentru că altfel „are s-o certe cucoana", acesta îi spunea fără să ţină seama că mă aflu într-o cameră alăturată:

— Fedosia! Cine e stăpîn aici: eu sau Anna Grigo-rievna? înţelegi? Aşa că du-te unde te trimit.

Pavel Alexandrovici era inepuizabil în materie de intrigi mărunte: ba mînca frişca înainte de a se aşeza Fendor Mihailovici la masă şi atunci trebuia cumpărată repede alta, de la o prăvălioară, şi, evident, o frişca proastă, iar Feodor Mihailovici trebuia să-şi aştepte cafeaua. Ba chiar înaintea mesei de

prînz mînca o potîrniche şi se serveau la masă două în loc de trei.şi nu ne ajungea. Ba din toată casa dispăreau chibriturile, deşi încă în ajun mai erau cîteva cutii. Toate aceste lipsuri îl iritau grozav pe Feodor Mihailovici, care începea să strige la Fedosia, iar Pavel Alexandrovici, vinovat de toate acestea, dădea din umeri şi spunea: „Ei, papă, cînd ţineam eu gospodăria nu era debandada asta!" Reieşea că eu sînt vinovată sau, mai curînd, nepriceperea mea în ale gospodăriei.
Pavel Alexandrovici îşi avea tactica sa: în prezenţa lui Feodor Mihailovici era teribil de prevenitor cu mine: mă servea, îmi ridica şervetul, dacă mi se întîmpla să-l scap etc. etc. Feodor Mihailovici chiar remarcă de vreo două ori că prezenţa feminină şi mai ales prezenţa mea (cu Katia şi Emilia Feodorovna Dostoievskaia se purta familiar) are o influenţă binefăcătoare asupra lui Pavel Alexandrovici şi că manierele **lui** se îndreaptă încet-încet.
copilul, să-l liniştească, iar dacă nu reuşea o trezea pe Fedosia. Grija lui faţă de copii am văzut-o şi eu, după ce ne-am căsătorit, întrucît Fedosiei i s-a întîmplat să vadă de cîteva ori crizele lui Feodor Mihailovici, îi era teribil de frică şi de crize şi de el însuşi. Dealtfel, îi era frică de toată lumea: şi de Pavel Alexandrovici, care ţipa la ea, şi, se pare, chiar de mine, de care nu se temea nimeni. Fedosia, ori de cîte ori ieşea în stradă, avea o broboadă verde, aceeaşi care este pomenită în romanul *Crimă şi pedeapsă* ca broboadă comună a familiei Marmeladov. (N. aut.)
94
Era, însă, suficient ca Feodor Mihailovici să iasă din cameră, ca Pavel Alexandrovici să-şi schimbe purtarea faţă de mine. Ba îmi făcea observaţii faţă de oameni străini în legătură cu modul în care gospodăresc şi spunea că înainte totul era în ordine. Ba spunea că cheltuiesc prea mulţi bani, că banii ar fi, chipurile, „comuni". Ba începea să pozeze în victimă a despotismului de familie: începea să vorbească despre situaţia grea a „orfanului"j care pînă atunci.**trăise** fericit în familie şi fusese considerat drept personajul principal. Şi deodată un om străin (adică eu, soţia?) năvăleşte în casă, vrea să aibă autoritate şi să ocupe primul loc în familie. Noua stăpînă începe să-l persecute pe „fiu", să-i creeze neplăceri, să-! facă viaţa amară. Nu poate nici să mănînce liniştit, ştiind că privirea indignată şi bănuitoare a stăpînei urmăreşte fiecare bucată ipe care o înghite. Că-şi aminteşte anii fericiţi din trecut şi că speră ca vremurile acelea să se întoarcă, că nu va renunţa la influenţa pe care o avea asupra „tatălui" său etc. etc. Tinerii Dostoievski nu se pricepeau să mă apere, iar cei mai în vîrstă îl luau în rîs, dar la asta se şi limita apărarea lor.
Ca să nu-şi piardă, în favoarea mea, influenţa pe care o avea asupra „tatălui", Pavel Alexandrovici a început să intre aproape în fiecare dimineaţă în cabinetul lui Feodor Mihailovici, chiar în momentul în care acesta venea să-şi citească ziarul. Uneori, se întîmpla ca imediat să se audă vocea răstită a lui Feodor Mihailovici şi Pavel Alexandrovici ieşea grăbit şi uşor ruşinat din cabinet, spunînd că „tata" e ocupat şi că nu vrea să-l deranjeze. Alteori, stătea mai multă vreme acolo, se întorcea cu o figură triumfătoare şi începea imediat să dea dispoziţii înspăimîntatei Fedosia. După discuţiile astea Feodor Mihailovici îmi spunea întotdeauna: „Anecika, nu te mai certa cu Paşa, nu-l necăji, e un băiat de treabă!" Cînd 81 întrebam cu ce l-am supărat pe „Paşa" şi care sînt lucrurile de care se plînge, Feodor Mihailovici îmi răspundea că „toate sînt nişte fleacuri, că te şi doare capul să le asculţi", dar că mă roagă să fiu condescendentă cu „Paşa".
95
Eram întrebată cîteodată: cum se face că, auzind obrăzniciile şi grosolăniile zilnice ale lui Pavel Alexandrovici, văzîndu-i purtarea impertinentă faţă de mine, ştiind că mă calomniază în faţa lui Feodor Mihailovici, am continuat să nu spun nimic şi n-am putut să-l pun la punct? Da, am tăcut şi n-am putut! Nu trebuie să uităm că, deşi trecusem

de douăzeci de ani, eram, ca experienţă de viaţă, un copil. Scurta mea existenţă de pînă atunci am petrecut-o într-o familie bună, în care domnea înţelegerea, în care nu erau nici un fel de complicaţii şi nici un fel de disensiuni. Din această pricină atitudinea incorectă a lui Pavel Alexandrovici faţă de mine mă uimea, mă jignea şi mă întrista, la început, însă, n-am fost în stare să fac nimic pentru a o preveni. Şi, în afară de asta, Pavel Alexandrovici avea o manieră specială: îmi spunea tot felul de lucruri neplăcute şi pleca imediat, fără să-mi dea posibilitatea să-i replic, iar cînd apărea din nou trecuse destul timp ca să mă liniştesc şi nu voiam să jncep să ne certăm. In afară de asta sînt de felul meu un om paşnic şi certurile erau pentru mine întotdeauna neplăcute. Şi ce puteam să fac? Să mă plîng lui Feodor Mihailovici? Şi aşa Pavel Alexandrovici i se plîngea tot timpul împotriva mea şi dacă mă mai apucam şi eu să mă plîng împotriva lui — în ce s-ar fi transformat viaţa iubitului meu soţ? Iar eu voiam mult să-i apăr liniştea, chiar cu preţul liniştii mele. Dealtfel, înţelegeam supărarea lui Pavel Alexandrovici provenită din schimbările survenite în viaţa lui liberă, dar mă gîndeam că se va plictisi să-mi facă neplăceri şi că va înţelege întreaga lipsă de delicateţe a purtării lui faţă de mine, iar dacă nu va înţelege singur, va fi îndrumat de rudele lui Feodor Mihailovici.

In aceste condiţii neprielnice s-au scurs primele săp-tămîni ale vieţii noastre de familie: grosolănia şi obrăzniciile lui Pavel Alexandrovici, poveţele Emiliei Feodo-rovna, prezenţa permanentă a unor persoane neinteresante pentru mine, care mă împiedicau să fiu singură cu soţul meu, veşnica nelinişte provocată de treburile noastre

încurcate. Chiar o oarecare înstrăinare, după cîte îmi părea, a lui Feodor Mihailovici faţă de mine, condiţionată de împrejurările vieţii noastre, toate acestea mă apăsau şi mă chinuiau îngrozitor şi mă întrebam cum se pot termina? Amintindu-mi caracterul meu de atunci îmi dau seama că se puteau termina cu o catastrofă. într-adevăr, îl iubeam nemărginit pe Feodor Mihailovici, dar nu era o dragoste fizică, nu era o patimă care ar fi putut să existe la oameni de aceeaşi vîrstă. Dragostea mea era pur cerebrală. Era vorba mai curînd de o adulare, de admiraţia pentru un om atît de talentat şi cu atîtea calităţi sufleteşti. Era o milă profundă pentru un om care a suferit atît, care n-a cunoscut nici bucuria, nici fericirea, atît de părăsit de cei apropiaţi, care erau obligaţi să-l răsplătească cu dragoste şi grijă pentru tot ce a făcut pentru ei, în decursul întregii sale vieţi. Visul meu de a-i deveni tovarăşă de viaţă, de a-i împărtăşi munca, de a-i uşura viaţa, de a-i dărui fericirea, îmi stăpînea imaginaţia şi Feodor Mihailovici a devenit pentru mine un zeu, un idol şi cred că eram gata să stau toată viaţa în genunchi în faţa lui. Dar toate acestea erau nişte sentimente înalte, nişte visuri pe care le putea sfărîma o realitate aspră. Datorită împrejurărilor în care trăiam a început treptat vremea frămîntărilor şi a îndoielilor. Ba mi se părea că Feodor Mihailovici nu mai mă iubeşte, că a înţeles cît sînt de lipsită de inteligenţă şi cît de mult nu mă potrivesc lui şi că, poate, regretă, că s-a însurat cu mine, dar că nu ştie cum să-şi îndrepte greşeala. Deşi îl iubeam fierbinte, totuşi mîndria mea nu mi-ar fi permis să mai rămîn cu el, dacă m-aş fi convins că nu mai mă iubeşte. Mi se părea chiar că trebuie să-i aduc un sacrificiu, să- las,

odată ce viaţa noastră comună se pare că nu-i prieşte.
Ba remarcam cu sinceră tristeţe, că sînt indignată împotriva lui Feodor Mihailovici, fiindcă „marele cunoscător al sufletului", cu vede cît îmi e de greu, nu caută să-mi uşureze viaţa, îmi impune toate aceste neamuri plicticoase şi-l apără pe Pavel Alexandrovici care se poartă atît de ostil cu mine.

Ba mă gîndeam cu tristeţe că au trecut acele seri minunate, pline de farmec, pe care le petreceam împreună înainte de căsătorie, că nu s-a realizat şi că, probabil, nici nu se va realiza acea viaţă fericită la care visam amîndoi. Adesea încercam un regret pentru viaţa mea liniştită de altădată, cînd eram scutită de suferinţă şi cînd n-aveam de ce să fiu tristă sau iritată. Într-un cuvînt, erau multe temeri, dintre cele mai copilăreşti, şi multă tristeţe sinceră şi neliniştitoare, multe îndoieli nedezlegate pentru mintea mea încă necoaptă. N-aveam încă o concepţie judicioasă asupra vieţii şi nici un caracter format şi asta ameninţa să se termine prost. S-ar fi putut să mă depăşească neplăcerile de familie, să-mi ies din fire, să-l irit pe Feodor Mihailovici cu reproşuri şi suspiciuni neîntemeiate şi să provoc o izbucnire. Ar fi putut avea loc o ceartă serioasă, după care eu, atît de imîndră, n-aş mai fi rămas cu Feodor Mihailovici. Să nu uităm că aparţineam generaţiei anilor şaizeci şi că ţineam la independenţă, ca toate femeile de atunci, mai presus de orice. E greu de presupus că aş fi întreprins un pas spre împăcare, în ciuda iubirii mele pentru Feodor Mihailovici. Eram încă copilăros de mîndră şi n-aş fi suportat ironiile lui Pavel Alexandrovici dacă in-aş fi întors spăşită. S-ar fi putut ca nici Feodor Mihailovici să nu fi vrut să facă un prim pas spre împăcare: nu cred că pe atunci mă iubea atît de mult cum m-a iubit mai tîrziu. Mîndria lui jignită, sentimentul demnităţii, iar, în parte, şi calomniile lui Pavel Alexandrovici ar fi putut la început să constituie o piedică în împăcarea noastră. Neînţelegerile dintre noi s-ar fi amplificat, desigur, şi împăcarea ar fi devenit imposibilă. Aducîndu-mi aminte de acea perioadă mă gîndesc cu groază ce s-ar fi putut întîmpla: Feodor Mihailovici nici n-ar fi putut să divorţeze de mine, pentru că pe atunci divorţul costa enorm. Astfel, Feodor Mihailovici nu şi-ar fi putut aranja într-un chip fericit existenţa, n-ar fi putut avea familie şi copii, lucru la care a visat toată viaţa. Nefericită ar fi fost şi viaţa mea: prea multe speranţe îmi legasem de unirea cu Feodor Mihailovici şi aş fi suferit mult, dacă visul acesta de aur nu s-ar fi realizat!

IV IZBĂVIREA
Destinul, însă, n-a vrut să ne lipsească de acea fericire uriaşă, de care am avut parte, Feodor Mihailovici şi cu mine, în următorii paisprezece ani. Mi-aduc aminte, de parcă ar fi fost ieri, de marţea celei de a -cincea săptămîni a postului mare, cînd în viaţa noastră a avut loc o cotitură favorabilă. Ziua a început cu neplăcerile curente: s-a descoperit o lipsă în gospodăria mea, o lipsă aranjată perfid de Pavel Alexandrovici (au dispărut aproape toate creioanele sau chibriturile din casă) şi Feodor Mihailovici era supărat şi ţipa la sărmana Fedosia. Au venit musafirii de care mă săturasem atît şi a trebuit să-i „servesc" şi să-i „amuz"; Pavel Alexandrovici îmi spunea, ca de obicei, obrăznicii. Feodor Mihailovici era mai îngîndurat şi mai posomorît ca niciodată şi aproape că nu vorbea cu mine, ceea ce mă amăra mult.
In seara acelei zile eram invitaţi la familia Maikov. Ştiind asta, oaspeţii au plecat imediat după masă. Dar din cauza neplăcerilor din cursul întregii zile, m-a durut tare capul, iar nervii îmi erau atît de încordaţi, că mi-era teamă ca la Maikovi să nu izbucnesc în plîns dacă va veni vorba de viaţa noastră de familie. De aceea

am hotărît să rămîn acasă. Feodor Mihailovici a încercat să mă convingă şi se pare că a fost nemulţumit de refuzul meu. N-a apucat să plece de acasă că a şi apărut Pavel Alexandrovici, care a început să-mi reproşeze că eu, cu capriciile mele, îl irit pe „tatăl" lui. Mi-a declarat că nu crede în durerea mea de cap şi socoteşte că n-am vrut să mă duc numai ca să-l supăr pe Feodor Mihailovici. Mi-a spus că Feodor Mihailovici a făcut „o prostie colosală" căsătorindu-se cu mine, că sînt o „proastă gospodină" şi cheltuiesc mulţi „bani comuni" şi în încheiere mi-a reproşat că, după cum a observat, în timpul căsniciei noastre s-au înmulţit crizele lui Feodor Mihailovici şi că eu sînt vinovată de situaţia asta. După ce mi-a

debitat toate aceste obrăznicii, a dispărut imediat de acasă.
Această impertinenţă uluitoare a fost picătura care a revărsat paharul. Nu mă jignise niciodată atît de crunt, făcîndu-mă vinovată chiar şi de agravarea bolii. Am fost jignită îşi supărată la culme. Capul a început să mă doară şi mai mult, m-am aruncat în pat şi am început să plîng. A trecut cam o oră şi jumătate şi s-a întors Feodor Mihailovici. La Maikovi i s-a făcut dor de mine şi s-a întors acasă. Văzînd că e întuneric în casă, a întrebat-o pe Fedosia unde sînt.
— Doamna e în pat şi plînge! îi spuse în taină Fedosia.
Feodor Mihailovici s-a alarmat şi m-a întrebat ce-i cu mine. Am vrut să-i ascund adevărul, dar m-a rugat atît de mult să-i spun, îmi vorbea atît de prietenos, încît mi-a înmuiat inima şi am început să-i povestesc, plîngînd cu hohote, cît mi-e de greu să trăiesc, cît sînt de umilită în casa lui. Ii spuneam că nu mă mai iubeşte, că a încetat să se mai sfătuiască cu mine, îi spuneam că asta mă întristează şi ană face să sufăr etc. Rareori am plîns aşa cum am plîns atunci şi cu cît căuta mai mult Feodor Mihailovici să mă liniştească, cu atît mai mult îmi curgeau lacrimile. Tot ce-mi apăsase inima, toate îndoielile şi frămîntările i le-am dezvăluit cu cea mai mare sinceritate. Sărmanul meu soţ mă asculta şi mă privea uluit. S-a dovedit, că, văzîndu-l atît de prevenitor pe Pavel Alexandrovici faţă de mine, nu bănuise de loc că acesta îşi permite să mă jignească. Feodor Mihailovici îmi reproşa amical că n-am fost sinceră cu el, că nu m-am plîns de fiul său vitreg, că n-am ştiut să mă impun astfel, încît acesta să nu-şi permită să fie impertinent cu mine. Mă asigura că mă iubeşte mult şi se mira cum de-mi trecuse prin cap contrariul. In sfîrşit, a recunoscut, la rîndul său, că suportă greu viaţa noastră dezorganizată din prezent. Rudele lui tinere veneau şi înainte pe la el, dar rar, pentru că se plictiseau, acum, însă, vizitele lor dese le explica prin faptul că sînt amabilă cu ei şi că se
simt bine la noi. Crezuse că o societate tînără, discuţii şi dispute vesele sînt amuzante pentru mine. îmi spunea că şi el duce dorul vechilor noastre convorbiri şi că-i pare rău că din cauza veşnicilor musafiri, discuţiile acestea nu se mai leagă. îmi spuse şi că în ultimele zile fusese preocupat de ideea unei plecări la Moscova, acum însă, în urma discuţiei noastre, e decis s-o realizeze. „O să mergem, bineînţeles, împreună, spunea Feodor Mihailovici, aş vrea să te vadă neamurile mele de la Moscova. Şi Verocika (sora) şi Sonia (nepoata) te cunosc doar din spusele mele şi aş fi vrut să vă cunoaşteţi reciproc şi să vă iubiţi. In afară de asta, mi-a venit ideea să-i mai cer lui Katkov[28] un avans şi cu banii ăştia să plecăm în străinătate. Ţii minte, ăsta a fost visul nostru! Şi, cine ştie,

poate că se va realiza. In plus, aş vrea să discut cu Katkov despre noul meu roman. E greu să duci tratative prin corespondenţă, altfel se fac lucrurile cînd discuţi direct. Şi chiar dacă nu vom reuşi să plecăm în străinătate, cînd o să ne întoarcem de la Moscova o să ne fie totuşi mai uşor să ne organizăm altfel viaţa, ca să nu mai fie debandada asta, atît de neplăcută pentru amîndoi. „Aşadar, la Moscova! Eşti de acord, Anecika?" Putea fi vorba de un refuz? Feodor Mihailovici era tandru, bun şi drăguţ, ca atunci cînd eram logodiţi, şi toate temerile şi îndoielile mele cu privire la dragostea lui s-au risipit ca fumul. Poate că a fost chiar întîia oară după căsătorie, cînd am petrecut o seară numai noi doi, discutînd în modul cel mai amical şi mai intim. Am ho-tărît să nu ne amînăm călătoria şi să plecăm chiar a doua zi.
In ziua următoare, rudele şi, mai ales, Pavel Alexandrovici, au fost neplăcut surprinşi de ştirea plecării noastre. Ştiind, însă, că lui Feodor Mihailovici i se termină banii şi presupunînd că acesta e scopul plecării, n-au încercat să ne facă să renunţăm. La despărţire, Pavel Alexandrovici nu s-a zgîrcit la înţepături şi m-a anunţat că „va prelua gospodăria mea ajunsă în paragină şi că o va pune la punct". Nu m-am supărat şi nu l-am contrazis: eram prea bucuroasă de posibilitatea de a scăpa măcar pentru un timp de persecuţiile lui.

V

CĂLĂTORIA LA MOSCOVA

In joia celei de a cincea săptămîni, dis-de-dimineaţă, am sosit la Moscova şi ne-am oprit la hotelul Dussot, care îi plăcea în mod deosebit lui Feodor Mihailovici. Obosiţi după drum, am hotărît ca în ziua aceea să nu ne apucăm de nici o treabă şi să facem o vizită Ivanovilor. Vizita aceasta mă intimida mult: dintre toate rudele sale, Feodor Mihailovici îşi iubea mai ales sora, pe Vera Mi-hailovna Ivanova, şi toată familia ei. Îmi spusese încă la Petersburg, că ar fi fericit dacă le-aş plăcea Ivanovilor şi m-aş împrieteni cu ei. Asta o doream şi eu şi mi-era teamă că prima impresie n-o să fie în favoarea mea. M-am îmbrăcat;cu o grijă deosebită, alegîndu-mi o elegantă rochie liliachie şi o pălărie graţioasă. Feodor Mihailovici a rămas mulţumit de toaleta mea şi mi-a spus că arăt bine. Laudele lui erau, desigur, exagerate, dar mi-au făcut plăcere şi mi-au dat curaj. Ivanovii locuiau la Institutul de topometrie şi ca să ajungem la ei a trebuit să străbatem tot oraşul, mai întîi pe strada Miasniţkaia şi pe urmă pe Pokrovka. Trecînd pe lîngă biserica Adormirii Maicii Domnului (de pe Pokrovka), Feodor Mihailovici mi-a spus că data viitoare o să coborîm din sanie şi o să ne uităm la biserică de la distanţă, ca s-o vedem în toată frumuseţea ei. Feodor Mihailovici aprecia în mod deosebit arhitectura acestei biserici şi ori de cîte ori venea la Moscova, se ducea neapărat s-o privească. După vreo două zile, trecînd pe acolo, am admirat-o de afară şi am vizitat-o înăuntru.
Cu cît ne apropiam mai mult de Ivanovi, cu atît deveneam mai neliniştită. „Şi dacă o să produc o impresie defavorabilă? mă gîndeam eu, alarmată. Cît o să-l necăjească asta pe Feodor Mihailovici!"

Servitorul care ne-a deschis, ne spuse că Alexandr Pavlovici (soţul surorii) şi Sofia Alexandrovna (nepoata) nu sînt acasă şi că o să ne anunţe imediat Verei Mihai-lovna.
102
Am intrat într-un salon uriaş, cu mobilă veche "da-mahon. Feodor Mihailovici a luat de pe masă *Moskovskie vedomosti,* iar eu am început să mă uit printr-un album cu poze. Vera Mihailovna n-a ieşit multă vreme. Probabil că a considerat că nu se cade să iasă în capot în faţa unei rude necunoscute şi a început să se schimbe, ceea ce i-a luat destul timp. A trecut aproape o jumătate de oră, cînd deodată uşa salonului s-a deschis cu zgomot şi prin cameră a trecut, ca o vijelie, un băiat de vreo zece am.
— Vitea, Vitea! strigă Feodor Mihailovici, băiatul,, însă, nu se opri şi intră în fugă în camera vecină, strigînd:
— Tînără, ferchezuită şi n-are ochelari!
S-au auzit voci şi băiatul tăcu imediat. Feodor Mihailovici, care ştia obiceiurile familiei, şi-a dat imediat seama despre ce era vorba.
— N-au avut răbdare, spuse el, rîzînd, l-au trimis pe Vitea să vadă cum arată nevastă-mea.
In sfîrşit, a intrat Vera Mihailovna şi m-a primit, foarte călduros. După ce m-a îmbrăţişat şi m-a sărutat, m-a rugat să-l iubesc pe fratele ei şi să am grijă de el. A mai venit soţul ei şi fiica mai mare, Sonecika. Alexandr Pavlovici ne-a felicitat solemn şi ne-a urat fericire. Sonecika mi-a dat mîna, mi-a zfcnbit drăguţ, dar era foarte tăcută şi mă urmărea cu atenţie. Alexandr Pavlovici deschise uşa spre camera vecină şi spuse:
— Copii, hai veniţi să-l felicitaţi pe unchi şi să faceţi cunoştinţă cu noua voastră mătuşă.
Unul după altul au început să iasă tinerii Ivanovi. Erau şapte cu totul: Sonecika (douăzeci de ani), Maşenka (nouăsprezece), Saşa (şaptesprezece), Iulenka (cincisprezece), Vitea şi ceilalţi copii. Toţi l-au salutat deosebit de prietenos pe Feodor Mihailovici, cu mine, însă, se purtau distant: se înclinau, făceau o reverenţă, iar pe urmă se aşezau şi începeau să se uite la mine cu atenţie. Ant simţit că tineretul are sentimente ostile faţă de mine. Nu m-am înşelat: după cum am aflat mai tîrziu, împotriva mea s-a creat o întreagă cabală. Toţi Ivanovii îşi iubeau foarte mult o mătuşă din partea tatălui — Elena Pavlovna, soţul căreia era de mulţi ani bolnav fără speranţă. Fa-
103
milia îşi făcuse planul, ca, după moartea acestuia, Elena Pavlovna să se mărite cu Feodor Mihailovici şi acesta să se mute pentru totdeauna la Moscova. Feodor Mihailovici era unchiul lor favorit, aşa că nu-i de mirare că tot tineretul acesta mă antipatiza pe mine, cea care le-am spulberat visurile. Nu le-au plăcut nici laudele pe care le risipise Feodor Mihailovici la adresa mea, cînd a venit la Moscova de Crăciun. Aflînd că mă ocup de stenografie, tineretul m-a etichetat bătrînă, nihilistă, tunsă şi cu ochelari. Aflînd de venirea noastră, s-au înţeles să-şi bată joc de mine, să mă pună la punct şi prin asta să-şi demonstreze independenţa. Cînd au văzut, însă, în locul unei bătrîne „nihiliste" savante o femeie tînără, aproape o fetiţă, care mai că tremura de frica lor, au fost uimiţi şi nu-şi luau ochii de la mine. O atenţie atît de insistentă m-a tulburat. Obişnuită să vorbesc simplu, fără complicaţii, am căutat de data asta să vorbesc mai literar, in-ventînd fraze frumoase, care, însă, erau cu totul nefireşti. Am încercat să vorbesc cu tinerele mele rude, dar acestea îmi răspundeau: „Da, nu!" şi era vădit

că nu voiau să susţină dialogul.
Pe la cinci, ne-am aşezat la masă. S-a servit şampanie şi au început să ne felicite. Era multă gălăgie, eu, însă, nu mă distram prea mult, deşi făceam eforturi să fiu amuzantă, să glumesc şi să rîd. După-amiaza a fost pentru mine şi mai grea. La Ivanovi au venit nişte prieteni şi prietene. Mulţi dintre ei îl iubeau pe Feodor Mihailovici, care-şi petrecuse vara precedentă la Liublin, lîngă Moscova, la vila Ivanovilor, unde veneau să-şi petreacă timpul aceşti prieteni ai tinerilor Ivanovi. Toţi erau dornici s-o vadă pe soţia lui Dostoievski. S-au organizat nişte *petits-jeux,* foarte încurcate, care cereau umor şi spirit de observaţie. Prin umor se remarca Maria Sergheevna Ivancina-Pisareva, prietena fiicelor mari ale Verei Mihai-lovna. Era o fată de vreo douăzeci şi doi de ani, urîtă, dar veselă, vioaie, spontană, gata întotdeauna să ia omul peste picior. (Familia Ivanovilor a fost descrisă de Feodor Mihailovici în romanul *Soţul etern,* sub chipul familei „Zahlebinin". M. S. Ivancina apare foarte reliefat **sub** chipul prietenei „Maria Nikitişna".)

104

Pesemne că tinerii îi încredinţaseră ei sarcina de a mă scoate din sărite şi de a mă pune într-o situaţie ridicolă în ochii soţului meu. Am început să jucăm gajuri. Fiecare dintre noi trebuia să facă un buchet (imaginar, bineînţeles) pentru diferite ocazii ale vieţii: unui bătrîn în ziua aniversării a optzeci de ani, unei domnişoare pentru primul ei bal etc. Mie mi-a revenit să fac un buchet din flori de cîmp. Pentru că n-am trăit niciodată la ţară, nu cunoşteam deeît florile de grădină şi am numit numai macul, albăstrelele, păpădia şi încă ceva, aşa că buchetul meu a fost, pe drept şi în unanimitate, respins. Mi s-a propus să fac altul, dar, prevăzindu-mi insuccesul, am refuzat.
— Ei, nu, mă retrag! rîdeam eu, văd şi singură că n-am nici un pic de gust.
— Nu ne îndoim de asta, răspunse Maria Sergheevna, ai dovedit-o de curînd atît de strălucit...
Şi s-a uitat semnificativ la Feodor Mihailovici, care stătea lîngă mine şi trăgea cu urechea la *petits-jeux. A* spus-o atît de perfid şi în acelaşi timp cu atît umor, că toată lumea, inclusiv Feodor Mihailovici şi cu mine, am izbucnit în rîs. Rîsul general a spart gheaţa antipatiei şi seara s-a încheiat mai plăcut decît începuse. Cînd ne întorceam acasă, Feodor Mihailovici mă întrebă despre impresiile mele. I-am spus că mi-au plăcut foarte mult Vera Mihailovna şi Sonecika, dar că încă nu m-am dumirit cu restul familiei. Văzînd figura mea tristă, 1 s-a făcut milă de mine.
— Sărmana mea Anecika! spuse el. Te-au dat gata! Tu eşti de vină, trebuia să le parezi loviturile şi atunci şi-ar fi muşcat limbile. Trebuie să ai mai mult curaj, draga mea! I-ai plăcut mult şi surorii mele şi Sonecikăi. Dealtfel, toată ziua ai fost atît de drăguţă, o încîntare!
Cuvintele acestea m-au liniştit mult şi totuşi în noaptea aceea n-am putut să adorm, reproşîndu-mi că nu ştiu să trăiesc, întrebîndu-mă de ce toţi aceşti tineri se purtaseră cu atîta duşmănie faţă de mine. Despre speranţele pe care le-am spulberat, de a-şi uni unchiul şi mătuşa, am aflat abia mai tîrziu.
Ivanovii ne invitaseră să petrecem la ei toată ziua, a doua zi, însă, vineri, am hotărît să mergem numai seara.

105

In timpul zilei Feodor Mihailovici s-a dus la Katkov, dar nu l-a găsit acasă. Ne-am luat prînzul la hotel şi seara ne-am dus la Ivanovi. Vinerea era ziua lor de primire şi am găsit o mulţime de musafiri. Societatea era împărţită: cei mai mari se aşezaseră să joace cărţi în salon şi în cabinet; tineretul, şi cu mine am rămas în sală. Lingă mine se aşezase un tînăr, prieten al lui Saşa Ivanov. Vă-zînd că nu împărtăşeşte ideile preconcepute despre mine, am început să pălăvrăgesc şi să rid cu el, cu atît mai mult cu cît s-a dovedit un tînăr vesel şi spiritual.

La jocul nostru de cărţi s-a petrecut o întîmplare nostimă. Prin anii şaizeci nu prea se găsea mărunţiş de argint şi circulau mai mult monede de aramă. Ivanovii au trimis un om să schimbe zece, douăsprezece ruble şi toată suma a fost adusă în monede grele de cîte cinci copeici. Printre jucători era şi o domnişoară de vreo patruzeci de ani, îmbrăcată într-o rochie de un roz violent, cu o mulţime de panglici pe cap, pe umeri şi pe corsaj. După cîteva mize, domnişoara a început să se plîngă că pierde. Se plîngeau şi alţii şi multă vreme nu puteam să ne dumirim, cine cîştigă. La unsprezece am fost invitaţi să cinăm. Ne-am ridicat şi am auzit deodată zornăitul unor monede care se împrăştiau pe jos şi strigătul domnişoarei „rozalii"; probabil că buzunarul ei a cedat sub greutatea monedelor. Ne-am grăbit cu toţii să-i ridicăm monedele risipite care încotro, domnişoara, însă, s-a lăsat pe podea, acoperindu-şi cîştigul cu rochia ei largă şi a început să strige:
— Nu, nu, să nu vă atingeţi! O să strîng eu totul! Avea o figură atît de comică, teama ei că o să-i luăm gologanii era atît de stupidă, că am izbucnit din toată inima în rîs, iar eu cred că rîdeam mai tare decît toţi. Feodor Mihailovici, care juca preferans în cabinet, ieşea adesea să se uite la noi şi mi s-a părut că devine din ce în ce mai serios şi mai trist. Am pus asta pe seama oboselii. Am cinat alături de partenerul meu de la jocul de cărţi, iar Feodor Mihailovici, care se aşezase vizavi, nu-şi lua ochii de la mine şi căuta să asculte ce vorbim. Mă simţeam foarte bine. Am căutat de cîteva ori să-l atrag pe soţul meu în discuţie, dar n-am reuşit.

Imediat după cină, am plecat acasă. Tot timpul drumului Feodor Mihailovici a tăcut cu încăpăţînare şi nu mi-a răspuns la întrebări. Ond am ajuns acasă, a început să se plimbe prin cameră şi era vădit enervat. Asta m-a neliniştit şi m-am apropiat de el ca să-l mîngîi şi să-i risipesc proasta dispoziţie. Mi-a îndepărtat violent mîna şi s-a uitat la mine cu o privire atît de rea, atît de cumplită, că am înmărmurit.
— Eşti supărat pe mine, Fedea? l-am întrebat, timidă. De ce eşti supărat?
La întrebarea asta Feodor Mihailovici s-a dezlănţuit cu o furie teribilă şi mi-a spus o mulţime de lucruri oribile. Cum afirma el, nu eram decît o cochetă lipsită de suflet şi toată seara n-am făcut decît să flirtez cu vecinul meu, numai ca să-mi fac soţul să sufere. Am început să mă justific, dar n-am făcut decît să pun paie pe foc. Feodor Mihailovici şi-a ieşit din fire şi, uitînd că sîntem la hotel, a început să ţipe cît îl ţineau puterile. Ştiind cît erau de neîntemeiate învinuirile pe care mi le aducea, am fost jignită pînă în adîncul sufletului de nedreptatea lui. Strigătele, ca şi expresia feţei sale, m-au speriat. Mi s-a părut că o să aibă pe loc o criză de epilepsie sau o să mă omoare. Nu m-am mai putut abţine şi am izbucnit în lacrimi. Soţul meu şi-a venit imediat în fire, a început să mă liniştească, să mă mîngîie, să-şi ceară iertare, îmi săruta mîinile, plîngea, se ocăra pentru scena pe care mi-a făcut-o.
— Am suferit atît de mult toată seara, îmi spunea el, văzînd cît eşti de prinsă de discuţia cu tînărul acela. Mi s-a părut că te-ai îndrăgostit de el, înnebunisem de gelozie şi eram gata să-i spun fel de fel de lucruri. Acum îmi dau seama cît am fost de nedrept cu tine!
Feodor Mihailovici regreta sincer, mă ruga să-i iert jignirile şi-mi dădea cuvîntul că n-o să mai fie gelos niciodată. Faţa lui exprima o suferinţă profundă. Mi s-a făcut sincer milă de sărmanul meu soţ. Am stat aproape toată noaptea cu el, mîngîindu-l şi Iiniştindu4. Clopotele de utrenie au pus capăt discuţiei noastre. Ne-am culcat, dar încă multă vreme n-am putut să adormim.
A doua zi, ne-am trezit la ora unu. Feodor Mihailovici se sculase mai devreme si stătuse vreo două ore fără să

se mişte, ca să nu mă trezească. Mi s-a plîns în glumă că era cît pe-aci să moară de foame, pentru că, de teamă să nu mă scoale, n-a sunat şi nu şi-a comandat cafeaua. A fost deosebit de tandru cu mine.
Impresiile nopţii precedente mi s-au întipărit pentru totdeauna în suflet. M-au obligat să mă gîndesc la viitoarele noastre relaţii. Am înţeles ce suferinţă profundă îi provoacă lui Feodor Mihailovici gelozia şi mi-am dat cuvîntul să-l feresc de asemenea impresii grele.
VI VIZITA LA FRATELE MEU
Din restul şederii mele la Moscova mi s-a întipărit îndeosebi drumul pe care l-am făcut la Petrovskoe-Razumovskoe, unde locuia fratele meu Ivan Grigorievici, student la Academia agronomică Petrovskaia. Fratele meu abia trecuse de şaptesprezece ani, era foarte frumos, rumen, cu un păr blond ondulat, sfios ca o fată, foarte bun şi vesel. La Academie era socotit cel mai tînăr student şi toată lumea ţinea la el.
Cînd am sosit la Moscova, i-am scris imediat şi l-am rugat să vină în orice zi, mai devreme, pe la unsprezece, iar dacă nu ne găseşte să ne aştepte în sala de lectură a hotelului. Fratele meu a primit scrisoarea vineri şi a doua zi la unsprezece a venit la noi. Aflînd de la un om de serviciu că nu ne-am sculat încă, s-a dus să-şi viziteze un coleg bolnav, a rămas multă vreme la acesta şi cînd s-a întors nu ne-a mai găsit acasă. Crezînd că o să ne întoarcem repede, ne-a aşteptat la hotel pînă seara şi cînd a plecat ne-a lăsat o scrisoare, în care ne spunea că va veni luni. Soţul meu şi cu mine am hotărît ca în cazul unui insucces cu Katkov, să plecăm acasă duminică seara şi riscam să nu-mi văd fratele. L-am rugat pe Feodor Mihailovici să mă lase să-mi vizitez fratele singură. Soţul meu nu putea să mă însoţească, deoarece Katkov l-a invitat să vină în cursul zilei. Mi-a angajat un birjar pînă la Academia Petrovskaia, şi-a notat numărul birja-

rului şi pe la unu am plecat, promiţîndu-i să mă întorc în jurul orei patru şi să-l aduc şi pe fratele meu cu mine.
Eram într-o dispoziţie excelentă: Feodor Mihailovici a fost toată dimineaţa foarte tandru şi drăguţ cu mine, recenta noastră ceartă nu lăsase nici o urmă. Timpul era superb, drumul — o minune şi mă bucuram că am să-l întîlnesc pe fratele meu iubit.
Era duminică şi în Academie rămăseseră relativ puţini studenţi — numai cei care locuiau permanent acolo. Am intrat într-o uriaşă sală de primire şi am întrebat un student care mi-a ieşit în drum dacă pot să-mi văd fratele, pe studentul Snitkin. Toţi cei care locuiau în Academie ştiau că sora lui Snitkin se măritase de curînd, deoarece în ziua nunţii fratele meu, care nu lua niciodată parte la chefuri, s-a îmbătat pentru prima dată în viaţa lui, a plîns cu hohote toată seara şi le spunea colegilor care voiau să-l liniştească:
— Totul s-a sfîrşit! Nu mai am soră. A murit pentru mine!
Studentul s-a oferit imediat să mă conducă în camera lui. Vanea m-a primit cu entuziasm şi chiar a plîns cînd m-a îmbrăţişat. Ne-am aşezat să stăm de vorbă, dar n-au trecut nici cinci minute şi a apărut un om de serviciu care a adus un samovar şi o tavă pe care erau un ceainic, două pahare şi o franzelă. Aproape în acelaşi timp un alt om de serviciu a adus încă un samovar, cu un ibric de cafea, frişca şi pesmeţi. Era din partea colegilor fratelui meu, care s-au gîndit că musafira lui a îngheţat pe drum. Fiecare trimitea în camera lui Vanea ce avea pe masă.
Treptat, colegii lui Vanea (dintre care unii erau admiratori ai talentului soţului meu) au început să vină la el, dorind s-o vadă pe soţia idolului lor, Dostoievski. S-au adunat vreo nouă oameni în cameră, fiecare stătea cum putea: pe scaun, pe pat, pe pervazul ferestrei. Ii serveam cu ceai, deoarece primul om de serviciu, gîndin-du-se că samovarul pe care l-a adus nu era destul de fierbinte, a adus un

al treilea samovar, în clocot. O asemenea abundenţă de samovare pe masa noastră ne-a amuzat pe toţi şi a dat posibilitatea studenţilor, care se jenau de mine, să discute şi să glumească.
109
A venit vorba de literatură şi studenţii s-au împărţit în două tabere: admiratorii lui Feodor Mihailovici şi adversarii săi. Unul din aceştia din urmă a început să demonstreze cu patimă că Dostoievski, alegîndu-şi-l drept erou al romanului *Crimă şi pedeapsă* pe studentul Ras-kolnikov, a calomniat tînăra generaţie. Mi-am apărat desigur soţul, unii m-au susţinut şi s-a aprins acea dispută între tineri cînd nimeni nu-şi ascultă adversarul, dar fiecare îşi apără opinia. Cu dezbaterile astea aprinse am uitat de timp şi în loc de o oră am petrecut la fratele meu mai mult de două. Am început să mă grăbesc şi partizanii ambelor tabere m-au condus pînă la poartă. Dar, vai, birjarul care m-a adus şi căruia am avut imprudenţa să-i plătesc, dispăruse. Studenţii s-au dus să-l caute peste tot şi s-au întors cu ştirea că birjarul m-a aşteptat timp de o oră şi pe urmă a dus în oraş pe unul din profesori.
Ce era de făcut? Un student s-a oferit să ne ducă pe drumul cel mai scurt pînă la Butîrki, unde putea fi găsită totdeauna o birjă. Ne-am dus cu tot grupul. Cum se în-tîm-plă întotdeauna, drumul cel mai scurt s-a dovedit a fi cel mai lung şi a trebuit să mergem prin nămeţi şi să ne înfundăm în zăpadă. Toată lumea rîdea, eu, însă, mă gîndeam îngrijorată la neliniştea sărmanului meu soţ.
A trecut aproape o oră pînă cînd am ajuns, în fine, la Butîrki ca să căutăm vreme îndelungată un birjar. Am sosit cu fratele meu la Dussot abia la şase şi jumătate. Era aproape întuneric. Am intrat în fugă în vestibulul hotelului şi am întrebat portarul dacă domnul e acasă.
— Dumnealui vă aşteaptă de trei ceasuri la colţ şi a întrebat de multe ori dacă v-aţi întors sau ba, răspunse portarul.
Am ieşit şi l-am văzut pe Feodor Mihailovici care stătea într-adevăr în colţ şi-i privea cu atenţie pe cei care veneau. M-am speriat cînd l-am văzut, atît era de palid şi de emoţionat.
— Fedea, dragule, m-am întors, hai acasă, i-am spus eu, apropiindu-mă de el.
Feodor Mihailovici s-a bucurat teribil cînd m-a văzut şi m-a apucat de mînă cu o figură de parcă n-ar mai fi
110
sperat să mă mai vadă vreodată. L-am dus la intrarea în hotel şi i l-am prezentat pe fratele meu. Trebuie să recunosc, mi-era tare teamă că Feodor Mihailovici îşi va vărsa mînia asupra nevinovatului Vanea, iar visul meu — ca Feodor Mihailovici să-mi iubească fratele — se va nărui. Din fericire temerile mele nu s-au adeverit: soţul meu s-a purtat foarte amical cu el.
Masa a decurs într-o atmosferă foarte veselă. Feodor Mihailovici mă întreba de toate cele, iar eu îi povesteam cu umor aventurile noastre. Pentru că se făcuse tîrziu, fratele meu plecă imediat după masă şi noi doi, soţul meu şi cu mine, am petrecut o seară fermecătoare, care ne-a amintit de serile noastre minunate de dinaintea căsătoriei, li întrebai, pusă pe pozne:
— Şi acum, spune-mi sincer, nu-i aşa că ţi-a trecut prin minte că am fugit cu cineva?
— Ei, asta-i bună! răspunse Feodor Mihailovici, dar mă privi vinovat şi am înţeles că presupunerea mea avea un oarecare temei.
VII IMPRESII DIN MOSCOVA
îmi amintesc cu plăcere de celelalte zile pe care le-am petrecut la Moscova. In fiecare dimineaţă ne duceam să vizităm monumentele oraşului: bisericile din Kremlin, palatul, sala de arme, casa Romanovilor. Intr-o dimineaţă senină, Feodor Mihailovici m-a dus la cimitirul Laza-revskoe, unde era îngropată mama lui, Maria Feodorovna Dostoievskaia, a cărei memorie o păstra cu multă duioşie.

Am fost foarte mulţumiţi că preotul mai era în biserică şi i-a slujit un parastas la mormînt. Am fost şi pe colinele Vorobiov. Feodor Mihailovici, care era moscovit prin naştere, a fost un ghid excelent şi mi-a povestit multe lucruri interesante despre curiozităţile primei noastre capitale.
Obosiţi şi flămînzi, imediat ce terminam vizitele, mergeam de obicei să dejunăm la Testov[29]. Soţului meu îi
111
plăcea bucătăria rusească şi comanda special pentru mine, o petersburgheză, felurile de mîncare din Moscova, cum ar fi *soleanka,* plăcinte coapte în vatra cuptorului, *ras-tegai,* un fel de plăcintă cu carne, şi se îngrozea, chipurile, de apetitul meu de om tînăr. După aceea ne întorceam acasă, ne odihneam şi ne duceam să prînzim la Ivanovi. Acolo, ca să evit o nouă criză de gelozie, nu mă dezlipeam de Feodor Mihailovici şi cu ajutorul lui m-am apropiat mult de Vera Mihailovna, Sonecika şi restul tineretului. M-am împrietenit şi cu perfida Maria Sergheevna. Toată lumea mi-a povestit cu lux de amănunte de ce nu mă puteau suferi, înainte de-a mă vedea şi în cel fel au vrut s-o înfurie şi s-o facă să-şi iasă din fire pe noua şi nedorita lor rudă. Ne întorceam acasă pe la unsprezece şi pînă la două nu ne culcam, discutînd despre impresiile lăsate de încă o zi petrecută plăcut, înstrăinarea pe care am început s-o simt faţă de soţul meu în ultimele săptămîni ale vieţii din Petersburg a dispărut cu totul la Moscova şi am devenit la fel de plină de viaţă şi de sensibilă ca în timpul logodnei. Feodor Mihailovici mă încredinţa că aici a regăsit-o pe „Ania lui de dinainte", pe care începuse s-o piardă la Petersburg şi spunea că pentru el a început adevărata „lună de miere". Abia acum mi-am dat seama întru totul cît de fericit ar putea să se aranjeze viaţa noastră de familie, dacă între noi doi nu s-ar găsi unele din rudele soţului meu, care mă priveau cu ostilitate. Amintirea călătoriei la Moscova a rămas pentru totdeauna în sufletul meu; şi mai tîrziu, ori de cîte ori veneam la Moscova, mă simţeam acolo mai fericită, mai liniştită şi mai satisfăcută decît oriunde.
Redacţia revistei *Russki vestnik* a fost de acord să-i dea lui Feodor Mihailovici un nou avans de o mie de ruble. Lucrurile s-au lămurit vineri şi a doua zi am plecat la Petersburg. Ţin minte că trenul nostru a stat, nu ştiu de ce, aproape o oră în gara Klin. Era în jur de şapte seara şi în sala comună se făcea slujba de sîmbăta Floriilor. Toţi aveau în mîini lumînări şi flori. Ne-am alăturat şi noi acestora şi ţin minte cu cît foc mă rugam,
112
stînd alături de scumpul meu soţ, şi cu cîtă sinceritate îi mulţumeam Domnului pentru fericirea pe care mi-a trimis-o! Asemenea clipe nu se uită!

VIII PLECAREA ÎN STRĂINĂTATE

Ne-am întors la Petersburg şi a început din nou viaţa aceea de care eram sătulă. La dejun au venit musafirii noştri obişnuiţi, iar mai tîrziu au început să se adune şi alte rude, care ştiau de la fiul vitreg că ne vom întoarce duminică. Iar mi-a revenit misiunea de a-i „amuza" şi de a-i „servi" pe musafiri. De data aceasta, însă, o făceam cu plăcere, nădăjduind că în curînd totul se va schimba. Feodor Mihailovici plecase undeva, iar eu, ca să evit supărările, hotărîsem să nu spun nimănui nimic despre proiectata plecare în străinătate. Despre străinătate s-a pomenit abia la masă, la care s-au adunat toate rudele, inclusiv mama mea. S-a vorbit despre vremea minunată de primăvară, care ţinea de aproape o săptămînă. Emilia Feodorovna a zis că ar trebui să profităm de zilele senine şi să căutăm o vilă pentru la vară, altfel toate vilele bune vor fi închiriate. A adăugat că ştie la Tearlev, lîngă Pavlovsk, o vilă excelentă, care are şi o grădină mare, atît de mare, încît va putea cuprinde în afară de noi şi toată familia Dostoievski.
— Pentru Anna Grigorievna o să fie mai amuzant să trăiască într-o societate de tineri, iar eu, ce să fac, o să mă jertfesc şi o să mă ocup de gospodărie, care nu-i

reuşeşte de loc minunatei noastre gazde.
Feodor Mihailovici s-a încruntat la aluzia Emiliei Feodorovna în legătură cu nepriceperea mea în ale gospodăriei sau poate la observaţia că o să fie mai amuzant pentru mine cu tinerii.
— N-avem de ce să ne căutăm vilă, spuse el, noi doi, Ania şi cu mine, o să plecăm în străinătate.
Toate rudele au luat-o drept glumă, cînd, însă, soţul meu a început să povestească amănunţit planul călătoriei, ceilalţi şi-au dat seama că este vorba de ceva serios şi,

foarte nemulţumiţi, probabil, au tăcut brusc. Am căutat să anim discuţia, povestind despre Ivanovi şi despre plimbările noastre prin Moscova, nimeni, însă, nu m-a susţinut.
S-a servit cafeaua şi Feodor Mihailovici, enervat de protestul tacit, s-a retras în cabinet. Puţin mai tîrziu s-a dus după el Emilia Feodorovna, celelalte rude au trecut în salon, iar în sufragerie n-am mai rămas decît eu şi Pavel Alexandrovici.
— Văd eu că astea sînt figurile dumitale, Anna Gri-gorievna, începu el furios.
— Ce figuri?
— Nu în-ţe-legi? Călătoria asta stupidă în străinătate! De data aceasta, însă, ai greşit-o cu planurile dumitale. Dacă v-am *permis* să plecaţi la Moscova, am făcut-o numai pentru că papă s-a dus după bani. Dar călătoria în străinătate nu e decît un capriciu al dumitale şi n-am de gînd în nici un caz s-o aprob.
Eram indignată de tonul lui, dar nu voiam să mă cert şi i-am spus în glumă:
— Poate, totuşi, te înduri de noi?
— Să nu contezi pe asta! Capriciul ăsta va costa bani, iar de bani are nevoie toată familia, nu numai dumneata: banii sînt comuni...
Şi asta o spunea un om care era întru totul obligat tatălui său vitreg şi care n-a fost în stare să cîştige nici un ban! Ca să nu-l apostrofez pentru impertinenţă, m-am grăbit să plec.
A trecut cam o jumătate de oră şi Emilia Feodorovna a ieşit din cabinet vădit enervată. Ii spuse fiicei sale să se pregătească de plecare şi s-a despărţit foarte rece de mine. Locul ei în cabinet a fost ocupat de fratele Nikolai Mihailovici, pe urmă s-au dus să-şi ia rămas bun şi celelalte neamuri. La urmă de tot s-a dus la Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici. Conform obiceiului său, a început să vorbească atît de pornit şi de sentenţios, că Feodor Mihailovici nu s-a mai putut abţine, l-a dat afara din cameră, şi acesta a plecat imediat în oraş.
După ce a plecat toată lumea, m-am dus şi eu în cabinet şi mi-am găsit soţul iritat şi mînios. Mi-a spus că toate rudele sînt împotriva plecării noastre în străinătate,

iar în cazul cînd plecarea va avea totuşi loc, *pretind* să li se lase bani pentru cîteva luni înainte.
— Şi cît face asta? îl întrebai eu.
— Emilia Feodorovna mi-a promis să discute cu copiii şi să-mi dea mîine un răspuns, spuse Feodor Mihailovici.
Cuvintele lui m-au neliniştit. Din mia de ruble pe care o primise de la *Russki vestnik,* Feodor Mihailovici s-a gîndit **să-i** dea Emiliei Feodorovna două sute de ruble, lui Paşa o sută de ruble pentru cheltuieli, lui Nikolai Mihailovici o sută de ruble, iar o sută s-ar fi dus pe cheltuielile noastre pînă la plecare. Astfel, pentru străinătate ne-ar fi rămas cinci sute de ruble. Ne gîndisem că Feodor Mihailovici, după ce se va odihni o lună în străinătate, îşi va scrie articolul *Despre Bielinski.* Presupuneam că va avea nu mai puţin de trei, patru coli şi că va putea să primească pentru articol, după un timp relativ scurt, trei, patru sute de ruble pentru necesităţile rudelor sale de-a lungul verii. Iar noi ne gîndisem să

ne întoarcem la Petersburg la începutul lunii august.
Presupunerile mele sumbre s-au adeverit. A doua zi dimineaţă a venit Emilia Feodorovna şi a spus că are nevoie de cinci sute de ruble pentru familia ei şi de două sute de ruble pentru întreţinerea lui Paşa în timpul absenţei noastre. Feodor Mihailovici a căutat s-o convingă să fie de acord cu trei sute de ruble (pentru familia ei şi pentru fiul lui vitreg), ceilalţi bani i-a promis că-i va da după două luni, însă Emilia Feodorovna n-a fost de acord, iar Feodor Mihailovici nu avea tăria s-o refuze: prea se obişnuise ca după moartea fratelui său se se îngrijească de interesele familiei acestuia.
Peste zi lui Feodor Mihailovici i-a fost dat să treacă printr-o nouă supărare: a apărut cu totul neaşteptat un tînăr, fiul doamnei Reisman. Doamna Reisman avea cîteva titluri executorii pe numele lui Feodor Mihailovici, deoarece, însă, soţul meu îi plătea o dobîndă mare, ea nu-l deranja. Acum, însă, fiul ei l-a informat că mama sa cere să i se plătească un titlu executoriu de cinci sute de ruble, iar în caz de refuz se va adresa justiţiei pentru sechestru.

Feodor Mihailovici a fost uluit de cererea asta neaşteptată, a promis, însă, din cauza insistenţelor lui Reis-man, că va plăti a doua zi trei sute de ruble.
In cursul zilei s-au mai primit scrisori de la rude: în total, Feodor Mihailovici trebuia să le dea o mie o sută de ruble, plus trei sute pe care trebuia să le plătească lui Reisman, iar noi nu aveam decît o mie!
Ca să fiu sinceră, mi s-a părut suspectă cererea neaşteptată a unei creditoare, întotdeauna atît de înţelegătoare, dar nu mi-am mărturisit temerile soţului meu.
Seara tîrziu, după ce a socotit sumele pe care trebuia să le dea, Feodor Mihailovici mi-a spus cu tristeţe:
— Destinul e împotriva noastră, scumpa mea Ane-cika! Vezi şi singură: dacă e să plecăm în străinătate acum, primăvara, ne trebuie două mii, iar noi nu avem nici măcar o mie. Dacă rămînem în Rusia, vom putea să trăim liniştiţi cu banii ăştia vreo două luni şi poate chiar să închiriem vila pe care ne-o recomandă Emilia Feodo-rovna. Acolo am să mă apuc de luicru şi poate că toamna iar o să încasez nişte bani şi o să plecăm pentru vreo două luni în străinătate. Dacă ai şti, draga mea, cît îmi pare de rău că n-o putem face acum! Cît m-am gîndit la călătoria asta şi cît mi-a părut de necesară pentru amîndoi!
Văzîndu-l pe Feodor Mihailovici atît de amărît, am căutat să-mi ascund propria mea supărare şi i-am spus:
— Lasă, linişteşte-te, dragul meu! O să aşteptăm pînă la toamnă. Cine ştie, poate că atunci o să avem mai mult noroc!
Am pretextat o durere de cap şi ara plecat cît mai repede din cabinet, de frică să nu izbucnesc în lacrimi şi prin asta să nu-l necăjesc şi mai mult pe soţul meu. Sufletul meu, însă, era înnegurat. Toate gîndurile triste, toate îndoielile, care m-au chinuit atît şi care n-au dispărut decît în timpul cît am stat la Moscova, au revenit şi mai obsedante şi am fost aproape disperată, văzînd că visul, care ne încîntase atît de mult pe amîndoi, nu poate fi realizat.
Numai o permanentă apropiere spirituală de soţul meu, apropierea la care am ţinut atît de mult în săp-tămînile de fericire ce au premers căsătoriei noastre, mă

gîndeam eu, şi care a înfrumuseţat atît viaţa noastră din Moscova, poate să creeze acea familie puternică şi unită la care am visat noi doi. Eram adine convinsă că, realizînd această apropiere, nu ne va mai putea despărţi nimic. De unde însă să luăm bani pentru călătoria atît de necesară amîndurora? mă gîndeam eu şi deodată îmi trecu prin cap o idee: „Şi ce-o să fie dacă am să-mi sacrific zestrea de dragul călătoriei, ca astfel să-mi salvez fericirea?"
Gîndul acesta m-a cuprins încet-încet, deşi traducerea lui în viaţă prezenta unele greutăţi. înainte de toate, îmi era foarte greu să mă hotărăsc pentru acest sacrificiu. Am mai spus că, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei, eram în multe privinţe un copil, iar pentru un om tînăr — mobila, hainele au o mare importanţă. îmi plăcea foarte mult pianul meu, fermecătoarele mele măsuţe şi etajere, toată gospodăria pe care mi-o făcusem de atît de puţină vreme. îmi părea rău să renunţ la toate acestea, riscînd să nu le mai am niciodată.
Mi-era teamă şi de nemulţumirea mamei. Fiind măritată de curînd, tot mă mai aflam sub influenţa ei şi-mi era teamă să n-o necăjesc. O parte din zestrea mea fusese cumpărată cu banii ei. „Şi dacă, mă gîndeam eu, mama îl va învinui pe soţul meu că-şi susţine prea mult rudele şi se va îndoi de dragostea lui pentru mine? Cît o să mai sufere ea, pentru care fericirea copiilor ei a fost întotdeauna mai presus de propria ei fericire!"
In îndoielile astea mi-au petrecut o noapte albă. La cinci au început să bată clopotele de utrenie şi m-am decis să mă duc să mă rog la biserica înălţării, care se afla peste drum de casa noastră.
Slujba, ca întotdeauna, m-a influenţat puternic: m-am rugat fierbinte, am plîns şi am ieşit din biserică fermă în decizia mea. De la biserică, fără să mai trec pe acasă, m-am dus la mama. Venirea mea la o oră atît de matinală, şi mai aveam şi ochii plînşi, a speriat-o pe biata mama. Dintre toţi cei care mi-erau apropiaţi, ea era singură care-mi ştia necazurile de familie. Mă certa adesea pentru nepriceperea mea de a-l pune la respect pe Pavel Alexandrovici şi ide a-mi schimba modul de viaţă. Era revoltată şi de faptul că eu, care fusesem înainte întot-

deauna ocupată şi care-mi găseam în muncă o satisfacţie morală, am ajuns să nu fac nimic zile întregi şi să nu mă ocup decît de servitul şi distratul unor musafiri care nu mă interesau. Mama era suedeză şi privea viaţa într-un fel mai practic, mai occidental şi-i era teamă că bunele deprinderi în care am fost educată vor dispare datorită vieţii noastre în stil rusesc, ospitalităţii anarhice. Mama conta foarte mult pe plecarea noastră în străinătate, înţelegînd foarte bine că n-am nici puterea, nici tactul necesar pentru a face ordine acasă. Ar fi vrut ca toamna, după ce ne-am fi întors din călătorie, să-i propună lui Feodor Mihailovici să ne mutăm în casa ei. Am fi avut un apartament bun, pentru care n-ar fi trebuit să plătim chirie, iar rudele, din pricina distanţei, nu ne-ar mai fi vizitat zilnic. Pavel Alexandroviei n-ar fi vrut să stea „la ţară", cum vorbea el cu dispreţ despre cartierul nostru, şi ar fi rămas desigur la Emilia Feodorvna. Astfel, despărţirea noastră de Pavel Alexandrovici n-ar fi avut forma unei disensiuni familiale şi s-ar fi petrecut după dorinţa acestuia din urmă.
Cînd a aflat că plecarea noastră în străinătate era compromisă şi că va trebui să-mi petrec vara într-o vilă comună cu familia Dostoievski, mama s-a speriat. îmi cunoştea firea independentă, ca şi intoleranţa juvenilă, şi-i era teamă că n-am să pot rezista şi că va avea loc o catastrofă familială.

Planul meu — de a-mi amaneta lucrurile — l-a aprobat, spre marea mea bucurie. La întrebarea mea, dacă nu-i pare rău de zestrea pe care mi-a dat-o, mama mi-a spus:
— Sigur că-mi pare rău, dar ce poţi face, odată ce fericirea ta e în pericol? Voi doi, Feodor Mihailovici şi cu tine, sînteţi nişte oameni atît de diferiţi, incit dacă nu vă veţi apropia acum, n-o să vă mai apropiaţi niciodată. Trebuie doar să plecaţi cît se poate mai repede, pînă la sărbători, pînă să apară alte complicaţii.
— Dar o să reuşim noi, ca pînă la sărbători, să ne amanetăm lucrurile şi să primim banii? am întrebat-o eu.
Din fericire, mama îl cunoştea pe unul din directorii societăţii „Mobile grele" şi mi-a promis că se va duce imediat la el şi că-l va ruga să trimită a doua zi un spe-

cialist în evaluări. Apartamentul nostru era plătit pînă la 1 mai şi mobila ar fi putut fi transportată în depozit după săptămîna mare. Banii pe care urma să-i primim, mama se obliga să-i dea rudelor, după cum va stabili Feodor Mihailovici. In ceea ce priveşte lucrurile de aur şi de argint, obligaţiile şi blănurile, acestea puteau fi amanetate pînă la plecarea noastră.
M-am dus acasă plină de bucurie şi am ajuns înainte ca Feodor Mihailovici să se scoale. Pavel Alexandrovici, foarte curios să ştie pe unde mi-am petrecut toată dimineaţa, a venit imediat în sufragerie, unde pregăteam cafeaua pentru soţul meu, şi, ca de obicei, începu să mă sîcîie.
— îmi face mare plăcere să constat că eşti atît de religioasă, Anna Grigorievna, începu el, şi că te duci nu numai la utrenie, dar şi la liturghie.
-— Da, am fost la biserică, i-am răspuns.
— Dar de ce eşti aşa de îngîndurată astăzi? îmi dai voie să te întreb, prin care staţiuni din străinătate îţi zboară imaginaţia?
— Ştii bine, doar, că nu mai plecăm în străinătate.
— Ce ţi-am spus? Acum ai putut să te convingi că ştiu să-mi apăr punctul de vedere şi că nu voi admite nici o plecare în străinătate!
— Ei, da, ştiu, ştiu! Ce să mai vorbim, i-am ripostat, neavînd nici un chef de ceartă, deşi în sufletul meu eram indignată de impertinenţa lui.
Mai aveam o mare greutate în faţă — să-l conving pe Feodor Mihailovici să fie de acord cu planul meu. Nu era cu putinţă să discutăm acasă: în fiecare clipă putea să ne deranjeze cineva şi mai era Pavel Alexandrovici care stătea cu încăpăţînare acasă, aşteptînd venirea tinerilor Dostoievski, oaspeţii noştri obişnuiţi de dimineaţă. Din fericire, soţul meu a trebuit să plece undeva cu o treabă. M-am oferit să-l conduc pînă la prima farmacie. După ce am ieşit din casă, i-am propus lui Feodor Mihailovici să intrăm în paraclisul bisericii înălţării. Ne-am rugat amîndoi la icoana Maicii Domnului şi pe urmă ne-am dus pe prospectul Voznesenski şi pe cheiul Moika. Eram foarte emoţionată şi nu ştiam cum să

încep. Feador Mihailovici mă ajută. Văzînd cît sînt de bine dispusă, mi-a zis:
— Ce bucuros sînt, Ania, că ai primit cu atîta seninătate renunţarea la plecarea în străinătate, despre care ne-am făcut atîtea visuri!
— Dar poate să mai aibă loc, dacă ai să fii de acord cu planul meu, i-am răspuns şi am început pe loc să-i explic. După cum era şi de aşteptat, soţul meu mi-a respins imediat planul, nevrînd ca eu să-mi sacrific lucrurile. Am început să discutăm şi, fără să băgăm de seamă, am ajuns, tot pe cheiul Moika, într-o parte nelocuită şi necunoscută de mine a oraşului. Pentru a doua oară după căsătorie, i-am mărturisit soţului meu

cît e de grea viaţa pe care o duc şi l-am implorat să-mi acorde măcar două, trei săptămîni de viaţă liniştită şi fericită, îl încredinţam că în condiţiile de atunci nu numai că nu vom deveni prieteni, aşa cum visasem cîndva, dar, poate, ne vom despărţi pentru totdeauna. îmi imploram soţul să ne salveze dragostea, fericirea şi, nemaiputîndu-mă abţine, am izbucnit într-un plîns atît de puternic, că Feodor Mihailovici se pierduse de tot şi nu mai ştia ce să facă cu mine. S-a grăbit să accepte totul. M-am bucurat atît de mult, că am început să-mi sărut soţul, fără să-mi pese de trecători (nu prea numeroşi prin locurile acelea). I-am propus lui Feodor Mihailovici, ca fără să mai pierdem timpul, să se ducă imediat la cancelaria generalului guvernator şi să afle cînd poate să-şi obţină paşaportul. Soţul meu avea întotdeauna complicaţii cu paşaportul. Ca fost condamnat politic, Feodor Mihailovici se afla sub controlul poliţiei şi, în afara formalităţilor obişnuite, trebuia să mai aibă şi o aprobare prealabilă din partea forului militar, a generalului guvernator. In cancelarie, un funcţionar, cunoscut de-al soţului meu şi care era un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici, i-a propus să scrie imediat cererea şi i-a promis că o va înainta pentru aprobare a doua zi. Paşaportul a promis să-l pregătească pentru vineri.

Ţin minte cît de fericită am fost în ziua aceea... Nici măcar sîcîiala stupidă a lui Pavel Alexandrovici nu mă atingea: ştiam că nu va mai ţine mult. In ziua aceea n-am spus nimănui de plecare, cu excepţia mamei, care

a venit seara şi a luat lucrurile de aur, argintăria şi obligaţiile ca să le amaneteze.

A doua zi, miercuri, a venit specialistul în evaluări şi a fixat suma pe care o puteam primi pentru mobilă. In aceeaşi zi, seara, cînd s-au adunat la masă aproape toate rudele, Feodor Mihailovici a anunţat că poimîine vom pleca în străinătate.

— Dă-mi voie, papă, să-ţi fac o observaţie, spuse Pavel Alexandrovici, uluit de noutate.

— Nici o observaţie! izbucni Feodor Mihailovici, toată lumea va primi exact cît şi-a fixat, dar nici un ban mai mult.

— Dar e imposibil! Am uitat să-ţi spun că pardesiul meu s-a demodat de tot şi că am nevoie de unul nou, mai sînt şi alte cheltuieli... începu Pavel Alexandrovici.

— N-ai să primeşti nimic peste suma fixată. Plecăm pe banii Annei Grigorievna şi n-am nici un drept să mă ating de ei.

Pavel Alexandrovici a mai încercat de vreo două, trei ori să-şi expună pretenţiile, dar Feodor Mihailovici nici n-a mai vrut să-l asculte.

După masă, rudele, una cîte una, s-au dus în cabinetul soţului meu. Feodor Mihailovici le-a dat o parte din sumă în bani, iar restul în chitanţe pînă la 1 mai, pe care mama trebuia să le achite din banii căpătaţi din amanetare.

L-am convins pe Feodor Mihailovici să-i dea lui Pavel Alexandrovici banii pentru pardesiu, ca să nu ne mai pună piedici. Sacrificiul acesta nu l-a îmbunat şi la despărţire mi-a spus că fapta mea perfidă (plecarea în străinătate) nu mi se va ierta şi că toamna „îşi va încerca puterile cu mine şi că nu se ştie de partea cui va fi victoria".

Eram atît de fericită că nici nu băgăm de seamă înţepăturile care se

năpusteau asupra mea din toate părţile.
Ne-am făcut repede bagajele şi, crezînd că plecăm pentru puţină vreme, nu ne-am luat decît lucrurile necesare, lăsînd în grija mamei amanetul şi păstrarea celorlalte lucruri. Pavel Alexandrovici s-a oferit s-o ajute,

mai mult, însă, o încurca decît o ajuta. O parte din cabinetul lui Feodor Mihailovici ca şi biblioteca lui le-a dus la el, spunînd că vrea să-şi completeze studiile prin lectură.
Am plecat în străinătate pentru trei luni, dar ne-am întors în Rusia după mai bine de patru ani. In acest timp s-au întîmplat multe evenimente fericite în viaţa noastră şi o să-i mulţumesc veşnic lui Dumnezeu că m-a ajutat să fiu fermă în hotărîrea mea de a pleca în străinătate. Acolo a început pentru noi doi, pentru Feodor Mihailovici şi cu mine, o viaţă nouă şi fericită, ni s-a cimentat prietenia şi dragostea care au ţinut pînă la moartea soţului meu.

Partea a patra VIAŢA ÎN STRĂINĂTATE

PRIMA NOASTRĂ CEARTA *(Extras din caietul de stenografie)*

„Astăzi (18 aprilie) s-a pornit o ploaie nu prea puternică, se pare, însă, că va ţine toată ziua. Berlinezii şi-au deschis ferestrele; sub fereastra camerei noastre a înflorit teiul. Continuă să plouă, ne-am decis totuşi să ieşim ca să vedem oraşul. Am ieşit pe Unter den Linden, am văzut Schloss, Bauakademie, Zeughaus, Opernhaus, Universitatea şi Ludwigskirche. Pe drum, Fedea îmi spuse că sînt îmbrăcată de iarnă (căciulită albă de blană) şi că am mănuşi vechi. Asta m-a supărat mult şi i-am spus că dacă crede că sînt prost îmbrăcată e mai bine să nu mai ieşim împreună. M-am întors şi am pornit în direcţie opusă. Fedea m-a strigat de cîteva ori, a vrut să fugă după mine, dar s-a răzgîndit şi şi-a văzut de drum. Am fost tare jignită, observaţia lui Feodor Mihailovici mi s-a părut teribil de nedelicată. Am traversat aproape în fugă cîteva străzi şi m-am trezit la Branderburger Thor. Tot mai ploua şi nemţii se uitau miraţi la o fată tînără, care merge, fără umbrelă, prin ploaie. încet-încet m-am liniştit şi am înţeles că Fedea n-a vrut să mă jignească cu remarca lui şi că m-am îmfierbîntat degeaba. M-a neliniştit mult cearta cu el şi am început să mă gîndesc la fel de fel de lucruri. Mi-am zis să mă duc mai repede acasă, crezînd că Fedea s-o fi întors şi că am să mă pot

împăca cu dînsul. Mare, însă, mi-a fost supărarea cînd am aflat la hotel că Fedea trecuse pe acasă, stătuse cî-teva minute în cameră şi plecase din nou. Doamne, la cîte nu m-am gîndit atunci! Mi-am imaginat că nu mă mai iubeşte şi că, dîndu-şi seamă cît sînt de rea şi de capricioasă, a înţeles ce nefericit e şi s-a aruncat în Spree. Pe urmă m-am gîndit că s-a dus la ambasada noastră ca să divorţeze de mine, să-mi dea un paşaport separat şi să mă trimită înapoi în Rusia. Gîndul acesta a prins rădăcini, cu atît mai mult cu cît am observat că Fedea a deschis o valiză (nu se mai găsea la locul ei, iar curelele fuseseră desfăcute). Probabil că Fedea luase actele noastre ca să se ducă la ambasadă. Toate aceste gînduri nefericite m-au făcut să sufăr atît de mult, că am început să plîng cu lacrimi amare şi să mă învinovăţesc de capricii şi răutate. Mi-am dat cuvîntul că în cazul cînd Feodor Mihailovici mă va părăsi, să nu mai mă întorc în Rusia, ci să mă ascund într-un sătuleţ şi să-mi plîng toată viaţa pierderea. Aşa au trecut două ceasuri. Săream întruna de pe locul meu şi mă apropiam de fereastră să văd dacă nu vine. Şi iată, cînd disperarea mea ajunsese la limită, îl văd pe Fedea mergînd pe stradă cu o figură dintre cele mai calme, cu amîndouă mîinile vîrîte în buzunarele paltonului. M-am bucurat

teribil şi cînd a intrat în cameră, m-am aruncat plîn-gînd în braţele lui. El s-a speriat mult, văzîndu-mă tristă, şi m-a întrebat ce s-a întîmplat cu mine. Cînd i-am povestit temerile, a rîs cu poftă şi mi-a spus că trebuie să n-ai nici pic de mîndrie ca să te arunci în Spree, rîu-leţul acela mititel şi prăpădit. A rîs cu poftă şi de ideea divorţului şi-mi spunea că nu ştiu încă cît îşi iubeşte nevestica lui dragă. Iar în cameră intrase şi deschisese valiza, ca să scoată nişte bani, care-i trebuiau ca să comande un demi. Astfel, toate s-au lămurit, ne-am împăcat şi am fost teribil de fericită".

II

După ce am petrecut două zile la Berlin, ne-am mutat la Dresda. Deoarece soţul meu avea de înfăptuit o

dificilă muncă literară, ne-am hotărît să petrecem aici cel puţin o lună. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mult Dresda, mai ales datorită galeriei de tablouri şi a minunatelor grădini din împrejurimi şi în timpul călătoriilor sale se oprea neapărat aici. Oraşul are multe muzee şi tezaure de artă, Feodor Mihailovici, care-mi cunoştea firea mea avidă de cunoştinţe, se gîndise că mă vor interesa şi că nu mi se va face dor de Rusia, lucru de care se temea la început.

Ne-am oprit pe Neumarkt, într-unui din cele mai bune hoteluri de atunci, „Stadjt Berlin" şi, după ce ne-am schimbat, ne-am dus imediat la galeria de artă, pe care soţul meu voia s-o văd înaintea tuturor celorlalte tezaure ale oraşului. Feodor Mihailovici mă încredinţase că ţine minte perfect drumul cel mai scurt spre Zwin-ger, dar ne-am încurcat imediat prin nişte străzi înguste şi aici a avujt loc acea întîmplare pe care soţul meu o citează într-una din scrisorile pe care mi le-a scris, ca un exemplu de gîndire nemţească, temeinică şi cam greoaie. Feodor Mihailovici se adresă unui domn, un intelectual, după cîte părea, şi-l întrebă:

— *Bitte, gnădiger Herr, wo ist die Gemălde-Galerie?*

— *Gemălde-Galerie?*

— *Ja, Gemălde-Galerie?*

— *Konigliche Gemălde-Galerie?*

— *Ja, konigliche Gemălde-Galerie.*

— *Ich weiss nicht.*

Ne-am mirat, la ce ne-a mai întrebat atît dacă nu ştia unde se află galeria. Dealtfel, am ajuns destul de repede la galerie şi, deşi pînă la închidere rămăsese mai puţin de o oră, ne-am decis să intrăm. Soţul meu a străbătut toate sălile şi m-a dus la Madona Sixtină, tablou considerat de el drept cea mai înaltă expresie a geniului uman. Mai tîrziu am văzut că poate să stea în faţa acestui tablou de o frumuseţe uluitoare ore înftregi, sfios şi emoţionat. Trebuie să spun că prima impresie pe care a produs-o asupra

Vă rog, stimate domn, unde se află galeria de artă? Galeria de artă? — Da, galeria de artă. — Galeria regală? — Da, galeria regală — Nu ştiu. (Germ.)

mea Madona Sixtină a fost uluitoare: mi s-a părut că Maica Domnului parcă pluteşte cu pruncul în braţe în întîmpinarea celor care vin spre ea. O asemenea impresie am încercat mai tîrziu la Kiev, cînd am intrat, în timpul slujbei de noapte de 1 octombrie, în biserica sf. Vladimir, puternic luminată, şi am văzut tabloul genial al lui Vasneţov[30]. Aceeaşi imagine a Maicii Domnului, care, cu un zîmbet sfios şi binevoitor pe faţa ei divină, îmi venea în întîmpinare, m-a zguduit

şi m-a emoţionat proftind.
în aceeaşi zi, ne-am închiriat un apartament pe Jo-hannisstrasse. Apartamentul era compus din trei camere: sufrageria, camera de lucru şi un dormitor şi era al unei franţuzoaice rămasă de curînd văduvă. A doua zi, ne-am dus să-mi cumpăr o pălărie în locul celei vechi şi soţul meu m-a pus să încerc vreo zece pălării, pînă să se oprească la una, care, după cum afirma, „îmi vine uimitor de bine". O ţin minte ca acum: era dintr-un pai italienesc alb, cu trandafiri şi cu panglici negre de catifea care coborau pe umeri şi se numeau, după moda de atunci, *„suivez-moi".*
Apoi vreo două, trei zile ne-am dus să cumpărăm lucruri de vară penltru mine şi mă uitam mirată la Feo-dor Mihailovici cum de nu se plictisea să aleagă şi să cerceteze materialele sub aspectul calităţii, al desenului şi al modelului. Tot ce alegea pentru mine era de o excelentă calitate, simplu şi graţios, şi mai tîrziu m-am încredinţat cu totul gustului său.
După ce ne-am aranjat, a venit pentru mine o perioadă de fericire senină: nu aveam griji băneşti (puteau să apară abia la toamnă), nu erau oameni care să se interpună între mine şi soţul meu, aveam deplină posibilitate să mă desfăt cu compania lui. Amintirile acelor vremuri minunate mi-au rămas vii în suflet, în ciuda zecilor de ani care au trecut de atunci.
Lui Feodor Mihailovici îi plăcea ordinea în toate, inclusiv în organizarea timpului, aşa că ne-am făcut repede un mod de viaţă ce permitea fiecăruia dintre noi să-şi folosească timpul după cum credea de cuviinţă. întrucît soţul meu lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece. Ne luam micul dejun împreună şi pe urmă

eu plecam să văd vreo *Sammlung* şi juvenila mea sete de cunoaştere era în cazul acesta pe deplin satisfăcută. Ţin minte că n-am scăpat nici unul din numeroasele *Sammlung: mineralogische, geologische, botanische* etc. au fost cercetate de mine cu maximum de conştiinciozitate. Spre ora două, însă, eram neapărat la galeria de pictură (care se afla tolt la Zwinger, ca şi toate colecţiile ştiinţifice). Ştiam că asta este ora cînd va veni în galerie soţul meu şi o să ne ducem împreună să ne delectăm cu tablourile lui preferate, oare au devenit imediat şi ale mele.
în pictură Feodor Mihailovici aprecia cel mai mult lucrările lui Rafael, iar ca opera lui supremă[1] socotea „Madona Sixtina". Aprecia extrem de mult talentul lui Tizian şi mai ales celebrul său tablou *Der Zingroschen,* „Hristos cu moneda" şi îşi petrecea multă vreme în faţa genialei reprezentări a Mîntuitorului. Printre celelalte lucrări, care îi provocau o profundă delectare şi pe care le privea cu ocazia fiecărei vizite, ocolindu-le pe celelalte, erau *Maria mit dem Kind* de Murillo, *Die heilige Nacht* de Correggio, *Christus* de Annibale Carraci, *Die biissende Magăalena* de P. Batoni, *Die Jagd* de Ruisdael, *Kilstenlandsckajt (Morgen und Abend)* de Claude Lorrain (peisajele acesitea soţul meu le considera drept „secolul de aur" şi vorbeşte despre ele în *Jurnalul unui scriitor), Rembrandt und seine Frău* de Rem-brandt van Rijn, *Konig Karl I von England* de Anton Van Dyk, din lucrările în acuarelă sau pasteluri aprecia mult *Das Schokoladenmădchen* a lui Jean Liotard.
La trei, galeria de tablouri se închidea şi ne duceam să luăm prînzul la cel mai apropiat restaurant. Era aşa-zisul *Italienisches Dorfchen,* o terasă acoperită, suspendată chiar deasupra rîului. Ferestrele uriaşe ale restaurantului cuprindeau vederea de pe ambele părţi ale El-bei şi pe vreme frumoasă era foarte plăcut să mănînci acolo şi să vezi tot ce se petrece pe fluviu. Se putea mînca relativ ieftin, dar foarte bine, şi Feodor Mihailovici îşi comanda de fiecare dată o porţie de Blaues Aal, care
[1] Colecţie. (Germ.) Tipar albastru. (Germ.)

îi plăcea foarte mult, mai ales că acolo peştele se servea foarte proaspăt. îi plăcea să bea un vin alb de Rin, care costa zece gologani o jumătate de sticlă. Restaurantul primea multe ziare străine şi soţul meu le citea pe cele franţuzeşti. La şase, după ce ne odihneam acasă, făceam o plimbare în Grossen Garten. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea acest parc imens mai ales pentru pajiştile sale în stil englezesc şi pentru plantele sale luxuriante. Drumul de acasă pînă la parc şi înapoi era de şase, şapte verste şi soţul meu, căruia îi plăcea mersul pe jos, ţinea mult la plimbarea asta şi nu renunţa la ea nici pe vreme ploioasă, spunînd că are o influenţă binefăcătoare asupra lui.
Pe vremea aceea în parc era un restaurant — *Zum grossen Wirtschaft,* unde cînta seara fie fanfara regimentului, fie o orchestră de coarde. Uneori, concertele aveau un program serios. Soţului meu, fără să fie un cunoscător al muzicii, îi plăceau foarte mult lucrările lui Mozart, *Fidelio* a lui Beethoven, *Hochzeitmarsch* de Mendelsohn-Bartholdi, *Air du stabat Mater* de Rossmi şi încerca o adevărată delectare ascultînd compoziţiile favorite. Lucrările lui Richard Wagner nu-i plăceau de loc lui Feodor Mihailovici.
De obicei, în timpul acestor plimbări, soţul meu se odihnea de tot felul de gînduri literare şi neliterare şi era întotdeauna într-o dispoziţie excelentă, glumea, rî-dea. Ţin minte că din programul concertelor făceau parte variaţiuni şi potpuriuri din opera *Dichter und Bauer* de F. von Suppe. Lui Feodor Mihailovici îi plăceau aceste variaţii datorită unei întîmplări: odată, în timpul unei plimbări prin Grossen Garten, am început să ne certăm din pricina unor convingeri opuse şi mi-am exprimat tăios punctul de vedere. Feodor Mihailovici a întrerupt discuţia şi am ajuns la restaurant în tăcere. îmi era ciudă că i-am stricat buna dispoziţie şi ca să-şi revină am spus, cînd au început să cînte potpuriul din Fr. von Suppe, că „e scris despre noi", că el e poetul, iar eu sînt ţăranul şi am început să fredonez încet partitura ţăranului. Lui Feodor Mihailovici i-a plăcut jocul şi a început să cînte şi el aria poetului. Şi aşa, cel care ne-a împăcat a fost Suppe. De atunci, ne-a intrat în obicei să fredonăm duetele celor doi eroi: soţul meu fredona partida poetului, iar eu pe cea a ţăranului. Nu putea să ne audă nimeni, pentru că ne aşezam întotdeauna departe, sub „stejarul nostru". Rîdeam şi ne veseleam din plin şi soţul meu mă încredinţa că de cînd e cu mine a întinerit în pofida diferenţei noastre de vîrstă. Erau şi cazuri amuzante: oidată căzu, din „stejarul nostru" în cana de bere a lui Feodor Mihailovici o crenguţă şi odată cu ea un gîndac negru. Soţul meu, care era foarte susceptibil în privinţa asta, n-a mai vrut să bea din cană şi i-a dat-o chelnerului, cerîndu-i să-i aducă alta. Cum a plecat chelnerul, soţului meu i-a şi părut rău că nu i-a trecut prin cap să ceară mai întîi altă cană, pentru că aşa chelnerul o să scoată crenguţa şi gmdacul şi-o să i-o aducă înapoi. Cînd se întoarse chelnerul Feodor Mihailovici îl întreabă: „Ei, ai vărsat cana aia?" „De ce s-o vărs, am băut-o!" răspunse acesta şi după figura lui mulţumită puteai fi sigur că n-a scăpat ocazia să mai bea o bere.
Aceste plimbări zilnice ne aminteau serile de pe vremea logodnei, atît erau de vesele, de senine şi de sincere.
Pe la nouă şi jumătate ne întorceam, beam ceai şi fiecare îşi vedea de ale lui: Feodor Mihailovici citea lucrările lui Herzen pe care le cumpărase, iar eu mă apucam de jurnalul meu. L-am scris stenografie, în primii ani ai căsniciei noastre, cu scurte întreruperi cît am fost bolnavă.
Au fost mai multe cauze oare m-au determinat să-mi scriu jurnalul: datorită bogăţiei de impresii îmi fusese teamă să nu uit detaliile; în afară de asta, practicarea zilnică a stenografiei era un mijloc sigur de a n-o uita şi chiar de a mă perfecţiona. Cauza principală, însă, era alta: soţul meu era pentru mine un

om atît de interesant, atît de enigmatic şi mi se părea că-mi va fi mai uşor să-l cunosc şi să-l înţeleg dacă îi voi nota gîndurile şi observaţiile. In plus, în străinătate eram absolut singură, n-aveam cui să-mi împărtăşesc impresiile, iar une-

ori şi îndoielile, şi jurnalul meu era prietenul căruia îi încredinţam toate gîndurile, speranţele şi temerile mele. Jurnalul îl făcu foarte curios pe soţul meu, care mi-a spus nu o dată:
— Mult aş da, Anecika, să aflu ce scrii tu acolo cu hieroglifele tale: mă încondeiezi, nu?
— După cum e cazul: cînd te ocărăsc, cînd te laud, îi răspunsei eu. După faptă şi răsplată. Cum să nu te ocărăsc? Cine poate să nu te oerte? încheiam eu cu aceleaşi întrebări glumeţe, cu care mă certa el uneori.
Una din pricinile disensiunilor noastre de principiu era aşa-zisa „problemă feminină". Fiind din generaţia anilor şaizeci, eram o partizană asiduă a drepturilor şi a independenţei femeii şi mă revoltam împotriva soţului meu din cauza atitudinii sale nedrepte, după opinia mea, faţă de femei. Această atitudine eram gata s-o socotesc chiar ca o jignire personală şi uneori i-o spuneam. Ţin minte că o dată, văzîndu-mă necăjită, soţul meu mă întrebă:
— Ce-i cu tine, Anecika? Te-am supărat cu ceva?
— Da, m-ai supărat: am discutait despre nihiliste, iar tu ai vorbit urît despre ele.
— Bine, dar tu nu eşti nihilistă, atunci de ce te superi?
— E adevărat că nu sînt nihilistă, dar sînt şi eu femeie, şi-mi vine greu să ascult cînd sînt ponegrite femeile.
— Ce fel de femeie eşti tu?
— Cum adică ce fel de femeie? m-am supărat eu.
— Tu eşti Anecika mea fermecătoare şi minunată, şi alta ca tine nu e pe lume, asta eşti tu şi nu femeie.
Tînără cum eram, eram gata să-i resping laudele exagerate şi să mă supăr că nu vede în mine o femeie, aşa cum îmi plăcea să mă consider.
Apropo de asta, trebuie să spun că lui Feodor Mi-hailovici nu-i plăceau într-adevăr nihilistele de atunci. Faptul că refuzau orice feminitate, neglijenţa lor, tonul lor voit vulgar, toate acestea îi provocau repulsie, iar pe mine mă aprecia tocmai pentru calităţile opuse. Cu totul altă atitudine faţă de femei avu Feodor Mihailo-vici mai tîrziu, prin anii şaptezeci, cînd au apărut într-
adevăr femei inteligente, cultivate, cu o concepţie serioasă asupra vieţii. Atunci, soţul meu a afirmat, în *Jurnalul unui scriitor,* că aşteaptă multe de la femeia rusă. [31]

ANUL 1867. ÎN LEGĂTURA CU DISPUTELE NOASTRE

Ceea ce mă indigna la soţul meu era faptul că în disputele pe care le avea cu mine le nega femeilor din generaţia mea orice tărie de caracter, orice tenacitate şi consecvenţă în efortul de a-şi realiza scopul propus. îmi spunea, de pildă, odată:
— Ia un lucru din cele mai simple — ce să zic? colecţionarea mărcilor poştale, de pildă (chiar atunci treceam prin faţa unui magazin în vitrina căruia era expusă o colecţie întreagă). Dacă de această treabă se va

ocupa un bărbat, el va aduna şi va păstra mărcile şi chiar dacă nu va sacrifica mult timip de dragul acestei ocupaţii, şi chiar dacă se va răci cu timpul, tot nu va renunţa la colecţie, o va păstra pentru multă vreme, poate chiar toată viaţa, ca amintire a unei pasiuni din tinereţe. Dar o femeie? Se va aprinde de dorinţa de a strînge mărci, îşi va cumpăra un clasor luxos, îşi va plictisi toate neamurile şi cunoştinţele cu cereri de mărci, o să cheltuiască pe ele o mulţime de bani, pe urmă se va plictisi, clasorul cel luxos va zace cînd pe o etajeră, cînd pe alta, ca în final să fie aruncat undeva ca un lucru inutil. Aşa se întîmplă în toate, şi în fleacuri şi în lucruri serioase — mereu e vorba de prea puţină tenacitate: mai întîi o dorinţă pătimaşă şi niciodată perseverenţă în vederea atingerii unor rezultate temeinice.

Discuţia aceasta nu ştiu de ce m-a atins şi l-am anunţat că-i voi dovedi, cu propriul meu exemplu, că şi o femeie poate să se consacre ani de zile unei idei care a captiviat-o. „Şi pentru că în clipa de faţă, i-am spus eu, nu văd pentru mine nici un scop superior, am să încep cu un fleac, chiar cu fleacul despre care abia ai pomenit şi începînd de astăzi am să adun mărci".

Zis şi făcut. L-am dus pe Feodor Mihailovici în prima papetărie şi mi-am cumpărat („cu banii mei") un clasor

130

131

Ieftin. Acasă am dezlipit imediat cîteva timbre de pe cele trei-patru scrisori pe care le primisem din Rusia şi cu asta am făcut începutul colecţiei. Gazda noastră, auzind de intenţia mea, a cotrobăit prin scrisori şi mi-a dat cîteva Turn-Taxis vechi şi cîteva timbre ale regatului Saxoniei. N-am făcut, evident, niciodată nici un efort, ca să colecţionez, n-am făcut decît să le adun şi astăzi am (...) bucăţi, dintre care cîteva sînt exemplare rare. Pot să-mi dau cuvîntul că nici un timbru n-a fost cumpărat, au fost fie primite odată cu scrisorile, fie mi-au fost dăruite. Cei apropiaţi îmi cunosc această slăbiciune şi fiica mea, de pildă, îmi trimite scrisorile cu timbre de diferite valori. Din cînd în cînd mă lăudam soţului meu cu timbrele recent adunate, iar el glumea uneori pe socoteala acestei slăbiciuni.

In aceste săptămîni la Dresda s-a întîmplat un caz care mi-a reamintit o trăsătură neplăcută a caracterului lui Feodor Mihailovici şi anume gelozia lui, nejustificată de nimic. P.M. Olhin, profesorul de stenografie, aflînd că intenţionăm să locuita un timp la Dresda, mi-a dat o scrisoare pentru profesorul Zeibig, vicepreşedintele cercului de discipoli ai lui Habelsberger, autorul sistemului de stenografie după care învăţasem. Olhin m-a încredinţat că Zeibig e un om minunat şi că ne poate fi de folos cînd vom vizita galeriile ş.a. După sosirea noastră la Dresda a trecut multă vreme fără să mă fi dus la Zeibig, cum, însă, era jenant să nu-i transmit scrisoarea, m-am hotărît, în fine, să-l vizitez. Nu l-am găsit acasă şi i-am lăsat scrisoarea. Chiar a doua zi profesorul ne-a întors vizita, ne-a găsit pe amîndoi acasă şi ne-a propus să asistăm la proxima şedinţă a cercului lor.

Am acceptat, pe urmă, însă, soţul meu mi-a spus să mă duc singură, cu Zeibig. Soţul mă încredinţa că o să se plictisească la o adunare de specialişti.

Aşa am şi făcut. Cercul stenografilor îşi organiza adunările la Hotelul..., pe Wildriiferstrasse. Şedinţa în-

Omisiune în manuscris (n. red. ruse). Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

cepuse şi un bătrînel îşi citea referatul. Deşi Zeibig mă invitase să stau lîngă el, m-am aşezat totuşi într-un loc mai izolat şi m-am plictisit crunt preţ de o

jumătate de ceas. Cînd s-a făcut pauză, profesorul m-a dus la preşedinte şi a spus celor de faţă că am venit din Rusia şi că am adus o scrisoare din partea unei persoane de specialitatea lor. Preşedintele mi-a adresat cîteva cuvinte de salut, iar eu m-am pierdut aşa de tare, că m-am înclinat fără să spun nimic. Nu mai erau referate şi toţi membrii cercului s-au aşezat la o masă lungă, beau bere şi stăteau de vorbă. Membrii cercului au început, pe rînd, să se apropie de mine şi să se prezinte, iar eu am căpătat curaj şi m-am pornit să pălăvrăgesc ca acasă. Nemţeşte vorbeam cu greşeli, dar curent, şi în curînd „i-am recrutat în admiratori" (după cum mi-a reproşat mai tîrziu soţul) pe toţi membrii cercului, şi bătrîni şi tineri. Toţi au rostit toasturi în sănătatea mea, m-au servit cu fructe şi prăjituri. Pe la nouă, cînd Zeibig mi-a propus să mă conducă acasă, am reuşit să ţin chiar un mic *speech* în nemţeşte în care am mulţumit pentru primirea făcută şi i-am invitat pe doritori să vină la Pe-tersburg, încredinţîndu-i că discipolii sistemului lui Habelsberger vor fi primiţi cu aceeaşi ospitalitate de ruşi. într-un cuvînt, am fost entuziasmată de triumful meu. cu atît mai mult cu cît a treia zi am citit în *Dresdener Nachrichten* o informaţie care conţinea următoarele...
Feodor Mihailovici a privit, însă, cu alţi ochi „triumful" meu. Cînd i-am povestit toate amănuntele primirii, am văzut pe faţa soţului meu o expresie contrariată şi tot restul serii a fost foarte trist; iar după două, trei zile, cînd, la una din plimbările noastre, am întîlnit pe unul din membrii cercului, un tînăr rozaliu şi gras ca un purcel, Feodor Mihailovici mi-a făcut o „scenă", după care mi-a dispărut orice poftă de a mai mă duce la plimbările comune prin împrejurimi, unde fusesem invitată, împreună cu soţul meu, de către Zeibig. Această latură a caracterului soţului meu, manifestată din nou, m-a obligat să fiu mai prudentă, ca să evit pe viitor complicaţii de acest gen.
Omisune în manuscris (n. red. ruse).
132
133
Cît am stat la Dresda a avut loc un eveniment, care ne-a emoţionat profund pe amîndoi. Feodor Mihailovici a aflat că prin oraş circulă zvonul că s-ar fi tras în împăratul nostru (atentatul lui Berezowski)[32], în timpul vizitării expoziţiei din Paris, şi că acest act criminal ar fi reuşit. Puteţi să vă închipuiţi cît de emoţionat a fost soţul meu! Era un mare admirator al împăratului Alexandru al Il-lea, datorită eliberării ţăranilor, ca şi a reformelor următoare. In afară de aceasta, Feodor Mihailovici îl socotea pe împărat drept binefăcătorul său: cu ocazia încoronării, soţul meu şi-a reprimit drepturile nobiliare ereditare, la care ţinea atît de mult. Tot împăratul a fost cel care i-a permis să se întoarcă din Siberia la Petersburg şi i-a dat posibilitatea să se ocupe din nou de munca literară, la care ţinea atît de mult.
Ne-am hotărît să ne ducem imediat la consulatul nostru. Feodor Mihailovici era de nerecunoscut: emoţionat la culme, tot drumul l-a parcurs aproape în fugă şi-mi era teamă să nu facă o criză (ceea ce s-a şi întîm-plat). Spre marea noastră fericire alarma s-a dovedit a fi exagerată: la consulat ne-au liniştit, comunicîndu-ne că atentatul n-a reuşit. Am cerut pe loc să ni se permită să ne înscriem şi noi numele pe lista celor care au vizitat consulatul ca să-şi exprime indignarea faţă de atentatul acela ticălos. Tot timpul zilei soţul meu a fost foarte supărat şi trist: un nou atentat, care a avut loc atît de repede după cel a lui Karakozov [33], îi demonstra clar că firele complotului politic s-au întins mult şi că viaţa împăratului, pe oare-l stima atît de mult, este în pericol.
Trecuseră trei săptămîni de cînd eram la Dresda, cînd soţul meu a deschis vorba despre ruletă (ne aminteam adesea cum am scris împreună romanul *Jucătorul)* şi mi-a spus că dacă ar fi fost singur, s-ar fi dus neapărat să joace la ruletă. Mai pomenise de două ori despre asta şi, nedorind să-i fiu o piedică, l-am întrebat de ce nu poate să se ducă acum. Feodor Mihailovici mi-a replicat că nu vrea să mă

lase singură, iar ca să mergem împreună ar costa prea scump. Am început să insist să se ducă pentru cîteva zile la Hamburg, asigurîndu-l că nu mi se va întîmpla nimic cît va lipsi. Feodor Mihailovici
134
încercă să refuze, dar cum voia şi el să-şi „încerce norocul" plecă la Hamburg, lăsîndu-mă în grija gazdei noastre. Deşi mi-am făcut curaj, totuşi după plecarea trenului m-am simţit singură şi, neputîndu-mi învinge tristeţea, am izbucnit în plîns. Au trecut două, trei zile şi am început să primesc scrisori din Hamburg, în care soţul îmi vorbea despre pierderile sale şi-mi cerea să-i trimit bani; i-am satisfăcut cererea, **dar** a pierdut şi banii aceştia şi mi-a cerut să-i trimit din nou. Bineînţeles că i-am trimis. Cum pentru mine emoţiile jocului erau complet necunoscute, le-am exagerat influenţa asupra sănătăţii soţului meu. Mi-am imaginat, judecind după scrisorile sale, că, rămînînd la Hamburg, e foarte agitat şi neliniştit. îmi era teamă de o nouă criză şi mă cuprindea disperarea la gîndul că l-am lăsat să plece singur şi că nu sînt cu el ca să-l pot linişti. Mi-am zis că sînt teribil de egoistă, aproape o criminală, fiindcă nu pot să-l ajut în asemenea clipe grele.
Feodor Mihailovici s-a întors după opt zile la Dresda şi era foarte bucuros şi fericit că nu i-am reproşat faptul că a pierdut banii şi că, mai mult, îl linişteam şi —1 rugam să nu dispere.
Nefericita călătorie la Hamburg a influenţat dispoziţia lui Feodor Mihailovici. Revenea adesea la discuţiile despre ruletă, îi părea rău de banii cheltuiţi şi nu se învinuia decît pe sine. Mă asigura că adesea şansa era în mîinile sale, dar că n-a ştiut s-o păstreze, se grăbea, schimba mizele, încerca diferite sisteme de joc şi în consecinţă pierdea. Şi toate astea s-au întîmplat pentru că se grăbea, pentru că venise singur la Hamburg şi tot timpul se gîndea, neliniştit, la mine. Că şi înainte vreme cînd venea, n-o făcea decît pentru două, trei zile şi cu bani puţini şi astfel îi era greu să facă faţă la o întorsătură nefavorabilă a jocului. Ei, dacă am putea să mergem într-un oraş unde se joacă ruletă şi să stăm acolo vreo două, trei săptămîni, avînd în rezervă o sumă de bani, atunci ar avea cu siguranţă succes: n-ar trebui să se grăbească şi ar aplica acea metodă cu care n-ai cum să nu cîştigi, chiar dacă nu o sumă mare, cel puţin una suficientă ca să-ţi acoperi pierderea. Feodor Mihailovici vorbea atît de convingător aducea atîtea exemple
135

în favoarea opiniei sale, că rn-a convins şi pe mine şi cînd s-a pus problema să trecem sau nu în drum spre Elveţia (unde ne îndreptam) pentru vreo două săptămîni pe la Baden-Baden, am acceptat cu plăcere, socotind că prezenţa mea la joc va constitui o mică frînă. Iar mie îmi era egal unde să stau, numai să nu mă despart de soţul meu.
Cînd ne-am hotărît, în sfîrşit, să mergem la Baden-Baden cum vom primi banii, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi a început să pună la punct acea lucrare care nu-i reuşea de loc. Este vorba de articolul despre Bielinski, în care soţul meu ar fi vrut să spună tot ce avea pe suflet despre celebrul critic. Feodor Mihailovici ţinea mult la Bielinski. îi aprecia mult talentul, chiar înainte de a-l cunoaşte personal, şi a scris despre asta într-un număr din *Jurnalul unui scriitor* din 1877.[Si]
Apreciind mult talentul critic al lui Bielinski şi în-cercînd un sentiment sincer de recunoştinţă pentru faptul că i-a încurajat propriul său talent literar, Feodor Mihailovici nu-i putea ierta atitudinea ironică, aproape batjocoritoare la adresa opiniilor şi a credinţelor sale religioase.
E posibil ca multe din impresiile neplăcute pe care i le-au produs **lui** Feodor Mihailovici raporturile cu Bielinski să fi fost urmarea bîrfelor şi a vorbelor

şoptite la ureche de către acei „prieteni", care mai întîi au recunoscut talentul lui Dostoievski şi l-au popularizat, ca mai **tîrziu,** din nişte cauze pe care mi-e greu să le înţeleg, să înceapă să-l atace pe autorul timid al *Oamenilor sărmani,* să inventeze tot felul de absurdităţi, să scrie epigrame şi să-l irite în fel şi chip. Cînd i s-a propus să scrie un articol „despre Bielinski", Feodor Mihailovici s-a apucat cu plăcere de această temă, vrînd să scrie un articol serios, şi nu ocazional, dedicat lui Beilinski, în oare să-şi expună pe larg opinia sinceră despre acest literat, care s-a purtat cu

Omisune în manuscris (n. red. ruse).

„Niva" nr. 41884. Articolul lui I. P. Polonski *Amintirile doamnei A. I. Golovaceva—Panaeva,* 1890. (ed. rusă, p.159.) (N. aut.)

el cu atîta dragoste la început şi cu atîta duşmănie la urmă.

Probabil că multe lucruri nu erau încă limpezi în mintea lui Feodor Mihailovici, că la multe lucruri mai trebuia să se gîndească, să delibereze, să le cîntărească şi astfel soţul meu a refăcut de vreo cinci ori articolul despre Bielinski, ca la urmă să rămînă nemulţumit de ceea ce a realizat. în scrisoarea pe care i-a scris-o lui A. N. Maikov la 15 septembrie 1867, Feodor Mihailovici spunea: „Principalul e că am terminat articolul ăsta blestemat, *Cum l-am cunoscut pe Bielinski.* N-am avut cum să-l amîn. Am scris şi astă vară, dar atîta m-a chinuit şi-mi era atît de greu să-l scriu că am tot tras de el pînă acum, cînd l-am terminat, scrîşnind din dinţi. Mare prostie din partea mea să mă apuc de treaba asta. Abia m-am apucat de lucru şi mi-am şi dat seama că nu e cu putinţă să scriu un articol *cenzurabil* (pentru că am vrut să scriu totul). Mi-ar fi fost mai uşor să scriu zece coli de roman decît aceste două coli! Pînă la urmă am scris articolul ăsta blestemat de vreo *cinci* ori, dacă e să socotim tot ce am făcut, iar apoi l-am combinat şi l-am refăcut din nou. In sfîrşit, am scos-o oarecum la liman, dar a ieşit ceva atît de scîrbos, că-mi întoarce stomacul pe dos. La cîte fapte preţioase a trebuit să renunţ! A rămas, era şi de aşteptat, tot ce era mai mediocru şi mai mizerabil. *Ce oroare!*"

Articolul acesta a avut o soartă tristă. Feodor Mihailovici a fost solicitat să-l scrie, pentru o culegere de către scriitorul K. I. Babikov, care i-a şi plătit un avans de două sute de ruble. Articolul trebuia să fie scris pînă la toamnă şi trimis la Moscova, la hotelul „Rim". Fiin-du-i teamă că Babikov se va muta în altă parte, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A. N. Maikov să-i facă un serviciu şi anume să-i transmită articolul editorului moscovit I. G. Soloviov, ca acesta să i-l dea lui Babikov. A. N. Maikov a făcut aşa cum l-a rugat soţul meu, fapt despre care ne-a şi scris. Fiind în străinătate, nu ştiam

Biografia şi corespondenţa, p. 178. (N. aut.)

Scrisoarea lui A. N. Maikov din (3 noiembrie) 1867. (N aut.)

dacă articolul a apărut sau nu. Abia în 1872, Feodor Mihailovici a fost rugat de un editor să-i dea articolul comandat de K. I. Babikov, înştiinţîndu-l în acelaşi timp că editarea culegerii nu s-a realizat şi că K. I. Babikov [35] a murit. Soţul meu a fost alarmat de pierderea articolului, cu atît mai mult icu cît investise în el multă muncă şi, deşi îl nemulţumea, ţinea totuşi la el. Am început să cercetăm unde ar putea fi articolul, l-am rugat şi pe editorul din Moscova să ne ajute, rezultatul, însă, a fost trist: articolul a dispărut fără urmă. Personal regret aceasta, deoarece, dacă e să judec după impresiile mele de atunci, ca şi după însemnările din caietul meu de stenografie, fusese un articol scris cu talent şi deosebit de interesant.

III

La sfîrşitul lui iunie am primit banii de la redacţia revistei *Russki vestnik* şi ne-am pregătit imediat de plecare. Îmi părea sincer rău să părăsesc Dresda, unde am fost atît de fericită, şi presimţearn nelămurit că în noile împrejurări multe se

vor schimba în starea noastră de spirit. Presimţirile mele s-au adeverit: cînd mi-amin-tesc cele cinci săptămîni petrecute la Baden-Baden şi cînd recitesc cele notate în jurnalul meu stenografie, ajung la convingerea că a fost un coşmar, care l-a acaparat total pe soţul meu şi care nu l-a mai slăbit din mrejele sale grele.
Toate raţionamentele lui Feodor Mihailovici cu privire la posibilitatea de a cîştiga la ruletă cu metoda sa de joc erau absolut juste, cu condiţia ca metoda aceasta să fi fost utilizată de un englez sau de un neamţ flegmatic şi nu de un om nervos, pasionat, gata oricînd să frizeze extremele, cum era soţul meu. In afară, însă, de sîngele rece şi de stăpînirea de sine, jucătorul de ruletă trebuia să mai aibă şi mijloace considerabile, care să-i permită să reziste la întorsăturile nefavorabile ale jocului. Şi în acest sens Feodor Mihailovici avea o hibă: stăteam relativ prost cu banii şi nu aveam nici o posi-
138
bilitate, în cazul unui insucces, de a-i procura de undeva. N-a trecut nici o săptămînă şi Feodor Mihailovici pierdu toţi banii de care dispuneam şi au început emoţiile — de unde să facem rost de bani, ca să-şi poată continua jocul. A trebuit să ne amanetăm lucrurile. Dar, şi după ce amaneta, soţul meu nu putea uneori să se abţină şi atunci pierdea tot ce căpătase pentru lucrul amanetat. Uneori, i se întîmpla să piardă aproape pînă la ultimul taler, norocul, însă, trecea de partea lui şi venea acasă cu cîteva zeci de friedrichsdori. Ţin minte că odată a venit cu o pungă plină, în care am numărat două sute douăzeci de friedrichsdori (un friedrichsdor echivala cu douăzeci de taleri), deci ceva în jur de patru mii trei ăute de taleri. Banii aceştia nu rămîneau însă pentru prea multă vreme în mîinile noastre. Feodor Mihailovici nu putea să reziste: nici nu iapuca să-şi revină de pe urma emoţiilor jocului şi lua douăzeci de monede, le pierdea, venea acasă după alte douăzeci, le pierdea şi pe acestea şi aşa, timp de două, trei ceasuri venea de cîteva ori după bani, ca pînă la urmă să piardă totul, începeam din nou să amanetăm, dar cum n-aveam prea multe lucruri de valoare au secat şi sursele acestea. Iar între timp datoriile creşteau şi se făceau simţite, deoarece devenisem datori proprietăresei, femeie certăreaţă, care, văzîndu-ne strîmtoraţi, nu s-a jenat să ne neglijeze şi să ne lipsească de unele lucruri de confort la care aveam dreptul conform înţelegerii cu ea. Scriam mamei mele, aşteptam cu nerăbdare banii, care erau înghiţiţi de joc chiar în aceeaşi zi sau o zi mai tîrziu, iar noi abia reuşeam să plătim ceva din datoriile cele mai urgente (chiria, masa etc.) şi iar rămîneam fără bani şi ne gîndeam ce anume să întreprindem ca să facem rost de o sumă mai substanţială, să ne achităm datoriile şi, renunţînd la orice idee de cîştig, să plecăm, în sfîrşit, din iadul acela. Trebuie să spun că am suportat cu mult sînge rece aceste „lovituri ale destinului", pe care ni le provocam singuri. La cîtva timp după primele noastre pierderi şi emoţii, am fost ferm convinsă că Feodor Mihailovici nu va izbuti să oîştige, adică poate că va cîştiga chiar o
139
mare sumă de bani, dar că suma aceasta o va pierde în aceeaşi zi (şi nu mai tîrziu de a doua zi) şi că nici un fel de rugăminţi şi implorări de ale mele nu vor avea nici o influenţă asupra lui.
La început, mi s-a părut ciudat că un om ca Feodor Mihailovici, care a suportat cu atîta stoicism cele mai diverse suferinţe (detenţiunea în fortăreaţă, eşafodul, exilul, moartea fratelui favorit, moartea soţiei) să n-aibă atîta voinţă ca să se poată opri la timp din joc şi să nu-şi rişte ultimul taler. Mi s-a părut că e vorba chiar de o anume înjosire, nedemnă de caracterul lui elevat, şi-mi era greu şi dureros să recunosc această slăbiciune, a scumpului meu soţ. In curînd, însă, am înţeles că nu este vorba doar de o „lipsă de voinţă", ci de o pasiune pustiitoare, de o stihie, împotriva căreia nu pot lupta nici caracterele ferme. Cu asta trebuia

să te împaci, să priveşti patima jocului ca pe o boală fără leac. Singurul mijloc de luptă este fuga. Dar de fugit din Baden nu puteam pînă nu primeam o sumă mai mare de bani din Rusia.
Ca să fiu dreaptă cu mine, trebuie să spun că nu-i reproşam niciodată soţului meu pierderile de bani, nu m-am certat niciodată cu el pe această temă (soţul meu. aprecia mult această trăsătură a mea de caracter) şi-i dădeam fără murmur ultimii noştri bani, ştiind că lucrurile mele, dacă nu vor fi răscumpărate în termen, se vor pierde, probabil (ceea ce s-a şi întîmplat) şi că va trebui să suport neplăceri de la proprietăreasă şi de la creditorii mărunţi.
Dar sufeream pînă în adîncul sufletului meu cînd vedeam cît era de îndurerat Feodor Mihailovici: se întorcea de la ruletă (nu mă lua niciodată cu el, găsind că sala de joc nu este locul potrivit pentru o femeie tî-

Biografia şi corespondenţa. Scrisoare către Maikov, p. (173) (N. aut.)

In localităţile cu cazinouri lucrurile se amanetau nu pentru luni de zile, ci pentru săptămîni sau zile: cei care nu achitau în termen îşi pierdeau obiectul amanetat, deoarece în chitanţă era specificat faptul că acesta este vîndut. (N. aut.)

nară şi serioasă) palid, epuizat, abia ţinîndu-se pe picioare, îmi cerea bani (toţi banii mi-i dădea mie), pleca şi se întorcea după o jumătate de oră şi mai supărat, şi aşa pînă pierdea tot ce avea.
Cînd n-avea cu ce să joace la ruletă şi n-aveam de unde să facem rost de bani, Feodor Mihailovici era atît de amărît, încît începea să plîngă, se aşeza în genunchi în faţa mea şi mă implora să-l iert că mă chinuieşte cu purtarea lui, ajungea în pragul disperării. Şi trebuia să fac multe eforturi, să am o mare putere de convingere ca să-l liniştesc, să-i demonstrez că situaţia noastră nu e chiar lipsită de speranţă, să inventez o soluţie, să-l fac să se gîndească la altceva. Şi cît eram de mulţumită şi de fericită, cînd reuşeam s-o fac şi-l duceam în sala de lectură ca să vadă ziarele sau aranjam o plimbare mai **lungă,** ceea ce avea întotdeauna o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu. Multe zeci de verste am bătut, soţul meu şi cu mine, în jurul Badenului în lungile pauze pînă la primirea banilor. Atunci îi revenea dispoziţia blîndă, amicală şi vorbeam ore întregi despre cele mai diferite lucruri. Plimbarea noastră favorită era la Neues Schloss, iar de acolo, pe nişte poteci minunate de pădure, la Vechiul castel unde beam neapărat lapte sau cafea. Ne duceam şi pînă la îndepărtatul castel Ehrembreitstein (la opt verste de Baden), unde luam masa şi ne întorceam la apusul soarelui. Plimbările noastre erau frumoase, iar discuţiile atît de interesante, că eu (în ciuda lipsei de bani şi a neplăcerilor cu proprietăreasă) eram gata să doresc ca să ne vină banii de la Petersburg cît mai tîrziu. Dar banii veneau şi viaţa aceasta atît de plăcută se transforma într-un coşmar. N-aveam nici un fel cîe cunoştinţe la Baden. Odată ne-am întîlnit în parc cu scriitorul I. A. Goncearov, şi soţul meu mi-a făcut cunoştinţă cu el. Aducea la chip cu funcţionarii din Petersburg, modul lui de a vorbi mi s-a părut banal şi am fost puţin deziluzionată de noua mea cunoştinţă şi chiar nu-mi venea să cred că el e autorul romanului *Oblomov,* care m-a entuziasmat.
Feodor Mihailovici a fost şi la Turgheniev [36], care locuia pe atunci la Baden-Baden. S-a întors foarte supărat şi mi-a povestit în amănunt discuţia cu el.

IV ANUL 1867. GENEVA

Cu plecarea din Baden-Baden s-a încheiat perioada furtunoasă a vieţii noastre în străinătate. Ne-a scos din încurcătură, ca de obicei, geniul nostru bun — redacţia revistei *Russki vestnik. cît* n-am avut bani, însă, s-au adunat multe datorii şi amaneturi şi aproape toţi banii pe care i-am primit s-au dus pe achitarea lor. îmi părea deosebit de rău că n-ara reuşit să-mi răseumpăr cadoul de nuntă atît de preţios pentru mine, îl primisem

de la soţul meu, o broşa şi o pereche de cercei cu briliante şi rubine, care s-au pierdut,pentru totdeauna.
Mai întîi ne gîndisem să mergem de la Baden la Paris sau în Italia, dar, după ce ne-am făcut socotelile, am hotărît să rămînem la Geneva, iar cînd ne vom redresa să ne mutăm în sud. In drum spre Geneva am rămas pentru o zi la Basel ca să vedem, la muzeul de acolo, un tablou despre care îi vorbise cineva soţului meu. Era un tablou al lui Hans Holbein, care-l înfăţişa pe Isus Hristos, după ce a trecut prin suferinţele neomeneşti la care a fost supus, coborît de pe cruce şi intrat în descompunere. Faţa lui umflată era acoperită de răni în-sîngerate şi avea o înfăţişare îngrozitoare. Tabloul a produs o impresie covîrşitoare asupra lui Feodor Mihailovici, care a rămas împietrit în faţa lui. Eu n-am fost în stare să privesc tabloul: îmi provoca o impresie prea dureroasă, mai ales în starea în care mă aflam, aşa că m-am dus într-o altă sală. Cînd m-am întors, după vreo zece-cincisprezece minute, l-am găsit pe Feodor Mihailovici tot împietrit în faţa tabloului. Pe faţa lui emoţionată era parcă o expresie de teamă, pe care mi s-a întîmplat nu o dată s-o văd în primele clipe ale crizelor de epilepsie. Mi-am luat încet soţul de mînă, l-am dus într-o altă sală şi l-am aşezat pe o bancă, aşteptînd din-tr-o clipă într-alta începutul crizei. Din fericire temerile mele au fost nejustificate. Feodor Mihailovici s-a liniş-

Impresiile produse de acest tablou au fost zugrăvite în romanul *Idiotul.* (N. aut.)

tit puţin cîte puţin şi cînd am vrut să plecăm din muzeu a insistat să mai vadă o dată tabloul care l-a impresionat atît de mult.
Cînd am sosit la Geneva, am început în aceeaşi zi să ne căutăm o cameră mobilată. Am colindat toate străzile principale, am văzut o mulţime de *Chambres gar-nies,* fără, însă, nici un rezultat: erau fie prea scumpe pentru noi, fie cu prea mulţi locatari în jur, ceea ce în situaţia mea era neplăcut. Abia spre seară am reuşit să găsim un apartament întru totul potrivit pentru noi. Se găsea la colţul dintre rue Guillaume Teii şi rue Bertel-lier, la primul etaj, era destul de spaţios şi de la fereastra din mijloc se puteau vedea podul peste Rhone şi insuliţa lui Jean-Jacques Rousseau. Ne-au plăcut şi proprietarele apartamentului, două foarte bătrîne domnişoare — m-lles Raymondin. Amîndouă ne-au primit atît de amabil, s-au purtat atît de drăguţ cu mine, că ne-am hotărît imediat să ne mutăm la ele.
Viaţa noastră la Geneva am început-o cu o sumă minusculă de bani: după ce am plătit chiria pe o lună înainte, în cea de a patra zi după sosirea noastră am rămas numai cu optsprezece franci şi mai aveam de primit cincizeci de ruble. Dar ne obişnuisem să trăim cu bani puţini, iar cînd se terminau, ne amanetam lucrurile, aşa că viaţa ni s-a părut la început, mai ales după zbuciumul nostru recent, deosebit de plăcută.
Şi aici, ca şi la Dresda, ne-am organizat timpul: Feodor Mihailovici, care lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece; după ce ne luam micul dejun împreună, mă duceam să mă plimb, conform recomandărilor făcute de doctori, iar Feodor Mihailovici se apuca de lucru. La trei ne duceam să mîncăm la un restaurant, după asta mă duceam să mă odihnesc, iar soţul meu, după ce mă conducea pînă acasă, intra în cafeneaua de pe rue de Mont-Blanc, unde se primeau ziare ruseşti şi petrecea acolo vreo două

ore citind *Golos, Moskovskie vedomosti* şi *Petersburgskie vedomosti.* Citea şi ziare străine. Seara, pe la şapte, făceam o plimbare mai lungă
Camere mobilate. (Fr.)
143

şi, ca să nu obosesc, ne opream adesea la vitrinele puternic luminate ale magazinelor de lux, iar Feodor Mi-hailovici îmi arăta bijuteriile pe care mi le-ar fi dăruit dacă ar fi fost bogat. Trebuie să spun că soţul meu avea mult gust şi bijuteriile pe care mi le arăta erau superbe.
Seara o petreceam fie scriind o nouă lucrare, fie citind cărţi franţuzeşti, şi soţul meu urmărea să citesc şi să studiez sistematic lucrările unui autor, fără să-mi distrag atenţia cu lucrările altora. Feodor Mihailovici aprecia mult talentul lui Balzac şi al lui George Sand şi treptat am recitit toate romanele lor. în timpul plimbărilor, discutam, despre lecturile mele şi soţul meu îmi explica toate calităţile lucrărilor citite. Mă miram adesea că Feodor Mihailovici, care uita lucrurile petrecute curînd, ţinea minte atît de bine fabula şi numele eroilor romanelor acestor doi autori preferaţi. Ţin minte că aprecia îndeosebi romanul *Pere Goriot,* prima parte a epopeii *Les parents pauvres*[37]*.* Feodor Mihailovici a recitit în iarna lui 186768 celebrul roman al lui Victor Hugo *Les humilies et les offenses* [38].
N-aveam aproape nici un fel de cunoştinţe la Geneva. Feodor Mihailovici fusese întotdieauna zgîrcit în ceea ce priveşte noile cunoştinţe. Din cunoscuţii vechi nu l-a întîlnit la Geneva, decît pe vestitul poet N. P. Oigariov, prietenul lui Herzen [39], prin care cei doi au şi făcut cîndva cunoştinţă. Ogariov trecea adesea pe la noi, ne aducea cărţi şi ziare şi chiar ne împrumuta cîteodîtă zece franci, pe care-i înapoiam cu prima ocazie. Feodor Mihailovici aprecia mult poeziile acestui poet înflăcărat şi eram totdeauna bucuroşi de vizitele lui. Ogariov, care era pe atunci foarte -bătrîn[40], s-a împrietenit mult cu mine, era foarte drăguţ şi, spre mirarea mea, se purta cu mine de parcă aş fi fost o fetiţă, ceea ce, în fond, şi eram. Spre marele nostru regret, după vreo trei luni, vizitele acestui om blînd şi bun s-au întrerupt. Cu Ogariov s-a întîmplat o nenorocire: cînd se întorcea la vila sa, aflata în afara oraşului, în urma unei crize de epilepsie a căzut într-un şanţ şi şi-a rupt un picior. Asta s-a întîmplat seara, drumul era pustiu, sărmanul Ogariov a stat în şanţ pînă dimineaţa şi a răcit. Prietenii lui l-au dus să se tra-
144
teze în Italia şi noi ne-am pierdut singura cunoştinţă din Geneva cu care ne făcea plăcere să ne întîlnim şi să discutăm.
La începutul lui septembrie 1867, a avut loc la Geneva Congresul Păcii[41], la deschiderea căruia a venit Giuseppe Garibaldi. S-a acordat o mare importanţă venirii lui şi oraşul i-a pregătit o primire strălucită. Ne-am dus şi noi pe rue de Mont-Blanc, pe care trebuia să treacă venind de la gară. Casele au fost împodobite cu verdeaţă şi drapele şi erau o mulţime de oameni ieşiţi în întîmpinare. Garibaldi, în costumul său original, stătea în picioare în trăsură şi-şi agita boneta ca răspuns la strigătele entuziaste ale mulţimii. Am izbutit să-l vedem pe Garibaldi foarte de aproape şi soţul meu a găsit că eroul italian are o figură foarte simpatică şi un zîm-bet cald.
Congresul păcii ne interesa şi ne-am dus la cea de a doua şedinţă, cînd aim, ascultat preţ de vreo două ceasuri cuvîntările rostite de oratori. Cuvîntările l-au impresionat foarte neplăcut pe Feodor Mihailovici, care-i scrise Ivanovei Hmîrova: „Au început-o cu faptul că: pentru obţinerea păcii pe pămînt trebuie să fie distrus creştinismul, marile state să fie lichidate şi împărţite în state mici; toate capitalurile să fie înlăturate, ca totul să fie comun prin lege etc. Totul fără nici cea mai mică argumentare, toate au fost învăţate pe dinafară acum vreo douăzeci de ani şi aşa au şi rămas. Şi mai ales — focul şi sabia, iar după ce totul

va fi distrus, va veni, după părerea lor, pacea".
Din pătate, în curînd am regretat faptul că am ales Geneva drept reşedinţă permanentă. Toamna au început vîrtejuri puternice, aşa-zisele *bises,* şi vremea se schimba de două trei ori pe zi. Aceste schimbări acţionau teribil asupra nervilor soţului meu şi crizele de epilepsie au devenit mai frecvente. Faptul mă neliniştea teribil şi-l deprima pe Feodor Mihailovici, mai ales că venise timpul să înceapă să lucreze, iar crizele frecvente îl împiedicau s-o facă.
„Russkaia starina", 1887, voi. VII. (N. aut.)

în toamna anului 1867, Feodor Mihailovici era ocupat cu elaborarea planului şi cu scrierea romanului *Idiotul,* care trebuia să apară în primele numere pe 1868 ale revistei *Russki vestnik.* Ideea romanului „o aveam de mult în minte şi ţineam mult la ea — voiam să descriu un om de o frumuseţe pozitivă", dar acest obiectiv i s-a părut lui Feodor Mihailovici „fără margini". Toate acestea îl iritau pe soţul meu. Din nefericire, la asta s-a mai adăugat şi o grijă plină de nelinişte, deşi absolut nefondată, şi anume că eu am să mă plictisesc de viaţa asta în doi, pe care o duceam în cea mai deplină izolare, pe „o insulă pustie", cum scria într-o scrisoare adresată lui A. N. Maikov. Oricît am căutat să-l conving de contrariu, oricît am căutat să-i spun că sînt pe deplin fericită şi că nu-mi trebuie nimic altceva decît să fim împreună şi să mă iubească, totul a fost în zadar, şi era supărat că n-are bani ca să ne mutăm la Paris şi să-mi ofere acolo distracţii, cum ar fi teatrele, vizitarea Lu-vrului... Prost mă mai cunoştea pe atunci soţul meu!
într-un cuvînt, Feodor Mihailovici era foarte abătut şi atunci, ca să-l fac să evadeze din meditaţiile sale triste, i-am sugerat ideea să plece la Saxon Ies Bains ca să-şi „încerce din nou norocul" la ruletă. (Saxon Ies Bains se află cam la cinci ore de drum de Geneva; cazinoul de atunci s-a închis de mult.) Feodor Mihailovici a fost de acord cu ideea mea şi în oetombrie-noiembrie 1867 s-a dus de cîteva ori la Saxon. După cum m-am aşteptat, jocul lui la ruletă n-a adus nici un fel de cîştig, a dat, însă, un alt rezultat favorabil — schimbarea locului, călătoria şi un nou zbucium emoţional i-au schmba radical starea de spirit. După ce s-a reîntors la Geneva, Feodor Mihailovici s-a apucat cu pasiune de lucrul întrerupt şi în douăzeci şi trei de zile a scris aproape şase coli de tipar (93 de pagini) pentru numărul din ianuarie al revistei *Russki vestnik.*
Feodor Mihailovici era nemulţumit de cele scrise şi spunea că prima parte a romanului nu i-a reuşit. Apropo
îbidem. (N. aut.)
Biografia şi corespondenţa, p. 180. (N. aut.) ••• îbidem, p. 181. (N. aut.)

de asta trebuie să spun că soţul meu fusese întotdeauna foarte aspru cu sine şi-şi lăuda foarte rar vreo lucrare. Feodor Mihailovici era uneori entuziasmat de ideile sale, medita mult asupra lor, dar era aproape întotdeauna, cu rare excepţii, nemulţumit de transpunerea lor.
Ţin minte că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de detaliile procesului Umeţki, care făcuse multă vîlvă pe atunci. Procesul l-a preocupat atît de mult, încît a vrut s-o facă (în concepţia iniţială) pe eroina procesului, Olga Umeţkaia drept eroină a noului său roman. Aşa a şi fost trecută cu numele ei real în carnetul său de însemnări. Regreta

mult că nu sîntem în Petersburg, pentru că altfel ar fi scris neapărat despre acest proces.
Mi-aduc aminte de asemenea că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraţilor, o instituţie creată de curînd. [42] Uneori era chiar entuziasmat şi încîntat de sentinţele lor drepte şi raţionale şi-mi povestea întotdeauna tot ce era remarcabil, din ceea ce citise în ziare privitor la activitatea judecătorească.
Timpul trecea şi grijile noastre creşteau — ne gîn-deam cum se va produce evenimentul pe care-l aşteptam: naşterea primului nostru copil. Toate gîndurile şi planurile noastre se concentrau în jurul acestui eveniment şi am şi început să ne iubim tandru viitorul nostru copil. Am hotărît de comun acord să-i dăm copilului numele de Sofia, dacă va fi fetiţă (n-am vrut s-o numesc Anna, aşa cum ar fi dorit soţul meu), în cinstea nepoatei favorite a lui Feodor Mihailovici — Sofia Alexandrovna Ivanova, şi de asemenea în cinstea „Sonecikăi Marme-ladova", ale cărei nefericiri le-am deplîns atît. Dacă se va naşte băiat, am hotărît să-l numim Mihail, în cinstea fratelui favorit al soţului meu, Mihail Mihailovici.
Mi-aduc aminte, cu un viu sentiment de recunoştinţă, cît de atent şi de grijuliu a fost Feodor Mihailovici cu mine în perioada aceea, cum mă ocrotea, se îngrijea de mine, prevenind la fiecare pas orice efort, care mi-ar fi putut dăuna, lucru pe care eu, lipsită de experienţă, îl tratam cu indiferentă. Nici cea mai iubitoare mamă n-ar

.
Ii putut să mă ocrotească aşa cum a făcut-o scumpul meu soţ.
Cînd am venit la Geneva, şi cum am primit bani, Feodor Mihailovici, a insistat să mă vadă cel mai bun mamoş şi l-a rugat să-mi recomande o *sage-femme,* care să mă ţină sub observaţie şi să mă viziteze săptă-**mînal.** Cu o lună înainte de naştere a ieşit în evidenţă un faipt care m-a mişcat mult şi care mi-a arătat pînă la ce amănunte se extindea grija soţului meu asupra mea. La una din vizitele pe care mi le-a făcut, m-me Barraud *(sage-femme)* mă întrebă cine din cunoscuţii noştri locuieşte pe strada ei, deoarece îl vede acolo adesea pe soţui meu. M-am mirat, dar m-am gîndit că se înşală. îl întrebai pe soţul meu, care la început a negat, pe urmă, însă, mi-a povestit totul: m-me Barraud locuia pe una din numeroasele străzi care urcau în pantă de la rue Basses, principala arteră comercială a Genevei. Din cauza pantei abrupte, străzile acestea erau inabordabile pentru trăsuri şi mai şi semănau mult una cu alta. Feodor Mihailovici, gîndindu-se că s-ar putea să avem nevoie de ajutorul acestei cucoane noaptea şi neîncre-zmdu-se prea mult în memoria sa vizuală, şi-a propus ca ţintă pentru plimbările sale strada asta şi în fiecare zi, cînd se întorcea de la sala de lectură, trecea prin faţa casei doamnei Barraud şi, după vreo cinci-şase case, se întorcea din drum. Şi această plimbare soţul meu a făcut-o în decursul ultimelor trei luni, iar urcatul unei pante atît de abrupte, pentru un om care începuse să sufere de astm, reprezenta un sacrificiu remarcabil. L-am rugat pe soţul meu să nu se mai obosească, dar el şi-a continuat plimbările şi a fost foarte mulţumit mai **tîr-**ziu, cînd i-a folosit în momentele critice ale evenimentului, această cunoaştere a străzii, pe care a găsit-o repede în semiîntunericul zorilor ca să mi-o aducă pe moaşă.
îngrijorat de situaţia mea şi vrînd să-mi facă o plăcere, Feodor Mihailovici a rugat-o pe mama mea să vină la noi pentru vreo trei luni. Mama, căreia îi era tare dor de mine, acceptă cu bucurie, dar ne-a rugat să-i dăm
Moaşă. (Fr.)

răgaz să-şi aranjeze treburile legate de administrarea caselor ei, ceea ce prezenta unele dificultăţi.
Pe la mijlocul lui decembrie 1867, apropiindu-se data naşterii, ne-am mutat într-un alt apartament, pe rue du Mont-Blanc, pe lîngă biserica anglicană. De data aceasta ne-am luat două camere, una dintre ele foarte mare, cu patru ferestre, care dădeau spre biserică. Apartamentul era mai bun decît cel de dinainte, dar pe bunele noastre bătrîne, proprietarele fostului apartament, le-am regretat de multe ori. Noii proprietari lipseau tot timpul şi acasă nu rămînea decît o servitoare de prin părţile Elveţiei germane, care nu prea ştia franţuzeşte şi care nu-mi putea fi de nici un folos. De aceea Feddor Mihailovici a decis să ia o *garde-malade* pentru îngrijirea copilului şi a mea, în timpul refacerii.
Munca noastră comună neîntreruptă la noul roman, ca şi alte griji, au făcut ca iarna să treacă repede pentru noi şi iată că veni luna februarie 1867, cînd a şi avut loc evenimentul pe care-l doream atît şi care ne neliniştea atît.
La începutul anului fusese o vreme minunată la Geneva, dar de pe la mijlocul lui februarie se schimbă brusc şi se porniră în fiecare zi furtuni. Schimbarea bruscă a vremii a avut, ca de obicei, o influenţă iritantă asupra lui Feodor Mihailovici, care într-o perioadă scurtă a avut două crize de epilepsie. A doua, foarte puternică, s-a petrecut în noaptea de 20 februarie şi-l slăbi atît de mult, încît dimineaţa, cînd s-a sculat, abia se mai fînea pe picioare. A avut o zi neliniştită şi, văzîndu-l cît e de slăbit, l-am convins să se culce mai devreme şi a adormit pe la şapte seara. N-a trecut nici o oră şi am simţit o durere, mai întîi nu prea mare, care, însă, creştea cu fiecare ceas. Deoarece erau nişte dureri caracteristice, mi-am dat seama că se apropie naşterea. Am suportat durerile timp de vreo trei ore, dar mi s-a făcut teamă că voi rămîne fără ajutor şi oricît mi-a fost de milă să-l trezesc, m-am decis totuşi s-o fac. L-am atins

Infirmieră. (Fr.)

încet pe umăr. Feodor Mihailovici şi-a ridicat repede capul de pe pernă şi m-a întrebat:
— Ce-i cu tine, Anecika?
— Cred că a-nceput, sufăr îngrozitor! îi răspunsei eu.
— Ce rău-mi pare de tine, scumpa mea! îmi spuse soţul cu o voce dintre cele mai jalnice şi deodată capul îi căzu pe pernă şi adormi la loc. Am fost teribil de mişcată de tandreţea lui sinceră ca şi de absoluta lui neputinţă. Mi-am dat seama că Feodor Mihailovici se află într-o stare care nu-i permite să se ducă după *sage-femme* şi că în cazul cînd nu-şi va fortifica nervii slăbiţi printr-un somn mai lung poate izbucni o nouă criză. Proprietarii, ca de obicei, nu erau acasă (îşi petreceau fiecare noapte la nu ştiu ce adunare), iar să apelez la servitoare era o treabă inutilă. Din fericire, durerile s-au mai redus şi imam decis să rabd cît pot. Am petrecut o noapte teribilă: pomii care înconjurau biserica foşneau îngrozitor, vîntul şi ploaia îmi băteau în ferestre, pe stradă era întuneric beznă. Nu ascund că eram copleşită de sentimentul singurătăţii şi al neputinţei. Cît îmi era de greu să ştiu că în momentele atît de dificile ale vieţii mele n-aveam lîngă mine pe nimeni dintre rude şi că singurul meu păzitor şi apărător — soţul — era el însuşi neajutorat în momentul acela. Am început să mă rog fierbinte şi rugăciunea mi-a dat puteri.
Spre dimineaţă, durerile s-au intensificat şi pe la şapte m-am hotărît să-l trezesc pe Feodor Mihailovici. S-a sculat mult fortificat. Cînd a aflat că m-am chinuit toată noaptea, s-a speriat teribil, mi-a reproşat că nu l-am

trezit mai devreme, s-a îmbrăcat într-o clipă şi a fugit la m-me Barraud. A sunat mult pînă i s-a răspuns; servitoarea nu voia s-o trezească pe doamna, spu-nînd că abia s-a întors dintr-o vizită. Atunci Feodor Mihailovici a ameninţat că va continua să sune sau că va sparge geamul. Doamna a fost trezită şi după o oră soţul meu a venit cu ea. A trebuit să-i ascult reproşurile pentru multe din cele făcute de mine din neştiinţă şi a afirmat că imprudenţa mea va întîrzia naşterea. M-a încredinţat şi de faptul că naşterea va avea loc cel puţin după şapte-opt ore şi ne-a promis că va veni la timp.
150
Feodor Mihailovici s-a dus după *garde-malade* şi noi doi, soţul meu şi cu mine, am început să aşteptăm temători şi întristaţi cele ce vor urma. La ora promisă m-me Barraud n-a venit şi soţul meu s-a dus din nou după ea. A aflat că a plecat să ia masa la nişte prieteni, undeva pe lîngă gară. Feodor Mihailovici s-a dus la adresa oare i s-a dat şi a insistat să vină să mă vadă. După părerea ei lucrurile evoluau încet şi naşterea putea surveni abia seara tîrziu. După ce mi-a dat cîteva sfaturi, a plecat să ia masa; eu continuam să sufăr, Feodor Mihailovici să se chinuiască văzîndu-mă pe mine. După nouă seara n-a mai putut să suporte şi s-a dus după m-me Barraud, la prietenii ei, unde a găsit-o ju-cînd loto şi i-a spus că în cazul cînd nu va veni la noi şi nu va rămîne lîngă mine pînă nasc, îl va ruga pe doctor să-i recomande o altă moaşă, mai atentă cu obligaţiile pe care le are. Ameninţarea şi-a făcut efectul. M-me Barraud fusese, probabil, nemulţumită de faptul că a fost sculată de la masa de joc şi mi-a şi spus asta, adăugind de cîteva ori: *„Oh, ces russes, ces russes!*!"
Ca s-o îmbuneze, Feodor Mihailovici i-a pregătit *o* cină excelentă, cumpărînd cele mai diverse gustări, dulciuri şi vinuri. Eram foarte mulţumită că drumurile după moaşă, alergătura prin magazine şi pregătirea cinei, i-au sustras măcar pentru un timp atenţia. In afara obişnuitelor dureri de naştere, mai sufeream şi pentru că vedeam cum acţiona starea mea asupra nervilor încă slăbiţi de criză ai lui Feodor Mihailovici. Faţa lui exprima o asemenea suferinţă, o asemenea disperare, din timp în timp îl vedeam cum izbucneşte în plîns, că am început şi eu să mă tem că mă aflu în pragul morţii şi acum, cînd mi-aduc aminte de gîndurile şi sentimentele mele de atunci, trebuie să spun că-mi era milă nu atît de mine, cît de sărmanul meu soţ, pentru care moartea mea ar fi fost o catastrofă. îmi dădeam seama atunci cîte speranţe fierbinţi a legat soţul meu de mine şi de viitorul nostru copil. O prăbuşire bruscă a acestor speranţe ar fi putut însemna pentru el, avînd în vedere caracterul său impetuos şi nestăpînit, o distrugere totală. Se prea poate că neliniştea care m-a cuprins cu privire la soţul meu să fi încetinit evoluţia naşterii: aşa a considerat şi m-me
151
Barraud, care, pînă la urmă, i-a interzis să mai vină în cameră, spunîndu-i că figura lui disperată mă tulbură. Feodor Mihailovici s-a supus, dar am început să mă neliniştesc şi mai mult şi în pauzele dintre dureri o rugam cînd pe moaşă, cînd pe infirmieră să vadă ce face soţul meu. îmi spuneau ba că stă în genunchi şi se roagă, ba că sade îngîndurat, cu faţa îngropată în palme. Durerile mele creşteau cu fiecare ceas, din timp în timp îmi pierdeam cunoştinţa, iar cînd îmi veneam în fire şi vedeam că mă privesc nişte ochi negri ai unei femei

necunoscute, mi se făcea frică şi nu înţelegeam unde mă aflu şi ce se întîmplă cu mine. In sfîrşit, în jurul orei cinci dimineaţa, în noaptea spre 22 februarie (pe stilul nostru) suferinţele mele au încetat şi s-a născut Sonia noastră. Feodor Mihailovici îmi povestea mai tîrziu că tot timpul s-a rugat pentru mine şi că deodată prin gemetele mele i s-a părut că aude un strigăt ciudat, parcă de copil. Nu şi-a crezut auzului, dar cînd strigătul de copil s-a repetat, a înţeles că s-a născut copilul şi, pier-zîndu-şi controlul de bucurie, a sărit în picioare, s-a apropiat în fugă de uşa încuiată, a împins-o cu putere, s-a aruncat în genunchi lîngă patul meu şi a început să-mi sărute mîinile. Eram şi eu teribil de fericită că s-au terminat durerile. Eram amîndoi atît de zguduiţi, că primele cinci, zece minute nu ştiam ce avem — băiat sau fată; am auzit că una din cucoanele care erau acolo a spus: *„Un gargon, nest-ce pas?",* iar o alta i-a răspuns: *„Fillette, une adorable jillette l* " Soţul meu, însă, şi cu mine, eram atît de fericiţi că ni s-a împlinit visul şi că a apărut pe lume o nouă fiinţă, primul nostru copil, îneît ne era totuna — băiat sau fată.

Intre timp, m-me Barraud a înfăişat copilul, ne-a felicitat pentru naşterea fetiţei şi ne-a întins un mare pachet alb. Feodor Mihailovici a binecuvîntat-o înduioşat pe Sonia, a sărutat feţişoara ei plină de creţuri şi mi-a spus: „Uite, Ania, ce drăguţă e!" Am binecuvîntat-o şi eu, mi-am sărutat fetiţa şi m-am bucurat mult văzînd pe faţa soţului meu, entuziasmată şi înduioşată,

Un băiat, nu-i aşa? (Fr.) O fetiţă, o minunată fetiţă. (Fr.)

expresia unei fericiri cum nu mi-a mai fost dat să văd pînă atunci.

Într-un avînt de bucurie, Feodor Mihailovici a **îmbrăţişat-o** pe m-me Barraud, iar infirmierei i-a strîns de cîteva ori mîna. Moaşa mi-a spus că în lunga ei practică n-a văzut niciodată un tată atît de emoţionat, cum fusese tot timpul soţul meu, şi repetă din nou: *„Oh, ces russes, ces russes.*" Pe infirmieră a trimis-o la farmacie după ceva, iar lui Feodor Mihailovici i-a spus să stea lîngă mine şi să mă păzească să nu adorm.

M-me Barraud l-a anunţat pe Feodor Mihailovici că după legile elveţiene, tatăl noului-născut este obligat să anunţe personal poliţia şi să capete certificatul. Ne-a prevenit că asta trebuie să se facă cît mai repede, pentru că altfel este pasibil de amendă, dacă nu chiar de închisoare. Feodor Mihailovici s-a dus la poliţie chiar a doua zi şi a lipsit vreo patru ore, ceea ce m-a neliniştit mult: din cauza stării mele bolnăvicioase, mi-am închipuit tot felul de lucruri îngrozitoare care i s-ar fi putut întîmpla. In sfîrşit, Feodor Mihailovici s-a înapoiat şi mi-a povestit amuzat întîmplarea petrecută cu el. Cînd a venit la poliţie, a aflat că tatăl noului-născut trebuie să aducă doi martori, care să poată confirma atît identitatea părinţilor, cît şi evenimentul însuşi. Feodor Mihailovici a început să-i explice funcţionarului că e străin şi că n-are cunoscuţi la Geneva, funcţionarul, însă, nici nu l-a mai ascultat şi a început să discute cu ceilalţi solicitanţi. Total nedumerit, Feodor Mihailovici ieşi în stradă şi ceru un sfat sergentului care făcea de serviciu la intrare. Acesta l-a scos într-o clipă din încurcătură, propunîndu-i să fie el însuşi unul din martori, dar a precizat că n-o poate face decît atunci cînd va fi **schimbat** de un alt sergent, iar asta se va **întîmpla** după o oră şi jumătate. Cînd îl întrebă Feodor Mihailovici de unde să ia un alt martor, sergentul i-a propus *„un camarade ă moi".* Lucrurile erau pe cale să se aranjeze, dar mai era de aşteptat şi Feodor Mihailovici, la sfatul sergentului, s-a aşezat pe o bancă de pe bulevard, gîn-dindu-se cu groază că va mai dura mult pînă se va

Un prieten de-al meu. (Fr.)

putea întoarce acasă. La ora fixată sergentul a fost schimbat, s-a dus după celălalt martor, a mai adus un sergent şi toţi trei — soţul meu şi cei doi sergenţi — s-au dus la funcţionarul care făcea înregistrările. Pînă s-au înregistrat declaraţiile tatălui noului-năseut şi ale martorilor, pînă s-a trecut declaraţia în

registre, pînă s-a scris certificatul, a trecut destulă vreme. După ce şi-a terminat treburile, Feodor Mihailovici l-a întrebat pe inimosul sergent cît îi datorează lui şi camaradului său, pentru timpul pierdut. Acesta îi răspunse: *„Mais rien, monsieur, rien!".* Atunci soţul meu s-a gîndit să-i invite pe cei doi sergenţi la o cafenea, să bea un pahar de vin în cinstea noii-născute. Sergenţii au acceptat cu plăcere şi l-au dus pe Feodor Mihailovici la un local apropiat, unde, într-o cameră separată, Feodor Mihailovici a comandat trei sticle din vinul roşu al regiunii. Vinul a dezlegat limbile şi sergenţii s-au apucat să-i povestească tot felul de întîmplări de la slujbă. Feodor Mihailovici mi-a povestit că stătea ca pe ace, la gîndul cît pot fi de neliniştită din cauza prelungitei sale absenţe, îi era, însă, peste mînă să-şi lase invitaţii, cu atît mai mult cu cît după primele sticle au urmat încă două şi sergenţii, înveseliţi, au toastat în sănătatea mea, pentru *„petite Sophie"* şi pentru cel care fusese vinovat de apariţia ei pe lume.
Feodor Mihailovici l-a rugat pe prietenul său, poetul A. N. Maikov, să fie naşul Soniei, iar naşă i-a fost Anna Nikolaevna Snitkina, mama mea. Ea dorise să vină la naştere, dar s-a îmbolnăvit şi doctorul nu i-a permis să facă drumul acesta înainte de primăvară. Mama a venit la Geneva la începutul lui -mai, cînd a şi avut loc botezul Soniei.
Deşi m-am întremat destul de repede, eram foarte slăbită în urma naşterii grele care a durat treizeci şi trei de ore. Am început cu bucurie să-mi alăptez fetiţa, m-am convins, însă, repede că fără un adaos de lapte n-am să mă descurc, deoarece copilul era mare şi sănătos şi cerea multă hrană. Era imposibil să angajez o doică pentru Sonia — în Elveţia copiii sînt, de obicei,

Nimic, domnule, nimic! (Fr.)

hrăniţi artificial — cu lapte de vacă proaspăt şi cu vitamine. Unele mame îşi trimiteau copiii la o distanţă de vreo şaizeci de verste, în munţi, ca să fie alăptaţi de ţă-rănci. Era, însă, cu neputinţă să mă despart de Sonia şi s-o las pe mîini străine, cu atît mai mult cu cît nici doctorii nu mă sfătuiau s-o fac, deoarece, nefiind controlate, tărăncile luau cîţiva copii şi mulţi dintre ei mureau.
După ce s-a instaurat ordinea, în casa noastră a început o viaţă despre care mi-au rămas pentru totdeauna cele mai plăcute amintiri. Spre marea mea fericire, Feodor Mihailovici s-a dovedit a fi un tată deosebit de tandru: asista întotdeauna la baia fetiţei şi mă ajuta s-o înfăş în păturica de pichet, păturica s-o închei cu ace de siguranţă; o ţinea şi o legăna în braţe şi-şl lăsa treburile ca să alerge la ea, numai ce-i auzea glăsciorul. Cînd se trezea sau se întorcea acasă, prima lui întrebare era: „Ce face Sonia? E sănătoasă? A dormit bine, a niîncat?" Stătea ceasuri întregi lingă pătuţul ei, îi. fredona cînte-cele, vorbea cu ea, iar cînd fetiţa împlinidouă luni, era convins că-l recunoaşte. Iată, dealtfel, ce i-a scris lui A. N. Maikov pe 18 mai 1868: „Această micuţă fiinţă de trei luni, neajutorată, avea în ochii mei o personalitate -a ei. începuse să mă cunoască, să mă iubească şi să-mi zîmbească de cîte ori mă apropiam de ea. îi plăcea să-i cînt cu vocea mea ridicolă. Nu plîngea şi nu se strîmba cînd o sărutam, se oprea din plîns cînd mă apropiam de ea."
Nu ne-a fost dat să ne bucurăm prea mult de fericirea noastră senină. în primele zile din mai fusese o vreme minunată şi noi, la sfatul insistent al doctorului, scoteam în fiecare zi pe micuţa noastră dragă la plimbare în Jardin des Anglais, unde dormea două-trei ore în căruţul ei. Intr-o zi nefericită, în timpul unei asemenea plimbări, vremea s-a schimbat brusc, a început o *bise,* fetiţa, probabil, a răcit, pentru că în aceeaşi noapte a făcut temperatură şi a început să tuşească. Ne-am adresat imediat celui mai bun doctor de copii, care ne făcea zilnic vizite, şi el ne încredinţa că fetiţa noastră se va face bine. Chiar şi cu trei ore înainte de moartea ei ne spunea că bolnava se simte mult mai bine. în ciuda asi-

gurărilor doctorului, Feodor Mihailovki nu era în stare să facă nimic şi aproape că nu se dezlipea de leagăn. Eram amîndoi îngrozitor de neliniştiţi şi presimţirile noastre sumbre s-au adeverit: în ziua de 12 mai (pe stilul nostru) scumpa noastră Sonia a murit. N-am putere să descriu disperarea care ne-a cuprins, cînd am văzut-o moartă pe fetiţa noastră dragă. Profund zguduită şi îndurerată de **sfîrşitul** ei, mă temeam în acelaşi timp pentru soţul meu: disperarea lui era violentă, **plîn-**gea în hohote, ca o femeie, stînd Mngă trupuşorul rece al copilei sale şi-i săruta neîncetat feţişoara albă şi mî-nuţele. N-am mai văzut niciodată o disperare atît de violentă. Ni se părea amîndurora că nu vom supravieţui suferinţei noastre. Timp de două zile, fără să ne despărţim pentru nici o clipă, am umblat prin diverse instituţii, ca să obţinem permisiunea de a o înmormînta pe mititica noastră, am comandat împreună toate cele necesare pentru îngropăciune, am îmbrăcat-o împreună într-o rochiţă albă de atlaz, am pus-o împreună în sicriul căptuşit cu atlaz alb şi am plîns, am plîns fără sfîrşit. La Feodor Mihailovici ţi-era şi teamă să te uiţi, în săptămîna aceea a bolii Soniei a slăbit şi s-a dărîmat într-un hal fără de hal. In cea de a treia zi ne-am dus comoara la biserica rusă pentru slujba de prohod, iar de acolo la cimitirul. de la Plain Palais, unde am şi îngropat-o în locul rezervat pruncilor. După cîteva zile mormîntul ei a fost înconjurat de chiparoşi, iar în mijlocul lor a fost pusă o cruce albă de marmoră. In fiecare zi ne duceam la mor-mîntul ei, aduceam flori şi plîngeam. Prea ne-a fost greu să ne despărţim de nepreţuita noaistră mititică, pe care am iubit-o atît de sincer şi de adînc şi de existenţa căreia ne-am legat atîtea visuri şi speranţe.

V

N-avea sens să mai rămînem la Geneva, unde totul ne amintea de Sonia, şi am decis să ne realizăm imediat o dorinţă mai veche şi să ne mutăm la Vevey, aflat tot pe lacul Geneva. Ne părea foarte rău, că, din pricina lipsei de bani, nu puteam să plecăm de tot din Elveţia, pe

care soţul meu începuse aproape s-o urască: el învinuia de moartea Soniei şi clima proastă şi schimbătoare a Genevei, şi infatuarea doctorului, şi nepriceperea dădacei ş.a. Pe elveţieni Feodor Mihailovici nu-i simpatizase prea mult niciodată, dar indiferenţa şi lipsa de omenie manifestate de mulţi dintre ei în clipele marii noastre dureri au amplificat şi mai mult această antipatie. Ca un exemplu de neomenie voi pomeni faptul că vecinii noştri, care ştiau de pierderea pe care am suferit-o, au trimis totuşi pe cineva să mă roage să nu mai plîng atît de tare, deoarece asta îi deranjează.

N-am să uit niciodată ziua aceea nesfîrşit de tristă, cînd după ce ne-am trimis lucrurile pe vapor, ne-am dus pentru ultima dată să ne luăm rămas bun de la mormîntul scumpei noastre fetiţe şi să depunem pentru ultima oară o coroniţă. Am. stat o oră întreagă lîngă monument, am plîns, amintindu-ne de Sonia, şi am plecat, ca nişte orfani, privind mereu ultimul ei refugiu.

Vaporul cu care am plecat în ziua aceea era de marfă şi acolo unde fusesem repartizaţi era puţină lume. Feodor Mihailovici era strivit de durere că a trebuit să se despartă de mormîntul Soniei şi aici, pentru prima dată în viaţă (Feodor Mihailovici se plîngea arareori) mi-a fost dat să aud protestul lui amar împotriva destinului care l-a urmărit toată viaţa. Şi-a amintit de trista şi însingurată lui tinereţe, după moartea mamei pe care a iubit-o atît de mult, şi-a amintit de batjocura confraţilor întru literatură, care mai întîi i-au recunoscut talentul, ca mai tîrziu să-l jignească cu cruzime. Şi-a amintit de ocnă şi de suferinţele pe care le-a indurat în cei patru ani petrecuţi acolo. Mi-a vorbit despre speranţa lui de a-şi găsi în căsătoria cu Maria iDmitrievna fericirea familială la care ţinea atît de mult şi care, din păcate, nu s-a realizat: n-a avut copii cu Maria Dmitrievna, iar „caracterul ei ciudat, suspicios şi de un fantastic maladiv" a fost pricina nefericirii lui în timpul acestei căsătorii. Şi acum, cînd a

Cu aceleaşi cuvinte a definit Feodor Mihailovici caracterul primei sale soţii şi în scrisoarea către baronul A. E. Vranghel, din 31 martie 1865. — *Biografia şi corespondenţa. Materiale,* p. 278. (N. aut.)

157

simţit „marea şi unica fericire a omului — copilul", destinul crud nu l-a iertat şi i-a răpit fiinţa cea dragă! Niciodată, nici înainte, nici mai tîrziu, nu mi-a povestit atît de amănunţit, iar pe alocuri cu detalii atît de emoţionante, marile suferinţe pe care a trebuit să le suporte de-a lungul vieţii de la nişte oameni care i-au fost scumpi şi apropiaţi.

Am căutat să-l liniştesc, l-am implorat să primească supus încercarea ce ne-a fost dată, probabil, însă, că inima lui a fost prea plină de tristeţe şi a simţit nevoia să se descarce fie şi protestînd împotriva destinului care l-a persecutat toată viaţa. Eram din toată inima alături de nefericitul meu soţ şi am deplîns împreună cu el viaţa lui tristă. Durerea noastră adîncă şi comună şi discuţia intimă care mi-a relevat toate ascunzişurile sufletului său îndurerat ne-au apropiat parcă şi mai mult.

Din toţi cei paisprezece ani ai căsniciei noastre nu-mi amintesc nici o vară atît de tristă ca cea pe care am petrecut-o la Vevey în 1868. Viaţa parcă s-a oprit pentru noi, toate gîndurile noastre, toate discuţiile noastre se concentrau în jurul amintirilor despre Sonia şi a acelei vremi fericite, cînd ea, cu prezenţa ei, ne lumina existenţa. Orice copil pe care-l întîlneam ne amintea de pierderea noastră şi ca să nu ne chinuim, ne duceam undeva în munţi pentru a evita întîlnirile care ne întristau atît. Suportam şi eu greu durerea noastră şi am vărsat multe lacrimi după fetiţă. Dar, în adîncul sufletului meu, pîlpîia speranţa că Domnul se va îndura de suferinţele noastre şi ne va trimite din nou un copil şi mă rugam fierbinte pentru asta. Cu nădejdea de a avea din nou copii căuta să mă mîngîie şi mama, care se stingea de dor după nepoţica ei. Mulţumită rugăciunilor şi a speranţei durerea mea sna mai atenuat. Altfel, însă, se petreceau lucrurile cu Feodor Mihai-lovici şi starea lui sufletească a început să mă îngrijoreze serios. Iată ce am citit în scrisoarea către Maikov (din 22 iunie), în care a trebuit să scriu cîteva vorbe de salut adresate soţiei lui: „...cu cît trece timpul, cu atît este mai amară amintirea şi cu atît îmi apare mai clar chipul

Ibidem, p. 288. (N. aut.)

158

Soniei. Sînt momente cînd nu mai pot să suport. începuse să mă cunoască şi cînd, în ziua morţii, am plecat de acasă să citesc ziarele, neştiind că după două ore va muri, m-a urmărit şi m-a petrecut cu ochişorii ei. Imaginea asta a ei mă urmăreşte şi astăzi. N-am s-o uit niciodată şi niciodată n-am să încetez să sufăr! Şi dacă voi avea un alt copil, nu înţeleg cum am să-l iubesc, de unde am să mai găsesc dragoste pentru el? Am nevoie de Sonia. Nu pot să pricep că nu mai există şi că n-am s-o mai văd niciodată."

Cu aceleaşi cuvinte răspundea Feodor Mihailovici şi la îmbărbătările mamei mele. Starea lui de spirit mă neliniştea teribil şi mă gîndearn cu amărăciune — dacă Domnul ne va bineouvînta din nou cu naşterea unui copil, — e posibil oare ca Feodor Mihailovici să nu-l iubească şi să nu fie la fel de fericit ca atunci cînd s-a născut Sonia? Era atîta tristeţe şi amărăciune în familia noastră, de parcă am fi fost toţi învăluiţi în negură.

Feodor Mihailovici a continuat să lucreze la romanul său, dar munca nu l-a liniştit. La tristeţea noastră s-a adăugat şi faptul că au început să se piardă scrisorile care ne erau adresate şi astfel s-au îngreunat legăturile noastre cu rudele şi cunoscuţii, iar aceste legături reprezentau singura noastră mîngîiere. Ne părea rău mai ales de scrisorile lui A.N. Maikov, întotdeauna foarte interesante. Bănuiala că nu primim toate scrisorile ce ni se trimit, ni s-a întărit şi mai mult cînd am primit o scrisoare anonimă, prin care eram informaţi că Feodor Mihailovici este suspectat, că s-a ordonat deschiderea scrisorilor sale şi să fie supus unei percheziţii severe la întoarcerea în patrie. Ca un făcut. Feodor Mihailovici citea chiar atunci o carte interzisă: *Les secrets du Palais des Tzars*[43] (din timpul domniei împăratului Nikolai Pavlovici). Printre alţi eroi erau descrişi şi Dostoiesvski cu soţia, iar între alte prostii se spunea că Dostoievski pînă la urmă moare, iar soţia lui se duce la mănăstire. Povestirea asta l-a revoltat profund pe Feodor Mihailovici şi a vrut să scrie chiar un protest (există manuscrisul scrisorii), pe urmă,

[43] Ibidem, p. 283. (N. aut.)

însă, a hotărît că nu merită să acorde importanţă unei cărţulii stupide.

VI

Spre toamnă ne-a devenit clar că trebuie cu orice preţ să ne schimbăm starea de spirit şi ne-am hotărît să ne mutăm în Italia, iar pentru început să ne stabilim la Milano. Drumul cel mai apropiat era peste munţii Simplon. In parte l-am făcut pe jos, mergînd cu soţul meu pe lîngă uriaşa diligentă care urca muntele, luînd-o înaintea diligentei, suind pe poteci şi culegînd pe drum flori de munte. Spre meleagurile Italiei am coborît in cabrioletă. Mi-aminteisc o întîmplare nostimă: in localitatea Domo dOssola m-am dus să cumpăr fructe şi să-mi verific cunoştinţele de limba italiană căpătate peste vară. Văzînd că Feodor Mihailovici a intrat într-un magazin şi vrînd să-i ajut să se înţeleagă, m-am grăbit spre el. Feodor Mihailovici, vrînd să-mi facă o bucurie, a întrebat cît costă un lănţişor oarecare din vitrină. Negustorul, care ne-a luat drept „nişte străini bogaţi", a cerut pentru lănţişorul în cauză nici mai mult, nici mai puţin de trei mii de franci, încredinţîndu-ne că e aproape de pe vremea lui Vespasian. Neconcordanţa dintre preţul cerut şi banii de care dispuneam l-a făcut pe Feodor Mihailovici să zîmbească şi asta a fost, probabil, prima impresie amuzantă pe care a încercat-o de la pierderea pe care am suferit-o. Schimbarea mediului, impresiile de călătorie, oamenii noi (după părerea lui Feodor Mihailovici, ţăranii Lom-bardiei seamănă mult, la prima vedere, cu ţăranii ruşi) — toate acestea au influenţat mult starea de spirit a lui Feodor Mihailovici şi în primele zile pe care le-am petrecut la Milano era foarte animat: m-a dus să văd celebrul II Duomo, care dintotdeauna l-a entuziasmat sincer şi profund. Lui Feodor Mihailovici îi părea rău doar de faptul că piaţa din faţa catedralei e prea aglomerată de case (acum e mult mai degajată) şi-mi spunea că arhitectura lui II Duomo pierde astfel din măreţie. Intr-o

zi senină, soţul meu şi cu mine ne-am urcat chiar pe acoperişul catedralei ca să privim împrejurimile şi să vedem mai bine statuile care împodobeau catedrala. Ne-am stabilit pe lîngă Corso, pe o stradă atît de îngustă, că vecinii de vizavi puteau să discute între ei de la fereastră.

Am început să mă bucur de dispoziţia animată a soţului meu, dar, spre durerea mea, dispoziţia asta n-a mai ţinut mult şi Feodor Mihailovici a fost cuprins din nou de tristeţe. Singurul lucru care-l mai distra pe Feodor Mihailovici era corespondenţa cu A.N. Maikov şi N.N. Stra-hov. Acesta din urmă nea comunicat

despre apariţia unei noi reviste, Zarea[44], editată de V. V. Kapşirev. Feodor Mihailovici era interesat de faptul că în fruntea redacţiei va fi N. N. Strahov, fostul colaborator al revistelor *Vremea* şi *Epoha* şi că mulţumită acestui fapt (după cum scria soţul meu): „Preocuparea noastră şi munca noastră comună n-au murit. *Vremea* şi *Epoha* au adus totuşi roade şi treburile cele noi se cade a fi începute de acolo unde am rămas noi. Asta e cu totul îmbucurător". Feodor Mihailovici, care simpatiza noua revistă, se interesa atît de colaboratori, cît şi de articolele pe care aceştia le scriau (se interesa mai ales de N. *I.* Danilevski[45], autorul unei lucrări capitale — *Rusia şi Europa* şi pe care soţul meu îl ştia încă din tinereţe drept un discipol al învăţăturii lui Fourier). Strahov îl invita insistent pe soţul meu să colaboreze la Zarea. Feodor Mihailovici acceptă cu plăcere, dar numai după terminarea romanului *Idiotul,* pe care-l scria greu şi de care nu era mulţumit. Feodor Mihailovici mă încredinţa că n-a avut niciodată o idee mai interesantă şi mai generoasă, decît cea care s-a clarificat în roman, şi că n-a exprimat nici a zecea parte din ceea ce ar fi vrut să exprime.

In toamna lui 1868, a fost o vreme ploioasă la Milano şi era imposibil să faci acele plimibări lungi la care soţul meu ţinea atît de mult. In sălile de lectură nu erau nici ziare, nici cărţi ruseşti şi Feodor Mihailovici era foarte plictisit de faptul că n-aivea nici un fel de ştiri din patrie. Ca urmare, după ce am stat două luni la Milano,

Ibidem, p. 261. (N aut.)

11 - Amintiri - c. 1743

161

ne-am hotărît să ne mutăm pentru iarnă la Florenţa. Feodor Mihailovici fusese cîndva acolo şi i-au rămas nişte amintiri agreabile despre oraş, mai ales despre comorile de artă din Florenţa.

Astfel, la sfîrşitul lui noiembrie 1868, ne-am mutat în capitala de atunci a Italiei şi neam stabilit pe lîngă Palazzo Pitti. Schimbarea locului a avut din nou o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu şi am început să vizităm împreună bisericile, muzeele, palatele. Ţin minte că Feodor Mihailovici era entuziasmat de Catedrale, de biserica Santa Maria del Fiore şi de micuţa capelă del Battistero, unde sînt de obicei botezaţi copiii. Uşile de bronz de la Battistero (mai ales *delta del Paradiso),* executate de celebrul Ghiberti, l-au fermecat pe Feodor Mihailovici şi adesea, trecînd pe lîngă capelă, se oprea să le privească. Soţul meu mă asigura că dacă se va îmbogăţi îşi va cumpăra neapărat fotografiile acestor uşi, poate chiar în mărime naturală, şi că le va atîrna în cabinetul său ca să le poată admira.

Ne duceam adesea la Palazzo Pitti şi soţul meu era cuprins de entuziasm la vederea tabloului lui Rafael *Madonna della Sedia.* Un alt tablou al aceluiaşi pictor, *S. Giovan battista nel deserto* (Ioan Botezătorul în pustiu), aflat în galeria Uffizi, îl entuziasma de asemenea pe Feodor Mihailovici. care-şi petrecea multă vreme în faţa acestui tablou. După ce vizitam galeria de tablouri, ne duceam să vedem în aceeaşi clădire statuia Venerei de Medici, lucrarea celebrului sculptor grec Cleomene. Această statuie soţul meu o socotea genială.

In Florenţa, spre marea noastră bucurie, am descoperit o bibliotecă excelentă şi.o sală de lectură cu două ziare ruseşti şi soţul meu se ducea zilnic acolo pentru lectura de după masă. Dintre cărţi a împrumutat pentru acasă şi a citit în decursul iernii operele lui Voltaire şi Diderot, în limba franceză, pe care o stăpînea bine.

Anul 1869 ne-a adus fericire: ne-am convins în cu-rînd că domnul ne-a binecuvîntat căsnicia şi că putem nădăjdui din nou să avem un copil. Bucuria noastră n-avea margini şi scumpul meu soţ a început să se îngrijească de mine cu aceeaşi atenţie ca şi rn timpul primei mele sarcini. Grija lui a ajuns pînă acolo, că atunci cînd

162

a citit volumele abia ieşite de sub tipar ale romanului contelui L. Tolstoi *Război şi pace,* pe care i le-a trimis N.N. Strahov, a ascuns de mine acea parte a romanului unde este descrisă cu atîta forţă moartea pricinuită de naştere a soţiei prinţului Andrei Bolkonski. Lui Feodor Mihailovici îi fusese teamă că imaginea morţii îmi va produce o impresie profundă şi dureroasă. Am căutat peste tot volumul dispărut şi chiar mi-am certat soţul că a pierdut cartea. Se scuza în fel şi chip şi mă încredinţa că se va găsi, dar nu mi-a dat-o decît după ce evenimentul s-a săvîrşit. Feodor Mihailovici, în aşteptarea naşterii copilului, îi scria lui N.N. Strahov: „Aştept cu spaimă şi emoţie, cu speranţă şi îndoială"?. Visam amîn-doi să avem o fetiţă şi am şi început s-o iubim atît de mult, că iam şi dat numele de Liubov, un nume care nu figura nici în familia mea, nici în cea a soţului meu.

Doctorul mi-a prescris să mă plimb mult şi noi ne duceam în fiecare zi în Giardino Boboli (parcul oare înconjoară palatul Pitti), unde, în ciuda factului că era ianuarie, înfloreau trandafirii. Aici ne încălzeam la soare şi visam la viitoarea noastră fericire.

In 1869, ca şi înainte, stăteam foarte prost cu banii şi am dus-o greu. Pentru romanul *Idiotul,* Feodor Mihailovici primea o sută cincizeci de ruble pentru coala de autor, ceea ce făcea în jur de şapte mii de ruble. Din aceştia, însă, am luat trei mii pentru nunta noastră, înainte de a pleca în străinătate. Din restul de patru mii, trebuia să plătim dobîndă pentru lucrurile amanetate la Petersburg şi să-l ajutăm adesea pe fiul vitreg, ca şi familia răposatului frate al lui Feodor Mihailovici, aşa incit ne rămîneau relativ puţini bani. Relativa noastră sărăcie, însă, o acceptam fără să ne plîngem, chiar cu o oarecare indiferenţă. Feodor Mihailovici îşi spunea mister Micawber, iar mie îmi spunea missis Micawber. Ne înţelegeam minunat, iar acum, cînd apăruse speranţa unei noi fericiri, totul ar fi fost perfect dacă nu ne-ar fi ameninţat un nou necaz: în ultimii doi ani Feodor Mihailovici se dezobişnuise de Rusia şi asta a început să-l apese. In

Ibidem, p. 282. (N. aut.) Iubire, în ruseşte.

scrisoarea către S.A. Hmîrova[46], din **8** martie **1869,** vor bindu-i despre viitorul său roman *Ateismul*[47], scria: „Nu pot să scriu aici; pentru asta trebuie să fiu neapărat în Rusia, să văd, să aud şi să particip direct la viaţa rusească... aici, însă, îmi pierd chiar şi capacitatea de a scrie, neavînd la îndemînă materialul necesar pentru scris, adică realitatea rusă (care îmi dă idei) şi pe ruşii înşişi." Nu ne lipseau numai ruşii, ne lipseau oamenii în general; nu cunoşteam absolut pe nimeni la Florenţa, cu care să putem discuta, glumi, face un schimb de impresii. In jurul nostru erau numai străini şi uneori nişte oameni cu o atitudine duşmănoasă şi această deplină izolare o suportam uneori cu greutate. Ţin minte, mă gîndeam uneori că oamenii care trăiesc într-o asemenea izolare şi înstrăinare ajung pînă la urmă să se urască sau se leagă pentru tot restul vieţii. Spre fericirea noastră, noi am avut parte de cea de a doua alternativă: această însingurare involuntară ne-a făcut să ne apropiem şi mai mult şi să ţinem şi mai mult unul la altul. In cele nouă luni pe care le-am petrecut în Italia am învăţat să vorbesc puţin italieneşte, adică atît ca să pot discuta cu servitoarea sau la magazine şi chiar să citesc şi să înţeleg ziarele *Piccola* şi *Secola.* Feodor Mihailovici, care era ocupat cu lucrul său, n-a putut, evident, să înveţe limba şi eu îi serveam drept traducătoare. Acum, avînd în vedere evenimentul care se apropia, era necesar să ne mutăm într-o ţară în care să se vorbească franceza sau germana, aşa îiicît soţul meu să se poată înţelege uşor cu doctorul, moaşa, vînzătorii din magazine etc. I-am propus să ne stabilim pentru iarnă la Praga, o ţară înrudită, apropiată Rusiei. Acolo ar fi putut face cunoştinţă cu oamenii politici de frunte şi prin ei să intre în cercurile literare şi artistice. Feodor Mihailovici mi-a încuviinţat alegerea, deoarece a regretat nu o dată că na luat

parte la Congresul slav din 1867; soţul meu privea cu simpatie mişcarea de apropiere de slavi, care începuse în Rusia, şi ar fi vrut să-i cunoască mai îndeaproape pe membrii ei. Astfel, am decis definitiv să mergem la Praga şi să rămînem acolo pentru toată iarna. In situaţia mea călătoria prezenta dificultăţi şi ne-am gîndit ca în drum spre Praga să ne odihnim în cîteva
164
oraşe. Prima noastră etapă a fost pînă la Veneţia, dar pe drum, între un tren şi altul, ne-am oprit la Bologna şi ne-am dus la muzeu să vedem tabloul lui Rafael *Sfînta Cecilia.* Feodor Mihailovici aprecia mult această lucrare, pînă atunci, însă, nu văzutse decît copii şi a fost fericit acum să vadă originalul. Mi-a fost greu să-l fac să se dezlipească de acest tablou divin, dar îmi era teamă să nu pierdem trenul.
La Veneţia am stat cîteva zile şi Feodor Mihailovici a fost entuziasmat de arhitectura bisericii sf. Marco (Chi-esa San Marco) şi ore întregi privea mozaicul care-i înfrumuseţează pereţii. Ne-am dus împreună şi la Palazzo Ducale şi soţul meu a fost încîntat de uimitoarea arhitectură a acestuia; a admirat şi tavanele de o uluitoare frumuseţe ale Palatului dogilor, pictate de cei mai buni pictori din secolul al XV-lea. Se poate spune că toate cele patru zile n-am părăsit piaţa San Marco, atît ne fermeca, şi ziua şi noaptea.
VII
Drumul cu vaporul de la Veneţia la Triest a fost extrem de agitat; Feodor Mihailovici a fost foarte neliniştit pentru mine şi nu mă lăsa nici o clipă singură. Din fericire, însă, totul a decurs bine. Apoi ne-am oprit pentru două zile la Viena şi abia după o călătorie de zece zile am ajuns la Praga. Aici am încercat o mare deziluzie: pe vremea aceea existau camere mobilate doar pentru necăsătoriţi şi nu erau deloc camere mobilate pentru familişti, deci nişte camere mai comode şi mai liniştite. Ca să rămînem la Praga trebuia să închiriem un apartament, să plătim pentru o jumătate de an înainte, să ne cumpărăm mobilă şi restul de lucruri necesare gospodăriei. N-aveam bani pentru asta şi după ce am căutat timp de trei zile a trebuit să părăsim Praga de aur, care ne-a plăcut foarte mult în acest răstimp. Astfel s-au spulberat speranţele soţului meu de a lega relaţii cu militanţi ai mişcării slave. Nu ne-a rămas altceva de făcut decît să ne stabilim la Dresda, unde condiţiile de existenţă ne erau cunoscute. Şi la începutul lui august am
165,
sosit la Dresda şi am închiriat trei camere mobilate (mama a venit din nou pentru perioada naşterii) în cartierul englezesc al oraşului (Englischer Vierte), pe Victo-riastrasse Nr.5. In această casă, la 14 septembrie a şi avut loc fericitul eveniment al familiei — s-a născut Liu-bov, cea de a doua fetiţă a noastră. Feodor Mihailovici, fericit la culme îi scria lui A.N. Maikov, anunţîndu-i marea sa bucurie şi rugîndu-l să fie naşul fetiţei: „Cu trei zile în urmă s-a născut fetiţa mea, Liubov. Totul a decurs normal şi copila este voinică, sănătoasă, o frumuseţe". Bineînţeles că numai ochii unui părinte extaziat puteau să vadă în boţul acela de carne roz „o frumuseţe".
Odată cu naşterea copilului fericirea a început din nou să ne lumineze familia. Feodor Mihailovici era neobişnuit de tandru cu fiica lui, se juca cu ea, îi făcea baie, o ţinea în braţe, o legăna şi se simţea atît de fericit, încît îi scria lui NJN. Strahov: „Ah, de ce nu eşti căsătorit şi de ce n-ai copii, stimate Nikolai Nikolaevici. Iţi jur că asta constituie trei sferturi din fericirea noastră. iar restul abia dacă face un sfert."
Şi de data asta, naşul a fost A. N. Maikov, iar ca naşă soţul meu a ales-o pe sora lui favorită, V. M. Ivanova. Reprezentanta ei a fost mama. Botezul

a avut loc abia în decembrie: la început nu m-am simţit bine, iar mai tîrziu preotul bisericii din Dresda a plecat cu treburi la Petersburg.
La Dresda am găsit o excelentă sală de lectură cu o mulţime de ziare ruseşti şi străine. Ne-am găsit şi cunoscuţi, printre ruşii care locuiau permanent la Dresda, care după liturghie veneau în familia foarte ospitalieră a preotului. Printre noii noştri cunoscuţi am descoperit şi cîţiva oameni subţiri şi inteligenţi, cu care soţului meu îi făcea plăcere să discute. Aceasta a fost latura bună a vieţii noastre din Dresda.
După ce şi-a terminat romanul *Eternul soţ,* Feodor Mihailovici l-a trimis revistei *Zarea,* unde a şi apărut în primele două numere din 1870. Romanul acesta are o semnificaţie autobiografică. E un ecou al verii pe
• Ibidem, p. 206. (N. aut.) ♦• Ibidem, p. 287. (N. aut.)

care a petrecut-o soţul meu în 1866 la Lublin, în apropiere de Moscova, unde a locuit într-o vilă de lîngă cea a surorii sale V.M. Ivanova. Pentru familia Zahlebinin i-a servit lui Feodor Mihailovici ca prototip familia Ivanovilor. Aici e şi tatăl ocupat pînă peste cap cu treburile sale de medic şi mama, mereu obosită de gospodărie, şi tineretul vesel — nepoţii şi nepoatele lui Feodor Mihailovici şi tinerii lor prieteni. In chipul prietenei Mariei Nikitişna este zugrăvită prietena familiei M.S. Ivancina-Pisareva, iar în chipul lui Alexandr Lobov — fiul vitreg al soţului meu, P.A. Isaev, desigur, într-o manieră mult idealizată. Chiar şi în Velceaninov sînt unele trăsături ale lui Feodor Mihailovici, de pildă, în descrierea diverselor jocuri, pe care le organiza cînd venea la vila din afara oraşului. Aşa, vesel, într-o societate tînără, şi-l aminteşte pe Feodor Mihailovici unul din participanţii acestor amuzante seri de vară şi reprezentaţii — N.N. Von-Vocht.
In iarna lui 18691870, Feodor Mihailovici a fost ocupat cu realizarea romanului pe care a vrut să-l intituleze *Viaţa marelui păcătos.*[48] Această lucrare trebuia să fie compusă în concepţia soţului meu din cinci mari povestiri (fiecare cam de cincisprezece coli de autor), iar fiecare povestire trebuia să fie o lucrare independentă, care ar fi putut fi tipărită ca atare în revistă sau într-o carte separată. In toate cele cinci povestiri Feodor Mihailovici voia să dezbată acea problemă importantă şi chinuitoare care l-a obsedat toată viaţa — existenţa lui Dumnezeu. Acţiunea primei povestiri trebuia să se petreacă în cel de al cincilea deceniu al secolului trecut, iar materialul şi tipurile de atunci îi erau atît de cunoscute lui Feodor Mihailovici, încît ar fi putut s-o scrie şi în străinătate. Această povestire a şi vrut soţul meu s-o publice în *Zarea.* Dar pentru cea de a doua povestire, a cărei acţiune se petrece într-o mănăstire, era necesar ca Feodor Mihailovici să se întoarcă în Rusia. Drept erou principal al celei de a doua povestiri soţul meu ar fi vrut să-l facă pe preasfîntul Tihon Zadonski, bineînţeles sub alt hume. Feodor Mihailovici nutrea mari speranţe cu acest
„Mesagerul istoric, 1901, nr. 12. (N. aut.)

roman pe care-l privea ca pe o încununare a activităţii sale literare. Mai tîrziu şi-a realizat intenţia, deoarece multe din personajele romanului la care s-a gîndit au intrat apoi în romanul *Fraţii Karamazov.* Atunci, însă, soţul meu n-a reuşit să-si transpună intenţia, deoarece a fost captivat de o

altă temă, despre care i-a scris lui N.N. Strahov: „Nutresc multe speranţe în lucrul pe care-l scriu acum pentru *Russki vestnik,* dar nu din punct de vedere artistic, ci din punctul de vedere al tendinţei: aş vrea să spun cîteva idei, chiar daică ar fi să renunţ la orice veleităţi artistice, dar sînt captivat de cele pe care le-am adunat în mintea şi în inima mea şi chiar dacă va ieşi un pamflet, eu tot am să le spun".
Acesta a fost romanul *Demonii,* apărut în 1871. La cristalizarea noii teme a contribuit sosirea fratelui meu. E vorba de faptul că Feodor Mihailovici, care citea diverse ziare străine (în care se publicau multe din cele care nu apăreau în ziarele ruseşti), a ajuns la concluzia că la Academia agronomică Petrovskaia vor izbucni în timpul cel mai scurt tulburări politice. Fiindu-i teamă că fratele meu, tînăr şi lipsit de voinţă cum era, ar putea participa la ele, Feodor Mihailovici a convins-o pe mama să-l cheme pe acesta să ne viziteze la Dresda. Cu sosirea fratelui meu Feodor Mihailovici voia să ne liniştească atît pe mine (începuse să mi se facă dor de ţară), cît şi pe mama, care de doi ani locuia în străinătate (ba cu copiii surorii mele, ba în vizită la noi) şi căreia i se făcuse tare dor de fiul ei. Fratele meu visase întotdeauna să călătorească în străinătate; s-a folosit de vacanţă şi a venit la noi. Feodor Mihailovici îl simpatizase întotdeauna pe fratele meu, se interesa de studiile sale, de cunoscuţii săi şi, în general, de viaţa şi de starea de spirit ale stu-denţimii. Fratele meu povestea amănunţit şi cu pasiune. Atunci i-a şi venit lui Feodor Mihailovici ideea ca în-tr-una din povestirile sale să descrie mişcarea politică a vremii, iar unul din eroi să fie studentul Ivanov (sub numele de Şatov), ucis de Neceaev[49]. Despre studentul Ivanov fratele vorbea ca de un om inteligent, remarcabil prin tăria caracterului său şi care şi-a schimbat radical vechile convingeri. Şi cît de zguduit a fost fratele meu, cînd a aflat mai tîrziu din ziare despre asasinarea lui

Ivanov, faţă de care se simţea atît de ataşat! Descrierea parcului Academiei Petrovskaia şi a grotei unde a fost omorît Ivanov a fost făcută de Feodor Mihailovici după cuvintele fratelui meu.
Trebuie să mai spun că venirea fratelui meu la Dresda a ajuns un eveniment esenţial în viaţa lui: printre membrii societăţii ruse a întîlnit o fată, care i-a devenit după un an, soţie.
Deşi materialul pentru noul roman a fost luat din realitate, totuşi soţul meu l-a scris neobişnuit de greu. Ca de obicei, soţul meu era nemulţumit de munca sa, a refăcut de multe ori pasagii întregi, iar vreo cincisprezece coli de autor a distrus. Romanul cu tendinţă probabil că nu era în spiritul creaţiei sale.
Pe măsură ce Liubocika noastră creştea şi nu mai avea nevoie de prezenţa mea neîntreruptă, am căpătat posibilitatea ca împreună cu Feodor Mihailovici să merg la galeria de tablouri, la concertele ieftine de pe terasa Briille şi să fac plimbări. In timpul uneia dintre ele a avut loc o întîmplare care relevă caracterul impetuos al soţului meu. Lucrurile s-au petrecut astfel: în iarna lui 1870 s-a anunţat licitaţia mobilelor şi a lucrurilor unei răposate ducese germane. Se vindeau briliante, rochii, rufărie, blănuri etc. şi sălile hotelului unde avea loc licitaţia erau ticsite de lume. Intr-una din ultimele zile ale licitaţiei am trecut pe lîngă casa ei şi am propus să intrăm şi să vedem cum se vînd la nemţi lucrurile la

licitaţie. Feodor Mihailovici fu de acord şi am urcat pînă în sală. Rămăseseră relativ puţine lucruri, mai ales obiecte de lux, oare n-au prea găsit amatori printre nemţii atît de socotiţi. Din această pricină lucrurile nu se mai vindeau la vechiul preţ, ci la preţurile oferite de cumpărători. Deodată, Feodor Mihailovici observă pe rafturile bufetului un fermecător *surtout de table* din sticlă de Boemia, foarte delicat, de un vişiniu-închis, cu ornamentaţii aurite. Erau cu totul optsprezece piese: două vase mari, două mijlocii, şase mai mici, patru vaze pentru dulceaţă şi patru farfurii, toate cu acelaşi desen. Feodor Mihailovici, mare autor de lucrări delicate, a admirat vazele şi a spus: „Ce bine ar fi să avem vazele astea minunate. Vrei, Anecika, să le cumpărăm?« Eu rîdeam,

ştiind că deşi aveam bani în clipa aceea, nu aveam prea mulţi. Odată cu noi admira cristalele o franţuzoaică; spunea doamnei care o însoţea că-i pare rău că sînt atît de multe lucruri, altfel le-ar fi cumpărat. Feodor Mihai-lovici o auzi şi i se adresă pe loc: „Madame, să le cumpărăm împreună". N-au trecut nici cinci minute şi lucrurile au şi fost expuse pentru optsprezece taleri, un taler de bucată. Oricît ar fi nemţii de socotiţi, dar un preţ atît de mic pentru un număr atît de mare de lucruri li s-a părut şi lor accesibil şi au apărut amatori, care adăugau cîte fiinf *Groschen.* Numai Feodor Mihailovici plusa cîte un taler. Cu fiecare clipă Feodor Mihailovici se aprindea tot mai mult, iar eu văzînd că preţul se ridică, mă gîndeam cu groază — şi dacă franţuzoaica va refuza să cumpere şi toate lucrurile vor fi ale noastre? Licitatorul, cînd a ajuns la patruzeci şi unu de taleri, de teamă să nu piardă cumpărătorii a oprit licitaţia şi lucrurile ne-au revenit nouă. Franţuzoaica n-a renunţat la achiziţie şi ne-am împărţit cinstit lucrurile. Trebuia să le ducem acasă. Feodor Mihailovici a rămas cu lucrurile, iar eu m-am dus acasă însoţită de doi hamali, fiecare cu cîte o vază în mînă. A trebuit să mai vin de două ori după lucruri. Puteţi să vă imaginaţi uimirea mamei, cînd a văzut în camera soţului meu o colecţie de vaze. Prima întrebare a ei a fost: „Şi cum o să duceţi toate astea în Rusia? Voi n-aveţi lăzi, aveţi geamantane şi se vor sparge pe drum". Nu ne gîndisem la asta şi chiar dacă ne-am fi gîndit, Feodor Mihailovici, cuprins de patimă, tot n-ar fi renunţat la achiziţie. Dealtfel, totul a decurs bine: din Dresda plecau adesea ruşi la Petersburg şi am rugat nişte cunoscuţi să ia cîte o vază şi s-o ducă surorii mele. Acest *surtout de table* are şi astăzi pentru noi o mare valoare de familie.

După cum am mai spus, soţul meu şi cu mine îl vizitam pe preotul rus N.F. Rozanov. Soţul meu nu-l aprecia cine ştie ce, pentru că acesta, prin vioiciunea şa şi printr-o oarecare frivolitate a judecăţilor sale, nu întruchipa tipul de slujitor al altarului cum şi-l imagina Feodor Mihailovici. Soţia preotului era foarte simpatică. Printre cucoanele din Rusia care locuiau pe atunci la Dresda erau şi cîteva mari admiratoare ale talentului
soţului meu: îi aduceau flori şi cărţi şi mai ales o răs-făţau şi o copleşeau cu jucării pe Liubocika noastră, fapt cu care, evident, îşi atrăgeau simpatia lui Feodor Mihailovici.

Spre sfîrşitul lui octombrie 1870, ruşii din Dresda s-au adunat la preot şi din proprie iniţiativă au hotărît să trimită cancelarului de atunci un mesaj în legătură cu nota din 19 octombrie adresată reprezentanţilor Rusiei [50]. Toţi cei de faţă au început să-l roage pe Feodor Mihailovici să scrie scrisoarea, — care, deşi foarte ocupat pe atunci, acceptă. Iată scrisoarea:

„Noi, ruşii care ne aflăm pentru un timp în străinătate, am aflat cu entuziasm şi gratitudine de voinţa imperială, expusă de Dumneavoastră în nota din 19 octombrie şi adresată reprezentanţilor Rusiei pe lîngă puterile care au semnat

Tratatul de la Paris. Sîntem fericiţi că putem şi de aici, adunaţi frăţeşte şi într-un gînd, să afirmăm Excelenţei-Voastre sentimentele de bucurie pe care le-a încercat fiecare dintre noi la citirea notei. Am auzit în el parcă glasul marii şi glorioasei noastre Rusii. Fiecare dintre noi, mîndru de numele de rus, a citit aceste cuvinte pline de dreptate şi de cel mai înalt sentiment de demnitate. 11 rugăm pe Dumnezeu să aibă grijă de fericirea patriei noastre şi s-o apere multă vreme de încercări, îl rugăm să păstreze pentru mulţi ani pe iubitul nostru ţar-eliberator [51] şi să-i dea slujitori atît de străluciţi ca Excelenţa-Voastră."
Această scrisoare a fost acoperită de o mulţime de semnături, în jur de o sută, şi trimisă consulului.
Mi se făcea dor de Rusia şi în primii trei ani pe care i-am petrecut în străinătate, dar apăreau impresii noi, bune sau rele, şi dorul mi se atenua. In cel de al patrulea an, însă, nam mai avut putere să lupt. Deşi în jurul meu erau fiinţele cele mai dragi: soţul, copilul, mama, fratele, îmi lipsea totuşi ceva important, îmi lipsea ţara, Rusia. Tristeţea mea s-a transformat treptat într-o boală, în nostalgie, şi viitorul îmi apărea lipsit de orice speranţă. Aveam impresia că nu ne vom mai întoarce niciodată în Rusia, că vor apare mereu nişte obstacole de neînvins: ba n-avem bani, ba avem bani, dar nu putem să plecăm din cauză că sînt însărcinată sau pentru că ni-e

teamă să nu răcească copilul etc. Străinătatea îmi apărea ca o închisoare în care am nimerit şi din care nu pot să scap. Oricît mă linişteau rudele, oricît mă mîngîiau cu speranţa că situaţia se va schimba şi că ne vom întoarce în ţară, toate consolările erau zadarnice: am încetat să mai cred în aceste promisiuni şi am fost convinsă că soarta mi-a predestinat să rămîn întotdeauna printre străini. îmi dădeam seama că nu fac, cu tristeţea mea, decît să-l amărăsc pe scumpul meu soţ, căruia îi era nespus de greu să trăiască în străinătate: căutam să mă abţin faţă de el, să nu plîng, să nu mă vait, dar figura mea tristă mă trăda uneori. Îmi spuneam că sînt gata să suport toate necazurile, sărăcia, chiar cea mai mare sărăcie, numai să trăiesc în ţara mea dragă, cu care mă mîndream atît de mult. Amintindu-mi de starea mea de spirit de atunci, trebuie să spun că era uneori de neîndurat şi că n-o doresc nici celui mai rău duşman al meu.
La sfîrşitul lui 1870, s-a ivit o împrejurare mulţumită căreia am avut posibilitatea să căpătăm o sumă de bani însemnată pentru noi şi anume: Stellovski, care cumpărase în 1865 de la Feodor Mihailovici dreptul de a publica operele sale, complete, a tipărit în volum separat *Crimă şi pedeapsă.* Conform înţelegerii, Stellovski era obligat să-i plătească soţului meu mai mult de o mie de ruble. Şi iată că romanul fusese tipărit, iar editorul nu voia să plătească nimic, deşi fiul vitreg al soţului meu la anunţat că are o procură pentru primirea banilor. Ne-putîndu-se baza pe experienţa fiului său vitreg, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A.N. Maikov să ia asupra sa obţinerea acestor bani, dar să nu se angajeze el în această acţiune, ci s-o încredinţeze unui avocat.
Mi-amintesc cu multă recunoştinţă de nesfîrşita bunătate a mult stimatului A.N. Maikov faţă de noi, în cei patru ani pe care i-am petrecut în străinătate. Şi în acest caz, Apollon Nikolaevici a manifestat cele mai bune intenţii şi nu numai că a încredinţat treaba unui avocat, dar a căutat să ducă el însuşi tratative cu Stellovski. Acest editor, însă, era un escroc

cunoscut, şi A.N. Maikov, temîndu-se ca Stellovski să nu-l înşele, ă decis să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petensburg. Şi deoarece ştia că
172
sîntem întotdeauna fără bani, s-a gîndit la o măsură extremă şi anume: să ne trimită o telegramă în oare-l sfătuia pe soţul meu să ceară un împrumut de o sută de ruble de la Fondul Literar şi cu banii aceştia, să vină la Petersburg singur, fără familie. Din păcate, telegrama a venit pe 1 aprilie (ziua păcălelilor în Rusia) şi noi am înţeles asta ca o glumă a cuiva sau ca o dorinţă perfidă a vreunui creditor sau poate chiar a lui Stellovski să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petersburg şi acolo, ame-ninţîndu-l cu închisoarea datornicilor, să se achite pentru *Crimă şi pedeapsă* cu poliţele cumpărate pe un preţ de nimic. Bunul Apollon Nikolaevici nu s-a limitat la expedierea telegramei, ci a şi sondat din partea sa comitetul Fondului literar pentru un împrumut de *o sută* de ruble pentru scriitorul Dostoievski, Fondul, însă, a avut şi de data aceasta o atitudine neamicală faţă de cerere, fapt despre care vorbeşte A.N. Maikov în scrisoarea sa din 21 aprilie 1871.
Feodor Mihailovici a fost supărat cînd a primit scrisoarea aceasta şi în răspunsul său a scris următoarele: „Vedeţi cît de răuvoitor s-a purtat Fondul faţă de cererea mea (adică a dumitale pentru mine) de împrumut, ce garanţii mi s-au cerut etc. etc. şi cît e de arogant tonul răspunsului. Dacă ar fi cerut un nihilist, nu i s-ar fi răspuns astfel."
Timpul trecea şi în aprilie 1871 s-au împlinit patru ani de cînd eram în străinătate, iar speranţa de reîntoarcere în Rusia ba apărea, ba dispărea. Pînă la urmă, soţul meu şi cu mine am hotărît să ne întoarcem în timpul cel mai scurt la Petersburg, oricare ar fi fost consecinţele întoarcerii noastre. Planurile noastre, însă, atîrnaude un fir de păr: aşteptam un nou membru al familiei în iulie sau la începutul lui august şi dacă n-am fi reuşit să ajungem în Rusia cu o lună înainte de evenimentul aş-

Mai încolo vreau să arăt atitudinea binevoitoare a soţului meu faţă de Fondul literar, acordul său permanent de a citi la serile de binefacere şi o permanentă atitudine de ostilitate a Fondului literar faţă de el. (N. aut.)

Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

teptat. trebuia în mod cert să mai rămînem un an de zile, pînă la primăvară, pentru că era de neconceput să călătoreşti cu un nou-născut pe timp de toamnă tîrzie. Cînd ne gîndeam că s-ar putea să nu vedem Rusia încă un an de zile, eram amîndoi cuprinşi de disperare: atît de apăsătoare devenise pentru noi viaţa în străinătate. Feodor Mihailovici îmi spunea adesea că se va „prăbuşi" dacă vom mai rărnîne în străinătate, că nu mai e în stare să scrie, că nu mai are material, că simte că va înceta să-şi mai amintească şi să înţeleagă Rusia şi pe ruşi, deoarece ruşii pe care îi cunoşteam la Dresda nu erau, după părerea lui, ruşi adevăraţi, ci nişte emigranţi, care au părăsit Rusia de bunăvoie pentru totdeauna. Şi acesta era adevărul: toţi erau membri ai familiilor de nobili, care nu s-au putut împăca cu abolirea iobăgiei şi care şi-au părăsit ţara ca să se bucure de civilizaţia Europei Occidentale. In mare parte erau nişte oameni înrăiţi de noua ordine şi de micşorarea averilor lor şi care îşi închipuiau că le va fi mai uşor să trăiască în străinătate. Feodor Mihailovici vorbea atît de des despre „prăbuşirea" implacabilă a

talentului său, se chinuia atît de mult îa gîndul că nu va avea cu ce să-şi hrănească tot mai numeroasa familie, atît de dragă, că uneori mă cuorindea disperarea cînd îl ascultam. Ca să-i spulber neliniştea şi să-i alung gîndurile triste, care-l împiedicau să se concentreze asupra lucrului, am apelat la acel procedeu care-l deconecta şi-l amuza întotdeauna. Profitînd de faptul că aveam o oarecare sumă de bani (cam trei sute de taleri), am început să vorbesc despre ruletă şi despre faptul că ar merita să-şi mai încerce o dată norocul; îi spuneam că doar se întîmplase să cîştige şi de ce n-am spera că de data aceasta norocul va fi de partea lui etc. etc. Evident, nu mă gîndisem nici o clipă la cîştig şi-mi părea foarte rău de cei o sută de taleri pe care trebuia să-i jertfesc. dar ştiam din precedentele sale plecări la ruletă că, după ce va încerca noi emoţii, satisfăcîndu-şi astfel nevoia de risc, Feodor Mihailovici se va întoarce liniştit şi, convins de zădărnicia speranţelor sale de cîştig, se va apuca de roman şi în două, trei săptămîni va recupera tot ce a pierdut. îdeea mea privitoare la ruletă i-a plăcut prea mult ca s-o refuze. După ce a luat cu el o sută douăzeci

de taleri şi după ce ne-am înţeles ca în caz de pierdere să-i trimit bani de drum, a plecat la Wiesbaden, unde a petrecut o săptămînă. După cum mă aşteptam, jocul la ruletă a avut un rezultat lamentabil şi, împreună cu cheltuielile de drum, Feodor Mihailovici a făcut praf o sută optzeci de taleri, sumă foarte importantă pentru noi atunci. Dar suferinţele pe care le-a îndurat în săptămîna aceea, cînd şi-a reproşat că a luat banii familiei, banii mei şi ai copilului, au avut o influenţă atît de mare asupra lui, încît a hotărît să nu mai joace *niciodată* la ruletă. Iată cemi scria la 28 aprile 1871: „Am trecut printr-o transformare uriaşă, a dispărut fantezia ticăloasă, care m-a *chinuit* timp de zece ani (sau, mai bine zis, de la moartea fratelui meu, cînd m-am trezit deodată strivit de datorii); am tot visat să cîştig, am visat serios, cu pasiune. Acum totul s-a terminat! A fost pentru *ultima* dată. Nu ştiu, Aniia, dacă ai să mă crezi, dar acum mi s-au dezlegat mîinile; de acum încolo am să mă gîndesc serios la munca mea şi nJam să-mi mai petrec nopţile cu gîndul la joc, cum se întîmpla pînă acum."
N-am putut, desigur, să cred dintr-o dată într-o fericire atît de mare ca cea a renunţării lui Feodor Mihailovici la ruletă. Mi-a mai promis de mai multe ori că n-o să mai joace, dar nu i-a stat în putere să-şi ţină cuvîntul. Şi totuşi această fericire s-a realizat şi a fost într-adevăr pentru *ultima* dată cînd a mai jucat la ruletă. Mai tîrziu, în timpul călătoriilor sale în străinătate (1874, 1875, 1876, 1879), Feodor Mihailovici nu s-a mai gîndit. niciodată să meargă într-un oraş cu jocuri de noroc. E adevărat, în Germania au fost închise în curînd ruletele, rrtai existau, însă, în Spa, în Saxonia şi la Monte-Carlo. Distanţa nu l-ar fi împiedicat pe soţul meu să se ducă acolo, dacă ar fi dorit-o. Dar nu mai era atras de joc. Se părea că „fantezia" aceasta a lui Feodor Mihailovici de a cîştiga la ruletă a fost un fel de obsesie sau boală de care a scăpat o dată pentru totdeauna.
Feodor Mihailovici s-a întors de la Wiesbaden liniştit, voios şi a început imediat să lucreze la continuarea romanului *Demonii,* deoarece se gîndea că întoarcerea în Rusia, aranjatul într-o casă nouă şi, apoi, evenimentul pe care-l aşteptam nu-i vor da posibilitatea să lucreze.

175
Toate gîndurile soţului meu erau îndreptate spre noua etapă a vieţii noastre şi căuta să întrevadă cum se va întîlni cu rudele şi cu vechii săi prieteni, care, după părerea lui, s-ar fi putut schimba în ultimii patru ani, îşi dădea seama că el însuşi şi-a modificat unele opinii şi puncte de vedere.
In ultimele zile ale lunii iunie 1871 am primit de la *Russki vestnik* banii cuveniţi pentru romian şi, fără să mai pierdem nici măcar o zi, ne-am apucat să ne lichidăm treburile noastre din Dresda (mai exact să răscumpă-răm lucrurile şi să ne plătim datoriile) şi să ne facem bagajele. Cu două zile înainte de plecare, Feodor Mihailovici m-a chemat la el, mi-a înmînat un teanc gros de hîrtie scrisă, de format mare, şi m-a rugat să-l ard. Deşi am mai vorbit despre asta, îmi părea totuşi atît de rău de manuscrise, că am început să-mi implor soţul să-mi permită să le iau cu mine. Feodor Mihailovici, însă, mi-a reamintit că la graniţa rusă va fi fără doar şi poate percheziţionat şi că i se vor lua hîrtiile, care se vor pierde, cum i s-au pierdut toate hîr-tiile cînd a fost arestat în 1849. Nu era exclusă nici posibilitatea ca pînă la cercetarea hîrtiilor să fim reţinuţi la Verjbolov şi asta era riscant, din pricina evenimentului care trebuia să se producă în curînd. Oricît mi-a fost de greu să mă despart de manuscrise, a trebuit să mă supun argumentelor insistente ale lui Feodor Mihailovici. Am aprins căminul şi am ars hîrtiile. Aşa au dispărut manuscrisele romanelor *Idiotul* şi *Eternul soţ.* Îmi părea rău îndeosebi de acea parte a romanului *Demonii* care reprezintă varianta originală a acestei lucrări tendenţioase. Am reuşit să păstrez doar carnetele de însemnări ale romanelor amintite şi să le dau mamei, care voia să se întoarcă în Rusia toamna, li era, însă, teamă să ia o valiză întreagă de manuscrise: marea lor cantitate ar fi putut naşte suspiciuni şi hîrtiile i-ar fi fost luate.
In sfîrşit, pe 5 iulie seara am reuşit să plecăm din Dresda la Berlin, unde neam urcat în trenul care urma să ne ducă în Rusia.
Multă bătaie de cap am avut pe drum cu vioaia noastră Liubocika, pe atunci în vîrstă de un an şi zece luni.
176
Călătoream fără dădacă şi, din cauza stării mele, tot timpul drumului (şaizeci şi opt de ore) s-a ocupat de ea soţul meu: o scotea pe platformă la aer, îi aducea lapte şi mîncare, se juca cu ea, într-un cuvînt a fost cea mai bună dădacă şi prin asta mi-a uşurat mult lunga noastră călătorie.
S-a întîmplat aşa cum am presupus: la graniţă, toate valizele şi sacii noştri de voiaj au fost răscoliţi, iar hîrtiile şi un pachet de cărţi au fost puse deoparte. Toată lumea a fost lăsată să iasă din sala de control, iar noi trei tot mai eram acolo, împreună cu un grup de funcţionari, care se îngrămădiseră în jurul mesei şi ne cercetau cărţile şi un teanc subţire de manuscris. Am început să ne neliniştim că vom întîrzia la trenul care trebuia să plece la Petersburg, dar ne-a scos din încurcătură Liubocika noastră — i se făcuse foame, biata de ea, şi a început să strige cît o ţinea gura: „Mamă, vreau chifle". Funcţionarii s-au săturat repede de ţipetele ei şi ne-au lăsat în plata Domnului, înapoindu-ne fără nici un fel de observaţii şi cărţile, şi manuscrisul.
Ne-am mai chinuit o zi şi o noapte în vagon, dar faptul că sîntem pe pămînt rusesc, că sîntem înconjuraţi de ruşii noştri, era atît de liniştitor,

că ne făcea să uităm toate neplăcerile călătoriei. Soţul meu şi cu mine eram veseli şi fericiţi şi ne întrebam unul pe altul: e chiar adevărat că sîntem, în sfîrşit, în Rusia? Pînă într-atît ni se păruse imposibilă realizarea vechiului nostru vis.

VIII

ANUL 1871. SFlRŞITUL PERIOADEI DIN STRĂINĂTATE A VIEŢII NOASTRE.

Sfîrşitul acestei perioade, trebuie să spun că mi-l amintesc cu un aJdînc sentiment de mulţumire pentru destinul nostru. E adevărat, în decursul celor patru ani şi ceva, pe care i-am petrecut într-un exil voluntar, am fost supuşi unor grele încercări: moartea fiicei noastre mai mari, boala lui Feodor Mihailovici, permanenta noastră lipsă de bani şi nesiguranţa muncii, nefericita

patimă a lui Feodor Mihailovici pentru ruletă şi imposibilitatea de a ne întoarce în ţară, dar încercările acestea au fost cu folos, ne apropiau, ne făceau să ne înţelegem şi să ne preţuim mai tune unul pe altul şi au creat acea puternică legătură reciprocă, mulţumită căreia am fost atît de fericiţi în căsnicia noastră.

Pentru mine personal, amintirea acelor ani e vie şi frumoasă. Am vizitat multe oraşe şi localităţi fermecătoare (Dresda, Baden-Baden, Geneva, Milano, Florenţa, Veneţia, Praga) şi în faţa ochilor mei extaziaţi s-a dezvăluit o întreagă lume, necunoscută pînă atunci, şi curiozitatea mea de om tînăr a fost pe deplin satisfăcută de vizitarea bisericilor, a muzeelor, a galeriilor de artă, mai ales atunci cînd o făceam în compania omului iubit, iar orice discuţie cu el îmi dezvăluia ceva nou în artă sau în viaţă.

Pentru Feodor Mihailovici toate locurile pe care le-am vizitat nu reprezentau nimic nou, dar el, om de mare simţ estetic, a vizitat cu o sinceră desfătare galeriile din Dresda şi Veneţia şi a privit ore în şir catedrala San Marco şi palatele Veneţiei.

E drept, în străinătate n-am avut nici un fel de societate, în afara unor întîlniri întîmplătoare şi ocazionale. In primii doi ani, Feodor Mihailovici a fost chiar bucuros de această izolare; prea obosise, după moartea fratelui său Mihail, de lupta cu necazurile şi nenorocirile care au năvălit asupra lui şi prea multe neplăceri i-a fost dat să îndure de la cei din lumea literară. In afară de aceasta, Feodor Mihailovici găsea că, pentru un om care gîndeşte, e uneori foarte util să trăiască izolat, mai departe de evenimentele curente, întotdeauna agitate, şi să se lase cu totul în voia gîndurilor şi a visurilor sale. Mai tîrziu, cînd s-a întors în viitoarea capitalei, Feodor Mihailovici şi-a amintit nu o dată ce bine era în străinătate, cînd dispunea de timpul său, cînd putea, fără grabă, să gîndească planul unei lucrări sau să citească o carte anume şi să se lase întru totul cuprins de admiraţie şi de emoţie.

Şi cîte bucurii luminoase, profunde, pe lîngă atîtea impresii; frumoase, ne-a dat viaţa în străinătate: naşterea copiilor, începutul vieţii de familie la care a visat

întotdeauna Fecdor Mihailovici ne-au umplut şi ne-au luminat viaţa, încît spun, cu un sentiment de gratitudine faţă de soartă: „fie binecuvîntaţi

acei ani minunaţi pe care mi-a fost dat să-i petrec în străinătate, aproape numai în doi cu acest om uimitor, prin marile sale calităţi sufleteşti!"
încheind trecerea în revistă a celor patru ani şi mai bine pe care i-aim petrecut în străinătate, voi vorbi despre semnificaţia lăuntrică a unei vieţi îndelung izolate. In ciuda numeroaselor griji şi a veşnicelor neajunsuri băneşti, iar uneori şi a unei plictiseli sufocante, o viaţă atît de izolată a avut o influenţă fertilă asupra relevării şi evoluţiei ideilor şi sentimentelor creştine, de care a ţinut întotdeauna gîndirea soţului meu. Toţi prietenii şi cunoscuţii, care s-au întîlnit cu el după ce ne-am întors din străinătate, îmi spuneau că nu-l recunosc pe Feodor Mihailovici, într-atît i se schimbase caracterul în bine şi a devenit mai blînd, mai bun şi mai tolerant cu oamenii. Obişnuita lui intoleranţă şi nerăbdare dispăruseră aproape cu totul. Citez din amintirile lui N. N. Strahov: „Sînt absolut convins că aceşti patru ani şi ceva pe care i-a petrecut în străinătate Feodor Mihailovici au constituit cea mai bună perioadă din viaţa lui, adică cea care i-a adus cele mai multe gîhduri şi sentimente profunde şi curate. A lucrat intens, dar a avut linişte şi bucuria unei vieţi fericite de familie şi aproape tot timpul a trăit într-o izolare desăvîrşită, adică departe de toate pretextele importante care stau în calea evoluţiei fireşti a gîndurilor şi a unei adinei factivitiăţi spirituale. Naşterea copiilor, grija faţă de copii, participarea fiecărui soţ la suferinţele celuilalt, chiar şi moartea primului copil — toate acestea sînt impresii pure şi uneori sublime. Nu există nici un dubiu că în străinătate şi nu aiurea, în acele împrejurări, în acele lungi şi liniştite meditaţii, s-a săvîrşit acea deosebită revelaţie a spiritului creştin, care a sălăşluit din-totdeauna în el. Această transformare esenţială a devenit evidentă pentru toţi cunoscuţii săi, în momentul cînd Feodor Mihailovici s-a întors din străinătate. A făcut mereu ca discuţiile să se reducă la teme religioase. Mai mult: si-a schimbat chiar si atitudinea, a devenit mai

blînid, alunecînd uneori spre o sfioşenie totală. Chiar şi trăsăturile feţei lui purtau urmele acestei stări de spirit şi pe buzele sale apăru un zîmbet tandru... Probabil, că în el sălăşluiau cele mai bune sentimente creştine, acele sentimente care şi-au găsit tot mai des expresia în lucrările sale. Aşa a fost el la întoarcerea sa din străinătate."
Feodor Mihailovici însuşi şi-a amintit, mai tîrziu, cu recunoştinţă viaţa noastră în străinătate.
Rudele şi cunoştinţele au observat o mare schimbare şi la mine: dintr-o fată sfioasă şi timidă, am devenit o femeie cu un caracter ferm, pe care n-o mai putea speria lupta cu vicisitudinile vieţii, mai exact cu datoriile care au atins pînă la întoarcerea noastră la Petersburg suma de douăzeci şi cinci de mii de ruible. Mi-a rămas caracterul meu vesel şi optimist, dar nu mă manifestam aşa decît în familie, printre rude şi prieteni. Faţă de străini şi, mai ales, faţă de bărbaţi mă purtam cum nu se poate mai reţinut, limitîndu-mă la o politeţe rece şi mai mult tăceam şi ascultam atentă, decît îmi exprimam gîndurile. Prietenele mele îmi spuneau că am îmbătrînit mult în aceşti patru ani şi-mi reproşau că nu acord atenţie înfăţişării mele, că nu mă îmbrac şi nu mă pieptăn în ton cu moda. Eram de acord cu ele şi totuşi nu voiam să mă schimb cu nimic. Eram ferm convinsă că Feodor Mihailovici mă iubeşte nu numai pentru înfăţişarea

mea, ci şi pentru mintea şi caracterul meu şi că în acest timp am reuşit să ne „altoim sufletele", cum spunea el. Iar înfăţişarea mea desuetă şi vădita evitare a societăţii masculine nu puteau să aibă decît o influenţă pozitivă asupra soţului meu, deoarece nu-i creau pretexte pentru manifestarea unei laturi rele a caracterului său — o gelozie lipsită de orice justificare.

Partea a cincea DIN NOU ÎN RUSIA

REÎNTOARCEREA ÎN ŢARA.

Pe 8 iulie 1871, într-o zi senină şi călduroasă, ne-am întors la Petersburg, după o şedere de patru ani în străinătate. De la gara Varşavski am mers pe prospectul Izmailovski şi am trecut prin faţa bisericii sf. Treimi, unde avusese loc cununia noastră. Soţul meu şi cu mine ne-am închinat, mititica noastră, privindu-ne pe noi, s-a închinat şi ea.

— Ei, Anecika, spuse Feodor Mihailovici, am fost fericiţi, nu-i aşa, în cei patru ani pe care i-am trăit în străinătate, deşi uneori ne-a venit greu. Ce-o să ne dea viaţa din Petersburg? Tot viitorul nostru e în ceaţă... Prevăd că ne aşteaptă dificultăţi şi nelinişti, înainte de a ne putea pune pe picioare. Nu-mi pun speranţa decît în ajutorul Domnului!

— De ce să ne amărîm dinainte, căutam eu să-l liniştesc, să sperăm că Domnul nu ne va părăsi! Esenţialul e că visul nostru s-a înfăptuit şi sîntem din nou în ţară!

Ne-am oprit la hotelul de pe strada Bolşaia Koniu-şennaia, dar n-am stat acolo decît două zile. Să rămî-nem acolo, acum cînd aşteptam un nou memlbru al familiei era incomod şi prea scump. Am închiriat două camere mobilate la etajul al doilea al casei nr. 3 de pe prospectul Ekateringofski. Am ales acest cartier, ca fetiţa noastră să poată să-şi petreacă zilele călduroase ale

lui iulie şi august în parcul Iusupovski, aflat prin apropiere.

Chiar în primele zile ale sosirii noastre, am fost vizitaţi de rudele lui Feodor Mihailovici şi întîlnirea a fost foarte amicală. în cei patru ani situaţia Emiliei Feo-dorovna se îmbunătăţise: fiul ei mai mare, Feodor Mihailovici, devenise un muzician excelent şi avea multe lecţii convenabile de pian. Cel de al doilea fiu, Mihaii Mihailovici, lucra la o bancă. Fiica ei, Ekaterina Mihai-lovna, avea şi ea angajamente ca Stenografă, aşa că familia o ducea destul de bine. în afară de asta, Emilia Feodorovna se obişnuise între timp eu gîndul că Feodor Mihailovici, avînd acum familie, n-o poate ajuta decît în cazuri extreme.

Doar Pavel Alexandrovici nu putea nicicum să renunţe la gîndul că „tata", cum continua să-l numească cu încăpăţînare pe Feodor Mihailovici, este *obligat* să-l întreţină nu numai pe el, dar şi familia lui. Dealtfel, l-am primit cu amabilitate, mai ales pentru faptul că mi-a plăcut mult soţia lui, Nadejda Mihailovna, cu care se căsătorise abia în aprilie. Era o femeie drăguţă, nu prea înaltă, modestă şi deşteaptă. N-am putut pricepe cum de s-a hotărît să se mărite cu un om atît de imposibil ca Pavel Alexandrovici. Îmi părea sincer rău de ea: presimţeam cît de greu o va duce.

La apt zile după sosirea noastră la Petersburg, pe 16 iulie, s-a născut primul nostru fiu, Feodor. în ajun m-am simţit prost. Feodor Mihailovici, care s-a rugat toată ziua şi toată noaptea pentru o naştere uşoară, a hotărît, după cum mi-a spus mai tîrziu, ca în cazul cînd se va naşte un

băiat, fie şi cu zece minute înainte de miezul nopţii, să-l numească Vladimir, numele cneazului Vladimir, trecut în rîndul sfinţilor şi care se sărbătoreşte pe cincisprezece iulie. Copilul s-a născut, însă, pe 16 şi a primit numele de Feodor, în cinstea tatălui său, cum hotărîsem mai demult. Feodor Mihailovici era foarte fericit şi că s-a născut un băiat, şi că „evenimentul" care-l îngrijora atît s-a desfăşurat normal.
După ce m-am mai întremat, ne-am botezat băiatul. Naşul lui (ca şi al celorlalte două fete) a fost prietenul lui Feodor Mihailovici, cunoscutul poet Apollon

Nikolaevici Maikov. Iar drept naşă, Feodor Mihailovici a ales-o pe fiica noastră Liubocika, care pe atunci n-avea nici doi ani.
La sfîrşitul lui august, soţul meu a plecat la Moscova şi a primit de la redacţia revistei *Russki vestnik* o parte din onorariul pentru romanul *Demonii,* care se tipărea în 1871. N-a primit prea mulţi bani, cu toate acestea a apărut posibilitatea să ne mutăm din camere mobilate într-un apartament de iarnă. Principala noastră dificultate consta în faptul că n-am avut nici un fel de mobilă. Mi-a venit ideea să mă duc la *Apraksin Dvor* şi să-i întreb pe negustorii de mobilă de acolo, dacă n-ar fi de acord să ne vîndă mobilă în rate de cîte douăzeci şi cinci de ruble pe lună, iar pînă la achitarea întregii sume mobila rămînînd a fi socotită proprietatea negustorului. S-a găsit un negustor care să accepte aceste condiţii şi ne-a dat piese de patru sute de ruble. Dar ce piese erau acelea! Noi, dar din lemn de anin şi brad şi, fără să mai vorbesc cum arătau, fuseseră lucrate atît de prost, încît s-au descleiat toate după trei ani şi a trebuit să le schimbăm cu altele noi. Eram, însă, bucuroasă şi de această mobilă: ne dădea posibilitatea să avem locuinţa noastră proprie. Nu mai era cu putinţă să rămînem în camere mobilate: în afara diverselor inconveniente, soţul meu, din cauza vecinătăţii lu copii mici, a ţipetelor şi a plînsului lor, nu putea nici să doarmă, nici să lucreze.
După ce ne-am înţeles în privinţa mobilei, am început să caut casă. Pavel Alexandrovici s-a oferit să mă ajute. în aceeaşi seară a anunţat că a găsit un apartament excelent, de opt camere, foarte ieftin — o sută de ruble pe lună.
— La ce ne trebuie o locuinţă atît de mare? îl întrebai uimită.
— Nu e mare de loc: voi o să aveţi un salon, un cabinet, Un dormitor, o cameră pentru copii, noi — un salon, un cabinet şi un dormitor, iar sufrageria va fi comună.
— Ai de gînd să locuieşti împreună cu noi? îl întrebai eu, uluită de impertinenţa lui.

— Cum altfel? Aşa i-am spus şi neveste-mi: cînd va veni tata, o să stăm împreună.
De data aceasta a trebuit să discut serios cu el şi să-i demonstrez că împrejurările sînt altele şi că în nici un caz n-am să mai fiu de acord să mai stăm împreună. Ca de obicei, Pavel Alexandrovici a început să-mi spună obrăznicii şi să mă ameninţe că se va plînge lui Feodor Mihailovici, dar nici nu l-am mai ascultat. Cei patru ani de viaţă independentă n-au trecut degeaba pentru mine. Pavel Alexandrovici şi-a dus ameninţarea la îndeplinire şi i s-a adresat lui Feodor Mihailovici, care, însă, i-a spus:

— Toată gospodăria am lăsat-o pe mîna soţiei, cum va hotărî ea aşa va fi. Multă vreme n-a putut să-mi ierte Pavel Alexandrovici eşuarea planurilor sale.
După multe căutări am găsit un apartament pe strada Serpuhovskaia, pe lîngă Institutul de Tehnologie, în casa Arhanghelskăi şi l-am închiriat pe numele meu, ca să-mi scutesc soţul de grijile gospodăreşti. Apartamentul era compus din patru camere: cabinetul, unde lucra şi dormea Feodor Mihailovici, salonul, sufrageria şi o cameră mare pentru copii, unde dormeam eu.
In ciuda mobilei proaste, mă mîngîiam cu gîndul că nu va trebui să cumjpărăm lucruri de gospodărie şi haine groase, deoarece fuseseră date spre păstrare la diverse persoane. Dar, vai, şi nici aici n-am avut noroc. Vesela de porţelan şi de aramă, ca şi lucrurile de bucătărie, fuseseră lăsate spre păstrare la o cunoscută,
0 domnişoară bătrînă. In timpul absenţei noastre ea a murit şi sora ei a dus în provincie tot ce a găsit în casă, fără să mai aleagă ce-i aparţine şi ce nu. Şubele noastre au fost pierdute, la amanet, prin depăşirea termenului de plată a dobînzilor de către doamna care şi-a luat această obligaţie, în ciuda faptului că i-am trimis cu regularitate banii pentru dobînzi. Sticlăria şi porţelanurile pe care i le-am dat în păstrare surorii mele, Maria Grigorievna, au fost sparte de servitoarea căreia
1 s-a poruncit să le spele, iar aceasta, alunecînd, a scă-

pat pe jos tava cu porţelanurile. Această din urmă pierdere m-a întristat mult, deoarece tatăl meu, care fusese un cunoscător în materie şi căruia îi plăcea să umble pe la anticari, a achiziţionat o mulţime de lucruri minunate. După moartea lui mie mi-au revenit cîteva ceşti minunate de Vieux-Saxe, Sevres, de pe vremea lui Nicolae I şi de asemenea un serviciu vechi, de cristal. Şi acum îmi pare rău de fermecătoarele ceşti cu păstoriţe şi de paharul cu o muscă desenată atît de viu, că toţi care au băut din paharul acesta căutau s-o prindă. Mult aş da să pot căpăta înapoi aceste dragi amintiri din copilărie! De aceeaşi soartă tristă au avut parte şi lucrurile lui Feodor Mihailovici. Avusese o bibliotecă minunată, la care se gîndise mult în străinătate. Biblioteca conţinea multe cărţi primite de la prietenii săi scriitori, cu dedicaţii; erau multe lucrări serioase în materie de istorie şi de rit vechi. Cînd aim plecat, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe soţul meu să lase biblioteca în grija lui, încredinţîndu-l că-i trebuie pentru studii şi promi-ţîndu-i s-o înapoieze întreagă; a ieşit la iveală că, avînd nevoie de bani, a vîndut-o pe la anticari. La reproşul meu mi-a răspuns cu impertinenţă că noi sîntem de vină, pentru că nu i-am trimis bani la timp.
, Pierderea valoroasei biblioteci l-a măhnit mult pe Feodor Mihailovici. Alcum nu mai avea posibilitatea să cheltuiască mulţi bani, cum a făcut înainte, pe cărţile care-i erau atît de necesare. In afară de asta, în biblioteca lui erau cîteva cărţi rare, imposibil de cumpărat.
O plăcută surpriză pentru mine a constituit-o un coş mare impletit, plin cu hîrtii, care a fost în păstrare la una din rudele mele. Cereetîndu-i conţinutul, am găsit cîteva carnete de însemnări referitoare la romanul *Crimă* i şi *pedeapsă* şi la cîteva mici nuvele, cîteva registre ale revistelor *Vremea şi Epoha,* rămase de la răposatul său frate Mihail Mihailovici şi

multă şi felurită corespondenţă. Aceste hîrtii şi documente ni s-au dovedit de mare utilitate mai tîrziu, cînd a trebuit să fie dovedite sau infirmate unele fapte din viaţa lui Feodor Mihailovici.
185
II
In septembrie 1871, un ziar a anunţat reîntoarcerea scriitorului Dostoievski din străinătate şi cu asta ne-a făcut cel mai prost serviciu. Creditorii noştri, care pînă atunci tăcuseră, au apărut imediat cu cereri de plată a datoriilor. Primul şi foarte ameninţător a fost Hinterstein. Nu era vorba de o datorie personală a lui Feodor Mihai-lovici, şi nici de treburile revistei, ci ide fabrica de tutun a răposatului său frate.
Mihail Mihailovici, un om foarte întreprinzător, avea, în afara revistei, şi o fabrică de tutun. Pentru a mări vînzarea, a născocit diferite premii: foarfeci, brice, bri-cege etc. introduse în cutiile cu ţigări de foi. Aceste surprize au atras mulţi cumpărători. Obiectele de mai sus Mihail Mihailovici le cumpăra de la angrosistul H. Hinterstein. Acesta îi dădea şi pe credit, luînd procente însemnate. Cînd abonamentele la revista *Vremea* au început să sporească, Mihail Mihailovici s-a achitat treptat de datorii faţă de Hinterstein, pe care-l socotea drept cel mai intolerant dintre creditorii săi. Cu cîteva zile înainte de moarte i-a spus cu bulcurie soţiei şi lui Feodor Mihailovici că a „scăpat, în fine, de lipitoarea asta de Hinterstein".
Cînd, după moartea fratelui, toate datoriile au trecut în contul lui Feodor Mihailovici, acesta a fost vizitat de d-na Hinterstein, care i-a spus că Mihail Mihailovici i-a rămas dator în jur de două mii de ruble. Feodor Mihailovici şi-a amintit cuvintele fratelui său despre plata datoriilor către Hinterstein şi i-a spus asta, ea, însă, afirma că e vorba de o datorie separată şi că i-a dat banii aceştia lui Mihail Mihailovici fără nilci un fel de document. L-a implorat pe Feodor Mihailovici fie să-i dea banii, fie să-i dea o poliţă, a plîns cu hohote, a căzut în genunchi, i-a spus că soţul ei o va mînca de vie. Feodor Mihailovici, care a crezut întotdeauna în cinstea oamenilor, a crezut-o şi pe ea şi i-a dat două poliţe de cîte o mie de ruble. Prima poliţă a fost plătită pînă în 1867, iar. plata pentru cea de a doua poliţă, ale cărei dobînzi pe cinci ani mai făceau încă două sute de ruible, Hinterstein a cerut-o imediat după întoarcerea noastră. A trimis o scri-
186
soare ameninţătoare şi Feodor Mihailovici s-a dus la el, cerîndu-i o păsuire pînă la Anul nou, cînd va primi bani pentru romanul său. S-a întors disperat: Hinterstein l-a anunţat că nu mai are de gînd să aştepte şi că a hotărît să-i pună sechestru pe avere. Iar dacă nu va fi suficient pentru acoperirea datoriilor, îl va închide pe Feodor Mihailovici la închisoarea datornicilor.
— Dacă am să stau la datornici, departe de familie, dar împreună cu tot felul de oameni străini, o să mai mă pot ocupa de literatură? îi spuse Feodor Mihailovici. Atunci cum am să-ţi plătesc, dacă mă lipseşti de posibilitatea de a lucra?
— O, sînteţi un scriitor cunoscut şi sînt sigur că o să vă răscumpere imediat Fondul literar, răspunse Hinterstein.
Lui Feodor Mihailovici nu-i plăceau cei care se ocupau pe atunci de Fondul literar. S-a îndoit de ajutorul lor şi chiar dacă i-ar fi fost propus

(după cum i-a spus lui Hinterstein), el prefera să stea la închisoare decît să-l primească.
Soţul meu şi cu mine am discutat îndelung cum să aranjăm mai bine treaba asta şi ne-am hotărît să-i propunem lui Hinterstein o altă soluţie: să-i dăm o sută da ruble la început, iar restul să-i plătim în rate de cincizeci de ruble pe lună, cu condiţia ca după Anul nou să achităm restul. Cu propunerea asta soţul meu s-a dus pentru a doua oară la Hinterstein şi s-a întors indignat. Mi-a relatat că, Hinterstein, după o discuţie lungă, i-ar fi spus:
— Dumneavoastră sînteţi un scriitor rus de talent, iar eu nu sînt decît un mic negustor german şi vreau să vă demonstrez că *pot* să-l închid pe celebrul scriitor rus în închisoarea datornicilor. Fiţi sigur că aşa am să şi fac. i
Asta a fost după victoriosul război franco-prusac şi nemţii au devenit trufaşi şi aroganţi.
Am fost revoltată de o asemenea atitudine faţă de Feodor Mihailovici, dar înţelegeam că ne aflăm în mîi-nile ticălosului şi că n-avem posibilitatea să scăpăm de el. Presimţind că Hinterstein nu se va rezuma la ameninţări, am hotărît să aranjez eu însămi treburile, şi,

fără să-i spun nici un cuvînt soţului meu (care mi-ar fi interzis, probabil) despre intenţia mea, m-am dus la Hinterstein.
M-a primit arogant şi mi-a declarat:
— Sau puneţi banii pe masă, sau după o săptămînă averea dumneavoastră va fi sechestrată şi vîndută la licitaţie, iar soţul dumneavoastră va ajunge în casa lui Tarasov.
— Apartamentul nostru e închiriat pe numele meu, îi răspunsei eu calm, mobila e luată pe datorie, cu plata în rate, şi pînă la achitarea sumei aparţine negustorului, deci nu poate fi pusă sub sechestru, şi drept doivadă i-am arătat contractul de închiriere şi copia contractului cu negustorul de mobilă. In ceea ce priveşte ameninţarea dumitale cu închisoarea datornicilor, continuai eu, te previn că dacă asta se va întîmpla, am să-l implor pe soţul meu să rămînă acolo pînă la scurgerea termenului. Eu am să mă mut undeva prin apropiere, am să-l vizitez cu copiii şi am să-l ajut să lucreze. Astfel, n-ai să primeşti nici un ban şi în plus ai să fii obligat să plăteşti şi întreţinerea. Iţi dau cuvîntul meu de onoare că ai să fii pedepsit pentru încăpăţînarea dumitale!
Hinterstein a început să se plîngă de ingratitudinea lui Feodor Mihailovici, care nu voia să-i plătească o datorie atît de veche.
— Nu, dumneata trebuie să fii recunoscător soţului meu, i-am ripostat, indignată, pentru faptul că i-a dat soţiei dumitale poliţa pentru o datorie care poate că a fost plătită de multă vreme. Dacă Feodor Mihailovici i-a dat-o, a făcut-o numai din generozitate şi din milă. Soţia dumitale a plîns şi a spus că ai fi mîncat-o de vie. Dacă ai să îndrăzneşti să-ţi duci ameninţarea la îndeplinire, am să descriu toată această istorie şi am s-o

Aşa i se spunea în mod curent închisorii pentru datornici, ce se afla în casa lui Tarasov. (N. aut.)

Detenţiunea datornicului stingea datoria. Pentru 1200 de ruble era prevăzut un termen între 9 şi 14 luni. (N. aut.)

••• Creditorul trebuia să plătească întreţinerea datornicului aflat în detenţiune. (N. aut.)

public în *Sin otecestva.* Să vadă toată lumea de ce sînt capabili nemţii cei „cinstiţi"!
Mi-am ieşit din fire şi i-am vorbit fără să-mi aleg cuvintele. De data aceasta mînia m-a ajutat. Neamţului i s-a făcut frică şi m-a întrebat ce pretenţii am.
— Aceleaşi, de care ţi-a vorbit ieri soţul meu.
— Bine, daţi-mi banii.
Am cerut o înregistrare amănunţită a înţelegerii noastre, deoarece îmi era teamă că Hinterstein se va răzgîndi mai tîrziu şi va începe iar să ne chinuiască. M-am întors acasă victorioasă, ştiind că am asigurat pentru un timp liniştea soţului meu.
HI
înainte de a povesti lupta noastră cu creditorii, care a mai ţinut încă zece ani, aproape pînă la moartea lui Feodor Mihailovici, vreau să explic cum anume au apărut datoriile astea care ne-au torturat pe amîndoi.
O foarte mică parte din ele, două-trei mii, au fost făcute personal de Feodor Mihailovici. In cea mai mare parte erau datoriile lui Mihail Mihailovici, făcute cu fabrica de tutun şi cu revista *Vremea.* După moartea neaşteptată a lui Mihail Mihailovici (n-a fost bolnav decît trei zile) familia lui, soţia şi patru copii obişnuiţi să trăiască îndestulat, chiar larg, au rămas absolut lipsiţi de mijloace. Feodor Mihailovici, care pe vremea aceea era văduv şi n-avea copii, a socotit că e de obligaţia lui să plătească datoriile fratelui său şi să-i susţină familia. Probabil că ar fi reuşit să-şi realizeze nobila intenţie, dacă ar fi fost un om practic şi prudent. Din păcate, credea prea mult în cinstea şi în nobleţea oamenilor. Cînd am auzit mai tîrziu povestirile unor martori despre modul în care Feodor Mihailovici dădea poliţe şi cînld am aflat din vechile scrisori amănuntele multor fapte, am fost uimită de lipsa aproape infantilă de spirit practic. îl înşelau şi-i luau poliţe toţi care xi-aveau ruşine şi cărora nu le era lene s-o facă. Cît a trăit fratele său, Feodor Mihailovici nu se amesteca în treburile financiare ale revistei si nu ştia cum

stau lucrurile. După moartea fratelui său, soţul meu, care a preluat editarea revistei *Epoha,* a trebuit să preia şi datoriile legate de editarea revistei *Vremea,* datorii pentru tipografie, hîrtie, legătorie etc. In afară de colaboratorii revistei *Vremea* pe care-i cunoştea personal, au început să vină la el oameni absolut necunoscuţi care-l asigurau că răiposatul Mihail Mihailovici le-a rămas dator. Aproape nimeni n-a adus nici un fel de dovezi, dar Feodor Mihailovici, care credea în cinstea oamenilor, nici nu le-a cerut. Feodor Mihailovici (după cum mi s-a relatat) îi spunea de obicei solicitantului:
— Acum n-am deloc bani, dar dacă vreţi pot să vă dau o poliţă. Vă rog doar să nu-mi cereţi prea repede banii, am să vi-i plătesc cînd am să pot.
Oamenii luau poliţele, promiteau să aştepte, dar, bineînţeles, nu-şi ţineau promisiunile şi protestau poliţele imediat. Am să relatez un fapt pe care l-am extras din documente.
X., un scriitor de mîna a doua, care-şi publica lucrările în *Vremea,* a venit la Feodor Mihailovici şi i-a cerut să-i achite două sute cincizeci de ruble pentru o nuvelă care fusese publicată în revistă încă în timpul vieţii lui Mihail Mihailovici. Ca de obicei, soţul meu n-a avut bani şi i-a propus o

poliţă. X. i-a mulţumit fierbinte, i-a promis că va aştepta pînă i se vor aranja treburile lui Feodor Mihailovici şi l-a rugat să-i dea o poliţă fără termen, ca să nu fie obligat s-o protesteze. cît de uimit, însă, a fost Feodor Mihailovici, cînd după două săptămîni i s-a cerut să plătească poliţa şi a fost ameninţat cu sechestrul. Feodor Mihailovici s-a dus la X. să-i ceară explicaţii. Acesta s-a fîstîcit, a început să se justifice, să-l asigure că propiietăreasa a vrut să-l dea afară din casă, iar el, adus la disperare i-a dat poliţa, dar a pus-o să-şi dea cuvîntul că va mai aştepta cu cererea banilor. I-a promis să mai vorbească o dată cu ea, s-o convingă etc. Bineînţeles că n-a ieşit nimic din tratativele întreprinse şi Feodor Mihailovici s-a văzut obligat să împrumute bani, cu o mare dobîndă, ca să achite această datorie.
După vreo opt ani, cercetmd cu un prilej hîrtiile lui Feodor Mihailovici, am găsit registrul revistei *Vremea.*
190
Puteţi să vă închipuiţi uimirea şi indignarea mea, cînd am dat peste o chitanţă, semnată de scriitorul X., de primire de la Mihail Mihailovici a banilor pentru această povestire! I-am arătat-o soţului meu şi am auzit drept răspuns:
— Ei, n-am crezut că X. e capabil să mă înşele! La ce poate să-l ducă nevoia pe om!
După părerea mea, cea mai mare parte a datoriilor pe care Feodor Mihailovici şi le-a asumat au fost de acest gen. Erau în jur de douăzeci de mii, iar cu dobîn-zile se ridicau, la întoarcerea noastră din străinătate, la circa douăzeci şi cinici de mii. Le-am plătit timp de treisprezece ani. Abia cu un an înainte de moartea soţului meu, am putut, în sfîrşit, să ne achităm şi să răsuflăm uşuraţi, fără să ne mai fie teamă că vom fi chinuiţi de înştiinţări, explicaţii, ameninţări cu sechestru şi cu vînzarea lucrurilor din casă etc.
Pentru plata acestor datorii fictive, Feodor Mihailovici a trebuit să lucreze mai presus de puterile sale şi totuşi să-şi refuze sieşi şi să refuze şi familiei nu numai bunăstarea şi confortul, dar chiar şi strictul necesar. Cu cît am fi putut trăi mai fericiţi, mai mulţumiţi şi mai liniştiţi cei paisprezece ani ai căsniciei noastre, dacă asupra noastră n-ar fi planat mereu grija achitării datoriilor.
Şi cît ar fi cîştigat sub aspect artistic lucrările soţului meu, dacă n-ar fi avut aceste datorii şi şi-ar fi putut scrie romanele fără grabă, să le verifice şi să le cizeleze înainte de a le înmîna tiparului. In literatură şi în societate lucrările lui Dostoievski sînt adesea comparate cu lucrările unor alţi scriitori de talent şi lui Dostoievski i se reproşează deseori o excesivă complicare, încîlcirea şi lipsa de organizare din romanele sale, în timp ce lucrările altor scriitori sînt finisate, iar cele ale lui Turgheniev, de pildă, sînt cizelate ca nişte bijuterii. Dar se întîmplă arareori ca cineva să-şi amintească şi să cîntărească împrejurările în care au trăit şi au lucrat alţi scriitori şi împrejurările în care a trăit şi a lucrat soţul meu. Aproape toţi ceilalţi (Tolstoi, Turgheniev. Goncearov) au fost nişte oameni sănătoşi şi asi-i guraţi materialiceşte, avîmd deplina posibilitate săşi
191
gîndească şi să-şi finiseze lucrările. Iar Feodor Mihailo-vici suferea de două boli grele, avea o familie grea, datorii şi era frămîntat de grija zilei

de mîine şi a plinii de toate zilele. Exista vreo posibilitate să-şi cizeleze lucrările? De cîte ori nu se întîmplase în ultimii paisprezece ani ai vieţii lui, ca două, trei capitole să fi fost deja tipărite în revistă, ca cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost trimis prin poştă la *Russki vestnik,* iar celelalte să nu fi fost decît concepute, nu şi scrise. Şi adesea, Feodor Mihailovici, citind un capitol deja tipărit al vreunui roman de-al său, îşi dădea seama clar de o greşeală şi era disperat la gîndul că şi-a stricat lucrarea.
— Dacă aş putea să capăt înapoi manuscrisul, spunea el uneori, dacă aş putea să-l corectez! Acum văd unde e dificultatea, văd de ce nu-mi iese romanul. Poate că mi-am „omorît" de tot ideea.
Şi era o mîhnire sinceră, mîhnirea artistului care şi-a văzut clar greşeala şi care nu mai are posibilitatea s-o corecteze. Da, din nefericire, uneori nu avea această posibilitate: îi trebuiau bani pentru trai, pentru plata datoriilor şi din pricina aceasta era nevoit, în ciuda bolii, uneori a doua zi după criză, să lucreze, să se grăbească, abia să-şi mai verifice manuscrisul, ca să fie trimis la timp şi ca să-şi poată lua mai repede banii. Şi niciodată în viaţă (exceptînd prima lui lucrare *Oameni sărmani)* n-a putut Feodor Mihailovici să scrie fără grabă, gîndind temeinic planul romanului şi analizîn-du-i toate detaliile. Nu i-a fost dat lui Feodor Mihailovici să aibă parte de fericirea asta mare şi ăsta i-a fost gîndul cel mai scump, dar, vai, nerealizabil!
Datoriile pe care şi le-a asumat Feodor Mihailovici i-au fost păgubitoare şi din punct de vedere economic: în timp ce scriitorii asiguraţi materialiceşte (Turgheniev, Tolstoi, Goncearov) ştiau că revistele se băteau pe romanele lor şi primeau cinci sute de ruble pe coala de autor, Dostoievski, neasigurat cum era, trebuia să-şi *propună singur* lucrările revistelor şi, cum cel care propune este întotdeauna în pierdere, era plătit sensibil mai prost de aceleaşi reviste. Astfel, a primit pentru romanele *Crimă şi pedeapsă, Idiotul* şi *Demonii* o sută cinci-

zeci de ruble pe coala de autor; pentru romanul *Adolescentul* două sute cincizeci de ruble şi numai pentru ultimul său roman, *Fraţii Karamazov,* a primit trei sute de ruble pe coala de autor.
Mă cuprinde un sentiment de amărăciune, cînd mi-amintesc de cîte lucruri am fost lipsită din cauza acestor datorii *străine,* datoriile unui om pe care nu l-am văzut niciodată, şi, în plus, nişte datorii fictive, pe nişte poliţe luate prin înşelăciune de la soţul meu de către nişte oameni incorecţi. Toată viaţa mea de atunci a fost întunecată de gînduri de unde să fac rost de o anume sumă de bani necesară la o anume dată; unde şi pentru cît să amanetez un lucru; cum să fac ca Feodor Mihailovici să nu afle de vizita vreunui creditor sau de amanetarea vreunui lucru. Aşa s-a dus tinereţea mea, mi s-a zdruncinat sănătatea şi mi-au slăbit nervii. Amărăciunea e şi mai mare cînd mă gîndesc că jumătate din aceste neplăceri ar fi putut fi evitate, dacă printre prietenii soţului meu s-ar fi găsit nişte oameni cumsecade, care ar fi vrut să-l dirijeze pe Feodor Mihailovici în problema, necunoscută lui, a conducerii unei reviste. Mi s-a părut întotdeauna de neînţeles şi crud faptul că oamenii, pe care Feodor Mihailovici îi socotea prieteni, cunoscînd lipsa lui aproape infantilă de spirit practic, credulitatea lui excesivă, bolile lui, au putut să-l lase să se

descurce singur în toate pretenţiile şi datoriile rămase după moartea lui Mihail Mihailovici. Oare n-au putut să-l ajute, să cerceteze toate pretenţiile şi să ceară dovezi pentru fiecare datorie în parte? Sînt convinsă că multe din pretenţii nici n-ar mai fi apărut, dacă s-ar fi aflat că vor fi cercetate nu numai de credulul Feodor Mihailovici. Dar, vai, printre prietenii şi admiratorii lui Feodor Mihailovici nu s-a găsit nici măcar un om cumsecade, care să fi fost dispus să-şi sacrifice timpul şi să-i facă un serviciu real. Tuturor le părea rău de Feodor Mihailovici, toţi îl compătimeau, dar toate astea nu erau decît „vorbe, vorbe, vorbe".
O să mi se spună, poate, că prietenii lui Feodor Mihailovici erau poeţi şi romancieri şi că nu se pricepeau deloc la treburile practice. La asta voi răspunde că toţi aceşti oameni se pricepeau foarte bine să-şi aranjeze

treburile lor personale. O să mi se răspundă, poate, că Feodor Mihailovici dorea să fie independent şi că n-ar fi admis să fie dirijat. Dar nici această replică n-ar fi exactă. Mi-a predat cu plăcere toate treburile sale, îmi asculta şi-mi urma sfaturile, deşi la început nu mă putea socoti, desigur, o administratoare experimentată. Aceeaşi încredere ar fi avut-o şi faţă de ajutorul prietenilor, dacă i-ar fi fost oferit. Mă gîndesc cu un sentiment de amară supărare, pentru Feodor Mihailovici, la astfel de prieteni şi la astfel de relaţii prieteneşti.

IV

La începutul reîntoarcerii noastre în Rusia am nădăjduit să pot plăti o parte din datorii prin vînzarea casei ce mi-a fost dată ca zestre. Am aşteptat cu nerăbdare întoarcerea mamei de la Dresda, era acolo pentru nunta fratelui meu, şi întoarcerea surorii mele de la Roma, — în absenţa mamei sora mea fusese cea care ne administrase casele. Primăvara, însă, s-a îmbolnăvit de tifos şi a murit la Roma, în ziua de 1 mai 1872. După moartea ei am aflat că-i dăduse demult soţului ei împuternicirea să-i administreze treburile, iar acesta, plecînd adesea din Petersburg cu soţia sa, şi-a transmis împuternicirea unui cunoscut de-al său. Acest domn, care s-a folosit timp de trei-patru ani de veniturile de pe case, n-a găsit de cuviinţă, să plătească impozitele. S-au adunat restanţe importante şi casele au fost scoase la licitaţie. N-am avut bani să plătim restanţele şi să salvăm casele de licitaţie, dar am nădăjduit că vor fi cumpărate la un preţ bun şi că mama va primi banii pe care mi-i va da în locul casei. Din păcate, speranţele mele nu s-au adeverit. Domnul care ne-a administrat casele a încheiat înţelegeri fictive cu nişte intermediari. cărora, cică, le arendase casele pentru zece ani, primind banii înainte. Speculaţia aceasta a ieşit la iveală doar la licitaţie şi, evident, nu s-au mai găsit doritori să ne cumpere casele. Atunci ticălosul le-a cumpărat plătind restanţele faţă de stat, adică, pentru cîteva mii, a pus mîna pe trei case, două acareturi mari şi un lot uriaş de
teren. Astfel, pentru mama, fratele meu şi cu mine n-a mai rămas nimic. Am fi putut, desigur, să începem un proces, dar ne lipseau banii necesari. în afară de asta, dacă l-am fi deschis, ar fi trebuit să-l tragem la răspundere şi pe soţul surorii mele. Asta ne-ar fi certat şi am fi fost lipsiţi de posibilitatea de a-i vedea pe orfani, pe care-i iubeam mult. Greu mi-a mai fost să renunţ la singura speranţă de a ne îndrepta situaţia noastră

tristă!
La început, îi lăsam pe creditori să ducă tratative direct cu Feodor Mihailovici. Dar rezultatele acestor tratative au fost proaste: creditorii vorbeau impertinent cu soţul meu, îl ameninţau cu sechestrul şi cu închisoarea datornicilor. După discuţiile astea, Feodor Mihailovici era cuprins de disperare, umbla ore întregi prin cameră, se trăgea de părul de pe tîmple (gestul lui obişnuit de nervozitate) şi repeta:
— Şi ce-o să facem, ce-o să facem acum?
Iar a doua zi avea o criză de epilepsie.
Îmi părea foarte rău de soţul meu şi, fără să-i spun nimic m-am decis să duc eu tratative cu creditorii. Ce oameni ciudaţi s-au perindat pe la mine! Erau, mai ales, traficanţi de poliţe: văduve de funcţionari, proprietărese de camere mobilate, ofiţeri în retragere, avocaţi de speţă joasă. Toţi aceştia cumpăraseră poliţele pe nimic, dar voiau să primească pe ele întreaga sumă. Mă ameninţau şi cu sechestrul şi cu închisoarea datornicilor, dar între timp învăţasem cum să discut cu ei. Argumentele mele erau aceleaşi ca şi în discuţia cu Hinterstein. Văzînd că ameninţările sînt inutile, creditorii cădeau de acord şi în locul poliţei lui Feodor Mihailovici încheiam noi înţelegeri. Dar cît îmi era de greu să le achit la termenul propus! La ce subterfugii trebuia să recurg: să împrumut de la rude, să amanetez lucruri, să-mi refuz mie şi familiei cele necesare! Banii îi primeam neregulat şi totul depindea de modul în care lucra Feodor Mihailovici. Eram nevoiţi să rămînem datori pentru casă, la magazine, şi cînd primeam bani, patru-cinci sute de ruble deodată (soţul meu mi-i dădea întotdeauna), nu rămîneam adesea decît cu douăzeci şi cinci-treizeci de ruble.
194
195
Vizitele creditorilor nu puteau trece totdeauna neobservate de soţul meu. Mă interoga cine şi de ce a venit şi, văzînd că nu vreau să-i spun, îmi reproşa că am secrete. Aceste plîngeri s-au reflectat şi în unele din scrisorile sale. Nu puteam, însă, să fiu sinceră cu Feodor Mihailovici. Avea nevoie de linişte pentru lucru. Iar neplăcerile îi provocau de regulă crize de epilepsie care-l împiedicau să lucreze. Trebuia să-i ascund cu grijă tot ce putea să-l irite sau să-l supere, chiar cu riscul de a părea că-i ascund ceva. Cît de grele au fost toate? Şi viaţa asta a trebuit s-o duc aproape treisiprezece ani!
Mi-amintesc cu amărăciune şi cererile lipsite de tact ale rudelor soţului meu. Oricît de puţini bani am fi avut. Feodor Mihailovici nu se considera îndreptăţit să-i refuze pe fratele său Nikolai Mihailovici, pe fiul său vitreg, iar în cazuri urgente şi pe alte neamuri. In afara de o sumă fixă (cincizeci de ruble pe lună), „fratele Kolea; mai primea cîte cinci ruble de cîte ori ne vizita. [52] Era un om drăguţ şi demn de milă, îl iubeam pentru delicateţea şi bunătatea lui, şi totuşi mă supăram cînd începea să ne viziteze prea des, sub diferite pretexte: să-i felicite pe copii cu ocazia zilei de naştere sau a onomasticii, să vadă cum mai stăm cu sănătatea etc. Nu era vorba de zgîreenie, ci de gîndul chinuitor că n-avem în casă decît douăzeci de ruble, că a doua zi e un termen de plată şi că va trebui din nou să amanetez nişte lucruri.
Mă enerva, însă, în mod deosebit Pavel Alexandro-vici. Acesta nu cerea, ci

pretindea şi era profund convins că era dreptul lui s-o facă.
De cîte ori primea mulţi bani, Feodor Mihailovici îi dădea neapărat fiului său vitreg o sumă importantă. Acesta, însă, avea întotdeauna nişte nevoi urgente şi venea la tatăl său vitreg după bani, deşi ştia foarte bine cît de greu o ducem materialiceşte.
— Ce-i cu papă? Cum o duce cu sănătatea? mă întreba el, intrînd în casă. Trebuie neapărat să vorbesc cu el: am mare nevoie de patruzeci de ruble.
— Ştii bine că n-am primit nimic de la Katkov şi că n-avem nici un ban, îi răspundeam eu. Mi-am amanetat

astăzi broşa pentru douăzeci şi cinci de ruble. Uite chitanţa!
— Ei şi? Mai amanetează ceva.
— Am amanetat totul.
— îmi trebuie neapărat banii, insista fiul vitreg, am o cheltuială de făcut.
— O faci cînd vom primi banii.
— Nu pot s-o amin.
— Dar n-am bani!
— Şi cemi pasă? Fă rost de undeva.
începeam să-l rog pe Pavel Alexandrovici să nu ceară de la tatăl său vitreg patruzeci de ruble, ci numai cincisprezece, ca să-mi rămînă şi mie măcar cinci ruble pentru a doua zi. După multe rugăminţi, Pavel Alexandrovici ceda, crezînd probabil că-mi face un mare serviciu. Şi-i dădeam soţului meu cincisprezece ruble, pentru fiul lui vitreg, gîndindu-mă cu tristeţe că am fi trăit liniştiţi trei zile cu banii ăştia, pe cînd aşa, a doua zi va trebui iar să amanetez ceva. Nu pot să uit cîtă durere şi cîte neplăceri mi-a produs acest om imposibil!,
Poate că unii se vor mira cum de n-am protestat împotriva unor asemenea cereri impertinente de bani. Dacă, însă, m-aş fi certat cu Pavel Alexandrovici, acesta i sar fi plîns imediat lui Feodor Mihailovici, ar fi ştiut să denatureze totul, să apară în chip de om jignit, ne-am fi certat şi toate astea ar fi avut o influenţă nefastă asupra soţului meu. Ii păzeam liniştea şi preferam să sufăr eu şi să-mi refuz orice, numai să fie pace în familie.
V
în ciuda insolenţei creditorilor şi a permanentei lipse de bani, mi-aduc aminte cu plăcere, totuşi, de iama lui 187172. Măcar şi faptul că eram din nou în ţară, în mijlocul ruşilor şi a tot ce e rusesc, reprezenta o mare fericire pentru mine. Feodor Mihailovici fusese şi el extrem de bucuros să se vadă cu prietenii şi, mai ales, să observe viaţa curentă din Rusia. Feodor Mihailovici a reînnoit relaţiile cu mulţi dintre foştii săi prieteni, iar

la ruda sa, profesorul M.I. Vladislavlev, a avut ocazia să se întîlnească cu multe personalităţi din lumea ştiinţei; cu unul dintre ei, V. V. Grigoriev (orientalistul), [53] Feodor Mihailovici discuta cu deosebită plăcere. La prinţul V. P. Meşcerski, editorul revistei *Grajdanin,*[u] l-a cunoscut pe T. I. Filippov şi întreg cercul său, [55] care miercurea lua masa la Meşcerski. Tot aici s-a întîlnit cu K.P. Pobedonosţev, [56] de care -a apropiat mai tîrziu şi prietenia aceasta s-a păstrat pînă la moarte.
îmi amintesc că în iarna aceea venea la Petersiburg N. I. Danilevski,

stabilit în Crimeea, şi Feodor Mihailovici, ştiindu-l din tinereţe un adept fervent al lui Fourier şi preţuindu-i mult cartea *Rusia şi Europa,* a vrut să reia cu acesta relaţiile de altădată. L-a invitat pe Danilevski la noi la dejun, odată cu alţi cîţiva bărbaţi inteligenţi şi talentaţi (am reţinut cîteva nume: Maikov, Lamanski, Strahov). Discuţia lor sa prelungit pînă noaptea tîrziu.

In aceeaşi iarnă, P.M. Tretiakov, patronul celebrei galerii[57] de pictură din Moscova, l-a rugat pe soţul meu să-i permită să i se facă un portret pentru această galerie. Pentru scopul acesta a venit de la Moscova celebrul pictor V. G. Perov. înainte de a-şi începe lucrul, Perov ne-a vizitat zilnic timp de o săptămînă; îl surprindea pe Feodor Mihailovici în cele mai diverse dispoziţii, discuta cu el, îl provoca la dispute şi a reuşit să surprindă cea mai caracteristică expresie a soţului meu şi anume aceea cînd Feodor Mihailovici era cufundat în gîndurile sale legate *A.e* scris. Se poate spune că Perov a surprins în portretul său „momentul creaţiei la Dostoievski". O asemenea expresie a lui Feodor Mihailovici am remarcat-o de multe ori, cînd intram la el, îl vedeam că „priveşte în sine", parcă, şi ieşeam fără să-i mai spun nimic. Ca să aflu pe urmă că Feodor Mihailovici fusese atît de preocupat de cugetările sale, că nici nu m-a observat intrînd şi nici nu credea că aş fi făcut-o.

Perov era un om inteligent şi drăguţ şi soţului meu îi plăcea să stea de vorbă cu el. Asistam întotdeauna la şedinţele de lucru şi am păstrat despre Perov cea mai bună amintire.

Iarna trecu repede şi veni primăvara lui 1872, iar odată cu ea un şir întreg de nenorociri, care au lăsat în urma lor pentru multă vreme urme de neşters.

VI ANUL 1872. VARA.

Un proverb spune că „o nenorocire nu vine niciodată singură" şi în viaţa aproape fiecărui om există o perioadă întreagă cu o serie de cele mai diverse şi mai neaşteptate necazuri şi nenorociri. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu noi. Nenorocirile noastre au început la sfîrşitul anului 1872, cînd fiica noastră Lilia (avea pe atunci doi ani şi jumătate), alergînd prin cameră, cu noi de faţă, s-a împiedicat şi a căzut. Deoarece începuse să ţipe tare, ne-am repezit la ea, am ridicat-o şi am căutat s-o liniştim, ea, însă, continua să plîngă şi nu ne lasă să ne atingem de mîna ei dreaptă. Asta nea făcut să ne gîn-dim că s-a lovit foarte rău. Feodor Mihailovici, dădaca şi servitoarea au fugit după doctor. Feodor Mihailovici a aflat la farmacie adresa chirurgului celui mai apropiat şi l-a adus după o jumătate de oră. Aproape în acelaşi timp, dădaca a adus un alt doctor, de la spitalul Obuhov-skaia. După ce a cercetat mina lovită, chirurgul a spus că e vorba de o luxaţie, a îndreptat osul şi a înfăşurat mîna într-un bandaj din carton gros. Cel de al doilea doctor a confirmat părerea chirurgului şi neia încredinţat că osul odată pus la loc îşi va reveni repede. Opinia a doi doctori competenţi ne-a liniştit. L-am invitat pe chirurg s-o viziteze pe bolnavă şi acesta a venit timp de două săptămîni în fiecare dimineaţă. Desfăcea bandajul şi ne spunea că totul merge normal. Noi doi îi tot arătam chirurgului că puţin deasupra palmei e o mică umflătură de culoare vineţie. Chirurgul ne asigura că întreaga mînuţă a bolnavei s-a umflat şi că e vorba de o obişnuită

M-am văzut obligată să relatez prea amănunţit tot ce am pătimit în vara lui 1872, pentru ca cititorul să înţeleagă scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici în această perioadă. (N. aut.)
199
hemoragie la luxaţii, oare va trece treptat. Deoarece trebuia să plecăm, chirurgul ne-a propus, pentru mai multă siguranţă, să nu desfacem bandajul pînă nu vom ajunge la destinaţie. Pe deplin liniştiţi în privinţa nefericitei întîmplări, am plecat pe 15 mai 1872 la Staraia Russa. Alegerea acestei staţiuni pentru vară am făcuto la sfatul profesorului M.I. Vladislavlev, soţul Mariei Mihailovna, nepoata lui Feodor Mihailovici. AÎmîndoi ne-au asigurat că la Russa e o viaţă liniştită şi ieftină şi că vara trecută copiii lor s-au îndreptat mult datorită băilor sărate. Feodor Mihailovici, care se îngrijea mult de sănătatea copiilor, a vrut să-i ducă la Russa ca să facă şi ei băi.
Prima noastră călătorie la Staraia Russa a rămas puternic întipărită în memoria mea, ca una din cele mai plăcute amintiri ale vieţii noastre de familie. Deşi iarna lui 18711872 a fost plăcută şi interesantă pentru noi, îneepînd cu postul mare ne gîndisem să plecăm primăvara undeva mai departe, unde am fi putut să lucrăm şi să nu mai ducem o viaţă publică, ca la Petersburg, ci să trăim aşa cum ne obişnuisem în străinătate, retraşi. Şi iată — visul nostru s-a realizat.
Am plecat într-o dimineaţă caldă, minunată, şi după vreo patru ore am fost la staţia Sosninka, de unde mergeau vapoarele pînă la Novgorod. In staţie am aflat că vaporul pleacă la unu noaptea şi că va trebui să aşteptăm aici o zi întreagă. Ne-am oprit la un han şi, pentru că în cameră era prea cald, ne-am dus, împreună cu copiii şi cu bătrîna dădacă, să ne plimbăm prin sat. Aici s-a întîm-plat un lucru caraghios: n-am mers nici cinci sute de metri şi am şi întîlnit o femeie cu un copil, faţa căruia era acoperită de pete roşii şi de băşici. Ne-am dus mai departe şi am mai întîlnit trei, patru copii care aveau şi ei pe faţă pete roşii şi băşici. Asta ne-a îngrijorat şi am început să ne gîndim dacă nu sînt cumva în sat oameni bolnavi de variolă şi ca nu cumva să ni se îmbolnăvească copiii. Feodor Mihailovici ne-a ordonat pe loc să mergem acasă şi a întrebat-o pe hangiţă dacă n-a fost vreo epidemie în -sat şi -de ce au copiii pete pe faţă. Femeia se supără chiar şi ne răspunse că nu a fost niti o epidemie şi că nu sînt decît „ţînţăroi care-i supără pe ăi mititei". In privinţa variolei ne-am liniştit repede. N-a trecut nici
200
o oră şi ne-am convins că e vorba într-adevăr de „ţînţăroi", deoarece şi feţele şi minutele copiilor noştri fuseseră acoperite de înţepături.
La miezul nopţii ne-am suit pe vapor, i-am culcat pe copii, iar noi am mai stat pe punte pînă pe la trei noaptea, admirînd rîul şi copacii abia înverziţi de pe mal. Spre ziuă, s-a făcut frig şi m-am dus în cabină, iar Feodor Mihailovici a rămas singur la aer: îi plăceau atît de mult nopţile albe!
Pe la şase dimineaţa am simţit că cineva mă atinge de umăr. Mă ridic şi aud vocea lui Feodor Mihailovici:
— Ania, vino pe punte, să vezi un tablou minunat!
Tabloul era într-adevăr uimitor şi de dragul lui puteai să laşi somnul. Mai tîrziu, cînd mi-aminteam de Novgorod, tabloul acesta apărea înaintea

ochilor mei.
Era o dimineaţă minunată de primăvară, soarele lumina puternic malul opus al rîului, pe care se înălţau zidurile albe şi crenelate ale Kremlinului şi ardeau cupolele catedralei Sfînta Sofia, iar în aerul rece răsunau puternic clopotele care chemau la utrenie. Feodor Mihailovici, oare iubea şi înţelegea natura, era într-o dispoziţie de încîntare ce mi s-a transmis, involuntar, şi mie. Am stat multă vreme unul lîngă altul în tăcere, fiindu-ne parcă teamă să nu destrămăim farmecul. Dealtfel, starea aceasta de bucurie a ţinut toată ziua — de multă vreme nu ne-am mai simţit atît de bine şi de liniştiţi!
Cînd s-au trezit copiii, am trecut pe un alt vapor, care mergea la Staraia Russa. Erau puţini pasageri şi am putut să ne aranjăm bine. Şi era şi plăcut de mers: lacul Iknen era liniştit ca o oglindă; datorită cerului senin părea de un albastru delicat şi puteai crede că te afli pe unul din lacurile elveţiene. Ultimele două ceasuri ale drumului vaporul le-a făcut pe rîul Polest, un rîu sinuos, şi Staraia Russa cu bisericile ei care se văd din depărtare părea ba că se apropie, ba că se depărtează de noi.
In sfîrşit, la trei după masă, vaporul s-a apropiat de chei. Ne-am luat lucrurile, ne-am urcat în brecuri şi ne-am dus să căutăm vila preotului Rumeanţev, cea pe care o închiriasem (prin Vladislavlev). Dealtfel, n-a trebuit s-o căutăm prea multă vreme: abia am cotit de pe

cheiul rîului Pererîtiţa pe strada Piatniţkaia şi birjarul ne spuse: „Uite-l şi pe preot la poartă, pesemne că vă aşteaptă". într-adevăr, ştiind că vom veni în jur de 15 mai, preotul şi familia lui ne aşteptau şi erau la poartă. Toată lumea ne-a întîmpinat cu bucurie şi am simţit imediat că am nimerit la nişte oameni cumsecade. Preotul, după ce l-a salutat pe soţul meu, care venea cu primul birjar, s-a apropiat de cea de a doua birjă, unde eram eu cu Fedea în braţe, şi puştiul meu, care era destul de sălbatic şi care nu admitea săl ia nimeni în braţe s-a întins prieteneşte spre preot, i-a smuls pălăria cu boruri largi şi a aruncat-o la pămînt. Toată lumea a izbucnit în rîs şi din clipa aceea s-a legat prietenia dintre noi şi părintele Ioann Rumianţev şi venerabila lui soţie Ekaterina Petrovna, prietenie care a ţinut zeci de ani şi care nu s-a încheiat decît odată cu moartea acestor oameni aleşi.
Eram cu toţii obosiţi de drum şi ne-am încheiat această primă zi a vieţii la Staraia Russa într-o dispoziţie plăcută şi veselă.
Dar, Dumnezeule! Cît de puţin îi e dat omului să ştie ce se va întîmpla cu el a doua zi! Şi iată ce s-a întîmplat a doua zi: pe la unsprezece, după micul dejun, am vrut să-i las pe copii să se ducă în grădină, fiindu-mi, însă, jenă de faptul că bandajul de pe mîna fetiţei s-a murdărit, m-ani gîndit să tai cartonul în care-i fusese prinsă mînuţa bolnavă şi să-i desfac bandajul, aşa cum îmi permisese chirurgul. Şi iată ce am văzut: în cîteva zile mîna s-a dezumflat mult, în schimb se vedea si mai clar bolfa aceea de deasupra palmei, asupra căreia îi atrăsesem atenţia chirurgului la Petersburg. Iar în partea de sus a mîinii era o adîncitură cam de un deget, deci, era clar că mîna se strîmbase. L-am chemat pe părintele Ioann şi l-am rugat să ne recomande un doctor. Doctorul locuia prin apropiere şi veni repede. După ce a examinat cu atenţie mîma, ne-a spus, spre groaza noastră, că fetiţa n-a avut o luxaţie, că a avut o fractură de os

şi pentru că osul n-a fost bine aşezat şi mîna nu s-a pus în ghips sna sudat prost. La întrebarea noastră ce se va întîmpla cu mîna, doctorul nea răspuns că se va

strîmba şi mai mult şi că se va deforma; într-un cuvînt, era posibil ca fetiţa noastră să rămină cu o mînă chircită.
Prin ce ne-a fost dat să trecem, cînd am auzit că fetiţa noastră dragă, pe care o răsfăţăm şi o iubeam atît, va fi o invalidă! Mai întîi n-am crezut şi am întrebat dacă nu există un chirurg în oraş. Doctorul ne-a spus că, împreună cu soldaţii care au venit la Russa pentru băi, a venit şi un chirurg militar, dar că nu-l cunoaşte şi că nu poate garanta pentru el. Am hotărît să-l chemăm pe chirurg, iar pe doctor l-am rugat să aştepte.,
Bunul preot s-a dus după chirurg şi după o jumătate de oră l-a adus pe medicul militar, afumat zdravăn, pe care l-a găsit la un hotel jucînd biliard. Obişnuit să aibă de-a face cu soldaţii, medicul nu s-a gîndit să se poarte cu mai multă grijă cu mica lui pacientă şi, cînd i-a cercetat mîna, i-a apăsat atît de care osul, care abia se prinsese, că fetiţa a scos un ţipăt îngrozitor şi a început să plîngă.
Spre marea noastră durere, medicul militar a confirmat opinia colegului său, că n-a fost vorba de o luxaţie, ci de o fractură, şi pentru că de atunci au trecut trei săptămîni, osul a avut timp să se prindă, dar că s-a prins prost. Cînd i-am întrebat pe doctori ce-i de făcut, cei doi ne-au spus că ar trebui spart osul şi, după ce se vor pune bine fragmentele, să se facă un bandaj de ghips şi atunci osul se va suda corect. Ne-au prevenit că operaţia trebuie să fie făcută chiar acum, cît mai repede, pînă nu sa prins de tot osul. La întrebarea noastră dacă operaţia va fi foarte dureroasă, doctorii ne-au răspuns afirmativ şi chirurgul a adăugat chiar că nu-şi va putea asuma răspunderea unei operaţii atît de grele, avînd în vedere că fetiţa noastră e atît de palidă şi de firavă.
— Dar nu se poate face operaţia sub cloroform? întrebă Feodor Mihailovici. I se răspunse, însă, că e periculos să adormi copii atît de mici, pentru că s-ar putea să-i adormi pentru totdeauna.
Cu mare durere îmi amintesc cît am fost de uluiţi şi de nefericiţi. Neştiind ce să facem, i-am rugat pe doctori, care ne grăbeau, să ne dea o zi de gîndire. Situaţia noastră a fost într-adevăr tragică: pe de o parte

nu puteam să ne lăsăm fetiţa schiloadă şi să nu încercăm să-i îndreptăm mînuţa. Pe de altă parte — cum să încredinţăm operaţia unui chirurg poate neexperimentat (am plătit de curînd atît de scump pentru încrederea noastră!) şi căruia îi mai place să şi bea. în plus, nesiguranţa chirurgului privind reuşita operaţiei („doar nu pot să vă garantez că mîna se va prinde bine, poate că va trebui repetată operaţia" — astea au fost vorbele lui), nesiguranţa lui chiar în privinţa faptului dacă mititica noastră va putea sau nu să suporte o operaţie atît de chinuitoare, toate acestea ne-au adus la disperare. Doamne, prin cîte am trecut amîndoi în ziua aceea, cu gîndul la hotărîrea pe care trebuia s-o luăm! Feodor Mihailovici, înnebunit de durere şi de nelinişte, umbla repede de colo-colo pe terasa grădinii, trăgîndu-şi părul de pe tîmple, ceea ce era la el întotdeauna un semn de extremă emoţie, iar eu aşteptam ca dintr-o clipă într-alta să fie lovit de-o criză şi, privindu-l pe el şi pe fetiţa noastră

bolnavă, plîngeam. Sărmana copilită, care nu se dezlipea de mine, plîngea şi ea. Într-un cuvînt, a fost un coşmar.
Ne-a scos din încurcătură părintele Ioann Rumianţev, care de atunci ne-a şi devenit prieten. Văzîndu-ne disperarea, ne-a spus:
— Lăsaţi-i încolo pe doctorii noştri: habar n-au de nimic şi nici nu se pricep la nimic. O să se chinuiască fetiţa şi atîta tot. Mai bine mergeţi cu ea la Petersburg şi dacă e nevoie de operaţie, făceţi-o acolo.
Părintele Ioann vorbea cu atîita convingere, ne aducea atîtea argumente, încît ne-a ajutat să ne hotărîm pentru plecarea la Petersburg. Existau, însă, şi serioase argumente împotriva acestei călătorii. Gîndiţi-vă numai: ne-am plănuit să petrecem vara în linişte şi singurătate şi să ne facem o rezervă de sănătate pentru iarnă, am găsit o vilă bună, am făcut un drum atît de obositor — şi acum trebuie să ne întoarcem cu întreaga familie în sufocantul Petersburg, unde n-aveam nici casă (am cedat-o înaintea plecării). După ce am plătit pentru vilă o sută cincizeci de ruble, acum trebuia să căutăm o vilă prin împrejurimile Petersburgului şi asta în condiţiile noastre materiale grele, cînd trebuia să chivernisim fiecare bănuţ. In afară de asta, ne părea rău să lăsăm şi o vilă

care ne plăcea şi să ne despărţim de nişte oameni care s-au purtat cu noi cu atîta bunătate.
Părintele ne-a propus şi o altă soluţie, şi anume: să plecăm doar cu Liuba, şi după operaţie să ne întoarcem la Russa, iar pe Fedea, pe dădacă şi pe bucătăreasă să-i lăsăm la vilă. Părintele şi soţia lui, Ekaterina Petrovna, ne-au promis să aibă grijă de copil şi de dădacele lui. cît vom lipsi. Amîndoi, şi preotul şi preoteasa, participau atît de sincer la durerea noastră şi ne-au propus cu atîta căldură să aibă grijă de Fediea, că puteam fi liniştiţi.
Mai era, însă, o împrejurare care ne îngrijora mult: băiatul nostru n-avea decît zece luni şi eu mai continuam să-l alăptez. Eram amîndoi pe deplin sănătoşi şi mă gîndeam să-l înţarc cînd îi vor ieşi primii dinţi. Dar, iată, trebuia să-l părăim brusc şi el nu era obişnuit cu nici o altă hrană. Ne-am gîndit că schimbarea bruscă a regimului va avea o influenţă negativă asupra lui şi că puştiul se va îmbolnăvi; şi chiar şi asupra sănătăţii mele, oprirea bruscă a alăptării putea să aibă consecinţe neplăcute. Toate acestea ne îngrijorau teribil, dar mila şi teama pentru mititica noastră au învins orice şi am hotărît să plecăm chiar a doua zi la Petersburg.
Ce tristă a fost plecarea noastră! Toată dimineaţa nu m-am despărţit de băieţaşul meu drag; Feodor Mihailovici venea des în camera copiilor şi părea că nu-şi poate lua ochii de la fiul său. In sfîrşit, cînd a venit ora plecării, mi-am alăptat pentru cea din urmă oară băiatul şi l-am strîns cu putere la piept; mi se părea că n-arn să-l mai văd niciodată. Apoi toată lumea s-a aşezat[58], ne-am rugat, neam binecuvîntat băiatul, care zîmbea vesel, şi cu sufletul plin de nelinişte ne-am dus la vapor.
Trebuie să amintesc încă o dată cu un sentiment de mare recunoştinţă de familia Rumianţevilor. Mulţumită grijii lor totul s-a sfîrşit cu bine. Mi s-a povestit mai tîrziu că puştiul meu, cînd i s-a făcut foame, mă tot căuta, îi arăta dădacei cu degeţelul lui uşa şi-i spunea:..Colo". Bătrînica îl ducea din cameră în cameră, dar, negăsindUHmă, copilul izbucnea în lacrimi şi respingea mîncarea. N-a dormit toată noaptea. Pe urmă s-a obiş-

nuit să bea lapte şi a fost sănătos tun. Mi-a fost tare dor de Fedea si am fost foarte decepţionată, cînd, venind după trei săptărnîni la Russa, am văzut că nu mă recunoaşte deloc, pe mine, mama lui, şi că nu vrea să vină la mine în braţe, că m-a uitat de tot.
Călătoria noastră la Petersburg a lost tristă şi peisajele de pe Ilmen şi de pe Volhov nu ne-au mai reţinut atenţia. Tot ce făceam era să ne păzim fetiţa. Ca să nu se culce noaptea pe mînuţa bolnavă, făceam de gardă, ne schimbam din două în două ore şi aşteptam cu nerăbdare să se termine lunga noastră călătorie.
După cum am mai spus, nu mai aveam locuinţă şi din această pricină ne-am hotărît să ne oprim în apartamentul fratelui meu, I. G. Snitkin, care era nelocuit, deoarece el, cu soţia şi cu mama lui s-au mutat pentru perioada de vară într-o vilă de lîngă oraş. Era o zi călduroasă, sufocantă. Primul lucru pe care ni l-a spus servitoarea, cînd ne-a deschis uşa, a fost:
— Cucoana a bătrînă (mama mea) e suferindă.
— Dumnezeule, ce-i cu ea? Unde e? La vilă?
— Nu, e aici, acasă.
Alerg în camera ei şi o văd pe mama, foarte palidă şi slăbită, stînd pe divan cu un picior bandajat. Mă apuc s-o descos şi aflu că nenorocirea s-a întîmplat în ziua cînd mobila noastră a fost transportată în depozitele Kokorevski. Mama n-a fost atentă şi unul din hamali, probabil băut, a scăpat o ladă cu lucruri pe piciorul ei. Degetul mare de la piciorul stîng a fost zdrobit. Doctorul pe care l-a chemat i-a interzis să umble şi i-a spus că nu se va însănătoşi mai devreme de o lună. Reîntoarcerea noastră bruscă, prilejuită de o pricină atît de tristă, a necăjit-o mult pe mama, care-şi iubea mult singura nepoţică. Mama se alarmă, începu să plîngă, făcu temperatură mare şi doctorul care o vizită seara spuse că e posibil să fie nevoie să i se amputeze degetul. Vă puteţi imagina disperarea mea, cînd am aflat de încă o nenorocire.
Imediat după sosire, Feodor Mihailovici se duse la Ivan Martînovici Barei, medicul principal al spitalului Maxiimilianovskaia. Era un vechi cunoscut al lui Feodor Mihailovici, dar, de cînd ne întorsesem din străinătate,

soţul meu nu trecuse încă pe la el. Cînd s-a întîmplat nenorocirea cu mîna fetiţei, am vrut să ne adresăm lui Darci, dar soţul meu ştia că Barei n-o să ia de la noi bani pentru vizită şi asta ne-a reţinut. Iar ca să ne achităm faţă de Barei cu un cadou n-aveam suficiente mijloace. In afară de asta, chirurgul care a tratat mîna fetiţei ni s-a părut a fi un om priceput şi ne-a şi spus că este vorba de o luxaţie atît de neînsemnată, că e penibil să te adresezi unei celebrităţi, cum era Barei pe vremea aceea. Feodor Mihailovici îşi făcea reproşuri amarnice şi nu şi-a putut niciodată ierta nici lui, şi nici mie (după cum scria) această „neglijenţă a noastră. I. M. Barei l-a primit extrem de amical pe Feodor Mihailovici, l-a certat că nu i s-a adresat de la bun început şi i-a promis că ne va vizita seara. A venit la ora fixată, a reuşit să capteze interesul fetiţei, arătîndu-i ceasul şi brelocurile sale, îi dezlegă încet mînuţa, fără măcar s-o palpeze ca să n-o doară, şi ne spuse direct că doctorii din Staraia Russa au avut dreptate şi că osul s-a prins strîmb. După părerea lui era puţin probabil ca mîna dreaptă a fetiţei să rămînă mai scurtă decît cea stingă, dar ne preveni că

adîncitura dintr-o parte a mîinii şi umflătura din partea palmei vor fi vizibile. Ca să îndrepte lucrurile, osul va trebui să fie spart şi lăsat să se prindă sub un bandaj de ghips. Feodor Mihailovici îi spuse că, după cîte ştie, e o operaţie extrem de dureroasă şi îi este teamă că fetiţa n-o va suporta.
— N-o să simtă nimic, operaţia va avea loc sub anestezie generală, răspunse Barei.
— Doctorii din Staraia Russa ne-au spus, zise soţul meu, că copiii mici nu pot fi adormiţi, deoarece e foarte periculos.
— Ei bine, doctorii din Staraia Russa pot spune multe, zîmbi chirurgul la observaţia lui Feodor Mihailovici, noi, însă. îi adormim şi pe sugari şi nu se-ntîmplă nimic.
Cînd ne-a rugat să-i povestim amănuntele. Barei mă privi cu atenţie. Ochiului său experimentat nu-i scăpă starea mea febrilă.
— Dar dumneata eşti sănătoasă? mi se adresă el. Ce-i cu faţa asta roşie, ai febră?

A trebuit să recunosc că toată noaptea am avut febră şi că toată ziua m-a durut capul şi să-i explic care este cauza.
Feodor Mihailovici se alarmă teribil şi începu să-ani facă reproşuri că i-am ascuns starea mea.
— Uite ce-i, cucoană, spuse Barei, pe fiica dumitale o s-o facem bine, dar nu mă apuc de operaţie pînă nu te înzdrăveneşti dumneata. Laptele poate să ţi se urce la cap şi cu asta nu se glumeşte. Trimite pe cineva la farmacie după medicamentele pe oare am să ţi le prescriu şi încearcă să dormi bine.
Aflînd că ne găsim într-o casă străină, unde, în plus, mai este şi o bolnavă. Barei ne-a propus să închiriem pentru trei săptămîni o cameră în spitalul Maximilianov-skaia şi să ne mutăm acolo. Nu se aştepta ca osul să se sudeze înainte de trei săptămîni şi nu se apuca de operaţie, dacă nu puteam să rămînem la Petersburg pe timpul acesta, necesar pentru vindecare. Nu-i convenea, evident, ca el, un chirurg atît de bun, să poarte răspunderea unei operaţii nereuşite, poate, datorită doctorului care la Staraia Russa va supraveghea convalescenţa şi va scoate bandajul.
Ne-am hotărît pe loc să ne mutăm a doua zi la spital, iar Barei ne-a promis, dacă va fi posibil, să facă imediat operaţia.
A venit o zi grea pentru noi, o zi plină de îndoieli. Ne-am mutat pe la douăsprezece la spital şi ni s-a alăturat în curînd Apollon Nikolaevici Maikov, naşul fiicei noastre. Barei ne rugase încă în ajun ca cineva dintre rudele sau cunoscuţii noştri să asiste la operaţie, şi Feodor Mihailovici a apelat la Maikov.
S-a decis ca fetiţa să fie anesteziată cu cloroform după micul dejun, cînd obişnuia să aţipească. Dar ea a fost agitată din pricina drumului prin oraş şi a noilor împrejurări şi n-a putut să adoarmă. In cameră îşi făcu apariţia Barei, însoţit de asistentul său, doctorul Glama. Cînd a aflat că soţul meu şi cu mine am dori să asistăm la operaţie, Barei a protestat.
— Lăsaţi, spuse el, dînsa va leşina, dumneata vei avea o criză şi va trebui să las operaţia ca să vă aduc
în simţiri! Nu, trebuie să plecaţi amîndoi, iar dacă o să fie nevoie am să trimit după dumneavoastră.

Ne-am binecuvîntat de cîteva ori fetiţa, am sărutat-o şi, întrucît începuse să adoarmă sub influenţa cloroformului, Barei o luă din mîinile mele şi o puse cu grijă pe pat. Noi doi am ieşit din cameră cu sufletul îndoit, nemaiavînd speranţa s-o mai vedem în viaţă pe fetiţa noastră. Servitorul ne duse într-o cameră îndepărtată şi ne lăsă singuri. Feodor Mihailovici era alb ca varul, mîinile îi tremurau, iar eu, de emoţie, abia mă ţineam pe picioare.
— Ania, să ne rugăm Celui-de-Sus să ne ajute şi Domnul nu ne va lăsa! spuse soţul meu cu o voce întretăiată. Ne-am aşezat amîndoi în genunchi şi poate că niciodată fiu ne-am rugat atît de fierbinte ca în clipele astea! Dar s-au auzit nişte paşi grăbiţi şi Maikov intră în cameră.
— Haideţi, vă cheamă Barei.
Si lui Feodor Mihailovici şi mie ne-a venit acelaşi gîird — că Lilia n-a rezistat la cloroform şi că Barei ne cheamă să asistăm la ultimele ei clipe. N-am mai încercat niciodată un asemenea sentiment de groază: îmi închipuiam întruna imaginea morţii fiicei noastre mai mari. Soţul meu m-a luat de mînă, mi-a strîns-o cu putere şi ne-am dus repede, aproape în fugă, pe coridor. Cînd am intrat in cameră, l-am văzut pe Barei (fără haină şi cu mînecile albe sumese) vădit emoţionat. Ne-a făcut semn să ne apropiem de patul pe care dormea liniştită fetiţa noastră. Mînuţa ei fracturată, acum absolut *dreaptă,* fără bolfa aceea care ne neliniştise, era aşezată pe o pernă mică.
— Ei bine, priviţi, spuse Barei, vedeţi, mînuţa e acum cu desăvîrşire dreaptă, iar -oi, dacă nu mă înşel, nu prea m-aţi crezut, nu-i aşa? Acum duceţi-vă puţin mai încolo şi lăsaţi-mă să termin.
Şi faţă de noi trei, Barei a bandajat mina, a pus ghipsul şi a făcut totul atît de repede (în 7 minute), că nici n-am apucat să ne dezmeticim, că operaţia a şi fost terminată. Doctorul Glama a supravegheat tot timpul pulsul fetiţei. Apoi, Barei a găsit de cuviinţă s-o trezească pe fetiţă şi m-a pus s-o strig tare pe nume. N-a

putut să se trezească multă vreme, dar cînd şi-a venit în fire, s-a mirat mult, văzindu-şi mina bandajată, şi ne-a declarat că are „mînuţă" de zahăr (după culoarea ghipsului).
Doamne, cît am fost de fericiţi, cînd totul s-a terminat, doctorii au plecat şi am rămas singuri cu mititica noastră. E greu să descriu sentimentul de bucurie şi de linişte care ne-a cuprins. Ni s-a părut că toate grijile şi amărăciunile au dispărut şi că nu se vor mai repeta nicio[a] dată. Din nefericire, însă, nu s-a întîmplat aşa.
Feodor Mihailovici a mai petrecut o zi la Petersburg. Deoarece rezultatele operaţiei (adică faptul dacă de data asta osul s-a prins bine sau nu) puteau fi cunoscute abia după trei săptămîni, Feodor Mihailovici hotărî să nu mai aştepte şi să plece imediat la Russa, la Fedea, de care-i fusese tot timpul tare dor. Despre mine ce să mai vorbim — nu puteam să mă împac cu gîndul că mi-am părăsit fără milă puştiul şi mă frămîntam de grija lui. De aceea am şi fost bucuroasă că soţul meu s-a grăbit să se înapoieze la Russa. Ştiam că e un tată foarte tandru şi grijuliu şi eram convinsă că va avea grijă de băieţelul nostru drag.

Rămînînînd, însă, cu Lilia la Petersburg, nu ştiam prin ce suferinţe îmi va fi dat să trec. In primul rînd, eram foarte îngrijorată să nu cadă cumva, alergînd prin casă, pe mînuţa ei bolnavă ori să mu se lovească de ceva. La orice mişcare stîngace ghipsul putea să plesnească, putea să se deplaseze bandajul şi osul nu s-ar mai fi prins bine. O urmăream clipă de clipă, ea, însă, era o fetiţă foarte vioaie şi din pricina permanentei mele temeri şi a atenţiei concentrate mi-au slăbit nervii. In afară de asta, dormeam prost nopţile şi mă trezeam mereu ca să văd dacă Lilia nu s-ja culcat în somn pe mînuţa ei bolnavă. Fetiţa era şi ea obişnuită să trăiască în familie, să vadă oameni în jurul ei, tatăl, fratele, dădaca etc., iar aici era condamnată la o izolare desăvîrşită şi din pricina asta, evident, făcea nazuri şi plîngea. Apoi, in oraş era cald, sufocant, şi în camerele spitalului mirosea a medicamente. Să nu ieşim la aer era imposibil, mai ales că voiam s-o vizitez pe mama, care nu se mai vindeca. Dar o ieşire in stradă presupunea atîtea posi-

bilităţi ca fetiţa să cadă şi să se lovească... N-aveam putere s-o duc în braţe, iar să mergi cu trăsura era un adevărat chin: puteai atît de uşor, la urcare sau la coborîre, să loveşti mîna copilei.

în afară de teamă pentru Lilia, eram obsedată de grijă pentru soţul meu — să nu fi avut vreo criză. Din scrisorile sale vedeam că-i e dor de noi şi că ne poartă de grijă, dar nu puteam să-l ajut cu nimic. Mi-era şi tare dor de băieţelul meu drag, mă neliniştea şi faptul că rana de la piciorul mamei nu numai că nu se vindecă, dar se agravează tot mai mult. Datorită tuturor acestor lucruri nervii mei erau atît de încordaţi, încît de cîteva ori pe zi izbucneam în lacrimi.

Necazurile au continuat să ne urmărească. La cîteva zile după plecarea lui Feodor Mihailovici, fratele meu Ivan Grigorievici (care aştepta ca în timpul cel mai scurt soţia lui să nască şi din cauza asta putea să lipsească zilnic de la vilă numai pentru timpul cel mai scurt atît ca s-o viziteze pe mama şi pe mine), a venit la mine atît de trist şi de amărît, încît mi-am dat seama imediat că s-a întîmplat ceva. Am început să-l descos ce anume s-a întîmplat, dar mi-a spus că toate merg bine. Soţia lui e sănătoasă, chiar si mama se simte mai bine; atunci de ce avea figura asta distrusă şi uneori lacrimi în ochi? mă gîndii eu. Plecă repede şi am început să mă întreb dacă nu s-a întîmplat vreo nenorocire cu Feodor Mihailovici sau cu fiul meu şi fratele meu mi-o ascunde. Neliniştea mea a depăşit orice limită şi noaptea mi-am imaginat tot felul de lucruri îngrozitoare. Di-de-dimineaţă i-am telegrafiat fratelui meu să vină neapărat. Şi a venit, tot aşa de trist şi de amărît ca şi în ajun. I-am spus bănuielile mele cu privire la vreo nenorocire care s-ar fi întîmplat la Russa şi am adăugat că nu mai pot suporta neliniştea şi că voi pleca chiar astăzi cu fiicănmea acasă, riscînd să stric totul. Fratele meu a început să mă asigure că n-a primit nici un fel de veşti proaste de la Rusa şi că alta este cauza tristeţii sale. Văzînd insistenţele mele şi fiindu-i teamă că am să hotărăsc să plec, fratele meu s-a decis, deşi îi era frică să nu mă întristeze pe mine, care eram şi aşa epuizată de toate necazurile noastre, sămi spună de noua nenorocire care ne-a lovit

familia: moartea singurei noastre surori — Maria Gri-gorievna

Svatkovskaia. Pe sora noastră Masa şi eu şi fratele meu o iubeam mult şi ştirea morţii ei premature ne-a încremenit de durere. Sora noastră fusese o femeie frumoasă, sănătoasă, plină de viaţă şi abia trecuse de treizeci de ani. In afara sincerei noastre dureri legate de moartea ei, ne îngrijora şi viitorul celor patru copii, pentru care sora mea a fost o mamă deosebit de tandră. Disperarea noastră n-avea margini şi sărmana noastră fetiţă, văzîndu-ne lacrimile, plîngea şi ea. N-am să uit niciodată ziua aceea tristă!

După ce au trecut primele clipe ale disperării, am început să-mi întreb fratele cum a aflat de pierderea noastră nemăsurată. Mia spus că, la rugămintea marnei, s-a dus să-i vadă pe copiii surorii şi l-a găsit pe soţul ei, abia întors din străinătate. Ştiind că vestea morţii surorii va fi pentru mine o lovitură îngrozitoare, i-a fost teamă că de durere am să mă îmbolnăvesc şi că n-o să aibă cine să se îngrijească de fetiţa mea şi din cauza asta nu se hotăra să-mi spună. Fratele meu mă încredinţa că-i vine mai uşor acum, cînd mia împărtăşit durerea şi cînd se poate sfătui cu mine. Şi ne aştepta o misiune grea — să-i spunem mamei de moartea Masei. Era fiica ei cea mare, favorita ei, şi ne era teamă că nu va putea suporta nenorocirea şi că va paraliza sau îşi va pierde minţile.

Pentru început ne-am hotărît să ascundem moartea surorii noastre. Mnarn gîndit s-o conving pe mama să vină cu mine la Russa şi să-i spun acolo despre nenorocirea care s-a întîmplat, pregătind-o treptat pentru asta. Contam şi pe ajutorul soţului meu, care fusese întotdeauna foarte prietenos cu ea şi care avea o mare

M. G. Svatkovskaia a plecat, în noiembrie 1871, împreună cu soţul ei şi cu cei doi copii mai mari, în străinătate, lăsîndu-i pe cei doi copii mai mici la Petersburg. în februarie 1872, s-au stabilit la Roma. Aici, în timpul unei plimbări, a contractat malarie sau, după părerea altor doctori, tifos, a zăcut două luni şi a murit la 1 mai. Soţul ei n-a găsit de cuviinţă, nu ştiu de ce, să-i anunţe decesul şi n-a făcut decît să-i comunice surorii sale, care locuia împreună cu copiii lui, că se va întoarce în curînd acasă. (N. aut.)

influenţă asupra ei. Dar Feodor Mihailovici s-a împotrivit din răsputeri planului nostru, socotind că nu va face decît să sporească durerea mamei noastre. Ne-a convins că e necesar să-i spunem chiar acum, cînd poate să-şi împărtăşească durerea cu nepoţii rămaşi orfani.

Misiunea noastră se mai complica şi prin faptul că doctorul care o trata pe mama, aflînd de noua noastră nenorocire, ne-a rugat să nu-i spunem nimic pînă nu *i* se va vindeca piciorul.. Ne convingea că inflamaţia (în urma emoţiilor şi a lacrimilor) se va agrava şi atunci va trebui să-i fie amputat degetul. Cum să facem? a-ceasta era teribila întrebare care se punea în faţa noastră. Fratele meu îşi mai avea şi el marile sale griji: soţia lui trebuia să nască de pe o zi pe alta şi, fiind vorba de prima naştere, şi ea şi fratele meu erau foarte neliniştiţi în privinţa deznodămîntului. Eu aveam grijile mele • Feodor Mihailovici, băiatul meu drag, reuşita sau nereuşita operaţiei fiicei mele, boala mamei şi peste toate încă o nenorocire, şi ce nenorocire! In asemenea împrejurări îţi dai seama că Domnul milostiv, cînd îţi trimite încercările, îţi dă şi forţa să le înduri!

Aşadar, am hotărît ca pentru un timp să ascundem de mama moartea surorii noastre! Dar cît ne-a fost de greu! Mama vorbea de fata ei ca de un om viu, îi scria scrisori, îi pregătea cadouri pentru sosire. Cît de greu ne-a fost să ascultăm vorbele ei despre Masa şi să avem grijă să nu ne

scape vreun cuvînt, în timp ce amintirea decedatei ne provoca lacrimi şi tristeţe. Mama observa adesea că plîng, dar îi spuneam că mă nelinişteşte rezultatul operaţiei şi familia mea, aflată la Russa.
Timpul trecea, iar noi tot amînam dezvăluirea tainei. Deodată însă mama mea dragă, atît de tristă că n-are nici un fel de veşti de la fata ei bolnavă, sa decis să-i viziteze copiii. Oricît am căutat, fratele meu şi cu mine, s-o convingem să renunţe la vizită, să-i demonstrăm că pe drum poate să-şi vatăme piciorul bolnav, nimic n-a putut s-o clintească din hotărîrea ei. Tot atunci au venit şi scrisorile lui Feodor Mihailovici care ne-au făcut să ne îndoim de decizia pe care am luat-o. In sfîrşit, s-a fixat ziua vizitei. Am convenit cu sora de caritate să rămînă douătrei ore cu Lilia şi s-o distreze cu jucării,

dar tremuram la gindul că o va lăsa singură pentru o clipă şi că fetiţa va păţi ceva. Fratele meu şi-a lăsat şi el cu multă teamă soţia bolnavă şi am dus-o pe mama cu o trăsură la copiii răposatei noastre surori. Prin cîte am trecut amîndoi în ziua aceea! Mergeam încet ca să nu deranjăm piciorul bolnav al mamei şi aveam impresia că sînt dusă la o execuţie. Fiecare clipă, fiecare răsucire a roţii ne apropia, mă gîndeain eu, poate de o nouă nenorocire, poate chiar de moartea mamei. A fost îngrozitor! Chiar şi acum, după atîţia ani, ziua aceea îmi apare ca un coşmar teribil!
Ne-am apropiat de casa surorii (de pe Malaia Italians-kaia) şi portarul împreună cu omul de serviciu au dus-o pe mama în braţe la primul etaj. în întîmpinarea mamei au ieşit în fugă pe scară copiii mari, Lialia şi Olia. Faptul că sora mea n-a ieşit împreună cu ei s-o întîmpine a uluit-o pe mama; şi-a dat seama *brusc* (după cum spunea mai tîrziu), că fata ei nu mai e printre cei vii.
— A murit Masa! A murit scumpa mea Masa! strigă ea isteric şi izbucni în plîns.
Au început să plîngă copiii, plîngeam şi eu şi fratele meu, a ieşit şi Pavel Grigorievici (soţul surorii mele), foarte emoţionat şi el. A fost o scenă sfîşietoare, de durere şi de disperare, pe care n-am cuvinte s-o descriu. Au trecut poate vreo două ore, înainte să ne venim puţin în fire. Trebuia să ne gîndim s-o ducem pe mama acasă, pentru că n-avea cum să rămînă la Svatkovski: cine ar fi putut să aibă grijă de o bolnavă ca ea, cînd ei înşişi nu avuseseră încă timp să se aranjeze şi să se odihnească după drum. Şi mama voia să meargă acasă, ca să rămînă singură cu durerea ei. Fratele meu trebuia să se grăbească ia soţia lui bolnavă, eu trebuia să mă întorc la spital, la Lilia, şi tot nu puteam să ne oprim din lacrimi şi din jelit. In sfîrşit, mama se lăsă convinsă de argumentele noastre însoţite de promisiunea de a o aduce din nou peste cîteva zile la orfani; şi am dus-o acasă, tot aşa de încet ca şi la venire. De la ea irnam dus în fugă la spital, dar din fericire acolo toate erau în ordine: leam găsit pe Lilia şi pe sora de caritate dormind tun în pat. Mi-am îmbrăcat imediat fetiţa şi m-am dus împreună cu ea pentru tot restul zilei la mama, mi-a fost teamă s-o las singură cu

marea ei durere. Am plîns mult amîndouă şi pentru mine a constituit o oarecare uşurare faptul că nu tre- buia să-i mai ascund mamei taina care ne apăsase atît de mult, pe mine şi pe fratele meu.
După ce m-am întors cu Lilia la Russa, am avut o perioadă de oarecare linişte, dar n-a ţinut mult: ca urmare a unei răceli puternice (vara a fost rece şi ploioasă) am făcut un abces în gît şi timp de cîteva zile am avut o temperatură de 40 de grade. Medicul-şef militar Schenk, care mă trata şi care venise acolo pentru sezon, a găsit de cuviinţă, într-o zi nefericită, să-l prevină pe Feodor Mihailovici că în cazul cînd abcesul nu se va sparge în următoarele douăzeci şi patru de ore, nu răspunde pentru viaţa mea, deoarece puterile-mi slăbesc, iar

inima funcţionează prost. Cînd a auzit asta, Feodor Mihailovici a fost cuprins de disperare. Ca să nu mă alarmeze, n-a plîns faţă de mine, s-a dus la părintele Ioanin, s-a aşezat la masă, şi-a acoperit faţa cu mîinile şi a izbucnit în lacrimi. Soţia preotului se apropie de el şi-l întrebă ce i-« spus doctorul.
— Moare Anna Grigorievna! spuse Feodor Mihailovici cu un glas întretăiat de hohote de plîns. Ce-o să mă fac fără ea? Nam să pot trăi fără ea, ea reprezintă *totul* pentru mine!
Buna preoteasă îl cuprinse de umeri şi începu să-l liniştească:
— Nu plîngeţi, Feodor Mihailovici, şi nu deznădăjduiţi, Domnul e milostiv şi n-o să vă lase pe dumneavoastră şi pe copii!
Atitudinea caldă a preotesei, ca şi cuvintele ei de îmbărbătare au avut o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu şi i-au redat curajul pe care fusese gata să-l piardă. Feodor Mihailovici îşi amintea întotdeauna cu recunoştinţă bunătatea preotesei şi o respecta mult.
Puteţi să vă imaginaţi disperarea mea din timpul bolii: vedeam că starea mea se înrăutăţeşte, că de cîteva zile nu pot să vorbesc şi că dorinţele mele trebuia să le scriu pe o foaie de hîrtie. Cînd priveam temperatura pe care doctorul o înregistra de două ori pe zi (Feodor Mihailovici ascundea foaia, dădaca, însă, care nu pricepea nimic, mi-o arăta cînd i-o ceream), înţelegeam

clar cum stau lucrurile. îmi părea teribil de rău să rnor, îmi era greu să-i las pe soţul meu şi pe copiii mei la care ţineam atît şi viitorul cărora îmi apărea atît de nefericit. La ce se puteau aştepta, fără mamă, cu un tată bolnav şi sărac? Mama mea era bătrînă şi bolnavă, s-ora mea murise. Puteam sărni pun nădejdea doar în fratele meu că nu-mi va lăsa copiii. îmi părea tare rău şi de bunul meu soţ: cine-l va iubi, cine se va îngriji de el, îi va împărtăşi munca şi necazurile? îi chemam prin semne ba pe Feodor Mihailovici, ba pe copii, îi sărutam, îi binecuvîntaxn şi-i scriam instrucţiuni soţului meu, cum anume trebuie să procedeze în cazul morţii mele. Dar cu două zile înainte de criză am fost cuprinsă de un fel de indiferenţă tîmpă: nu-imi mai părea rău nici de Feodor Mihailovici, nici de copii, de parcă părăsisem deja lumea asta.
Spre marea noastră bucurie, criza a avut loc chiar în acea noapte: abcesul s-a spart şi am început să mă îndrept. După vreo două săptămîni abcesul s-a repetat, dar într-o formă mai slabă. Cu abcesul acesta sna şi încheiat perioada nenorocirilor care ne-au bîntuit în 1872.
Multe amărăciuni mi-a fost dat să suport în viaţa mea: moartea soţului şi a fiului meu Alioşa, dar o asemenea perioadă de nenorociri nu s-a mai întîmplat.

Partea a şasea ANII 1872—1873

ANUL 1872

Spre toamna lui 1872, neam mai revenit oarecum de pe urma necazurilor din vară şi, după ce ne-iam întors de la Staraia Russa, ne-am stabilit în casa generalului Meves, din cea de a doua companie a regimentului Izmailovski. Apartamentul nostru era situat la primul etaj al casei, în fundul curţii. Era compus din cinci camere nu prea mari, dar bine împărţite, şi dintr-un salon cu trei ferestre. Cabinetul lui Feodor Mihailovici era de mărime mijlocie şi plasat departe de camerele copiilor, aşa încît aceştia nu-l deranjau de la lucru, cu zgomotul şi alergătura lor. Deşi soţul meu a lucrat toată vara la roman, a fost atît de nemulţumit, încît a renunţat la planul pe care l-na schiţat iniţial şi întreaga parte a

treia a refăcut-o integral.
In octombrie, Feodor Mihailovici a fost la Moscova şi s-a înţeles cu redacţia, ca partea a treia a romanului să fie publicată în ultimele numere ale revistei *Russki vestnik.* Trebuie să spun că romanul *Demonii* a avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soţului meu mulţi duşmani în lumea literară. [59]
Spre sfîrşitul iernii, Feodor Mihailovici s-a întîlnit la N.P. Semionov[60] cu N.I. Danilevski, care fusese fourie-rist şi cu oare nu se văzuse de vreo douăzeci şi cinci de ani. Feodor Mihailovici fusese încîntat de cartea lui Dani-

levski *Rusia şi Europa* şi ar fi vrurt să mai discute cu el o dată. întrucît acesta pleca în curînd, soţul meu l-a invitat imediat să dejuneze cu noi a doua zi. Auzind asta, prietenii şi admiratorii lui Danilevski s-au invitat singuri la masă. Puteţi să vă imaginaţi groaza mea, cînd soţul meu a numărat musafirii şi s-au dovedit a fi aproape douăzeci. în ciuda micii mele gospodării, am reuşit să mă descurc onorabil, masa a fost însufleţită, şi oaspeţii, antrenaţi în discuţii interesante, au stat mult după miezul nopţii.
II
PE MARGINEA AMINTIRILOR DIN ANUL 1872.
Tot meditînd la situaţia noastră materială precară, am început să fac planuri de sporire a veniturilor noastre prin propria mea muncă şi am început să mă ocup din nou de stenografie, în care progresasem simţitor în ultimii ani. Am apelat la rude şi cunoscuţi să-mi facă rost de lucru la vreo instituţie. Profesorul meu de stenografie, P. N. Olhin, mi-a aranjat printr-un cunoscut să lucrez la congresul silvicultorilor, iar N. Şafranov, redactorul revistei de silvicultură, mi-a propus să vin la Moscova pe perioada 3—13 august. Din păcate, m-am simţit atîit de strivită de nefericitele evenimente ale acelei veri, încît am refuzat.
In iarna lui 1872, fratele meu, care se mutase de curînd cu tînăra lui soţie la Petersburg, mi-a spus că în curînd trebuia să aibă loc într-unui din oraşele Ţinutului de vest un congres, nu mai ştiu pe ce temă, şi că se caută un stenograf. I-am scris imediat preşedintelui congresului, de care depindea alegerea. Am făcut-o, bineînţeles, cu acordul lui Feodor Mihailovici, care, deşi spunea că, ocu pindu-mă de copii şi de gospodărie şi ajutîndu-l şi pe el la lucru, fac destule pentru familie, nu nua contrazis, văzînd cît sînt de dornică să cîştig bani prin munca mea. A recunoscut mai tîrziu că spera într-un refuz din partea
• Prin scrisoarea din 17 iulie 1872. (N. aut.)

preşedintelui congresului. Acesta, însă, a răspuns afirmativ şi mi-a comunicat condiţiile. Nu spun că ar fi fost din oale-afară de atrăgătoare: cea mai mare parte a banilor s-ar fi dus pe cheltuielile de drum şi de hotel. Avea importanţă, însă, nu atît cîştigul, cît începutul lucrului. Dacă mi-aş fi îndeplinit bine lucrul, aş fi putut, avînd recomandarea preşedintelui congresului, să capăt alte angajamente, mai convenabile. Feodor Mihailovici n-avea nici un fel de motive serioase să se opună, deoarece în timpul absenţei mele mama a primit să se mute la noi şi să aibă grijă de gospodărie şi de copii. Feodor Mihailovici n-avea de lucru

pentru mine: pe atunci îşi refăcea planul romanului *Demonii.* Şi totuşi călătoria proiectată nu-i plăcea deloc soţului meu. Inventa tot felul de pretexte ca să nu mă lase. Mă întreba cum am să pot eu, o femeie tînără, să plec într-un oraş polonez, unde nu cunosc pe nimeni etc. Auzind asemenea obiecţii, fratele meu şi-a amintit că la congres merge unul din foştii săi colegi, care cunoştea bine Ţinutul de vest şi ne-a invitat pe amîndoi la ceai, ca să ne facă cunoştinţă cu prietenul său şi să putem căpăta informaţiile necesare.
In seara fixată ne-iam dus la fratele meu. Feodor Mihailovici, care nu mai avusese de multă vreme crize, era într-o dispoziţie excelentă. Am conversat în voie cu fratele meu şi cu soţia lui, în aşteptarea prietenului. Nu-l văzusem niciodată, dar auzisem multe lucruri despre el de la fratele meu. Era un tînăr caucazian, foarte bun la suflet, dar nu prea deştept, care pentru caracterul său iute şi aprins a fost poreclit de colegi „asiaticul sălbatic". Era revoltat de porecla asta şi ca să demonstreze că e european omul îşi avea favoriţi în fiecare artă. In mu zică Dumnezeul lui era Chopin, în pictură Repin, în literatură Dostoievski. Fratele şia întîmpinat musafirul în vestibul. Aflînd că va face cunoştinţă cu Feodor Mihailovici şi că va putea să-i fie util, sărmanul tînăr a fost cuprins de extaz, deşi s-a făstăcit pe loc. Cînd a intrat în salon şi şi-a văzut idolul s-a pierdut într-atit, că i-a salutat în tăcere pe soţul meu şi pe stăpîna casei. Avea vreo douăzeci şi trei de ani, era înalt, avea părul cîrlionţat, ochii bulbucaţi şi buzele de un roşu-aprins.

Văzînd fîstîceala colegului său, fratele meu s-a grăbit să mi-l prezinte. „Asiaticul" mi-a apucat mina, mi-a sărutat-o, mi-a scuturat-o de cîteva ori şi mi-a spus, graseind:
— Cît sînt de bucuros că mergeţi la congres şi că am să pot să vă fiu de folos!
Entuziasmul său ma înveselit, dar l-a supărat mult pe soţul meu. Feodor Mihailovici săruta, deşi rar, mîinile cucoanelor şi nu acorda nici o importanţă acestui lucru, dar era întotdeauna nemulţumit cînd îmi săruta cineva mîna. Fratele meu a observat că dispoziţia lui Feodor Mihailovici s-a schimbat (trecerile de la o stare la alta erau întotdeauna bruşte la soţul meu) şi s-a grăbit să abordeze o discuţie la obiect despre congres. „Asiaticul" era tot tulburat şi, neîndrăznind să se uite la Feodor Mihailovici, răspundea la întrebări, adresîndu-mi-se cu precădere. Am reţinut unele din răspunsurile sale amabile, dar stupide.
— Şi e greu să ajungi pînă la Alexandria? îl întrebam eu. Trebuie să schimbi de multe ori trenul?
— Nu vă faceţi griji, Anna Grigorievna, am să vă conduc eu; iar dacă o să vreţi, pot să merg chiar într-un vagon cu dumneavoastră.
— Dar există în Alexandria vreun hotel ca lumea. unde poate să se oprească o femeie tînără? îl întrebă soţul meu.
Tînărul îl privi cu entuziasm şi-i răspunse cu foc:
— Dacă Anna Grigorievna va dori, am să stau cu dînsa la acelaşi hotel, deşi mă gîndisem să mă opresc la un coleg.
— Auzi, Ania? Tînărul e de acord să stea împreună cu tine! Ei, asta e bună!! exclamă tare Feodor Mihailovici şi lovi cu toată forţa în masă. Paharul de ceai care stătea în faţa lui a căzut şi s-a spart. Gazda a sărit să

prindă lampa aprinsă ce s-a clătinat zdravăn, iar Feodor Mihailovici a sărit de pe scaun, a ieşit în fugă în vestibul, şia aruncat paltonul pe umeri şi a fugit.
M-am îmbrăcat repede şi am alergat după el: cînd am ieşit în stradă, l-am văzurt fugind în direcţia opusă casei noastre. Am fugit după el şi după vreo cinci minute l-am ajuns din urmă, dar Feodor Mihailovici, deşi răsufla

greu, nu se oprea, în ciuda rugăminţilor mele. M-am aşezat în faţa lui, i-am prins cu amîndouă mîinile paltonul azvîrlit pe umeri şi am exclamat:
— Ai înnebunit, Fedea! Unde fugi? Asta nu e drumul nostru! Opreşte-te, îmbnacă-ţi paltonul, aşa nu se poate, ai să răceşti!
Figura mea alarmată l-a înduplecat. S-a oprit şi şi-a îmbrăcat paltonul. I-am încheiat nasturii, lam luat la braţ şi larn dus în partea opusă. Feodor Mihailovici tăcea, jenat.
— Iar ai fost gelos, nu-i aşa? mă revoltai eu. Crezi că în cîteva minute am şi apucat să mă îndrăgostesc de,.asiaticul sălbatic", iar el de mine şi că ne şi pregătim să fugim împreună, nu-i aşa? Nu ţi-e ruşine? Nu înţelegi oare cît de mult mă jigneşti cu gelozia ta? Sîntem căsătoriţi de cinci ani, ştii cît de mult te iubesc, cît ţin la fericirea familiei noasitre şi totuşi eşti capabil să fii gelos pe primul venit şi să mă pui într-o situaţie penibilă!
Soţul meu se scuza, se justifica, îmi promitea să nu mai fie gelos. Nu puteam să fiu prea multă vreme supărată pe el: ştiam că nu e în stare să se stăpînească în crizele sale de gelozie. Mi-am amintit de tînărul entuziasmat, de furia bruscă şi fuga lui Feodor Mihailovici şi am început să rid. Soţul meu, văzînd că mi s-a schimbat dispoziţia, a început să se autoironizeze, să întrebe cîte lucruri a spart la fratele meu şi dacă nu cumva l-a pocnit şi pe entuziastul său admirator.
Era o seară minunată şi ne-am dus pe jos pînă acasă. Drumul era lung şi ne-a luat mai mult de o oră. Acasă l-am găsit pe fratele meu. Cînd a văzut fuga noastră bruscă, s-a speriat, a alergat la noi şi a fost uimit că nu ne-ia găsit acasă. A stat o oră întreagă, ros de cele mai sumbre presimţiri, şi a fost uluit cînd ne-a văzut într-o dispoziţie dintre cele mai paşnice. L-am oprit să bea ceai cu noi şi am rîs mult, amintindu-ne cele petrecute. La întrebarea cum a explicat caucazianului fuga noastră ciudată, fratele meu ne răspunse:
— Cînd m-a întrebat ce s-a întîmplat, i-am spus: du-te dracului, dacă nu eşti în stare să înţelegi şi singur.
Mi-am dat seama după istoria asta că trebuie să renunţ la călătorie. Aş fi putut, desigur, să-l conving pe

soţul meu să mă lase să plec. Dar ştiam că mai tîrziu se va agita, se va nelinişti şi, într-o bună zi, nemaiputîndu-se stăpîni, va pleca după mine la Alexandria. Ar fi ieşit scandal şi s-ar fi cheltuit degeaba banii, pe care nici aşa nu-i aveam prea mulţi.
Astfel s-a terminat încercarea mea de a cîştiga bani cu stenografia.

III ANUL 1872. BOALA DE CRĂCIUN A LUI FEDIUŞA

In 1872, de Crăciun, s-a petrecut în familia noastră un caz curios. Feodor Mihailovici, tată deosebit de atent, se gîndea mereu cum să-şi distreze copiii. îl preocupa mult aranjatul bradului: să cumpere neapărat

unul mare şi stufos, pe care să-l împodobească singur (jucăriile se păstrau de la un an la altul); se urca pe un taburet ca să pună luminările de sus şi să prindă „steaua" în vîrf.
Bradul din 1872 a fost unul deosebit: băiatul nostru mai mare, Fedea, lua parte pentru prima dată „conştient" la sărbătoare. Bradul a fost aprins mai devreme şi Feodor Mihailovici i-a introdus solemn în salon pe cei doi copii. Copiii au fost, desigur, uimiţi de luminile strălucitoare, de podoabele şi de jucăriile care înconjurau bradul. Tatăl le-a împărţit jucării: fetiţa a căpătat o păpuşă fermecătoare şi un serviciu de ceai pentru păpuşi, iar băiatul o goarnă mare, în care a început să sufle imediat, şi o tobă. Dar cel mai mare efect au produs asupra copiilor doi căluţi murgi din carton presat, cu nişte coame şi nişte cozi minunate. Caii erau înhămaţi la o sanie largă, de două locuri. Copiii şi-au aruncat jucăriile şi s-au aşezat în sanie, iar Fedea a apucat hăţurile şi a început să le agite şi să mîne caii. Fetiţa s-a plictisit destul de repede de sanie şi a început să se ocupe de alte jucării. Altfel au stat lucrurile cu băiatul: nu mai putea de bucurie, striga la cai, îi lovea cu hăţurile, amintindu-şi, probabil, cum făceau ţăranii care treceau pe lingă vila noastră din Staraia Russa. A trebuit să-l păcălim ca să-l putem scoate din salon şi să-l culcăm.
Noi doi am mai stat mult şi ne-am tot amintit de amănuntele micii noastre sărbători, de care Feodor Mihailovici era aproape mai bucuros decît copiii lui. M-am culcat pe la douăsprezece, iar Feodor Mihailovici mi s-a lăudat cu o carte nouă, pe care o cumpărase în ziua aceea la Volf, o carte foarte interesantă pentru el, pe care avea de gînd s-o citească noaptea. Pe la unu a auzit un plîns puternic din camera copiilor, s-a dus repede acolo şi l-a găsit pe băiatul nostru, roşu de ţipete, înoercînd să se smulgă din braţele bătrînei Prohorovna şi mormăind nişte cuvinte de neînţeles (avea mai puţin de un an şi jumătate şi încă nu vorbea clar.) Strigătele mau trezit şi pe mine şi am fugit şi eu în camera copiilor. Deoarece ţipetele puternice ale lui Fedea puteau SK) trezească pe sora lui, care dormea în aceeaşi cameră, Feodor Mihailovici a vrut să-l ducă în cabinetul său. Cînd am trecut prin salon şi Fedea văzu sania la lumina luminărilor, tăcu pe loc şi s-a întins spre ea cu atîta putere, încît Feodor Mihailovici abia a reuşit să-l reţină şi a găsit de cuviinţă să-l pună în sanie. Lacrimile continuau să-i curgă pe obraji, dar el a şi început să rîdă, a apucat hăţurile, a început să le agite şi să plescăie, mînînd caii. Cînd copilul păru să se fi liniştit de tot, Feodor Mihailovici vru să-l ducă în camera lor, dar Fedea a izbucnit în lacrimi amare şi a tot plîns pînă nu lam pus din nou în sanie. Feodor Mihailovici şi cu mine, speriaţi la început de boala enigmatică a copilului şi hotărîţi, în ciuda orei tîrzii, să chemăm un doctor, ne-iam dat seama despre ce e vorba: băiatul fusese, probabil, puternic impresionat de brad, de jucării şi de plăcerea pe care a înceroat-o fiind în sanie şi, trezinduse noaptea, a cerut să i se dea noua lui jucărie. Şi cum cererea nu i-a fost satisfăcută a început să ţipe şi şia atins astfel scopul. Nu era nimic de făcut: băiatul s-a dezlănţuit de tot şi nu voia să se ducă să se culce. Ca să nu stăm toţi trei acolo, am hotărît ca dădaca şi cu mine să mergem să ne culcăm, iar Feodor Mihailovici să rămînă cu puştiul, şi cînd acesta va obosi, să-l ducă în pat. Aşa s-a şi întîmplat. A doua zi soţul meu mi s-a plîns în glumă:

223
— M-a făcut praf Fedea în noaptea asta! Vreo două-trei ore nu mi-am luat ochii de la el, tot îmi era teamă să nu cadă din sanie şi să nu se lovească. Dădaca a venit de două ori să-l ia să facă nani, dar el dădea din minute şi se pregătea să plîngă. Şi uite aşa am stat împreună pînă la cinci dimineaţa, cînd probabil, a obosit şi a început să se lase într-o parte. L-am sprijinit şi am văzut că a adormit, atunci l-am şi dus în camera copiilor. Aşa că n-am putut să-ncep cartea pe care mi-am cumpărat-o, rîse Feodor Mihailovici, vădit mulţumit că întîm-plarea care ne-a speriat la început s-a terminat atît de bine.

IV

ANUL 1873. EDITAREA *DEMONILOR.* DOSTOIEVSKI REDACTOR. NOILE CUNOŞTINŢE.

După ce şi-a terminat romanul *Demonii,* Feodor Mihailovici a fost un timp foarte nehotărît -— nu ştia de ce să se ocupe. Era atît de epuizat de lucrul la *Demonii,* încît nu era posibil să înceapă un nou roman. Iar — realizarea unei idei mai vechi, apărută încă în străinătate — editarea *Jurnalului unui scriitor* în chip de revistă lunară, prezenta greutăţi[61]. Pentru editarea jurnalului şi întreţinerea familiei (ca să nu mai vorbim de plata datoriilor) trebuiau bani mulţi, iar noi nu puteam şti dacă revista va avea sau nu succes, deoarece constituia un lucru nemaiîntîlnit încă în literatura rusă, şi sub aspectul formei şi sub cel al conţinutului. Iar în cazul unui insucces cu *Jurnalul* am fi fost într-o situaţie fără ieşire.

Feodor Mihailovici avea mari îndoieli şi nu ştiu la ce hotărîre s-ar fi oprit, dacă în acest timp prinţul V.P. Meşcerski nu i-ar fi propus să-şi asume obligaţia de a fi redactorul revistei săptămînale *Grajdanin.* Revista fusese fondată abia de un an de zile şi apărea sub redacţia lui Gr.K. Gradovski[62]. In jurul revistei s-a adunat un grup de oameni cu aceleaşi convingeri. Unii dintre ei:

224

K.P. Pobedonosţev, A.N. Maikov, T.I. Filippov, N.N. Stra-hov, A.U. Poreţki, Evg. A. Belov, [63] îi erau agreabili lui Feodor Mihailovici şi-l atrăgea perspectiva de a lucra cu ei. Nu mai puţin îl atrăgea şi posibilitatea de a împărtăşi cititorilor speranţele şi îndoielile care-l frămîntau. In paginile revistei *Grajdanin* putea să se realizeze şi ideea *Jurnalului unui scriitor,* deşi nu în acea formă pe care a căpătat-o mai tîrziu.

Lucrurile erau relativ bine aranjate din punct de vedere material: munca de redactor era plătită cu trei mii de ruble pe an, în afara drepturilor pentru articolele din *Jurnalul unui scriitor,* iar mai tîrziu şi pentru articolele „politice". In total primeam în jur de cinci mii de ruble pe an. încasarea lunară a unei sume fixe de bani îşi avea şi ea partea ei bună: Feodor Mihailovici putea să se concentreze asupra lucrului, fără să mai fie sustras de grija banilor şi care avea o influenţă atît de nefastă asupra sănătăţii şi stării lui de spirit.

Dealtfel, Feodor Mihailovici, cînd a cedat rugăminţilor unor oameni pe care-i agrea de a prelua redactarea *Grajdanin-ului,* nu le-a ascuns faptul că-şi ia aceste obligaţii doar pentru o vreme, în chip de odihnă de la munca literară şi pentru posibilitatea de a cunoaşte mai bine viaţa curentă, dar că atunci cînd necesitatea muncii literare se va face simţită,

va renunţa la o activitate atît de străină caracterului său.
începutul anului 1873 mi-a rămas îndeosebi întipărit în minte, datorită apariţiei primului roman editat de noi, *Demonii.* Cu această publicare s-a pus baza activităţii noastre editoriale comune, iar după moartea lui Feodor Mihailovici — a activităţii mele editoriale, care a ţinut treizeci şi opt de ani.
Una din speranţele noastre (chiar cea esenţială) privind îmbunătăţirea situaţiei noastre băneşti o constituia posibilitatea de a vinde dreptul de editare mai întîi a romanului *Idiotul* şi mai tîrziu a romanului *Demonii.* Cît ne-am aflat în străinătate ne-a fost greu să aranjăm vînzarea, dar nu ne-a fost mai uşor nici cînd ne-am întors în Rusia şi am avut posibilitatea să tratăm direct cu editorii. Oricui ne-am adresat, ni s-a oferit un preţ cu totul neconvenabil: astfel pentru dreptul de a scoate o ediţie

separată a romanului *Soţul etern* (într-un tiraj de 2.000 de exemplare) librarul A.F. Bazunov ne-a plătit o sută cincizeci de ruble, pentru dreptul de a edita romanul *Demonii* ni s-au oferit numai cinci sute de ruble, care s-ar mai fi plătit şi în rate, în decurs de doi ani.
Feodor Mihailovici s-a gîndit încă în tinereţe să-şi editeze singur lucrările, a scris despre asta fratelui său, mi-a vorbit şi mie în străinătate. Ideea m-a captivat şi am căutat să aflu treptat tot ce e legat de tipărirea şi de difuzarea cărţilor. Cînd am comandat nişte cărţi de vizită pentru soţul meu, am discutat cu proprietarul tipografiei şi l-am întrebat care sînt condiţiile de tipărire a cărţilor. Mina explicat că majoritatea cărţilor se tipăresc pe bani lichizi dacă, însă, autorul are nume şi cărţile sale se vînd, orice tipografie va accepta cu plăcere un credit pentru o jumătate de an, cu condiţia ca în cazul cînd suma nu va fi achitată la termen, pentru restul de bani să se ia anume dobîndă. Mi-a spus şi preţul aproximativ al editării pe care o plănuisem, adică costul hîrtieî, al muncii tipografice şi al legării. Conform acestor calcule, publicarea romanului *Demonii* într-un tiraj de 3.500 de exemplare ar fi costat în jur de patru mii de ruble. Tipograful ne-a sfătuit să fixăm un preţ de cel puţin trei ruble şi cincizeci de copeici pentru cele trei volume, care ar urma să fie tipărite cu caractere elegante pe hîrtie velină. Din suma totală de 12.250 de ruble, care ar rezulta din vînzarea întregului tiraj, urma să lăsăm librarilor cam treizeci de procente, dar şi aşa, ţinînd seama şi de celelalte cheltuieli, în cazul unei bune vînzări a romanului ne-ar fi revenit o sumă apreciabilă.
Pe atunci, nici un scriitor nu-şi edita singur lucrările, iar dacă apărea vreun curajos, acesta îşi plătea scump îndrăzneala. Existau cîteva firme editoriale: Bazunov, Volf, Isakov şi alţii, care cumpărau drepturile de editare a cărţilor şi le difuzau în întreaga Rusie. Iar cărţile editate de societăţile ştiinţifice sau de persoane particulare erau luate în depozit sau în consignaţie cu o remiză de cincizeci la sută, sub pretextul că păstrarea cărţilor, ca şi reclama pentru cărţi (care, dealtfel, se făcea cu multă zgîncenie) costă scump. In consecinţă, o parte din cărţile predate în depozit sau în consignaţie se înapoiau uneori nevîndute editorului, uneori chiar deteriorate.
Vrînd să editez romanul *Demonii,* am încerteat să întreb în librării, care este remiza, dar am primit nişte răspunsuri neconcludente: că remiza

depinde de carte, că uneori e de patruzeei-cineizeci la sută şi chiar mai mult. Cumpărînd o dată o carte de trei ruble pentru soţul meu, am încercat să sondez şi am cerut să-mi fie vîndută cu două ruble, sub pretextul că ei capătă cincizeci de procente, şi, prin urmare, cartea îi costă o rublă şi jumătate. Vînzătorul a fost revoltat de propunerea mea şi mi-a spus că ei capătă douăzeci, douăzeci şi cinci de procente şi doar pentru unele cărţi primesc treizeci de procente şi numai cu condiţia să cumpere o mare cantitate. Din întrebări de soiul ăsta mi-am dat seama cît la sută şi la ce cantitate de cărţi trebuie să cedez librarilor.
Cînd le-am spus prietenilor şi cunoscuţilor noştri că vrem să editäm singuri romanul, am auzit multe obiecţii şi sfaturi să nu ne aventurăm într-o întreprindere oare ne este necunoscută, în care, din nepricepere, trebuia neapărat să pierdem, şi la vechile noastre datorii să mai adăugăm una de cîteva mii de ruble. Obiecţiile, însă, nu ne-au influenţat şi am hotărît să ne realizăm ideea.
Hîrtia am luat-o de la firma A.I. Vargunin, cea mai bună fabrică de hîrtie pe atunci, ca şi acum. Pentru tipărire am ales tipografia lui Zamîslovski, care a trecut chiar pe atunci în proprietatea fraţilor Panteleev. Sfîr-şitul anului 1872 şi începutul anului următor l-am petrecut în grija cărţii: eu am făcut prima şi a doua corectură, iar pe cea de autor a făcut-o Feodor Mihailovici.
în jurul lui douăzeci ianuarie, cartea a fost legată şi o parte din tiraj ne-a fost adusă acasă. Feodor Mihailovici era foarte mulţumit de felul cum arată cartea, iar eu eram pur şi simplu încîntată. In ajunul apariţiei cărţii, Feodor Mihailovici s-a dus s-o arate unuia din cei mai cunoscuţi librari (de la care cumpăra mereu cărţi) în speranţa că acesta va dori să cumpere un număr de exemplare. Librarul a sucit cartea in mînă şi a spus:
— Păi, trimiteţi-mi două sute de exemplare, în consignaţie.

— Cu ce remiză? întrebă soţul meu.
— Păi, cel puţin cincizeci la sută.
Feodor Mihailovici nu i-a răspuns nimic. S-a întors supărat acasă şi mi-a povestit eşecul său. Eram şi eu alarmată, iar propunerea librarului de a lua două sute de exemplare în consignaţie nu-mi surîdea deloc: ştiam că nu vom primi în curînd banii de la el, chiar dacă va vinde cărţile.
A sosit o zi remarcabilă în viaţa noastră, ziua de 22 ianuarie 1873, cînd a apărut în *Golos* anunţul nostru privitor la apariţia romanului *Demonii.* Pe la ora zece a venit un om trimis de librăria lui M.V. Popov, aflată în Passaj. Am ieşit în vestibul şi lnam întrebat ce doreşte.
— Păi, a apărut un anunţ şi am nevoie de zece exemplare.
I-am adus cărţile şi i-am spus oarecum emoţionată:
— Preţul pentru zece exemplare e de treizeci şi cinci de ruble, remiza e de douăzeci la sută, aşadar trebuie să-mi daţi douăzeci şi opt de ruble.
— De ce aşa de mică? Dar treizeci la sută nu se poate? spuse trimisul.
— Nu se poate.
— Măcar douăzeci şi cinci?
— Zău, nu se poate, îi spusei eu, dar eram foarte neliniştită în sinea mea: şi dacă pleacă şi-îmi pierd primul cumpărător?

— Dacă nu se poate, nu se poate — luaţi-vă banii. Şi mi-a dat banii.
Am fost atît de bucuroasă că i-am dat treizeci de copeici pentru birjar. Puţin mai tîrziu a venit un băiat din partea librăriei pentru provincie şi a cumpărat zece exemplare, tot cu o remiză de douăzeci la sută şi tot după ce s-a tîrguit cu mine. Trimisul librăriei lui Glazunov a vrut să ia douăzeci şi cinci de exemplare, dacă îi cedez douăzeci şi cinci de procente. Am acceptat din pricina numărului mare de cărţi cerute. Au mai venit cîţiva oameni, toţi luau cîte zece exemplare, toţi se tîrguiau, dar n-am cedat mai mult de douăzeci la sută. Pe la douăsprezece a venit un vînzător elegant al unui librar pe ca-re-l ştia Feodor Mihailovici. Încurajată de succesul vîn-

zării de dimineaţă, i-am răspuns că nu dau cărţi în consignaţie, ci că le vinii pe bani gheaţă.
— Da, dar Feodor Mihailovici ne-a promis să ni le dea în consignaţie, de asta am şi venit.
— Cartea, i-am spus eu, a fost editată de soţul meu, dar de vînzarea ei mă ocup eu, iar librarii cutare şi cutare au şi cumpărat-o cu bani lichizi.
— Dar nu l-aş putea vedea chiar pe Feodor Mihailovici? spuse vînzătorul, contînd probabil pe lipsa lui de fermitate.
.— Feodor Mihailovici a lucrat noaptea şi nu pot să-l scol înainte de două.
Vînzătorul mia propus să-i dau două sute de exemplare, iar „banii îi vom înmîna lui Feodor Mihailovici personal".
Am rămas fermă şi în privinţa asta şi i-am explicat care este remiza în funcţie de numărul de cărţi şi i-am spus că nu neau fost aduse decît cinci sute de exemplare, pe care socotesc că am să le vînd astăzi. Vînzătorul a plecat cum a venit, iar după o oră a venit un alt trimis de-al lor, unul mai modest, şi a cumpărat cincizeci de exemplare cu o remiză de treizeci la sută.
Voiam mult să-i împărtăşesc lui Feodor Mihailovici bucuria mea, dar trebuia să aştept pînă va ieşi din camera lui.
Apropo de asta trebuie să spun că soţul meu avea o trăsătură ciudată: cînd se scula dimineaţa era parcă sub influenţa viselor şi a coşmarurilor din timpul nopţii, care uneori îl chinuiau; era extrem de tăcut şi nu-i plăcea deloc cînd cineva încerca să vorbească cu el. Din cauza asta mi-am însuşit obiceiul să nu-l deranjez dimineaţa (oricît ar fi fost de temeinic motivul) şi să aştept pînă-şi va bea în sufragerie cele două ceşti de cafea teribil de fierbinte şi se va duce în cabinetul său. Atunci veneam şi eu şi-i spuneam noutăţile, plăcute sau neplăcute. Atunci Feodor Mihailovici era în cea mai bună dispoziţie: se interesa de toate, întreba de toate, îi chema pe copii, glumea şi se juca cu ei. Aşa a fost şi de data asta: i-am trimis pe copii în camera lor şi m-am aşezat pe locul meu obişnuit, lingă masa de scris. Văzînd că tac, Feodor Mihailovici mă privi ironic şi mă întrebă:

— Ei, cum ne merge negoţul, Aneeika?
— Merge de minune, îi răspunsei eu pe acelaşi ton. — Cred că ai reuşit să vinzi o carte, nu-i aşa?
— Nu una, am vîndut o sută cincisprezece cărţi.
— Vai de mine!... Felicitările mele! continuă ironic Feodor Mihailovici, crezînd că glumesc.

— Vorbesc serios, mă supărai eu, ce, nu mă crezi? Şi am scos din buzunar o foaie de hîrtie pe care notasem numărul cărţilor vîndute şi odată cu hîrtia am scos şi un teanc de bani, cam în jur de trei sute de ruble. Şi cum Feodor Mihailovici ştia că nu avem bani în casă, suma pe care i-am arătat-o l-a convins că nu glumesc. După ora patru au început să sune din nou la uşă: au apărut noi cumpărători, iar cei de dimineaţă au venit după alte cărţi. Cartea avea, se vede, succes, şi tn-am bucurat cum rar mi s-a întîmplat să mă bucur. Am fost, desigur, bucuroasă şi de banii primiţi, dar mai ales de faptul că mi-am găsit o ocupaţie care mă interesa — editarea lucrărilor scumpului meu soţ; am fost bucuroasă şi de faptul că întreprinderea noastră s-a soldat cu asemenea rezultat, în ciuda avertizărilor sfătuitorilor mei întru literatură. Feodor Mihailovici era şi el foarte mulţumit, mai ales cînd i-am transmis vorbele unuia dintre vînzători şi anume că „cititorii întreabă de multă vreme de roman". Sentimentele cititorilor au fost întotdeauna scumpe lui Feodor Mihailovici, deoarece doar cititorii l-au susţinut, prin atenţia şi simpatia lor, în tot timpul activităţii sale literare. Pe cînd critica (în afară de Bielinski, Dobroliubov şi Burenin[M]) a făcut foarte puţin pe atunci pentru elucidarea talentului său: fie că-i ignora lucrările, fie că le trata cu duşmănie. Acum, cînd au trecut mai bine de treizeci şi cinci de ani de la moartea lui Feodor Mihailovici, ţi se pare ciudat să reciteşti unele referiri critice despre lucrările sale, atît erau de lipsite de profunzime, de superficiale, în schimb atît de adînc duşmănoase adeseori.

Triumful meu a fost, însă, deplin cînd a venit la noi librarul Kojancikov şi ne-a propus să cumpere pe loc trei sute de exemplare pe poliţe cu termen de patru luni. Propunerea lui Kojancikov era ispititoare, deoarece
lua pentru provincie şi nu ne deranja vînzarea din oraş. Era cam ciudat faptul că lua cărţile pe poliţe şi Feodor Mihailovici a venit la mine să se sfătuiască în această privinţă. Nu-mi dădeam seama pe atunci ce reprezintă o poliţă semnată de un negustor şi, din pricina asta, i-am propus soţului meu să discute cu cumpărătorul pînă mă reped la tipograf, care stătea prin apropiere. Am avut noroc să-l găsesc pe unul din fraţii Panteleevi, carem-a sfătuit să nu pierd o ofertă atît de serioasă şi m-a asigurat că poliţele lui Kojancikov sînt solvabile şi că e de acord să le ia în contul datoriei noastre la tipografie. M-am întors cu veştile astea acasă şi Kojancikov (care, ca un negustor cu experienţă, avea întotdeauna la el formulare pentru poliţe) ne-a completat pe loc trei poliţe pentru şapte sute treizeci şi cinci de ruble, iar Feodor Mihailovici i-a dat o chitanţă pentru primirea cărţilor din tipografie.

Intr-un cuvînt, activitatea noastră editorială a debutat strălucit şi pînă la sfîrşitul anului am vîndut trei mii de exemplare. Vînzarea ultimelor cinci sute de exemplare s-a întins pe următorii doi, trei ani. In consecinţă, scăzînd remiza librarilor şi acoperirea tuturor cheltuielilor, ne-au rămas peste patru mii de ruble, ceea ce ne-a şi permis să plătim nişte datorii care ne nelinişteau.

Nu spun că n-am avut şi pierderi, la început: vreo doi, trei escroci au profitat de lipsa mea de experienţă editorială, dar pierderile ne-au învăţat să fim mai prudenţi şi să nu ne lăsăm tentaţi de propuneri aparent strălucite, care, însă, pînă la urmă, ne aduceau pierderi.

Titlul de *Demonii* a permis cumpărătorilor să-i zică în fel şi chip cărţii, adresîndu-se fetei care le înmîna exemplarele: ba să-i spună *Necuratul,* cîte unul spunea: *Am venit după „draci".* Un altul: „Daţi-mi şi mie vreo zece «diavoli»". Bătrîna noastră dădacă, auzind frecvent aceste denumiri ale romanului, mi se plîngea chiar şi mă asigura că, de cînd a apărut la noi în casă „necuratul" *(Demonii),* „copilaşul ei" (fiul meu) s-a făcut neliniştit peste zi şi doarme prost noaptea.

In prima perioadă a redactării *Grajdanin-ului,* Feodor Mihailovici fusese pasionat de treburile lui, de noutatea responsabilităţilor redacţionale şi de marea diversitate a oamenilor cu care se întîlnea în redacţie. La început m-am bucurat şi eu de schimbarea survenită în ocupaţiile lui Feodor Mihailovici, presupunînd că redactarea unei reviste săptămînale nu poate să prezinte mari greutăţi şi-i va permite să se odihnească măcar cît de cît după munca de trei ani de zile la romanul *Demonii.* Puţin cîte puţin, însă, soţul meu şi cu mine ne-am dat seama că a făcut o greşeală acceptînd o activitate atît de nepotrivită temperamentului său. Feodor Mihailovici era excesiv de conştiincios cu obligaţiile sale redacţionale şi nu numai că citea singur toate articolele care veneau la revistă, dar şi corecta unele articole prost scrise, cum erau de pildă cele ale editorului, şi asta îi lua o mulţime de vreme. Mi s-au păstrat două sau trei ciorne de poezii scrise stîngaci, în care se văd, însă, sclipiri de talent — şi cît de frumoase ieşeau poeziile astea după ce le refăcea Feodor Mihailovici!
în afară, însă, de citirea şi corectarea articolelor altora, Feodor Mihailovici era aglomerat de corespondenţa cu autorii. Mulţi dintre ei îşi apărau fiecare frază şi, în cazul unor prescurtări sau modificări, îi trimiteau nişte scrisori tăioase, iar uneori chiar impertinente. Feodor Mihailovici nu rămînea dator şi la o scrisoare tăioasă a unui colaborator răspundea cu o altă scrisoare, nu mai puţin tăioasă, fapt pe care-l regreta chiar a doua zi. Deoarece de expedierea scrisorilor mă ocupam eu, ştiind sigur că enervarea soţului meu se va mai potoli a doua zi şi că-şi va regreta furia, nu expediam imediat scrisorile şi cînd îmi spunea că regretă răspunsul atît de tăios, se dovedea că scrisoarea „întîmplător" n-a fost expediată şi Feodor Mihailovici formula un răspuns mai calm. In arhiva mea s-au păstrat mai mult de zece scrisori din astea „fierbinţi", ce ar fi putut să strice relaţiile soţului meu cu nişte oameni cu care n-avea de gînd să se certe, dar, sub imperiul enervării, şi-a exprimat opinia fără să mai ţină seama de amorul propriu al corespondentului. Feodor Mihailovici mi-a fost întotdeauna recunoscător pentru această neexpediere „întîm-plătoare" a scrisorilor.
Dar cîte tratative personale a trebuit să ducă Feodor Mihailovici... In cadrul redacţiei era şi un secretar, Vik-tor Feofilovici Puţîkovici[65], dar majoritatea autorilor voiau să discute cu redactorul şi uneori se iscau mari neînţelegeri. Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna sincer în vorbele şi faptele sale, şi-a făcut astfel mulţi duşmani în presă.
In afara neplăcerilor de ordin material, Feodor Mihailovici a suportat, în timpul cît a fost redactor, şi multe necazuri de ordin moral, deoarece persoanele care nu agreau orientarea revistei *Grajdanin* sau pe prinţul Meşcerski îşi transferau antipatia, iar uneori şi ura, asupra lui Dostoievski. In lumea literară i-au apărut o mulţime de duşmani, anume datorită faptului că era redactor al unui organ atît de conservator cum fusese *Grajdanin.* Oricît ar părea de ciudat, dar mai tîrziu, şi înainte şi după moartea lui Feodor Mihailovici, mulţi oameni n-au putut să-i ierte faptul că fusese redactorul *Grajdanin-ului,* iar ecouri ale acestei antipatii mai apar şi acuim în presă.
In prima perioadă a noii sale activităţi, Feodor Mihailovici a făcut o gafă şi anume — a publicat în *Grajdanin* (în articolul prinţului Meşcerski *Deputaţii kirghizi în Sankt-Petersburg)* cuvintele pe care le-a adresat împăratul deputaţilor. In condiţiile cenzurii de atunci, cuvîntările membrilor casei imperiale, şi cu atît mai mult cele ale suveranului, puteau fi publicate doar cu permisiunea ministrului curţii imperiale. Soţul meu nu cunoştea acest paragraf al legii şi a fost judecat fără participarea juraţilor. Procesul a avut loc pe 11 iunie 1863 la judecătoria districtuală a Sankt-Petersburgului. Feodor Mihailovici s-a prezentat personal la proces, şi-a recunoscut, bineînţeles, culpa, şi a fost condamnat la o amendă de douăzeci şi cinci de ruble şi la două zile de arest în camera

Completul de judecată a fost format din contele E. M. Borde, V. N. Kristianinov, K. A.

Bilbasov, procuror fiind G. Zesev. (N. aut.)
232
233
de gardă. Necunoaşterea zilei cînd va trebui să-şi ispăşească pedeapsa îl neliniştea mult, mai ales datorită faptului că nu-i permitea să vină la noi, la Russa. In legătură cu arestul său, Feodor Mihailovici a trebuit să facă cunoştinţă cu preşedintele de atunci al judecătoriei districtuale din Sankt-Petersburg, Anatoli Feodoro-vici Koni, care a făcut tot posibilul ca detenţiunea soţului meu să aibă loc în timpul cel mai convenabil pentru el. De atunci s-au stabilit cele mai amicale relaţii între A. F. Koni[66] şi soţul meu, relaţii care au ţinut pînă la sfîrşitul vieţii.
Ca să stăm mai aproape de redacţia revistei *Graj-danin* a trebuit să ne schimbăm casa şi să ne mutăm pe strada Ligovka, colţ cu intrarea Gusev, în casa lui Sliv-ceanski. Nu ne-am ales bine locuinţa: camerele erau mici şi prost plasate, dar, întrucît ne mutasem aici în timpul iernii, a trebuit să ne împăcăm cu multe lucruri incomode. Unul din ele îl reprezenta caracterul neliniştit al proprietarului casei. Era un bătrînel foarte original, care ne pricinuia multe necazuri. Despre aceste necazuri îmi vorbea soţul meu în scrisoarea pe care mi-a scris-o pe 19 august.
In primăvara lui 1873, la sfatul doctorilor, am plecat cu copiii la Staraia Russa, ca să continui tratamentul început cu un an înainte, cu băile sărate, care le-a şi adus atîtea foloase. De data asta nu ne-am stabilit la preotul Rumeanţev, casa căruia fusese închiriată, ci în casa bătrînului colonel Alexandr Karlovici Gribbe, care-şi făcuse serviciul în coloniile militare încă pe vremea lui Arakceev[67].
Despărţirea de familie a fost chinuitoare pentru Feodor Mihailovici, îl măcina dorul de noi şi în timpul verii a venit de patru ori la Russa. Din cauza absenţei prinţului Meşcerski, Feodor Mihailovici a trebuit să preia toate grijile materiale ale revistei şi, ca urmare, să-şi petreacă lunile călduroase în Petersburg, supor-tînd toate neplăcerile verii petersburgheze.
Toate aceste împrejurări au avut o influenţă atît de proastă asupra nervilor şi, în general, a sănătăţii lui Feodor Mihailovici, că încă din toamna lui 1873 a început să se împace tot mai greu cu funcţia sa de redac-
tor si să se gîndească la ziua cînd va putea să-şi reîn-ceapă munca preferată, cea pur literară.
în anul 1873, Feodor Mihailovici a devenit membru al Societăţii iubitorilor iluminismului spiritual şi de asemenea membru al Societăţii filantropice slave şi a participat la adunările şi şedinţele celor două societăţi. Cercul cunoştinţelor noastre s-a lărgit şi am început să fim mai des vizitaţi de prietenii şi cunoscuţii soţului. In afară de N. N. Strahov, care în decurs de cîţiva ani a prînzit la noi duminicile, şi de Ap. N. Maikov, care venea adesea pe la noi, în iarna aceea a început să ne viziteze Vladimir Sergheevici Soloviov [68], foarte tînăr pe atunci — abia-şi isprăvise studiile.
La început i-a scris o scrisoare lui Feodor Mihailovici, ca mai tîrziu, la invitaţia soţului meu, să ne viziteze. Pe vremea aceea producea o impresie fermecătoare şi Feodor Mihailovici cu cît îl vedea şi discuta cu el mai mult, cu atît îi aprecia mai mult inteligenţa şi cultura. Odată soţul

meu i-a spus lui VI. Soloviov de ce anume se simte atît de legat de el.
— îmi aminteşti mult de cineva, de unul Şidlovski,[69] care a avut o influenţă covîrşitoare asupra mea în tinereţe. Ii semeni atît de mult, şi la figură şi la caracter, încît mi se pare uneori că sufletul lui s-a strămutat în dumneata.
— A murit demult? întrebă Soloviov.
— Ei, nu, acum vreo patru ani.
— Şi credeţi că timp de douăzeci de ani, pînă a murit, am umblat fără suflet? întrebă Soloviov şi izbucni în rîs. Uneori, era foarte vesel şi avea un rîs molipsitor. Uneori însă, distrat fiind, i se întîmplau lucruri curioase: ştiind, de pildă, că Feodor Mihailovici a trecut de cincizeci de ani, Soloviov a considerat că şi eu, ca soţie, trebuie să am cam tot pe atît. Şi odată, cînd vorbeam de romanul lui Pisemski *Oamenii anilor patruzeci*[70], Soloviov, adresîridu-ni-se amîndorura, ne-a spus:
— Da, dumneavoastră, care sînteţi oameni ai anilor patruzeci, poate să vi se pară... etc.
Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs şi a început să mă necăjească:

— Auzi, Ania, Vladimir Sergheevici te trece şi pe tine în categoria oamenilor anilor patruzeci!
— Şi nu se-nşală deloc, îi răspunsei, eu ţin într-adevăr de anii patruzeci, doar m-ara născut în o mie opt sute patruzeci şi şase.
Soloviov s-a simţit foarte stînjenit: cred că abia atunci una privit cu atenţie şi şi-a dat seama de diferenţa de vîrstă dintre mine şi soţul meu.
Despre figura lui VI. Soloviov, Feodor Mihailovici spunea că-i aminteşte unul din tablourile preferate ale lui Annibal Carracci — „Capul tînărului Hristos".
De anul 1873 ţine şi cunoştinţa lui Feodor Mihailovici cu Iulia Denisovna Zaseţkaia, fiica partizanului Denis Davîdov[71]. Ea tocmai fondase primul azil de noapte din Petersburg pe lîngă compania a doua a regimentului Izmailovski) şi l-a invitat pe Feodor Mihailovici, prin secretarul revistei *Grajdanin,* să viziteze într-o zi anume „casa" pe care a organizat-o pentru cei lipsiţi de adăpost. I. D. Zaseţkaia era redstockistă şi Feodor Mihailovici a asistat de cîteva ori la invitaţia ei, la convorbirile spirituale ale lordului Redstock şi ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învăţături. [72]
Feodor Mihailovici aprecia mult inteligenţa şi neobişnuita bunătate a I. D. Zaseţkăi, o vizita adesea şi coresponda cu ea. A fost şi pe la noi şi eu m-am ataşat mult de dînsa — era o femeie bună şi amabilă şi la moartea soţului meu a participat din toată inima la durerea mea.
In 1873, i-am vizitat des pe Kaşpirevi: Vasili Vla-dimirovici edita revista *Zarea,* iar soţia lui, Sofia Ser-gheevna, era redactorul şi editorul revistei pentru copii *Semeinîie vecera.* Amîndoi soţii ne erau foarte simpatici şi lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-i viziteze. In 1873, a avut loc la ei, în prezenţa multor oameni de litere, o seară interesantă, la care cunoscutul scriitor A. F. Pisemski şi-a citit romanul, încă nepublicat, *Orăşenii,* înfăţişarea lui Pisemski nu producea o impresie favorabilă: mi s-a părut gras şi neîndemînatic, dar de citit citea excelent, relevînd cu talent caracterele eroilor romanului său.
In 1873, Feodor Mihailovici şi-a reluat vechile sale legături cu familia

Stackenschneider, inima căreia era Elena Andreevna, fiica celebrului arhitect. Era o femeie deşteaptă, cu o remarcabilă cultură literară şi aduna duminicile la ea o societate de scriitori şi de pictori. Fusese întotdeauna extrem de bună cu mine şi cu soţul meu şi noi două ne-am apropiat una de alta. Dealtfel, în anii aceia mi se întîmpla rar să ies în societate, deoarece copiii erau mici şi era riscant să-i las cu dădaca. Feodor Mihailovici regreta mereu faptul că trebuia să stau acasă şi în iarna lui 1873 a insistat să profit de o ocazie şi să mă abonez la Opera italiană, în care străluceau celebrităţi ca Patti, Volpini, Calzolari, Scalchi, Everardi şi alţii. Locul meu era la galerie, chiar în faţa unei lustre uriaşe şi nu vedeam decît ce se petrecea în partea dreaptă a scenei şi-mi întrebam uneori vecina:,,Cine e în cizmele acelea de un galben-aiprins sau în pantofii roz?" Locul incomod nu m-a împiedicat totuşi să mă desfăt cu fermecătoarele voci ale cîntăreţilor. Gîndul la copii nu mă neliniştea, pentru că în serile acelea Feodor Mihailovici nu pleca de acasă şi la orice zgomot sau plîns de copil se ducea să întrebe dacă nu s-a întîmplat ceva.

• Mi-a plăcut mai ales opera *Dinorah,* în care Patti „cînta ca o privighetoare". (N. aut.)

Partea a şaptea ANII 1874—1875

I

ANUL 1874. ARESTUL. NEKRASOV

Primele luni ale lui 1874 nu ne-au fost favorabile. Forţat de treburile revistei *Grajdanin* să iasă din casă pe orice timp, iar înainte de scoaterea numărului să stea ore întregi în camera de corectură, supraîncălzită, Feodor Mihailovici a început să răcească des: tuşea lui uşoară s-a agravat, a apărut astmul şi profesorul Koşla-kov, căruia i s-a adresat, i-a recomandat să urmeze un tratament cu aer comprimat. Koşlakov i-a recomandat spitalul doctorului Simonov (aflat pe strada Gagarins-kaia), unde Feodor Mihailovici stătea cîte două ore sub clopot, de trei ori pe săptămînă. Tratamentul cu aer comprimat i-a fost de mare folos, deşi i-a răpit o mulţime de timp, deoarece îi strica toată ziua: trebuia să se scoale devreme, să se grăbească la ora fixată, să-i aştepte pe pacienţii întîrziaţi, care stăteau cu el sub acelaşi clopot etc. Toate acestea aveau o proastă influenţă asupra stării de spirit a soţului meu.

In acelaşi timp, Feodor Mihailovici era sflcîit şi de faptul că, din pricina muncii redacţionale şi a sănătăţii, tot nu izbutea să-şi ispăşească pedeapsa de două zile de detenţie la care fusese condamnat anul trecut pentru articolul din *Grajdanin.* în sfîrşit, soţul meu s-a înţeles cu A. F. Koni şi termenul a fost fixat pentru a doua jumătate a lunii martie. In dimineaţa zilei de 21, veni la noi poliţistul; Feodor Mihailovici îl aştepta şi cei doi s-au dus mai întîi la judecătoria teritorială. După două ceasuri trebuia să trec pe la secţie şi să aflu unde se va găsi soţul meu. Era în arestul de pe Sennaia (astăzi se află acolo laboratorul orăşenesc). I-am dus imediat o valijoară şi rufărie de pat. Pe atunci, moravurile erau simple şi m-au lăsat imediat să intru la soţul meu. Feodor Mihailovici era bine dispus: mă întrebă dacă nu li-e dor copiilor de el, mă rugă să le dau dulciuri şi să le spun că a plecat la Moscova să le aducă jucării. Seara, după ce i-am culcat pe copii, nam mai putut răbda şi m-am dus din nou la soţul meu, fiind, însă, tîrziu nu m-au lăsat să intru la el şi n-am reuşit decît să-i transmit, prin paznic, o scrisoare şi chifle proaspete. Eram atît

de supărată că n-am reuşit să vorbesc cu el şi să-l liniştesc în privinţa copiilor, că mam oprit sub fereastra camerei de arest (ultima din partea intrării Spasski) şi l-am văzut pe soţul meu stînd la masă şi citind o carte. Am stat vreo cinci minute, am ciocănit încetişor şi soţul meu s-a ridicat imediat şi s-a uitat pe fereastră. M-a văzut, mi-a zîmbit vesel şi a început sănmi facă semne cu capul, în clipa aceea s-a apropiat santinela şi a trebuit să plec. M-am dus la A. N. Maikov (care stătea prin apropiere, pe strada Sadovaia) şi l-am rugat să-l viziteze pe soţul meu a doua zi. A fost foarte amabil şi l-a anunţat şi pe Vs. S. Soloviov, iar acesta la rîndul său l-a vizitat a doua zi. Şi a doua zi am fost de două ori la soţul meu (seara am fost din nou la fereastră, de data aceasta Feodor Mihailovici m-a aşteptat), iar în ziua următoare eu şi copiii l-am întîmpinat cu bucurie pe tatăl nostru întors „de la Moscova". Pe drum a trecut pe la un magazin şi le-a cumpărat copiilor jucării. La întoarcere Feodor Mihailovici era foarte bucuros şi spunea că a petrecut excelent cele două zile. Vecinul lui de cameră, un meseriaş, dormea ore întregi în timpul zilei şi soţul meu a putut să citească în linişte *Les Miserables* de Victor Hugo, lucrare pe care o aprecia mult.

— Mi-a prins bine că m-au arestat, glumea el, altfel cînd mi-aş mai fi găsit timp să-imi împrospătez minunatele impresii de pe vremea cînd am citit cartea asta mare?

239

La începutul anului 1874, Feodor Mihailovici hotărî să renunţe definitiv la redactarea revistei *Grajdanin* (ultimul număr semnat de el a apărut pe 15 aprilie).

Era din nou atras de munca pur literară. I-au apărut idei şi tipuri noi şi a simţit nevoia să le materializeze într-o nouă lucrare. îl îngrijora, desigur, chestiunea publicării romanului pentru cazul cînd *Russki vestnik* va avea pregătit materialul pentru anul următor. Şi, în general, soţului meu îi era greu să-şi ofere propriile sale lucrări. S-a întîmplat, însă, un lucru care a permis o rezolvare fericită a chestiunii ce ne frămînta.

Intr-o dimineaţă de aprilie, pe la douăsprezece, fata în casă mi-a dat o carte de vizită pe care era tipărit „Nikolai Alexeevici Nekrasov". Ştiind că Feodor Mihailovici s-a şi îmbrăcat şi că va ieşi curînd, am rugat-o să-l invite pe vizitator în salon, iar cartea de vizită s-o dea soţului meu.

Am fost teribil de interesată de venirea lui Nekrasov. prietenul din tinereţe, iar mai tîrziu adversarul literar al lui Feodor Mihailovici. Ţineam minte că încă in anii şaizeci, pe timpul editării revistelor *Vremea* şi *Epoha,* Feodor Mihailovici nu se întîlnise cu Nekrasov, aşa că în ultimii ani apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi alţii [73]. Ştiam de asemenea că de cînd s-a întors din străinătate, Feodor Mihailovici nu se întîlnise cu Nekrasov, aşa că vizita aceasta trebuia să aibă o anume semnificaţie. Curiozitatea mea era atît de mare, că nu nuaim putut abţine şi am tras cu urechea la uşa care ducea din cabinet în salon. Spre marea mea bucurie, am auzit că Nekrasov îi propune soţului meu să colaboreze; că-l roagă să dea pentru anul următor un roman pentru *Otecestvennîie zapiski* şi că-i oferă două sute cincizeci de ruble pe coala de autor, în timp ce pînă atunci Feodor Mihailovici nu primea decît o sută cincizeci.

Nekrasov, văzînd cît de modest locuiam, se gîndise că Feodor Mihailovici va fi extrem de bucuros de această mărire a onorariului şi că va cădea imediat de acord. Feodor Mihailovici, însă, după ce i-a mulţumit pentru propunere, i-a spus:

240

— Nu pot, Nikolai Alexeevici, să-ţi dau un răspuns ferm din două motive: în primul rînd, trebuie să scriu la *Russki vestnik* şi să-i întreb dacă au nevoie sau nu de romanul meu. Dacă pentru anul viitor au material, sint liber şi pot să-ţi promit un roman. Sînt un vechi colaborator al revistei *Russki vestnik,* Katkov a fost întotdeauna atent cu cererile mele şi ar fi o lipsă de tact din partea mea să-i las fără să le propun lucrarea mea. Asta se poate lămuri într-o săptămînă, două. Trebuie să te previn, Nikolai Alexeevici, că iau întotdeauna avans pentru lucrările mele, e vorba de două, trei mii.
Nekrasov a spus că e cu totul de acord.
— Iar în al doilea rînd, continuă Feodor Mihailovici, e vorba de ce-o să spună soţia mea de propunerea dumi-tale. E acasă şi am s-o întreb imediat.
Şi soţul meu a ieşit să mă caute.
Aici a avut loc o situaţie nostimă. Cînd a intrat Feodor Mihailovici la mine, i-am spus grăbită:
— Ce să mai întrebi? Acceptă, Fedea, acceptă imediat.
— Ce să accept? mă întrebă el uimit.
— Ah, Doamne! Propunerea lui Nekrasov.
— De unde ştii de propunerea lui?
— Am auzit toată discuţia, am stat lîngă uşă.
— Ai tras cu urechea? Şi nu ţi-e ruşine, Anecika? exclamă amărît Feodor Mihailovici.
— Nu mi-e ruşine deloc! Tot n-ai nici un fel de secrete faţă de mine şi tot mi-ai fi povestit. Ce importanţă are că am tras cu urechea, n-am ascultat nişte treburi străine, le-am ascultat pe ale noastre.
Lui Feodor Mihailovici nu ina rămas decît să dea din umeri în faţa unei asemenea logici.
S-a întors în cabinetul său şi a spus:
— Am discutat cu soţia mea şi e foarte mulţumită că romanul va apare în *Otecestvennîie zapiski.*
Nekrasov a fost probabil puţin jignit că într-o asemenea chestiune a fost nevoie de acordul meu şi a spus:
— Ei, uite, nu m-aş fi gîndit niciodată că te afli „sub papucul" soţiei dumitale.
— Ce te miri? ii replică Feodor Mihailovici. Sîntem foarte apropiaţi, îmi administrează toate treburile şi cred

în inteligenţa şi în spiritul ei întreprinzător. Cum era să nu-i cer sfatul într-o chestiune atît de importantă pentru noi doi?
— Da, sigur, înţeleg... spuse Nekrasov şi începu să vorbească despre altceva. După ce mai stătu vreo douăzeci de minute, Nekrasov plecă, despărţindu-se amical de soţul meu şi rugîndu-l să-l anunţe de cum va primi un răspuns de la *Russki vestnik.*
Ca să lămurească mai repede chestiunea romanului, Feodor Mihailovici hotărî să renunţe la corespondenţa cu *Russki vestnik* şi să plece singur la Moscova, ceea ce şi făcu la sfîrşitul lui aprilie. Katkov, după ce a ascultat cele referitoare la propunerea lui Nekrasov, căzu de acord să fixeze acelaşi preţ, cînd însă Feodor Mihailovici ceru un avans de două mii, Katkov îi spuse că investise o mare sumă de bani pentru achiziţionarea unei lucrări (romanul *Anna Karenina)* şi că redacţia nu mai dispune de mijloace suficiente. Astfel, problema romanului a fost rezolvată în favoarea lui Nekrasov.

II
ANUL 1874. PLECAREA IN STRĂINĂTATE

După ce a petrecut toată luna mai împreună cu familia la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a plecat în ziua de 4 iunie la Petersburg ca, la sfatul profesorului D. I. Koşlakov, să plece pentru tratament la Ems. La Petersburg, prinţul Meşcerski şi o rudă de-a lui au stăruit pe lingă soţul meu să se ducă nu la Ems. ci la Soden. Acelaşi sfat i-a fost dat şi de doctorul I. B. von Bret-zel, care îl trata. Sfaturile acestea insistente l-au dezorientat într-atît, că a hotărît să ceară la Berlin sfatul profesorului Frorich, o celebritate berlineză. Cum a sosit la Berlin s-a şi dus la profesor. Acesta l-a reţinut vreo două minute, abia i-a atins pieptul cu stetoscopul şi i-a dat adresa doctorului Gutentag din Ems, sfătuindu-l să i se adreseze. Feodor Mihailovici, obişnuit cu tratamentul atent al doctorilor ruşi, a rămas foarte nemulţumit de neglijenţa acestei celebrităţi germane.
242
Feodor Mihailovici a ajuns la Berlin pe 9 iunie şi, întrucît toate băncile erau închise, s-a dus la Muzeul regal, să vadă lucrările lui Kaulbach, despre care se vorbea şi se scria mult. Tablourile acestuia nu i-au plăcut: a găsit că nu conţin decît „o alegorie rece". Dar alte tablouri ale muzeului, mai ales ale vechilor maeştri, i-au plăcut mult şi i-a părut rău că în timpul primei noastre călătorii la Berlin n-am văzut împreună aceste comori de artă.
La Berlin Feodor Mihailovici a trebuit să umble prin magazine ca să-i cumpere proprietarei vilei noastre, la rugămintea ei, un şal negru de caşmir, de genul celui pe care mi l-a cumpărat la Dresda. Feodor Mihailovici s-a descurcat de minune cu comisionul pe care şi l-a asumat şi a cumpărat un şal excelent cu un preţ relativ mic. Apropo de asta, trebuie să spun că soţul meu se pricepea la lucruri şi că întotdeauna cumpărăturile pe care le făcea erau ireproşabile.
In drum spre Ems, Feodor Mihailovici a fost îneîntat de minunatele peisaje. îmi scria astfel: „Tot ce poate fi atrăgător, delicat, fantastic în cel mai fermecător peisaj din lume: dealuri, munţi, castele, oraşe ca Marburg şi Limburg cu turnurile lor minunate, o îmbinare uluitoare de munţi şi de dealuri — n-am văzut încă nimic în genul acesta şi aşa am mers pînă la Ems, într-o dimineaţă fierbinte, strălucind de soare". Feodor Mihailovici descrie cu entuziasm şi frumuseţile Ems-ului, care mai tîrziu (din cauza tristeţii şi a singurătăţii) îi producea întotdeauna o impresie deprimantă. Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit la hotel, s-a dus chiar în ziua sosirii la doctorul Ort, pentru care avea o scrisoare din partea doctorului I. B. von Bertzel. Doctorul l-a examinat cu multă atenţie şi a găsit că are un catar trecător, dar i-a spus că este o boală destul de gravă, deoarece cu cît evolua mai mult, cu atît îi va fi mai greu să respire. I-a prescris să bea ape şi i-a promis o vindecare completă după un tratament de patru săptămîni.
Scrisoare către mine, din 2513 iunie 1874. (N. aut.) Ibidem. (N. aut.)
243
In aceeaşi zi, soţul meu, după îndelungi căutăii, a reuşit să-şi găsească două camere la primul etaj pe Haus Blueher nr. 7, pentru o chirie de doisprezece taleri pe săptămînă. In afară de asta, proprietara a fost de acord ca pentru un taler şi jumătate pe zi să-i servească dimineaţa cafea, masa de prînz, ceaiul şi seara o cină frugală.
Descriind modul în care-şi petrece timpul, Feodor Mihailovici îmi scria că „nu-l

citesc decît pe Puşkin şi sînt plin de încîntare, în fiecare zi găsesc ceva nou". In aceeaşi scrisoare (din 28l-6 iunie) îmi comunică: „Aseară la plimbare l-am întîlnit pe împăratul Wilhelm: un bătrîn înalt, cu o alură marţială. Aici toată lumea (chiar şi doamnele) se ridică în picioare, îşi scot pălăriile şi se înclină, el, însă, nu salută pe nimeni, din cînd în cînd îşi flutură mîna şi atît. Ţarul nostru, dimpotrivă, salută pe toată lumea şi nemţii apreciază mult asta. Mi s-a povestit că şi nemţii şi ruşii (mai ales doamnele din lumea mare) caută să iasă în calea ţarului şi să facă reverenţă."

N-a trecut nici o săptămînă şi lui Feodor Mihailovici i s-a făcut dor de familie, de care pînă acum nu se despărţise decît pentru puţină vreme, avînd şi posibilitatea să vină pentru vreun caz urgent. Dorul lui Feodor Mihailovici a sporit şi mai mult din pricina faptului că scrisorile mele nu erau expediate la timp şi veneau mult mai tîrziu decît se aştepta. Ştiind că se va nelinişti, îmi duceam singură scrisorile la poştă şi-l rugam de fiecare dată pe diriginte să le expedieze imediat. Ii aduceam scrisorile soţului meu în care acesta se plîngea de încetineala poştei din Staraia Russa, îl imploram să nu reţină corespondenţa noastră, dar totul a fost inutil: scrisorile continuau să fie reţinute la Russa timp de două, trei zile şi numai în primăvara lui 1875 am aflat care erau cauzele acestor reţineri.

După ce a petrecut trei săptămîni la Haus Blucher, unde proprietăreasa îl încărca mult la plată şi-şi pusese in gînd să4 mute la etajul de sus, Feodor Mihailovici

V. cap. VI, partea a Vil-a (n. tr.).

s-a mutat la Hotel Viile dAlger Nr. 4—5. Acolo a dus-o bine, deoarece camerele erau mai înalte şi era şi un balcon, care rămînea deschis pînă seara tîrziu.

La Ems, Feodor Mihailovici avea cîţiva cunoscuţi, din rîndul acelor ruşi pe care-i simpatiza. Astfel, s-a întîlnit cu Kubliţki, A. A. Steckenschneider, cu dl. H. şi cu prinţesa Şalikova, o femeie veselă şi senină, pe care a cunoscut-o la Katkov. Această bătrînică amabilă şi bună l-a ajutat pe Feodor Mihailovici să-şi suporte tristeţea singurătăţii. I-am fost adînc recunoscătoare pentru asta. Tristeţea soţului meu a devenit şi mai mare, în urma faptului că el, care fusese obişnuit să facă plimbări lungi (de două ori pe zi) s-a văzut lipsit de această plăcere. Să se plimbe prin micul pane al cazinoului, în aglomeraţia şi înghesuiala de acolo, n-avea sens, iar ca să urce pe munte nu-i permitea sănătatea. îl neliniştea şi gîndul cum vom trăi la iarnă. Avansul destul de mare pe care-l primisem de la Nekrasov fusese cheltuit: în parte pentru plata unor datorii urgente, în parte pentru călătoria în străinătate. Şi nu se putea să mai cerem un avans fără să prezentăm măcar o parte a romanului. Toate aceste împrejurări îl sîcîiau pe soţul meu, care a devenit nervos (poate şi din pricina apelor pe care le bea) şi printre cei de acolo i-a mers vestea că e un rus „veninos", gata să facă morală tuturor. îl linişteau mult scrisorile mele şi povestirile despre copii, despre năzbîtiile şi vorbele lor. „Istorioarele tale deispre copii, draga mea Ania (îmi scria el pe 2119 iulie), pur şi simplu mă înviorează, de parcă v-aş fi văzut aievea." în aceeaşi scrisoare Feodor Mihailovici aduce vorba de o hibă în educaţia copiilor noştri: „ei sînt lipsiţi de *propriile lor* relaţii, adică de prieteni şi prietene, adică de nişte copilaşi de seama lor". într-adevăr, printre cunoscuţii noştri erau puţini care aveau copii de vîrsta alor noştri şi numai vara îşi găseau prieteni în familia preotului Ioann Rumeanţev.

Cînd ne-am făcut planuri în legătură cu călătoria lui Feodor Mihailovici în străinătate, ne-am gîndit că, după ce va termina tratamentul, va mai sta undeva pen-

Scrisoare către mine, din 219 iulie 1874. (N. aut.)

tru *Nachkur,* iar dacă va face rost de bani va trece prin Paris. Mina şi venit ideea să-i trimit cincizeci de ruble ca să-mi cumpere la Paris material negru

pentru o rochie de gală care-mi era necesară în unele ocazii. Banii aceştia l-au mirat pe soţul meu, care, sub influenţa unei crize, mi-a făcut chiar observaţie, înţelegîndu-mi prost sau, mai bine zis, răstălmăcindu-mi cuvintele. Totuşi gîndul de a-mi satisface dorinţa nu l-a părăsit şi, cînd a trecut prin Berlin, a colindat o mulţime de magazine şi mi-a adus o minunată stofă de mătase. Deşi şi-a declarat cumpărătura, la vamă n-au ţinut seamă de asta şi i-au cercetat amănunţit toate cărţile şi caietele de însemnări pe care le avea cu el, în căutarea vreunui lucru interzis.

Lui Feodor Mihailovici nu i-au mai ajuns banii pentru o călătorie la Paris, dar nu şi-a putut refuza dorinţa de a mai vizita o dată mormîntul fiicei noastre mai mari, Sonia, a cărei memorie a rămas proaspătă în inima lui. S-a dus la Geneva, a fost de vreo două ori la cimitirul de copii „Plain Palais" şi miMa adus de pe mormîntul Soniei cîteva ramuri din chiparosul care, în cei şase ani, apucase să-şi întindă ramurile deasupra monumentului fetiţei noastre.

In jur de zece august, Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit pentru două-trei zile la Petersburg, s-a întors la Russa.

III

1874—1875. VARA ŞI IARNA PETRECUTE LA STARAIA RUSSA

In scrisorile pe care mi le-a trimis în vara lui 1874 din Ems, Feodor Mihailovici revine de cîteva ori la gîndul care-l obseda, vremurile grele prin oare trebuia să trecem într-un viitor apropiat. Situaţia era de natură

Cură suplimentară. (Germ.) Scrisoare către mine, din 24 iunie, 14 iulie şi altele. (N. aut.)

să ne pună pe gînduri chiar şi pe noi, care nici aşa *n-am* trăit prea uşor din punct de vedere material.

Am menţionat că în aprilie fusesem vizitaţi de N. A. Nekrasov, care l-a rugat pe Feodor Mihailovici săşi publice viitorul său roman în revista *Otecestvennîie zapiski* din anul 1875. Soţul meu a fost foarte bucuros să reia vechile sale legături prieteneşti cu Nekrasov, talentul căruia îl aprecia mult; am fost amîndoi mulţumiţi şi de faptul că Nekrasov a propus un preţ de o sută de ruble mai mare decît primea soţul meu de la *Russki vestnik.*

Treaba asta avea, însă, şi un aspect dificil pentru Feodor Mihailovici: *Otecestvennîie zapiski* era revista taberei adverse, şi pe vremea cînd soţul meu a redactat revistele *Vremea* şi *Epoha, Otecestvennîie zapiski* a dus o luptă crîncenă cu ele. Din componenţa redacţiei făceau parte cîţiva duşmani literari ai lui Feodor Mihailovici: Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi, în parte, Pleşceev[74], iar aceştia ar fi putut să ceară unele modifiWri în roman, în spiritul tendinţei lor. Feodor Mihailovici n-ar fi putut, însă, în nici un caz să facă un compromis cu convingerile sale fundamentale. La rîndul său, revista *Otecestvennîie zapiski* ar fi putut să nu vrea să publice unele opinii ale soţului meu şi la o primă neînţelegere cît de cît serioasă, Feodor Mihailovici şi-ar fi retras fără doar şi poate romanul, oricît ar fi fost de triste consecinţele pentru noi. In scrisoarea pe care mi-a adresat-o pe 20 decembrie 1874, neliniştit de aceleaşi gînduri, îmi scrie: „Acum Nekrasov poate foarte bine să mă forţeze, dacă va fi ceva împotriva orientării lor... Dar chiar dacă anul acesta ar trebui să cerşim, tot n-am să cedez nici un rînd de dragul orientării lor."

Ce ne facem în cazul unor disensiuni cu *Otecestvennîie zapiski,* acesta era gîndul care ne neliniştea mult pe amîndoi. Fără să mai spun de faptul că ar fi trebuit să returnăm imediat banii pe oare i-am luat ca avans, pe care i-am cheltuit în parte şi ne-ar fi fost foarte greu să-l achităm imediat. In afară de asta, se mai punea problema şi cu ce bani vom trăi pînă va reuşi Feodor Mihailovici să-şi plaseze romanul, pentru că *Russki*

vestnik era singura revistă, cu oare soţul meu putea să colaboreze conform

convingerilor sale.
Căutînd tot felul de soluţii pentru preîntîmpinarea previzibilului eşec, m-am oprit la gîndul să reduc (pe cît era posibil) cheltuielile legate de întreţinerea familiei. Oricît de modest am fi trăit, cheltuiam totuşi, în afara plăţii datoriilor şi a dobînzilor, nu mai puţin de trei mii de ruble pe an, deoarece numai apartamentul nostru (întotdeauna modest) ne costa şapte-opt sute de ruble, iar cu lemnele pentru iarnă chiar o mie. Şi mi-a venit ideea să rămînem peste iarnă la Russa, cu atît mai mult cu cît soţul meu şi cu mine hotărîsem ca primăvara viitoare să venim din nou la Russa, ţinînd seama de folosul pe care-l aveau copiii de pe urma băilor de acolo. Altfel ar fi trebuit să ne mutăm în capitală doar pentru opt-nouă luni, dintre care o lună şi jumătate, două luni s-ar fi dus pentru căutarea casei, aranjatul ei, iar primăvara pentru pregătiri în vederea plecării. Tot acest timp » fi fost pierdut pentru lucru, iar Feodor Mihailovici ţinea mult la posibilitatea de a termina mai repede romanul, ca să-şi poată realiza un vis mai vechi — editarea unui organ independent: *Jurnalul unui scriitor.*
Fără să mai vorbim de chiriile scăzute din Staraia Russa, trebuie să spun că cele necesare traiului erau de trei ori mai ieftine ca la Petersburg; se reduceau şi alte cheltuieli, inevitabile în capitală.
In afara consideraţiilor de ordin material, pentru mine personal era foarte atrăgătoare posibilitatea de a mă bucura o iarnă întreagă de viaţa liniştită şi paşnică în mijlocul familiei dragi, pe care o duceam vara şi de care ne aminteam cu atîta plăcere iarna. In timpul iernii, Feodor Mihailovici aparţinea foarte puţin familiei: era nevoit să iasă des în societate, să participe la şedinţele Comitetului filantropic slav, al cărui membru era din 1872. Trebuia să primim şi noi multă lume. Toate acestea ni-l răpeau, mie şi copiilor — iar copiii şi timpul petrecut cu ei constituiau fericirea supremă pentru Feodor Mihailovici. Rămînînd peste iarnă la Staraia Russa, scăpăm de multe lucruri care tulburau viaţa noastră fericită de familie.

După ce m-am hotărît să rămînem peste iarnă la Russa, am început să caut casă. La vila lui Gribbe nu puteam să locuim iarna, din mai multe considerente. Dar nu era greu să găseşti la Russa o locuinţă încăpătoare: vile care se închiriau în timpul sezonului cu trei, patru sute de ruble, rămîneau pustii ianna şi se închiriau cu cincisprezece, douăzeci de ruble pe lună. Nu puteam să iau, însă, nici o hotărîre fără Feodor Mihailovici: în trecere prin Petersburg ar fi putut găsi un apartament convenabil şi atunci nu mai putea fi vorba de a răimîne la Russa. Feodor Mihailovici s-a întors la sfîrşitul lui iulie; a petrecut două-trei zile la Petersburg, dar n-a găsit casă, nici n-a prea căutat, dealtfel, pentru că i se făcuse dor de familie şi se grăbea acasă.
La cîteva zile după sosirea lui, am început să discutăm despre locuinţa pentru iarnă şi despre data plecării noastre din Russa. Atunci i-am spus, în chip de propunere:
— Şi dacă am rămîne pentru iarnă la Russa? Propunerea mea a fost întîmpinată cu un protest
energic din partea lui Feodor Mihailovici. Motivul refuzului a fost unul neaşteptat, dar flatant pentru mine. Soţul meu a început să-mi spună că am să mă plictisesc la Russa, ducînd o viaţă atît de izolată, ca cea pe care o duceam vara.
— Nici iernile trecute, spuse el, n-ai fost nicăieri şi n-ai avut nici un fel de distracţii; în iarna asta, poate că mă ajută Dumnezeu, o să-ani meargă lucrul şi-o s-avem mai mulţi bani: o să-ţi faci rochii, o să ieşi în lume. Sînt ferm hotărît să facem aşa.
Am început să-l încredinţez pe Feodor Mihailovici că ne aşteaptă o iarnă de muncă, trebuie să continuăm şi să terminăm romanul *Adolescentul* şi din cauza

asta nici nu-oni trece prin cap să mă gindesc la toalete şi la distracţii.
— N-am nevoie de ele, cel mai mult ţin la viaţa asta liniştită de familie, netulburată de nici un fel de evenimente neaşteptate, pe oare o ducem aici. Mi-era teamă de un singur lucru — să nu se plictisească el la Russa, lipsit de societate. Exista, însă. o

soluţie şi pentru asta — putea să plece de două, trei ori la Petersburg şi să-şi viziteze cunoscuţii şi prietenii care II interesau. Drumurile acestea, pe care le-ar fi făcut singur, n-ar fi costat scump şi în acelaşi timp i-ar fi dat posibilitatea să-şi reîmprospăteze impresiile şi să nu rămînă în urmă cu interesele sale literare şi artistice. I-am descris soţului meu toate avantajele, materiale şi de alt ordin, ale unei ierni petrecute la Russa. Soţul meu a fost şi el captivat de ideea unei vieţi liniştite de familie, zugrăvită de mine, viaţă care i-ar fi permis să se dedice întru totul creaţiei. Feodor Mihailovici se îndoia, insă, de faptul că vom reuşi să găsim o casă încăpătoare şi călduroasă; atunci i-am propus ca în aceeaşi zi, în timpul plimbării, să trecem să vedem vila de curînd eliberată a amiralului Leontiev, vilă ce se închiria întotdeauna pentru iarnă. Vizitarea vilei a rezolvat definitiv dilema; lui Feodor Mihailovici i-a plăcut mult apartamentul de jos al vilei lui Leontiev, situată pe o stradă animată — Ilinskaia. Acea casă mare, cu două caturi, se închiria în timpul sezonului cu opt sute de ruble. Apartamentul care ne-a plăcut avea şase camere, în afara celor de serviciu. Soţului meu i-a plăcut îndeosebi faptul că cele două camere ale sale (dormitorul şi cabinetul de lucru) erau despărţite de ale noastre printr-o cameră mare cu patru ferestre. Mulţumită acestei aşezări, zgomotul şi alergătura copiilor nu-l deranjau şi nu-l împiedicau să lucreze şi să doarmă; şi nici copiii nu erau strîmtoraţi (soţul meu se gîndea întotdeauna la asta), puteau să ţipe şi să facă gălăgie cît pofteau. Neam înţeles pe loc cu doamna care administra casa şi am închiriat-o pînă la 15 mai anul viitor, cu o chirie de 15 ruble pe lună. Ca să nu mai pierdem din timpul de lucru, ne-am hotărît să ne mutăm pe loc şi să ne aranjăm pentru iarnă.
Iarna din 187475, petrecută la Staraia Russa, rămîne una dintre cele mai frumoase amintiri ale mele. Copiii au fost perfect sănătoşi şi în cursul întregii ierni n-a trebuit să chemăm nici măcar o singură dată doctorul.
Casa există şi astăzi, neschimbată. (N. aut.)

ceea ce nu se întîmpla cînd stăteam la Petersburg. Şi Feodor Mihailovici s-a simţit mai bine — tratamentul din Ems s-a dovedit a fi binefăcător, tuşea a mai cedat, respiraţia s-a ameliorat şi ea sensibil. Mulţumită unei vieţi liniştite şi organizate şi a absenţei diverselor surprize neplăcute (atît de frecvente la Petersburg), nervii soţului meu s-au fortificat şi crizele de epilepsie au devenit mai rare şi mai slabe. Drept urmare, Feodor Mihailovici se supăra şi se enerva arareori şi era aproape întotdeauna blînd, vorbăreţ şi vesel. Boala care l-a dus după şase ani în morniînt nu apăruse încă, soţul meu nu suferea pe vremea aceea de astm şi din această cauză îşi putea permite să alerge şi să se joace cu copiii. Eu, copiii mei, prietenii noştri din Staraia Russa îşi aduc perfect aminte cum în sunetele unui armoniu, Feodor Mihailovici dansa uneori seara, cu copiii şi cu mine, cadril, vals şi mazurcă. Mai ales îi plăcea mazurca şi trebuie să spun că o dansa cu foc, ca „un adevărat polonez" şi a fost foarte mulţumit cînd i-am spus asta odată.
Viaţa noastră la Staraia Russa era organizată strict pe ore şi asta se respecta cu multă severitate. Soţul meu lucra noaptea şi nu se scula mai devreme de unsprezece. Cînd venea să-şi bea cafeaua, îi chema pe copii, care alergau bucuroşi la el şi-i povesteau toate întîmplările de dimineaţă şi tot ce văzuseră la plimbare. Şi Feodor Mihailovici se bucura privindu-i şi se amuza discutînd cu ei. N-am mai întîlnit niciodată un om care să ştie atît de bine ca soţul meu să-i

înţeleagă pe copii şi să-i captiveze cu povestirile lui. In clipele acelea Feodor Mihailovici devenea el însuşi un copil.
După-amiază, Feodor Mihailovici mă chema în cabinetul său sămi dicteze ceea ce izbutise să scrie în timpul nopţii. Lucrul cu Feodor Mihailovici era întotdeauna o încîntare pentru mine şi, în sinea mea, eram foarte mîndră că-l ajutam şi că eram prima dintre cititorii săi care auzeam lucrările chiar din gura autorului.
De obicei, Feodor Mihailovici îşi dicta romanul direct după manuscris. Dacă, însă, nu era mulţumit de unele pasaje sau avea unele îndoieli, înainte de a dicta, îmi citea tot capitolul. Impresia era mult mai puternică decît cea a unei dictări obişnuite.
acuitatea «• ftWoJ"v G!BLIOTt"CA «J

IV DICTĂRILE NOASTRE
Cîteva cuvinte despre dictările noastre.
Feodor Mihailovici lucra întotdeauna noaptea, cînd în casă se făcea linişte şi nimic nu-i tulbura gîndurile. Iar de dictat îmi dicta în timpul zilei, de la două la trei, şi orele acestea erau cele mai fericite din viaţa mea. Să aud o lucrare nouă chiar din gura scriitorului la oare ţineam atît de mult, cu acele nuanţe pe care le dădea el vorbelor eroilor săi, reprezenta pentru mine o autentică fericire. După ceşi termina dictarea, îmi spunea întotdeauna:
— Ei, ce zici, Anecika?
— Zic că e minunat, îi răspundeam. Dar acest „minunat" al meu însemna pentru Feodor Mihailovici că poate scena pe care a dictat-o i-a reuşit, dar că n-a produs o impresie deosebită asupra mea. Iar soţul meu punea mare preţ pe impresiile mele nemijlocite. Sa întîmplat nu ştiu cum că acele pagini ale romanului care mă mişcau sau mă întristau aveau acelaşi efect şi asupra majorităţii cititorilor, fapt de care soţul meu s-a convins din discuţiile cu cititorii şi din aprecierile criticilor.
Voiam să fiu sinceră şi nu spuneam cuvinte de laudă, nu-mi manifestam încîntarea cînd n-o simţeam. Soţul meu ţinea mult la această sinceritate. Nu-i ascundeam nici impresiile mele. Ţin minte cum am rîs cînd am citit dialogurile doamnei Hohlakova sau ale generalului din *Idiotul* şi cum îl necăjeam, cu privire la rechizitoriul procurorului din *Fraţii Karamazov.*
— Ah, ce păcat că nu te-ai făcut procuror! Cu rechizitoriul ăsta lai fi aranjat pentru Siberia şi pe omul cel mai nevinovat.
— Zici că mi-a ieşit rechizitoriul procurorului? mă întrebă Feodor Mihailovici.
— Ţi-a ieşit grozav, am continuat, dar tot îmi pare rău că n-ai intrat în magistratură! Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă [75].

Cînd mi-a dictat Feodor Mihailovici pledoaria lui Fetiukovici şi mi-a pus obişnuita întrebare, ţin minte că i-am răspuns:
— Acum, dragul meu, vin şi te-ntreb — de ce nu te-ai făcut avocat? Pe cel mai mare criminal l-ai fi scos curat ca lacrima. Zău că asta e adevărata ta chemare! Iar Fetiukovici ţi-a ieşit nemaipomenit de bine!
Altă dată, însă, se întîmpla să şi plîng. Ţin minte că atunci cînd mi-a dictat scena întoarcerii lui Alioşa cu băieţii, după înmormîntarea lui Iliuşecika, am fost atît de tulburată, încît cu o mînă scriam, iar cu alta îmi şter-geam lacrimile. Feodor Mihailovici mia remarcat tulburarea, s-a apropiat de mine şi, fără să-mi spună vreo vorbă, m-a sărutat pe creştet.
In general, Feodor Mihailovici mă idealiza şi-mi atribuia o înţelegere mult mai profundă a lucrărilor sale decît cea reaîă. Astfel, era convins că înţeleg filozofia romanelor sale. Ţin minte că după ce mi-a dictat un capitol din *Fraţii Karamazov* şi mia pus obişnuita întrebare, i-am răspuns:

— Ştii, de fapt, eu n-am prea înţeles ce mi-ai dictat *(era* vorba de Marele Inchizitor). Ca să înţelegi trebuie să ai o anumită pregătire filozofică, pe care eu n-o am.
— Stai puţin, îmi spuse soţul, aim să-ţi explic mai clar.
Şi mi-a relatat totul încă o dată, cu nişte formulări mai potrivite pentru mine.
— Ei, acum e clar?
— Nici acum nu e prea cliar. Pune-mă să repet şi n-.aim să pot.
— Ei, nu, ai înţeles, îmi dau seama din întrebările pe care mi le-ai pus. Iar dacă nu poţi să reproduci, e vorba numai de o nepricepere formală, de o nestăpînire a formei.
Dealtfel, trebuie să spun că, pentru mine, cu cît cunoşteam mai bine viaţa cu toate complicaţiile ei triste uneori, cu atît mi se deschidea mai larg universul lucrărilor soţului meu, cu atît începeaim să le înţeleg mai profund.
Ţin minte că o dată, pe cînd eram la Staraia Russa, Feodor Mihailovici mi-a citit un capitol abia scris, în

care era vorba de modul cum s-a spînzurat o fată *(Adolescentul,* partea întîi, capitolul nouă). După ce şi-a terminat lectura, soţul meu s-a uitat la mine şi a exclamat:
— Ania, ce-i cu tine, drăguţă? Eşti palidă. Ai obosit, ţi-e rău?
— M-ai speriat! am răspuns eu.
— Dumnezeule, lasă acest pasaj o impresie chiar atît de grea? Ce rău îmi pare! Ce rău îmi pare!
V
Revin la anul 1874. După ce termina de dictat şi lua micul dejun cu mine, Feodor Mihailovici citea (în iarna aceea) *Peregrinările călugărului Parfeni*[76], sau îşi scria scrisorile şi la trei şi jumătate, pe orice vreme, ieşea să se plimbe pe străzile liniştite şi pustii ale Russei. Aproape totdeauna intra în băcănia Plotnikovilor şi cumpăra acolo, în cantităţi mici, gustări sau dulciuri abia aduse de la Petersburg. La magazin îl cunoşteau şi-l stimau şi, fără să ţină seama de faptul că nu cumpără decît cu litra, se grăbeau să-i ofere noutăţile aduse.
La ora cinci luam masa de prînz împreună cu copiii şi atunci soţul meu era întotdeauna într-o dispoziţie excelentă. Mai întîi de toate se servea un păhărel de votcă bătrînei Prohorovna, dădaca fiului nostru. „Dădaca, o votculiţă", o invita Feodor Mihailovici. Ea-şi bea votca,
Capitolul acesta a produs o impresie covîrşitoare asupra lui Nekrasov, fapt despre care îmi vorbeşte soţul meu în scrisoarea din 9 februarie 1875. (N. aut.)
E descrisă în romanul *Fraţii Karamazov;* e vorba de magazinul unde Mitea Karamazov cumpăra cadouri, cînd se ducea la Mokroie. (N. aut.)
♦ Feodor Mihailovici ţinea mult la Prohorovna, pentru dragostea ei fierbinte faţă de băiatul nostru. Soţul meu o pomenea des în scrisorile pe care mi le adresa şi a descris-o în romanul *Fraţii Karamazov,* în chipul bătrînei care a trecut în pomelnicul pentru odihna celor adormiţi pe fiul ei aflat în viaţă, de la care, însă, nu mai primise veşti. Feodor Mihailovici a sfătuit-o să renunţe şi i-a prezis că în curînd va primi o scrisoare, ceea ce s-a şi întîmplat. (N. aut.)
după care mînca pîine cu sare. Prînzul era vesel, copiii pălăvrăgeau fără încetare, iar noi nu discutam niciodată la masă lucruri serioase, mai presus de înţelegerea copiilor. După masă şi cafea, soţul meu mai zăbovea o jumătate de oră şi chiar mai mult cu copiii, cărora le spunea poveşti sau le citea fabulele lui Krîlov.
Pe la şapte seara, făceam în doi plimbarea de seară si la întoarcere intram la poştă, unde pînă la ora aceea terminau de cartat corespondenţa

din Petersburg.
Feodor Mihailovici avea o corespondenţă bogată şi de aceea ne grăbeam acasă, ca să citim scrisorile şi ziarele.
La nouă copiii se culcau şi Feodor Mihailovici se ducea la ei să-i bkiecuvînteze şi să spună împreună cu ei „Tatăl nostru", „Născătoarea de Dumnezeu" şi rugăciunea sa preferată: „In tine, Maica Domnului, e toată nădejdea mea., ia-mă sub oblăduirea ta!"
Pe la zece se făcea linişte în toată casa, deoarece în provincie toată lumea obişnuia să se culce devreme. Feodor Mihailovici se retrăgea în cabinetul său să-şi citească ziarele, iar eu, obosită de agitaţia din timpul zilei şi de zarva copiilor, eram bucuroasă să stau liniştită. Mă duceam în camera mea şi făceam pasienţe — ştiam vreo duzină.
Mă-nduioşez de cîte ori mi-aduc aminte că în fiecare seară soţul meu venea de mai multe ori în camera mea să-mi spună cele aflate din ziare sau pur şi simplu să mai pălăvrăgim, şi întotdeauna mă ajuta să-mi termin pasienţa. Mă asigura că nu-mi ies pasienţele pentru că las să-mi scape ocaziile bune şi, spre mirarea mea, găsea întotdeauna cărţile necesare, pe care nu reuşisem să le observ. Pasienţele erau complicate şi reuşeam arareori s-o scot la capăt fără ajutorul lui. Cînd se făcea unspre-

• Pe vremea aceea calea ferată nu ajungea decît pînă ia Novgorod, de acolo mai era un drum de 80 de verste (40 pe lac), care se făcea cu cai, astfel că de la poştaş primeam ziarele cu o zi mai tîrziu, iar dacă ne duceam noi la oficiul poştal, le luam chiar în ziua apariţiei. (N. aut.)

Apropo de cărţi: în societatea (preponderent literară) pe care o frecventa Feodor Mihailovici nu se obişnuia să se joace

zece soţul meu apărea în uşa camerei mele şi asta însemna că mina venit şi mie timpul să mă duc la culcare, îl rugam numai să-mi permită să mai încerc o pasienţă, pe care o şi făceam împreună. Mă duceam la culcare, toată lumea din casă dormea, doar soţul meu mai lucra pînă la trei-patru noaptea.
Prima jumătate a iernii pe care am petrecut-o la Staraia Rui-sa (din septembrie pînă în martie) a decurs tihnit şi nu ţin minte o altă perioadă în care să fi avut parte de o linişte atît de deplină. E drept, viaţa era monotonă: zilele semănau atît mult unele cu altele, încît s-au contopit toate în amintirea mea şi nu pot să-mi aduc aminte de vreun eveniment petrecut atunci. Ţin minte, însă, un episod tragi-comic petrecut chiar la începutul iernii şi care ne-a tulburat pentru cîteva zile liniştea. Iată despre ce este vorba: am auzit că nişte negustori au primit de la tîrgul din Nijni-Novgorod un transport de cojocele pentru copii şi oameni mari, şi inam spus soţului meu. S-a arătat interesat, şi-a adus aminte că a purtat şi el cojoc şi a vrut să cumpere unul pentru Fedea. Ne-am dus prin prăvălii şi ni s-au arătat vreo zece scurte, una mai frumoasă decît alta. Am ales cîteva şi am cerut să ne fie trimise acasă pentru probă. Una dintre ele, de un galben-deschis, cu o broderie foarte frumoasă pe piept şi la poale, i-a plăcut mult lui Feodor Mihailovici şi i s-a potrivit perfect băiatului nostru. îmbrăcat cu o căciulă înaltă de vizitiu, cu cojocul său legat cu chimir roşu, băiatul nostru, rumen în obraji, arăta minunat. Am comandat şi pentru fetiţă un paltanaş elegant şi soţul meu îi privea cu admiraţie în fiecare zi înainte de plimbare.

Admiraţia noastră, însă, n-a durat prea mult: într-o bună zi am văzut pe poala din faţă a cojocelului nişte
cărţi. în cei patrusprezece ani pe care i-am petrecut împreună, soţul meu a jucat doar o dată preferanţă, la rudele mele, şi, deşi nu mai pusese mîna pe cărţi de joc de mai bine de zece ani, a jucat excelent şi chiar a cîştigat cîteva ruble, ceea ce l-a făcut să se simtă stînjenit. (N. aut.)
pete mari de grăsime, iar pe piele grăsimea straturi, straturi. Eram cu toţii nedumeriţi, deoarece băiatul nu putea să se murdărească, în timpul plimbării, cu untură. Adevărul, însă, a ieşit repede la iveală: în fiecare zi, de dimineaţă, venea şi stătea în bucătărie bărbatul pe jumătate orb al bătrînei Prohorovna. După ce şi-a luat gustarea de dimineaţă, a vrut să se şteargă pe mîini şi, negăsind la îndemînă un prosop, şi-a şters degetele pline de grăsime de cojocelul care atîrna la bucătărie ca să se usuce. Am căutat în fel şi chip să scoatem grăsimea din piele, dar, după fiecare nouă curăţire, petele deveneau mai vizibile şi cojocelul nu mai era bun de nimic. Eram foc de supărată că s-a stricat o haină, pe care nu aveam posibilitatea s-o înlocuiesc şi, furioasă pe bucătăreasă, pe care pentru neglijenţa ei eram cît pe-aci s-o dau afară împreună cu soţul ei neatent, dar a intervenit Feodor Mihailovici şi m-a potolit. Bineînţeles, această mică neplăcere s-a uitat repede.
Deoarece romanele *Demonii* şi *Idiotul,* editate de noi au avut un mare succes, am hotărît, stînd iarna la Russa, să publicăm şi *Amintiri din Casa morţilor,* care s-au epuizat de mult şi erau insistent cerute de librari. Corecturile ni se trimiteau la Russa dar în ziua apariţiei cărţii trebuia să fiu în capitală, ca să vînd un număr de exemplare (ceea ce am şi reuşit să fac), să dau cărţi în consignaţie, să închei socotelile cu tipografia etc. In afară de asta, voiam să-mi văd rudele şi prietenii şi să cumpăr pentru Crăciun jucării şi dulciuri pentru bradul pe care am vrut să-l facem atît pentru copiii noştri, cît Şi pentru cei ai preotului Rumeanţev, bunul nostru prieten. Am plecat pe 17 decembrie şi m-am întors pe 23. La înapoiere, cînd am traversat lacul Ilmen, am trecut printr-o mare spaimă: cele cîteva troici, plecate împreună, au rătăcit drumul pe lac, s-a pornit o furtună de zăpadă şi riscam să ne petrecem noaptea afară, în viscol; din fericire, vizitiii au lăsat libere hăţurile şi animalele inteligente, după ce au mai bijbîit o vreme, ne-au scos singure la drumul bun.

VI ANUL 1874. IARNA
Pe vremea aceea, în Staraia Russa, şi iarna şi vara, izbucneau adesea incendii, în urma cărora ardeau străzi întregi. De cele mai multe ori aveau loc în timpul nopţii (undeva, prin vreo brutărie sau vreo baie). Feodor Mi-hailovici, amintindu-şi că, nu cu mult înainte, Orenbur-gul a ars tot, era foarte alarmat de cîte ori se declara un incendiu şi se bătea clopotul de la catedrală, iar dacă incendiul se întindea, porneau să sune şi clopotele bisericilor din apropiere. Pe Feodor Mihailovici îl neliniştea mai ales faptul că eu, de obicei atît de energică şi de curajoasă, mă pierdeam cu firea şi făceam prostii. De aceea ne-am înţeles, cît am fost la Russa, să ne trezim unul pe altul de cum auzim alarma. De obicei, Feodor Mihailovici, mă bătea încet pe umăr şi-mi spunea: „Tre-zeşte-te, Ania, nu te speria, e un incendiu undeva. Nu te agita, te rog, mă duc să văd unde

arde!"
Mă sculam imediat, le puneam copiilor ciorapii şi ghetele şi le pregăteam hainele ca să nu răcească, în cazul cînd va trebui să-i scoatem afară. Apoi luam cîteva cearşafuri mari, într-unui din ele puneam (cît se poate mai ordonat) toate hainele soţului, caietele sale de însemnări şi manuscrisele. întrun alt cearşaf puneam tot ce era în dulap şi în scrin — rochiile mele şi lucrurile copiilor. După ce făceam toate astea mă linişteam, ştiind că tot ce e mai de preţ va fi salvat. La început, scoteam toate boccelele în vestibul, mai aproape de ieşire, dar de cînd Feodor Mihailovici s-a împiedicat odată pe întuneric de ele şi era să cadă, am început să le las în cameră. Feodor Mihailovici rîdea deseori de mine, spunînd că „incendiul e la trei verste de noi, iar eu m-am şi pregătit să salvez lucrurile". Văzînd, însă, că nu poate să mă scoată din ale mele şi că treaba asta mă linişteşte, mă lăsa „să-mi fac bagajele" de cîte ori se dădea alarma, cerînd numai ca tot ce-i al lui să fie imediat pus la loc, după ce trecea alarma.
Ţin minte că în primăvara lui 1875, cînd ne-am mutat din apartamentul nostru de iarnă din casa lui Leontiev
la vila lui Gribbe, portarul nostru ne-a spus la despărţire:
— Al mai rău îmi pare că pleacă boierul.
— De ce? l-am întrebat, ştiind că soţul meu nu avusese nici un fel de legături cu el.
— Păi, cucoană, cum e vreun foc noaptea pe undeva şi încep să bată clopotele, boierul a şi venit aici şi-mi bate în gheretă: scoală, zice, că e un foc undeva! Că şi poliţaiul zice: în tot oraşul nu e paznic mai bun ca portarul generalului LeontieAr, cum pornesc clopotele să bată a şi venit la poartă. Şi acu ce mă fac? Cum să nu-mi pară rău de boier?
Ajungînd acasă, i-am transmis soţului meu laudele portarului. Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs şi mia spus:
— Ei, vezi, am nişte calităţi de care habar n-am avut nici eu însumi.
Viaţa noastră îşi urma cursul ei obişnuit şi lucrul la roman mergea destul de bine. Asta era foarte important pentru noi, deoarece la Petersburg, Feodor Mihailovici s-a văzut cu profesorul D.I. Koşlakov şi acesta l-a sfătuit insistent, avînd în vedere rezultatele favorabile ale curei de ape minerale din anul trecut, să plece din nou primăvara la Ems.
în aprilie 1875, a trebuit să facă demersuri pentru paşaport. La Petersburg asta nu prezenta greutăţi, locuind, însă. la Russa, soţul meu trebuia să primească paşaportul de la guvernatorul din Novgorod. Ca să aflu ce fel de cerere trebuie să trimită la Novgorod, cîţi bani etc, m-am dus la ispravnicul din Staraia Russa. Ispravnic era pe vremea aceea colonelul Gotski, un om destul de uşuratic, după cum se spunea, care îşi petrecea vremea pe la moşierii din împrejurimi. Cînd a primit cartea mea de vizită, ispravnicul m-a invitat în cabinetul său, m-a poftit să stau în fotoliu şi m-a întrebat care este motivul vizitei. A cotrobăit prin sertarul de la masa de scris şi mi-a întins un caiet destul de voluminos cu coperţi albastre. L-am deschis şi spre marea mea uimire am văzut că este „Dosarul privitor la sublocotenentul în rezervă Feodor Mihailovici Dostoievski, aflat sub supraveghere secretă

şi stabilit temporar la Staraia Russa". Am răsfoit cîteva pagini şi am

izbuionit în rîs.
— Cum? Ne aflăm, deci, sub luminata dumneavoastră supraveghere şi dumneavoastră ştiţi, probabil, tot ce se întîmplă la noi? La asta nu m-am aşteptat!
— Da, ştiu tot ce se întîmplă în familia dumneavoastră, spuse grav ispravnicul, şi pot să spun că pînă acum sînt foarte mulţumit de soţul dumneavoastră.
— Pot să-i transmit soţului meu laudele dumneavoastră? îl întrebai eu ironic.
— Da, vă rog să-i transmiteţi că se comportă minunat şi că socotesc că nici de acum încolo nu-mi va produce bătaie de cap.
Cînd am venit acasă, i-am transmis lui Feodor Mihai-lovici vorbele ispravnicului, rîzînd la gîndul că un om ca soţul meu poate fi pus sub supravegherea unui poliţist imbecil. Feodor Mihailovici, însă, a fost foarte supărat de ştirea pe care i-am adus-o:
— Cîţi oameni răuvoitori le-au scăpat printre degete, spuse el, şi mă bănuiesc şi mă supraveghează pe mine, un om devotat cu toată inima şi gîndurile mele şi ţarului, şi patriei. Asta mă jigneşte!
Mulţumită trăncănelii ispravnicului ni s-a clarificat o împrejurare care ne necăjea mult şi pe care nu puteam să ne-o explicăm şi anume de ce scrisorile pe care le trimiteam din Staraia Russa la Ems nu se expediau în ziua în care le aduceam la poştă şi se mai reţineau acolo o zi, două. Acelaşi lucru se întîimpla şi cu scrisorile trimise din Ems la Russa. Iar faptul că soţul meu nu primea la timp scrisorile mele îi producea nu numai o mare nelinişte, dar îi provoca şi crize de epilepsie, ceea ce se vede, de pildă, din scrisoarea pe care mi-a scriis-o pe 2816 iulie 1874. Acum a devenit clar că scrisorile noastre erau cenzurate şi că expedierea lor depindea de ispravnic, care pleca adesea pentru două-trei zile prin judeţ.
Cenzurarea corespondenţei noastre (şi poate chiar a întregii corespondenţe a soţului meu) făcută de diverse persoane oficiale a continuat şi în anii următori şi ne-a produs multe neplăceri, şi soţului meu şi mie, dar n-am avut cum să scăpăm de pacostea asta. Feodor Mihailovici n-a întreprins nimic pentru eliberarea de sub supravegherea poliţiei, cu atît mai mult cu cît persoane competente îl asigurau că, odată ce i s-a permis să fie redactorul şi editorul *Jurnalului unui scriitor,* nu mai există nici un dubiu că s-a sistat supravegherea secretă a activităţii sale. Şi totuşi ea a continuat pînă în anul 18S0 [77], cînd, în timpul sărbătoririi lui Puşkin, Feodor Mihailovici a avut ocazia să ddscute despre asta cu o persoană suspusă şi, în urma dispoziţiei date de această persoană, supravegherea secretă a fost sistată.

VII ANUL 1875. CĂLĂTORIA LA PETERSBURG. EMS

La începutul lui februarie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece la Petersburg şi să petreacă acolo două săptă-mîni. Scopul principal al călătoriei a fost nevoia de a-l vedea pe Nekrasov, pentru a stabili datele publicării ulterioare a romanului. Era necesar de asemenea să-i ceară sfatul profesorului Koşlakov, deoarece soţul meu voia să se ducă şi în anul acela la Ems, ca să consolideze efectele atît de fericite ale tratamentului de anul trecut.
A doua zi după sosirea în capitală, cu soţul meu s-a petrecut un lucru

neplăcut, ce l-a făcut să se neliniştească: a fost chemat la comisarul de sector. Deoarece nu s-a putut duce la ora fixată (nouă), s-a dus în cursul zilei, dar na găsit pe nimeni şi a trebuit să se mai ducă o dată seara. Fusese chemat pentru faptul că avea un buletin de identitate provizoriu şi trebuia să aibă unul permanent. Feodor Mihailovici îi demonstra subcomisarului că are un buletin provizoriu din 1859, că pe baza acestuia i s-au mai eliberat paşapoarte şi nimeni nu i-a cerut niciodată un alt buletin. Citez din scrisoarea lui din 7 februarie 1875: „Subcomisarul mi-a declarat ritos că n-o să-mi dea paşaport şi gata, întrucît trebuie să respecte legile. — Şi atunci ce să fac? — Daţi-mi buletinul permanent. — Şi de unde să-l iau acum? — Asta nu ne priveşte. Şi uite aşa o ţinea mereu. Multă prostie e în capul ăstora; tot ce a făcut a fost numai ca să-şi dea aere faţă de un scriitor. I-am spus pînă la urmă: —
260
261
La Petersburg sînt douăzeci de mii de oameni fără buletin, iar dumneata reţii, ca pe un vagabond, un om cunoscut. — Ştim, ştim foarte bine că vă cunoaşte toată Rusia, dar noi sîntem cu legea. Dar ce vă neliniştiţi? O să vă dăm mîkie sau poimîine în locul buletinului o adeverinţă, nu e tot aia? — Ei, drăcie, atunci de ce v-aţi luat la harţă cu mine,şi nu mi-aţi spus aşa de la început?" Pînă la urmă buletinul soţului meu a fost reţinut pînă la plecare, cînd i-a şi fost înapoiat, fără să fie înlocuit cu unul nou, producîndu-i numai emoţii inutile.
Cu sentimentul unei mari satisfacţii sufleteşti îmi scria soţul meu în scrisorile din şase şi nouă februarie despre întîlnirea prietenească cu Nekrasov, ca şi despre faptul că acesta a venit să-şi exprime *entuziasmul* faţă de prima parte a *Adolescentului,* pe care tocmai o isprăvise de citit. „«Mna prins atît de mult, că am stat toată noaptea şi am citit, iar la vîrsta mea şi cu sănătatea mea nu mi-este permis asta. Şi ce prospeţime ai, *batiuşka »* (I-a plăcut cel mai mult ultima scenă cu Liza.) «La vîrsta asta, nici un scriitor nu mai are prospeţimea dumitale, zicea. La Lev Tolstoi, în ultimul său roman, nu sînt decît repetări ale lucrurilor pe oare le-am citit înainte, numai că înainte era mai bine.» Scena sinuciderii şi fabulaţia le-a găsit drept «o oulme a perfecţiunii». Inchipuie-ţi, i-au plăcut şi primele două capitole. «Cel mai slab, zicea el, ţi-a ieşit capitolul opt, acolo sînt multe evenimente lăturalnice». — şi ce crezi? Cînd am recitit corectura, cel mai puţin mi-a plăcut acest al optulea capitol, şi am scos multe de acolo."
După ce s-a întors la Russa, soţul meu mi-a vorbit mult despr° discuţiile sale cu Nekrasov şi m-am convins cît îi era de scumpă reluarea relaţiilor cu prietenul său din tinereţe. Impresii mai puţin plăcute i-au lăsat lui Peodor Mihailovici întîlnirile cu unele persoane din lumea literară. în general, cele două săptămîni pe care le-a petrecut soţul meu în capitală au fost foarte agitate şi obositoare şi a fost cum nu se poate mai bucuros cînd a ajuns acasă şi ne-a găsit pe toţi sănătoşi şi mulţumiţi.
La sfîrşitul lui mai, Feodor Mihailovici a trebuit din nou să plece pentru cîteva zile la Petersburg, iar de acolo în străinătate. De data aceasta n-a avut nici un
chef să plece la Ems şi md-au trebuit multe eforturi ca fă-l conving să se trateze. Se încăpăţînase pentru că ştia că nici eu nu eram prea sănătoasă

(eram însărcinată) si, în afara dorului obişnuit de familie, s-ar fi neliniştit şiîn privinţa mea.
S-a şi întîmplat un lucru (chiar spre sfîrşitul tratamentului soţului meu) care a prezentat pentru mine un mare pericol: pe 23 iunie am primit de la Petetrsburg o scrisoare. în care eram înştiinţată că în *Sankt-Petersburg-skie vedomosti* a apărut o ştire despre grava îmbolnăvire a lui Feodor Mihailovici. N-am crezut în scrisoare, am alergat la sala de lectură a Stabilimentului de Ape minerale, am căutat ziarele din ajun şi în numărul 159 al ziarului amintit am dat de următoarea notiţă:
„Ne-a parvenit ştirea că celebrul nostru scriitor F. M. Dostoievski s-a îmbolnăvit grav".
Puteţi să vă imaginaţi ce impresie mi-a produs această ştire. Mi-a trecut prin minte că, probabil, Feodor Mihailovici a avut o dublă criză de epilepsie, care avea întotdeauna un efect teribil de deprimant asupra lui. Putea să fie vorba şi de un şoc nervos sau de un alt lucru îngrozitor. Disperată, m-am dus la poştă şi am trimis o telegramă, iar cînd m-am întors acasă, în aşteptarea răspunsului, am început să mă pregătesc de plecare, decisă fiind să las copiii în grija preotului şi a preotesei Rumeanţev. Proprietarii au încercat să mă convingă să nu plec, dar nici nu puteam să admit ideea că soţul meu e grav bolnav şi că poate să moară, iar eu să nu fiu lîngă el. Din fericire, la ora şase, am primit un răspuns liniştitor. Mă gîndesc şi acum cu groază la ce s-iar fi putut întîmpla dacă aş fi plecat la drum, în „situaţia" în care eram şi în starea mea d nelinişte legată de soţul meu şi de copii. într-adevăr, ne-a scăpat Domnul de o nenorocire!
Şi aşa n-am putut să aflu cine anume a comunicat ziarului această ştire nefondată, care ne-a făcut să petrecem cîteva ore de chin.
Nu numai grija pentru copii şi pentru mine îl chinuia pe Feodor Mihailovici, dar şi gîndul că lucrul nu înaintează şi că nu va putea să predea la termenul fixat continuarea romanului *Adolescentul.* în scrisoarea din

13 iunie, Feodor Mihailovici îmi scria:„Cel mai mult mă supără că mam spor la scris: stau, mă frămînt, mă roade şi n-am putere să mă apuc de treabă. Nu, nu aşa se face literatură, la comandă şi sub ameninţare, trebuie să ai timp şi dispoziţie. Cred, însă, că în ourînd am să mă aştern cu adevărat pe lucru, dar nu ştiu ce-o să iasă. In starea asta pot să-mi stric pînă şi ideea."
îl neliniştea mult pe Feodor Mihailovici şi problema închirierii unei locuinţe pentru iarnă. Deşi locuiam foarte bine la Russa, era greu să mai rămînem o iarnă acolo, avînd în vedere mai ales faptul că la începutul anului următor (1876) Feodor Mihailovici voia să editeze *Jurnalul unui scriitor,* lucru la care se gîndea de multă vreme. Problema era dacă să caute Feodor Mihailovici Un apartament în timpul cît ar fi trecut prin Petersburg sau să ne mutăm cu toată familia la Petersburg, să ne oprim la hotel şi să ne căutăm casă. Ambele soluţii îşi aveau neajunsurile lor şi nuam gîndit să vin eu la Petersburg la întoarcerea soţului meu şi să căutăm împreună o casă. Feodor Mihailovici a protestat hotărît împotriva ultimei alternative, avînd în vedere starea de atunci a sănătăţii mele. Ne-am decis ca el să mai rămînă două. trei zile la Petersburg şi dacă nu va

reuşi să găsească un apartament convenabil, să vină la Russa.
ANUL 1875. ŞORICELUL
Tot timpul cît am stat la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a fost vesel şi bine dispus, lucru pe oare-l dovedeşte, de pildă, gluma pe care a făcut-o cu mine.
Odată, spre primăvara lui 1875, Feodor Mihailovici a ieşit din dormitorul său, teribil de încruntat. Mam alarmat şi l-am întrebat cum se simte.
— Sînt absolut sănătos, răspunse, dar s-a întîmplat o treabă neplăcută: în patul meu am găsit un şoricel M-am trezit, pentru că am simţit că-mi umblă ceva pe picior; dau plapuma la o parte şi văd un şoricel. Ce scîrbos! spuse Feodor Mihailovici cu silă şi adăugă: Hai să-l căutăm în pat!

— Da, sigur, încuviinţai eu.
Feodor Mihailovici s-a dus în sufragerie să-şi bea cafeaua, iar eu am chemat servitoarea şi bucătăreasa şi toate trei am început să cercetăm patul: am ridicat plapuma, cearşaful, pernele, am schimbat rufăria de pat şi, negăsind nimic, ne-am apucat să tragem mesele şi etajerele de lîngă perete, ca să descoperim gaura şoricelului.
Auzind zgomotul pe care-l făceam, Feodor Mihailovici m-a strigat, dar cum nu i-am răspuns, a trimis pe unul din copii după mine. I-am trimis vorbă că am să vin de îndată ce termin aranjatul camerei, el, însă, stărui să vin imediat în sufragerie. M-am executat.
— Ei, aţi găsit şoricelul? mă întrebă Feodor Mihailovici, la fel de scîrbit ca înainte.
— Unde să-l mai găseşti, a fugit. Dar e ciudat că n-am găsit în dormitor nici o gaură, probabil că a venit din vestibul.
— Păcăleală de întîi aprilie, Anecika, păcăleală de întîi aprilie! strigă Feodor Mihailovici şi zîmbetul lui drag şi vesel îi luminä toată faţa. Soţul meu şi-a amintit că de întîi aprilie e obiceiul să păcăleşti şi a vrut să facă o glumă cu mine, iar eu am uitat ce dată e şi l-am crezut. Am rîs mult, desigur, şi am început să ne păcălim unul pe altul, „de întîi aprilie", lucru la care au participat cu însufleţire şi „copilandrii" noştri, cum le spunea de obicei soţul meu.
ANUL 1875., NAŞTEREA LUI ALIOŞA. ÎNTOARCEREA LA PETERSBURG
Feodor Mihailovici s-a întors din Ems la Petersburg pe 6 iulie, şi a rămas în oraş două, trei zile. Cum, însă, într-un timp atît de scurt era greu să găseşti o casă confortabilă, după ce a văzut cîteva apartamente, a renunţat la căutări şi a plecat la Russa. Prea i se făcuse dor de casă şi de familie. După o oarecare chibzuială, ne-am hotărît să rămînem la Russa pînă ce ni se va mări familia, cu atît mai mult cu cît bătrînii noştri proprietari, care ţineau mult la copiii noştri, căutau să ne convingă să nu plecăm cu copiii în timpul verii.

Feodor Mihailovici a acceptat cu mare plăcere să rămînă, deoarece asta-i permitea să lucreze liniştit la romanul său pînă şi după evenimentul care mă aştepta, fără să renunţe la colaborarea mea. Şi trebuia să lucreze intens, ca la sosirea în Petersburg să aibă dreptul să ceară de la Nekrasov un aconto pentru *Adolescentul.* Aveam mare nevoie de bani pentru a începe viaţa în

capitală.
Toate ne mergeau bine. Feodor Mihailovici se simţea refăcut, copiii au mai crescut şi s-au fortificat şi chiar şi mie, odată cu reîntoarcerea soţului meu, mi-a dispărut aproape cu totul frica de moarte, pe care o încercam întotdeauna înainte de naştere. A trecut astfel o lună şi la 10 august Dumnezeu ne-a dăruit un fiu, pe care l-am numit Alexei. Amîndoi am fost teribil de fericiţi şi de bucuroşi de venirea pe lume a lui Alioşa al nostru. Pe atunci era un copil sănătos, aşa că m-am refăcut repede şi am putut să reiau stenografia.
A fost o vreme frumoasă toată luna august, iar în septembrie a început aşa-zisa „vară a muierii", excepţional de caldă şi de liniştită. Totuşi, în jurul datei de 15, de teama schimbării timpului, am hotărît să plecăm. Ne aştepta un drum greu, deoarece vapoarele, din pricina nivelului scăzut al rîului Polist, nu ajungeau pînă la oraş şi se opreau pe lacul Ilmen, în dreptul satului Ustriki, la optsprezece verste de Russa. într-o dimineaţă frumoasa şi caldă am plecat de acasă într-un convoi lung:j în prima trăsură era Feodor Mihailovici cu doi copii, în cea de a doua eram eu cu noul-născut şi cu dădaca, în cea de a treia, pe o grămadă de cufere, saci şi legături, stătea bucătăreasa. Trăsurile mergeau în sunetul clopoţeilor şi Feodor Mihailovici oprea tot timpul caii, ca sa se convingă că la mine totul e în ordine şi să mi se laude cît de bine se simte cu copiii.
După vreo două ore şi jumătate am ajuns la Ustriki, dar aici ne-am izbit de o împrejurare la care nu ne-am

Numele sfîntului Alexei—Omul lui Dumnezeu era venerat în mod deosebit de Feodor Mihailovici, ceea ce ne-a şi determinat să-l botezăm astfel pe noul-născut, deşi pe nimeni în familia noastră nu-l mai chemase aşa. (N. aut.)

aşteptat. Vaporul sosise cu o zi înainte şi după ce luase la bord o mulţime de pasageri, căpitanul a hotărît că va veni abia peste două zile, cînd se vor aduna mai mulţi călători. Nu era nimic de făcut, trebuia să mai rămînem o zi acolo. Din două, trei case au ieşit în fugă cîteva femei să ne invite să petrecem noaptea la ele. Ne-am ales o casă mai curată şi ne-am instalat cu toată familia. Am întrebat imediat proprietăreasa cît o să ne ia pentru o noapte. Aceasta ne-a răspuns blajin: „Nu vă faceţi griji, cucoană, n-o să vă luăm mult, iar dumneavoastră n-o să vă zgîrciţi la bani",
Camera era de mărime mijlocie cu un pat uriaş, de-a curmezişul căruia puteam să-i culcăm pe copii; eu am hotărît să dorm pe cîteva taburete puse cap la cap, iar Feodor Mihailovici pe o canapea veche, care-i amintea de copilărie. Servitoarele, după cum ni s-a promis, urmau să fie aranjate în podul de fin.
Deoarece călătoream boiereşte, aprovizionaţi cu de-ale gurii, bucătăreasa s-a apucat imediat să pregătească masa, iar noi ne-am dus la plimbare, am urcat pe un deal, de pe care se vedea lacul, am întins pledurile şi ne-am aşezat. L-am luat cu noi chiar şi pe noul-născut şi acesta a dormit în aer liber. Ziua a trecut deosebit de plăcut: Feodor Mihailovici era foarte vesel, glumea cu copiii, alerga cu ei, iar eu eram mulţumită că am parcurs cu bine o parte din lungul nostru drum. Am luat masa şi deoarece s-a întunecat repede, ne-am culcat devreme cu toţii.
A doua zi dimineaţă, pe la opt, ni s-a spus că se vede de departe fumul vaporului şi că după o oră şi jumătate va fi la Ustriki. Am început să

strîngem lucrurile, să-i îmbrăcăm pe copii de drum, iar eu m-am dus să fac socoteala cu gazda. Proprietăreasa a dispărut undeva şi în locul ei a venit să ia banii fiul ei, care, judecind după faţa lui buhăită, avea slăbiciune pentru votculiţă. Suma totală, scrisă scălîmb, era de paisprezece ruble şi ceva: două ruble pentru găină, două pentru lapte şi zece pentru cameră. M-am înfuriat şi am început să protestez împotriva preţului exagerat, dar fiul proprietăresei nu ceda Şi ne ameninţa că, în cazul cînd nu vom plăti toţi banii, ne va reţine geamantanele. A trebuit, desigur, să plătesc, dar nu m-am putut abţine şi i-am spus că e un „tîlhar".

267

Intre timp vaporul s-a apropiat şi s-a oprit cam la o jumătate de verstă, aşa că trebuia să mergi pînă la el cu barca., Cînd am coborît, însă, pe mal, am văzut că bărcile stau la vreo zece paşi de uscat, că oamenii din popor îşi scot încălţările şi merg prin apă. Pe noi ne-au cărat pînă la barcă nişte muieri voinice, în cîrcă. Puteţi să vă închipuiţi cît ne-a fost de teamă pentru copii, mie şi soţului meu. Pe el l-au dus primul şi el i-a preluat pe copii, care chiţcăiau şi ţipau de frică. Eu am fost ultima la rînd, iar după mine a urmat noul-născut. In barcă mă gîndeam cu groază cum o să ne urcăm pe scăriţa vasului cu mititeii noştri. Din fericire, totul a decurs bine: căpitanul a trimis un marinar, care a urcat copiii. Tot atunci ne-au sosit şi lucrurile aduse cu barca de fiul pro-
prietăresei.

Era o zi superbă, lacul Ilmen părea de peruzea şi ne amintea lacurile elveţiene. Nu era nici un pic de tangaj şi toate cele patru ore ale drumului le-am petrecut pe punte.

Pe la trei, am ajuns la Novgorod. Ne-am dus direct la gară, bagajul urmînd să ne fie adus de căruţaşi, împreună cu al celorlalţi pasageri. După o oră au sosit şi bagajele, iar eu, neavînd încredere în servitori, m-am dus să verific dacă a venit totul: aveam două geamantane mari de piele, unul galben şi unul negru, cîţiva saci de voiaj, Totul era în ordine. Ziua a trecut destul de repede şi pe la şapte s-a apropiat de mine paznicul şi mi-a spus că ar fi mai bine să iau bilete din vreme şi să predau bagajele, pînă nu se strînge multă lume. L-am ascultat, am cumpărat biletele şi, cînd m-am întors, i-am arătat paznicului două valize şi doi saci de voiaj mari care trebuiau predate la bagaje. Deodată, spre marea mea uimire, paznicul mi-a spus, arătîndu-mi valiza neagră: „Cucoană, ăsta nu e geamantanul dumneavoastră, mi l-a dat în păstrare un
alt pasager".

— Cum nu e al meu? Nu se poate! am strigat şi mam grăbit să văd geamantanul. Vai, deşi era de aceeaşi formă şi mărime cu al nostru (cumpărat, probabil, tot la Gos-tinîi Dvor pentru reo zece ruble), era, fără doar şi poate, al altcuiva, iar pe capacul de sus avea chiar şi nişte iniţiale pe jumătate şterse.

268

,Dumnezeule, dar unde e în cazul ăsta geamantanul
nostru? Caută-l, te rog, i-am spus paznicului, acesta, însă, se tot jura că n-a văzut un alt geamantan negru. Eram disperată: în valiza dispărută se aflau numai lucrurile lui Feodor Mihailovici — hainele, rufăria şi, lucrul cel mai important, manuscrisul romanului *Adolescentul,* pe care chiar a

doua zi trebuia să-l ducă soţul meu la revista *Otecestvennîie zapiski* şi să primească în contul onorariului banii de care aveam atîta nevoie. Prin urinare, nu se pierduse numai munca ultimelor două luni, dar era imposibil să refaci manuscrisul, deoarece au dispărut şi caietele de însemnări ale lui Feodor Mihailovici care se aflau tot în geamantan, iar fără ele ar fi trebuit să refacă din nou tot planul romanului. Mi-am imaginat brusc proporţiile nenorocirii. înnebunită de durere, am fugit în sala de aşteptare unde era Feodor Mihailovici cu copiii. Văzîndu-mă disperată, Feodor Mihailovici s-a speriat la gîndul că s-a întîmplat ceva cu noul-născut, care se afla cu dădaca în salonul pentru doamne. Bîl-bîindu-mă, i-am povestit ce s-a petrecut.
Feodor Mihailovici a rămas stupefiat, s-a îngălbenit şi a rostit încet:
— Da, e o mare nenorocire. Şi acum ce ne facem?
— Ştii ce, am zis eu brusc, asta e treaba ticălosului ăla de fiu al gazdei, care n-a mai dat geamantanul la vapor pentru că l-am făcut tîlhar.
— S-ar putea să ai dreptate, spuse Feodor Mihailovici. Totuşi lucrurile nu le putem lăsa aşa, trebuie să încercăm să găsim valiza. Doar nu poate să dispară chiar aşa. Uite ce-o să facem: tu o să pleci cu copiii la Peters-burg (era imposibil să rămînem la hotel cu copiii, nu ne ajungeau banii), iar eu rămîn aici, mă duc mîine la Lerke (guvernatorul Novgorodului, pe care Feodor Mihailovici îl cunoştea personal), am să-l rog să-mi dea un poliţist şi chiar mîine am să plec cu vaporul la Ustriki. Dacă gazda a reţinut geamantanul, o să ni-l dea cu siguranţă, de frica percheziţiei, iar tu linişteşte-te, pentru Dumnezeu! Uită-te la tine cum arăţi! Ai grijă de tine, gîndeş-te-te la copil! Du-te şi te spală pe faţă cu apă rece şi întoarce-te mai repede!

Am plecat disperată. îmi reproşam nenorocirea întîm-plată, faptul că n-am avut grijă de lucrul cel mai preţios pe care-l aveam, că din neglijenţa mea s-a pierdut truda de două luni a soţului meu! „Dar mă uitasem doar anume şi eram convinsă că e geamantanul nostru, îmi spuneam eu. Ce întîmplare nefericită, să se nimerească o valiză la fel cu a noastră."
Stăteam în camera de bagaje, sprijinită de tejghea şi lacrimile-mi curgeau pe faţă. Şi deodată mă străfulgera un gînd: dar dacă geamantanul a rămas pe chei? In cazul acesta, evident, l-au pus la păstrare. Ce-ar fi să mă interesez? L-am întrebat pe paznic, dacă nu poate să se ducă la chei, să afle dacă nu cumva valiza e acolo şi s-o aducă, iar dacă nu i-o [7]or da, să le spună că mîine va veni stă-pînul după ea. Paznicul nu se putea duce, fiind de serviciu. Atunci, fără să mai stau mult pe gînduri, m-am hotărît să mă duc chiar eu. Am ieşit din gară, am găsit afară doi birjari şi le-am strigat: „Cine mă duce pe chei şi îndărăt, îi dau o rublă şi jumătate!" Unul din ei a spus că nu e liber, dar celălalt, un flăcău de vreo nouăsprezece ani s-a învoit. Am sărit în trăsură şi am pornit. Era în jur de opt şi se făcuse destul de întuneric. Cît am mers prin oraş, unde era lumină de la felinare şi umblau oameni pe stradă, nu mi-a fost frică. Dar cînd am trecut de podul Volhovski şi am luat-o la dreapta, pe lîngă nişte hambare lungi, inima mi s-a făcut cît un purice: îmi părea că aici, în întuneric, în fundul hambarelor se ascund indivizi suspecţi, ba doi derbedei chiar s-au şi luat după noi. Flăcăului i s-a făcut şi lui frică şi a dat bice cailor. După vreo douăzeci de minute, am ajuns la chei. Am sărit din trăsură şi am

alergat peste pasarelă la gheretă. Era întuneric, paznicul, probabil, dormea. Am început să bat cu toată puterea într-un perete, apoi în altul, pe urmă în fereastră, m-am pornit să strig cît puteam mai tare: „Paznic, deschide, deschide mai repede!" După vreo cinci minute, cînd nu mai credeam că am să izbutesc ceva, şi mă gîndeam să mă întorc la birjar, se auzi o tuse de bătrîn şi pe urmă un glas: „Care baţi? Ce vrei?" „Deschide, moşule, mai repede, strigai eu, convinsă fiind după voce că am de-a face cu un bătrîn. S-a lăsat aici o valiză mare, neagră. Am venit după ea." „Este", îmi
răspunse vocea. „Atunci, ad-o mai repede!" „Vino-ncoa!", spuse bătrînelul, dînd la o parte un oblon din lemn (prin care se dă bagajul) şi aruncă pe chei geamantanul meu negru.
— Moşule, du-mi valiza pînă la birjar, am să-ţi dau de-o votcă. Dar, fie că bătrînelul nu m-a auzit, fie că i-a fost teamă de umezeala serii, a tras oblonul la loc şi în gheretă iarăşi se înstăpîni tăcerea. Am încercat să ridic valiza, dar era grea, avea vreo şaizeci de kilograme. Am alergat după birjar, dar acesta a refuzat să coboare de pe capră: „Vedeţi şi dumneavoastră ce locuri sînt pe-a-cilea; cum mă dau jos, cum îmi suflă calul!" N-aveam ce face. Am fugit îndărăt, am apucat minerul valizei şi am început s-o tîrăsc, oprindu-mă la fiecare pas. Iar pasarela, ca un făcut, era nesfîrşit de lungă. Am izbutit totuşi să aduc valiza. Birjarul a sărit de pe capră şi a pus-o între banchetă şi capră, iar eu m-am aşezat pe valiză, hotărîtă fiind s-o apăr, dacă o să fim cumva atacaţi de borfaşi. Birjarul dădu bici calului, trecurăm în goană pe lîngă nişte indivizi care strigau după noi şi după vreo cincisprezece minute am ajuns în piaţa Torgovaia. Aici eram în afară de pericol. Birjarul meu a prins curaj şi a început să-mi povestească prin ce spaimă a trecut: „Am vrut să plec, dar mi-a fost teamă să vă las singură. Au venit doi borfaşi la mine şi au început să mă ia la întrebări, le-am spus că am adus un bărbat, iar cum au auzit că vorbiţi tare cu cineva, au întins-o".
îl implorai pe flăcău să meargă mai repede, deoarece abia atunci îmi dădui seama cît timp trecuse de la plecarea mea şi că Feodor Mihailovici o să înceapă să mă caute. După cum am aflat mai tîrziu, Feodor Mihailovici, văzînd că tot nu vin, a alergat în salonul pentru doamne şi, negăsindu-mă acolo, a lăsat copiii cu dădaca lui Alioşa şi a pornit în căutarea mea. I-a întrebat pe paznici dacă nu m-au văzut şi s-a găsit unul care să-i spună că doamna a luat un birjar ca să meargă în partea cealaltă a oraşului. Feodor Mihailovici a fost disperat, neştiind unde puteam să plec la o oră atît de tîrzie, şi a ieşit în faţa gării. Zărindu-l de departe, am strigat:
— Feodor Mihailovici, eu sînt şi geamantanul e cu mine!

Bine că intrarea în gară nu era prea luminată, pentru că altfel, poza mea — o doamnă în trăsură, călare pe o valiză, îmi închipui că nu era prea pitorească.
Cînd i-am povestit lui Feodor Mihailovici toată aventura mea, acesta a fost cuprins de groază şi mi-a spus că nu sînt în toate minţile.
— Doamne, Dumnezeule! exclamă el. Gîndeşte-te numai la ce te-ai expus! Păi, borfaşii ăştia, văzîndu-te singură, puteau să te atace, să te jefuiască,

să te schilodească, să te omoare! Gîndeşte-te ce-ar fi fost cu noi, cu mine, cu copiii! Ah, Ania, Ania! Pripeala asta a ta o să-ţi joace un renghi cîndva! Feodor Mihailovici zicea întotdeauna că pripeala mea, sau capacitatea mea de a hotărî într-o clipă şi de a acţiona fără să mă gîndesc la consecinţe, este viciul meu şi a şi pomenit despre asta undeva în scrisorile pe care mi le-a adresat.
Incet-încet, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi în aceeaşi seară am plecat şi,am ajuns cu bine la Petersfourg.
Am adus vorba despre această întîmplare ca să arăt de cîte neplăceri şi greutăţi te izbeai în vremurile acelea îndepărtate într-o călătorie relativ scurtă, ca cea la Sta-raia Russa.

Partea a opta ANII 1876—1877

I

ANUL 1876. GLUMA MEA

In ziua de 18 mai 1876 a avut loc o întîmţplare de care-mi amintesc aproape cu groază. Iată cum s-au petrecut lucrurile: în revista *Otecestvennîie zapiski* se publica în anul acela un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat *Putere de caracter.*[78] Feodor Mihailovici era în relaţii amicale cu scriitoarea şi-i aprecia mult talentul literar. S-a arătat interesat şi de ultima ei lucrare şi m-a rugat să-i fac rost de numerele revistei, pe măsura apariţiei lor. Alegeam întotdeauna zilele în care soţul meu se odihnea după munca la *Jurnalul unui scriitor* şi-i aduceam *Otecestvennîie zapiski.* Cum, însă, numerele noi ale revistei se împrumutau pentru numai două, trei zile, îl zoream întotdeauna să le citească mai repede pentru a le putea înapoia la vreme bibliotecii şi să scap de amendă. Aşa s-a petrecut şi cu numărul din aprilie. Feodor Mihailovici citi romanul şi-mi spuse că dragei noastre Sofia Ivanovna (pe care o apreciam şi eu mult) i-a reuşit foarte bine unul din personajele masculine ale romanului. In aceeaşi seară, soţul meu a plecat la nu ştiu ce adunare, iar eu, după ce i-am culcat pe copii, m-am apucat să citesc *Puterea de caracter.* Printre altele, în roman era şi o scrisoare anonimă, trimisă de un ticălos eroului romanului. Scrisoarea cuprindea următoarele:

„Stimate domn,
Onorate Piotr Ivanovici! [79]
Vă gînt cu totul necunoscut, dar cum vă împărtăşesc sentimentele, îndrăznesc să vă adresez aceste rînduri. Nobilul dumneavoastră caracter îmi este prea bine cunoscut şi inima mea se revoltă la gîndul că, în ciuda nobleţii dumneavoastră, o anume persoană, care vă este apropiată, vă înşală într-un chip atît de nedemn. Fiind lăsată de dumneavoastră să plece la mai mult, poate, de o mie de verste, ea, ca o porumbiţă.fericită, şi-a luat zborul spre înaltul cerului şi nu vrea să se întoarcă în casa părintească. Aţi lăsat-o, spre nenorocirea dumneavoastră şi a ei, să cadă în ghearele unui om care o face să freamăte, care a fermecat-o cu înfăţişarea lui seducătoare, i-a răpit inima şi nu există pentru ea ochi mai dragi ca ochii lui. Nu-i mai pasă nici de copilaşii cei mititei, dacă nu-i spune el o vorbă duioasă. Dacă vreţi să ştiţi cine este cel ce vă căşunează răul, n-o să-d aflaţi numele de la mine, puteţi, însă, singur să vă uitaţi mai atent la cei care vă vizitează mai des şi să vă temeţi de bruneţi. Dacă o să vedeţi un brunet căruia îi place să vă tot bată pragul, priviţi-l cu atenţie. Brunetul.acesta vă stă de mult în

cale, numai că dumneavoastră n-aţi băgat de seamă.
Nimic altceva nu mă îndeamnă să vă dezvălui această taină decît nobleţea dumneavoastră. Şi dacă nu mă credeţi, cercetaţi medalionul de la gîtul soţiei dumneavoastră şi o să vedeţi pe cine poartă ea lîngă inimă. O persoană în veci necunoscută, dar binevoitoare."
Trebuie să spun că în ultima vreme eram într-o dispoziţie dintre cele mai bune: soţul meu n-a mai avut de mult crize de epilepsie, copiii s-au întremat de pe urma bolii, datoriile noastre erau încet-încet achitate, iar succesul *Jurnalului unui scriitor* mergea *crescendo.* Toate acestea îmi întreţineau optimismul, atît de propriu •caracterului meu, şi, iată, după citirea scrisorii anonime, mi-a trecut prin minte un gînd şugubăţ — să transcriu această scrisoare (schimbînd numele şi renunţînd la vreo două-trei rînduri) şi s-o trimit lui Feodor Mihailovici. Credeam că el, care citise abia cu o zi înainte scrisoarea din romanul Smirnovei, îsi va da imediat seama că e
•274
vorba de o glumă şi o să rîdem împreună. Mi-a trecut prin cap şi gîndul că ar putea lua în serios scrisoarea; în cazul acesta eram curioasă să ştiu ce atitudine va avea faţă de ea: mi-o va arăta sau o va arunca la coş? După obiceiul meu, am trecut imediat la fapte. Mai întîi am vrut să întocmesc scrisoarea cu scrisul meu, dar cum îi transcriem în fiecare zi stenogramele *Jurnalului unui scriitor* şi scrisul meu îi era *prea* cunoscut, m-am gîndit c-ar fi bine să-mi maschez puţin gluma şi am căutat să-mi schimb scrisul. Dar şi asta s-a dovedit a fi destul de dificil şi a trebuit să stric cîteva coli pînă am obţinut o scriere uniformă. A doua zi dimineaţă, *am* pus scrisoarea la cutie şi în timpul zilei ne-a fost adusă de poştă împreună cu restul corespondenţei.
în ziua aceea Feodor Mihailovici a întîrziat pe undeva şi nu s-a întors fix la cinci; nevrînd să-i facă pe copii să aştepte cu masa, şi-a pus hainele de casă şi, fără să mai cerceteze corespondenţa, a venit în sufragerie. Masa a fost veselă şi zgomotoasă. Feodor Mihailovici era într-o dispoziţie excelentă, vorbea mult şi rîdea, răspun-zînd copiilor ia întrebările lor. După masă, s-a dus, cum îi era obiceiul, cu paharul de ceai în cabinetul său, iar eu m-am retras în camera copiilor şi abia după vreo-zece minute m-am dus să văd ce efect a produs scrisoarea mea anonimă.
Am intrat în cameră, m-am aşezat la locul meu obişnuit, lîngă masa de scris, şi am început înadins să vorbesc despre ceva, care pretindea un răspuns din partea lui Feodor Mihailovici. Acesta, însă, tăcea mohorît şi umbla cu paşi grei prin cameră. Am văzut că e isupărat şi mi s-a făcut deodată milă de el. Ca să întrerup tăcerea, l-am întrebat:
— Ce eşti aşa de posomorît, Fedea?
Feodor Mihailovici m-a privit mînios, a mai trecut de vreo două ori pe lîngă mine şi s-a oprit în faţa mea.
— Porţi medalionul? mă întrebă el cu o voce sufocată.
— îl port.
— Arată-mi-l!
— De ce? L-ai văzut de atîtea ori...
275-
— A-ra-tă me-da-lio-nul! strigă el atît de tare, că mi-am dat seama că am mers prea departe cu gluma şi ca să-l liniştesc, am început să-mi deschei gulerul rochiei. Dar n-am mai apucat să scot medalionul: Feodor Mihailovici n-a mai putut să-şi stăpînească furia, s-a apropiat repede de mine şi a tras cu toată puterea de lănţişor. Era un lănţişor subţire, cumpărat chiar de el la Veneţia. Lănţişorul s-a rupt într-o clipă şi medalionul a rămas în mîinile soţului. A ocolit repede masa de scris şi, aple-cîndu-se, încercă să deschidă medalionul. Vedeam cum îi tremurau mîinile şi cum medalionul era gata să-i scape pe masă. îmi părea grozav de rău de el şi-mi era tare ciudă pe mine. Am început să-i vorbesc prieteneşte şi i-am propus să-l ajut, dar Feodor Mihailovici, cu o mişcare furioasă a capului, mi-a refuzat ajutorul. In sfîrşit, a reuşit să deschidă medalionul şi a văzut pe o parte portretul Liubocikei noastre, iar pe

partea cealaltă propriul său portret. A rămas perplex, continuînd să privească portretul şi să tacă.
— Ei, ce-ai găsit? îl întrebai eu. Fedea, prostul meu, cum ai putut să crezi într-o scrisoare anonimă?
Feodor Mihailovici s-a întors repede spre mine.
— Şi de unde ştii tu de scrisoarea anonimă?
— Cum, adică, de unde? Dacă eu ţi-am trimis-o!
— Cum ai trimis-o, ce tot vorbeşi acolo! Imposibil!
— Am să-ţi demonstrez pe loc!
M-am dus fuga la o altă masă, pe care era revista *Otecestvennîie zapiski,* am răsfoit-o şi am scos de acolo cîteva coli, pe care exersasem în ajun.
Feodor Mihailovici a rămas paf.
— Şi ai compus tu scrisoarea asta?
— Nici măcar n-am compus-o! Pur şi simplu am copiat-o din romanul Sofiei Ivanovnei. L-ai citit şi tu ieri şi m-am gîndit c-o să-ţi dai seama imediat.
— Cum să-mi dau seama! Toate scrisorile anonime se scriu la fel. Dar nu pricep un lucru — de ce mi-ai trimis-o?
— Am vrut să fac o glumă, i-am explicat eu.
— Se poate să faci glume de astea? Am trecut prin nişte chinuri în jumătatea asta de oră...

— Cine putea să creadă că eşti un Othello şi că o să-ţi pierzi cumpătul, fără să judeci şi tu un pic.
— In cazuri dintr-astea nu se judecă! Se vede că n-ai încercat nici adevărata dragoste, nici adevărata gelozie.
— Ba, adevărata dragoste o mai încerc şi acum, dar că nu încerc o adevărată gelozie, de asta eşti de vină tu — de ce nu mă înşeli? am rîs, dorind să-i schimb dispoziţia. Te rog să mă înşeli. Dar eu sînt mai bună ca tine — pe tine te-aş fi lăsat în pace, dar *ei,* nemernicei, i-aş fi scos ochii!!
— Tu rîzi, Anecika, spuse Feodor Mihailovici pe un ton vinovat, dar ia gîndeşte-te ce nenorocire s-ar fi putut întîmpla! într-un acces de furie puteam să te şi strîng de gît! într-adevăr se poate spune că Domnul a avut grijă de noi, din milă pentru copiii noştri! Gîndeşte-te, dacă n-aş fi găsit portretul, mi-ar fi rămas pentru totdeauna în suflet, o picătură de îndoială în fidelitatea ta şi asta m-ar fi chinuit toată viaţa! Te rog să nu mai glumeşti cu lucruri dintr-astea, la mînie nu răspund de mine!
In timpul discuţiei simţeam că mă ustură parcă pielea de pe gît. Mi-am şters gîtul cu o batistă, pe care a apărut o pată de sînge: probabil că lănţişorul smuls cu furie m-a zgîriat. Văzînd sînge pe batista mea, soţul meu a fost cuprins de disperare.
— Ce-am făcut, Dumnezeule! Anecika, draga mea, iartă-mă! Te-am rănit! Te doare, spune-mi, te doare tare?
Am început să-l liniştesc că n-am nimic, că nu e decît o zgîrietură, care va trece pînă a doua zi. Feodor Mihailovici se neliniştise serios, dar, mai ales, era ruşinat de accesul său de furie. Toată seara n-a făcut decît să se fcuze, să regrete şi să se poarte cum nu se poate mai tandru. Eu eram nespus de fericită că gluma mea prostească s-a terminat cu bine. îmi părea sincer rău că l-am făcut să se perpelească şi mi-am dat cuvîntul să nu mai fac niciodată glume de astea cu el, văzînd în ce stare de furie,

aproape de iresponsabilitate, poate să ajungă scumpul meu soţ în clipe de gelozie.
277
Şi medalionul şi scrisoarea anonimă (datată cu 18 mai 1876) le mai păstrez şi acum.
II ANUL 1876. CĂUTAREA VACII
In vara anului 1876 locuise la Staraia Russa profesorul Nikolai Petrovici Wagner, de la Universitatea din Sankt-Petersburg, împreună cu familia. A venit la noi cu o scrisoare din partea lui I.P. Polonski şi i-a făcut o bună impresie soţului meu. Au început să se vadă adesea şi Feodor Mihailovici se arăta foarte interesat de noul său cunoscut, un om dăruit pînă la fanatism spiritismului [80].
Odată, întîlnindu-mă în parc, Wagner mi-a spus:
— M-a uluit ieri Feodor Mihailovici!
— Cu ce? am întrebat, curioasă.
— Mă plimbam seara şi mă gîndeam să vă fac o vizită, cînd îl întîlnesc la răspîntie pe soţul dumneavoastră şi-l întreb: „Mergeţi să vă plimbaţi, Feodor Mihailovici?"
— Nu, nu mă duc la plimbare, mă duc cu o treabă.
— Aş putea să vin şi eu cu dumneavoastră?.
— Veniţi, dacă vreţi, îmi răspunse el fără pic de amabilitate.
Mi s-a părut că are o figură îngrijorată şi se vedea că nu era dispus să întreţină o conversaţie. Am ajuns pînă la prima răscruce. Aici am întîlnit o femeie şi Feodor Mihailovici a întrebat-o:
— Ascultă, mătuşă, n-ai întîlnit cumva o vacă murgă?
— N-am întîlnit, *batiuşka,* n-am întîlnit, îi răspunse femeia.
întrebarea mi s-a părut ciudată şi am trecut-o în contul credinţei populare, conform căreia poţi să apreciezi timpul de a doua zi după culoarea primei vaci care se întoarce de pe cîmp şi m-am gîndit că Feodor Mihailovici întreba de vacă pentru a afla timpul de a doua zi. Dar cînd am mai trecut o stradă şi Feodor Mihailovici a
278
pus aceeaşi întrebare unui băiat pe care l-a întîlnit, nu m-am mai putut abţine şi l-am întrebat la rîndul meu:
— Ce-i cu vaca asta murgă, Feodor Mihailovici?
— Cum ce-i? O caut.
— O căutaţi? m-am mirat.
— Ei, da, caut vaca noastră. Nu s-a întors de pe cîmp. Toţi ai casei s-au dus s-o caute şi umblu şi eu după ea.
Abia atunci am înţeles de ce se uita Feodor Mihailovici cu atîta atenţie la şanţurile de pe marginile străzilor şi de ce era atît de distrat.
.— Şi de ce v-a mirat aşa de mult? l-am întrebat pe Wagner.
— Cum să nu mă mire? îmi răspunse el. Un mare artist al cuvîntului, inteligenţa şi fantezia căruia sînt întotdeauna preocupate de idei superioare, umblă pe străzi şi caută nu ştiu ce vacă murgă!
— Probabil că nu ştiţi, stimate Nikolai Petrovici, i-am ripostat, că Feodor Mihailovici nu e numai un scriitor de talent, dar şi un tandru tată de familie, pentru care tot ce se petrece în casă are o mare însemnătate. Dacă vaca nu s-ar fi întors aseară acasă, copiii noştri şi mai ales mezinul, ar fi rămas fără lapte sau l-ar fi primit de la o vacă de cine ştie unde şi poate bolnavă. De aceea a şi plecat Feodor Mihailovici s-o caute.
Trebuie să spun că noi n-am avut o vacă a noastră, dar cînd veneam pentru vară la Russa, ţăranii din împrejurimi se băteau să ne dea vaca lor pentru vară, în speranţa că în locul unei vaci slăbite peste iarnă să capete toamna o vacă îngrăşată de minune. Le plăteam ţăranilor zece-cineisprezece ruble pe vară. cu

condiţia ca, în cazul cînd vaca ar fi murit sau s-ar fi îmbolnăvit, să plătim nouăzeci de ruble despăgubire. în fiecare vară se întîmpla de trei sau patru ori ca vaca să nu se întoarcă de pe cîmp cu cireada şi atunci toată casa, în afară de dădacă şi de prunc, plecau pe uliţe în căutarea ei. Feodor Mihailovici, care participa din plin la bucuriile şi necazurile noastre de familie, ne ajuta şi în cazul acesta şi de vreo două-trei ori a adus vaca acasă. Pe mine mă mişca profund grija soţului meu pentru familie.
279
III
ANUL 1876. IARNA. CUNOŞTINŢE
In iarna aceea cercul cunoştinţelor lui Feodor Mihai-lovici s-a lărgit mult. Era primit pretutindeni cu multă bucurie, deoarece oamenii apreciau la el nu numai inteligenţa şi talentul dar şi inima lui bună, sensibilă la orice durere omenească.
Mă hotărîsem ca nici în iarna aceea să nu ies în lume: oboseam atît de mult în timpul zilei cu lucrul la *Jurnalul unui scriitor,* cu treburile gospodăriei şi îngrijirea copiilor, că seara nu voiam detcît să mă odihnesc şi să citesc o carte interesantă şi probabil că în societate aş fi făcut
0 mină plictisită. Dealtfel, nu regretam deloc societatea şi iată de ce: chiar de la întoarcerea noastră în Rusia s-a instaurat la noi un obicei care a ţinut pînă la moartea soţului meu — necăjindu-se că nu ies în lume şi că, probabil, mă plictisesc, Feodor Mihailovici îmi povestea întotdeauna despre tot ce vedea pe unde era invitat, ce auzea, ce vorbea cu o persoană sau alta. Şi istorisirile Iui Feodor Mihailovici erau atît de captivante şi prezentate de el atît de sugestiv, încît îmi suplineau pe deplin societatea. Ţin minte, că aşteptam întotdeauna cu o mare nerăbdare întoarcerea lui din cîte o vizită. Se întorcea de obicei pe la unu, unu şi jumătate, pînă atunci tocmai
1 se pregătea un ceai proaspăt, îşi punea pardesiul său larg de vară (care-i ţinea loc de halat), bea un pahar de ceai fierbinte şi începea să-mi povestească despre în-tîlnirile pe care le avusese în cursul serii. Feodor Mihailovici ştia că mă interesează detaliile şi din cauza asta nu se zgîreea cu ele şi-mi reda toate discuţiile, iar eu îl întrebam uneori: „Ei, şi ea ce ţi-a spus, sau tu ce i-ai răspuns lui?"
După ce se întorcea acasă, Feodor Mihailovici nu mai lucra şi, pentru că se obişnuise să se culce tîrziu, stăteam de vorbă uneori pînă la cinci dimineaţa, cînd mă trimitea cu forţa la culcare, spunîndUHmi că a doua zi o să mă doară capul şi că restul o să-mi povestească mîine.
Uneori, Feodor Mihailovici mi se lăuda cum a ieşit victorios în cîte o dispută literară sau politică. Alteori,
280
£mi povestea cum a făcut o gafă, cum n-a recunoscut pe cineva şi ce neînţelegere s-a ivit din pricina asta şi-mi cerea părerea sau sfatul cum poate săşi îndrepte gafa. Cîteodată, Feodor Mihailovici mi se plîngea de nedreptatea unora faţă de el, de dorinţa lor de a-l jigni sau a-i leza mîndria. Trebuie să arăt adevărul şi să spun deschis că confraţii lui de profesie, chiar cei mai inteligenţi şi talentaţi, de obicei nu-l cruţau şi căutau să-i arate **cît** de puţin însemna pentru ei talentul său. Erau unii, de pildă, care nu vorbeau de loc cu Feodor Mihailovici despre noua sa lucrare, nedorind parcă să-l supere cu nişte aprecieri negative, deşi ştiau

foarte bine că el nu aştepta de la ei nici laude, nici complimente, ci o părere sinceră referitoare la faptul dacă a reuşit sau nu să-şi realizeze în roman ideea. Sau la o întrebare directă, dacă a citit sau nu „amicul" ultimul capitol din roman (la o lună după apariţia romanului), „amicul" îi răspundea că „tineretul s-a năpustit asupra cărţii, că o laudă şi o citeşte pe întrecute", deşi cel care vorbea astfel ştia prea bine că pentru Feodor Mihailovici era importantă nu opinia unui tineret necopt, ci propria lui opinie şi că va suferi, văzînd că „prietenul" se interesează atît de puţin de lucrarea sa şi că timp de o lună n-a găsit de cuviinţă s-o citească.
Ţin minte, cum un om de litere, întîlnindu-se cu Feodor Mihailovici în societate, ia spus că a izbutit, în fine, să citească *Idiotul,* care apăruse cu cinci ani în urmă, că romanul i-a plăcut, dar că a găsit o inexactitate.
— Ce inexactitate? îl întrebă curios Feodor Mihailovici, crezînd că e vorba de o inadvertenţă de conţinut sau în caracterul eroilor.
— Am stat astă-vară la Pavlovsk, îi răspundea interlocutorul, şi cînd mă plimbam cu fetele, am tot căutat vila aceea luxoasă, în stilul căsuţelor elveţiene, în care a locuit eroina romanului, Aglaia Epancina. Iartă-rnă, te rog, dar nu există o asemenea vilă în Pavlovsk.
De parcă Feodor Mihailovici ar fi fost obligat în romanul său să descrie neapărat o vilă reală şi nu una imaginară.
Un alt om de litere (mai tîrziu) i-a spus că a citit cu o mare curiozitate rechizitoriul procurorului (din ro-

manul *Fraţii Karamazov)* şi că l-a mai recitit o dată cu voce tare şi cu ceasul în mină.
— De ce cu ceasul? se miră soţul meu.
— In roman se spune că rechizitoriul a ţinut... minute. Şi m-ani gîndit să verific. S-a dovedit că nu durează..., ci numai... minute.
Feodor Mihailovici s-a gîndit la început că scriitorul a fost atît de captivat de rechizitoriul procurorului, încît a vrut să-l mai citească o dată, cum se întîmplă cînd te impresionează puternic ceva; cînd colo cauza a fost cu totul alta, atît de neînsemnată, încît putea fi adusă în discuţie doar pentru a-l jigni sau a-l şicana pe Feodcr Mihailovici. Erau destule exemple de acest gen care probau atitudinea scriitorilor contemporani faţă de soţul meu.
Sigur, toate acestea nu erau decît mici răutăţi, nedemne de un om deştept şi talentat, şi totuşi aveau o influenţă nefastă asupra nervilor slăbiţi ai soţului meu. Deseori, mă indignau oamenii aceştia răi şi înclinam să explic atacurile lor jignitoare (îi rog să mă scuze, dacă m-am înşelat) prin „invidie profesională", care, ca sa fim drepţi, lipsea cu totul la Feodor Mihailovici, gata întotdeauna să aprecieze o operă scrisă cu talent de confraţi, indiferent de deosebirile de convingeri cu autoruj despre care vorbea sau scria.
Pentru mine era întotdeauna interesant, cînd Feodor Mihailovici, răspunzînd la întrebările mele, descria rochiile doamnelor pe oare le întîlnise în societate. Uneori, spunea că doreşte să-mi fac neapărat o rochie care-i plăcuse mult.
— Ştii, Ania, îmi spunea el, avea o rochie fermecătoare; modelul era dintre cele mai simple: în dreapta era încreţită şi mai scurtă, în spate era lungă, fără să atîrne, dar uite că am uitat cum era în stînga, cred că tot încreţită. Fă-ţi o rochie ca asta şi să vezi ce bine o să-ţi stea.
îi promitem să-mi fac una la fel, deşi după descrierile lui Feodor Mihailovici era destul de greu să-ţi imaginezi modelul.
Omisiune în text (n. red. ruse).

Şi în ceea ce priveşte culorile, Feodor Mihailovici mai greşea cîteodată şi se descurca prost cu ele. Vorbea uneori despre nişte culori, ale căror denumiri dispăruseră cu totul din uz, de pildă culoarea *massaca;* Feodor Mihailovici mă asigura că o să-mi stea foarte bine cu *massaca* şi m-a rugat să-mi fac o rochie de culoarea asta. Am vrut să-i fac plăcere şi am întrebat prin magazine de material de culoarea asta. Negustorii erau nedumeriţi, iar de la o bătrînică am aflat (mai tîrziu) că *massaca* e un lila-închis şi că pe vremuri la Moscova cu catifeaua de culoarea asta se căptuşeau coşciugele. Se prea poate că un lila-închis se şi potriveşte unor persoane, poate că mi s-ar fi potrivit şi mie, dar n-am reuşit să-mi fac o rochie de culoarea asta şi să satisfac astfel dorinţa soţului meu. Trebuie să spun că soţul meu era întotdeauna extrem de mulţumit, cînd mă vedea într-o rochie frumoasă sau cu o pălărie frumoasă, asta-l bucura mult mai mult decît pe mine. N-am stat niciodată prea bine cu banii şi nu puteam să mă gîndesc la toalete. Cît era, însă, de mulţumit şi de fericit soţul meu cînd se întîmplă uneori, chiar împotriva dorinţei mele, să-mi cumpere sau să-mi aducă din străinătate un lucru frumos! De cîte ori pleca la Ems, Feodor Mihailovici căuta să facă economie, ca să-mi aducă un cadou: o dată mi-a adus un eventai luxos (sculptat) din fildeş, executat artistic, a doua oară — un binoclu superb din email albastru, altă dată mi-a adus o garnitură de chihlimbar (broşa, cercei şi brăţară). Lucrurile acestea le alegea îndelung, le cerceta, le evalua şi era foarte mulţumit, dacă-mi plăceau. Ştiind cît se bucura soţul meu cînd îmi făcea cadouri, mă arătam întotdeauna încîntată, chiar dacă uneori, în sufletul meu, eram amantă, că-mi cumpără mai curînd nişte lucruri fine, decît folositoare. Ţin minte, de pildă, cît mi-a părut de rău, cînd odată, după ce a primit nişte bani de la Katkov, Feodor Mihailovici mi-a cumpărat de la cel mai bun magazin din Moscova, o duzină de cămăşuţe, cu douăsprezece ruble bucata. Desigur, am primit cadoul cu entuziasmul de circumstanţă, mi-a părut rău de bani însă, pentru că aveam suficientă rufărie, iar cu o sumă atît de mare aş fi putut să-mi cumpăr multe lucruri necesare.

Cumpărării cămăşuţelor luxoase i-a precedat o istorie amuzantă, care m-a distrat mult. Odată, noaptea, pe la unu şi ceva, soţul meu intră în cameră şi mă trezeşte cu o întrebare: „Ania, astea sînt cămăşuţele tale?" „Ce cămăşuţe, cred că da?" i-am răspuns eu adormită. „Cum poţi să porţi o lenjerie atîta de grosolană?" se revoltă el. „Se poate, sigur, nu pricep nimic, dragul meu, lasă-mă să dorm!" Dimineaţa s-a lămurit vizita nocturnă a soţului meu şi indignarea lui. Fata în casă mi-a spus că ea şi bucătăreasa s-au speriat întîi de „domnul" şi pe urmă s-au minunat. Seara, fata şi-a spălat două cămăşuţe şi le-a atîrnat să se usuce afară, pe sfoara de lîngă fereastră. Noaptea s-a pornit vîntul şi cămăşuţele îngheţate au început să bată în geam. Feodor Mihailovici, care lucra în cabinetul său, a auzit zgomotul şi, de teamă să nu se trezească copiii, s-a dus în bucătărie, s-a urcat pe un taburet, a deschis oberlihtul şi a tras încetişor rufele una cîte una. Apoi le-a atîrnat cu grijă deasupra plitei. Cu ocazia asta Feodor Mihailovici a văzut cămăşile (care erau, bineînţeles, dintr-o pînză cenuşie grosolană), s-a luat cu mîinile de cap ca pe urmă să rîdă mult de greşeala pe care a făcut-o. Cînd l-am întrebat de ce n-a trezit-o pe servitoare, mi-a răspuns: „Mi-era milă s-o scol, a obosit şi ea peste zi, las-o să se odihnească". Aşa s-a purtat întotdeauna soţul meu cu servitorii, de la care nu cerea niciodată servicii în plus pentru sine. Deosebit de mulţumit a fost Feodor Mihailovici atunci cînd, cu doi ani înainte de a muri, a izbutit să-mi cumpere nişte cercei cu briliante. Au

costat în jur de două sute de ruble şi înainte de a-i cumpăra soţul meu s-a sfătuit cu P. F. Panteleev, un cunoscător în bijuterii. Ţin minte că i-am pus pentru prima dată la o seară literară, la care a citit şi soţul meu. In timp ce citeau alţi scriitori, noi doi şedeam lîngă un perete împodobit cu oglinzi. Am observat deodată că soţul meu se uită undeva într-o parte şi zîmbeşte, apoi s-a întors spre mine şi mi-a şoptit entuziasmat: „Strălucesc, strălucesc superb!" Briliantele mele în lumina puternică din sală străluceau frumos şi soţul meu era încîntat ca un copil.

IV ANUL 1876. BANII DATORAŢI LUI TURGHENIEV

Din anul 1876 mi-a rămas întipărită în memorie o mică neînţelegere, ce l-a tulburat mult pe soţul meu, care avusese cu două, trei zile înainte o criză de epilepsie. La Feodor Mihailovici venise un tînăr, Alexandr Feodorovici Otto (Oneghin), care locuia la Paris şi care a adunat ulterior o colecţie preţioasă de cărţi şi documente puş-kiniene. Dl. Otto îi spuse că prietenul său, Iv. S. Tur-gheniev, la însărcinat să treacă pe la Feodor Mihailovici şi să încaseze banii pe care acesta îi datora. Soţul meu se miră şi îl întrebă dacă Turgheniev n-a primit de la P.V. Annenkov cei cincizeci de taleri, pe care i-a dat acestuia pentru a fi remişi lui Turgheniev în luna iulie a anului trecut, cînd s-a întîlnit cu el în tren, în drum spre Rusia. Dl. Otto a confirmat primirea banilor de la Annenkov, dar a spus că Turgheniev ţine minte că i-a trimis lui Feodor Mihailovici la Wiesbaden o sută şi nu cincizeci de taleri şi, prin urmare, socoteşte că Feodor Mihailovici îi mai este dator încă cincizeci de taleri. Soţul meu şi-a închipuit că a greşit şi, foarte tulburat, m-a chemat imediat.

— Spune-mi, Ania, cît îi sînt dator lui Turgheniev? mă întrebă, după ce mi l-a prezentat pe musafir.

— Cincizeci de taleri!

— Sigur? Ţi-aduci bine aminte? Nu te înşeli?

— Ţin minte perfect. Dealtfel, Turgheniev, în scrisoarea pe care ţi-a trimis-o, a scris precis cîţi bani ţi-a expediat.

— Arată-imi scrisoarea, o ai? ceru soţul meu.

Evident, n-aveam scrisoarea la îndemînă, dar am promis s-o găsesc şi l-am rugat pe tînăr să treacă pe la noi după vreo două zile.

Feodor Mihailovici era foarte supărat de o posibilă greşeală din partea mea şi era atît de neliniştit că m-am hotărît să găsesc scrisoarea, chiar dalcă ar fi să caut toată noaptea. Neliniştea soţului meu mi s-a transmis şi mie şi am început să mă gîndesc dacă nu s-a ivit vreo neînţelegere. Din nefericire, corespondenţa soţului meu din anii

trecuţi se găsea într-un haos desăvîrşit şi a trebuit sa răsfoiesc cel puţin trei-patru sute de scrisori pînă s-o găsesc, în sfîrşit, pe cea a lui Turgheniev. După ce a citit scrisoarea şi s-a convins că nu e nici o greşeală din partea noastră, soţul meu s-a liniştit.

Dl. Otto a venit după două zile şi i-am arătat scrisoarea lui Turgheniev. A fost foarte jenat şi ne-a rugat să-i dăm scrisoarea ca s-o arate lui Turgheniev, promiţîndu-ne că ne-o va înapoia.

După vreo trei săptămîni, Dl. Otto a venit din nou la noi şi ne-a adus scrisoarea, dar nu cea pe care i-am dat-o, ci chiar scrisoarea pe care a scris-o Feodor Mihailovici din Wiesbaden şi în care îl roagă pe Turgheniev

să-l împrumute cu cincizeci de taleri [81]. Astfel, neînţelegerea s-a lămurit, spre marea noastră satisfacţie. De suferit a suferit A.F. Otto, care mi-a scris cu mulţi ani mai tîrziu (în scrisoarea din 19 decembrie 1888) următoarele:
„Scurta mea cunoştinţă cu Feodor Mihailovici a avut la bază o neplăcută neînţelegere pentru el, neînţelegere la care am participat fără să vreau. Eu sînt persoana care am venit la dumneavoastră, atunci, de mult de tot, pe vremea cînd locuiaţi la Peski. Am venit într-o perioadă grea pentru dumneavoastră din punct de vedere material, agravată de boala lui Feodor Mihailovici, cu o misiune din partea prietenului meu, Iv. S. Turgheniev, şi anume de a primi banii pe care-i datora Feodor Mihailovici. Am trecut prin cîteva momente grele pentru că dumneavoastră mi-aţi expus cu bună credinţă cum stăteau lucrurile, ca mai tîrziu, Feodor Mihailovici să-roî demonstreze, tulburat şi supărat, că cererea lui Ivan Sergheevici era mai mult decît nedreaptă. Cu acea brutalitate nefericită care-mi este caracteristică, i-am scris atunci o scrisoare tăioasă lui Ivan Sergheevici. Lucrurile s-au lămurit: Ivan Sergheevici şi-a recunoscut greşeala. dar eu aproape că i-am pierdut prietenia, cum se întîmplă întotdeauna cu o a treia persoană, amestecată în cearta altor două".
Şi scrisoarea lui Feodor Mihailovici şi scrisoarea d-lui Otto s-au păstrat. (N. aut.)

V ANUL 1877. PIERDEREA BLĂNII

La începutul lui 1877, s-a petrecut un „eveniment", mulţumită căruia am putut cunoaşte cum merg treburile la poliţia de atunci din capitală: mi s-a furat noua mea blană de vulpe.
Trebuie să spun că atunci cînd ne-am întors în Rusia, am continuat să port iarna paltonul meu scurt din blană cenuşie de miel, pe care l-am purtat şi la Dresda. Feodor Mihailovici se îngrozea cînd vedea cît sînt de uşor îmbrăcată şi-mi prorocea o răceală zdravănă cu toate urmările ei. Desigur, paltonul nu mergea pentru gerurile din decembrie şi ianuarie şi pe frig mare eram nevoită să-mi pun peste palton un şal gros, ceea cemi dădea o înfăţişare puţin atrăgătoare. Dar în primii ani ai întoarcerii noastre în Rujia trebuia să ne gîndim în primul rînd la achitarea datoriilor, care ne nelinişteau atît, astfel că problema, ce se punea în fiecare toamnă, a unei blăni călduroase, n-a putut fi rezolvată. In fine, la sfîrşitul anului 1876, s-a ivit posibilitatea să ne realizăm vechea noastră dorinţă şi ţin minte cît l-a preocupat pe Feodor Mihailovici această măruntă chestiune de familie. Ştiind cît sînt întotdeauna de zgîrcită cu toaletele mele, a ho-tărît să se ocupe singur de acest lucru: m-a dus la magazinul,de blănuri al lui Zezerin (astăzi al lui Mertens, unde era dată la păstrare întotdeauna în timpul verii blana lui Feodor Mihailovici) şi l-a rugat pe vînzătorul-şef să ne aleagă „cinstit" nişte blănuri de vulpe pentru şubă şi un guler de jder. Vînzătorul (un admirator al talentului soţului meu) a adus o grămadă de blănuri de vulpe şi după ce ne-a arătat defectele şi calităţile lor, ne-a ales cîteva fără cusur pentru preţul fixat (o sută de ruble). Gulerul de jder, cumpărat aproximativ cu acelaşi preţ, s-a dovedit a fi excelent. Tot acolo am găsit şi eşantioane de atlaz negru de mătase pentru căptuşeală, pe care Feodor Mihailovici le-a cercetat la lumină ca sa vadă şi culoarea, şi trăinicia. Cînd a venit vorba de model

(pe atunci abia începuse moda pelerinelor), Feodor Mihailovici a cerut să i se arate noul model şi a început
287
să protesteze pe loc împotriva acestei mode „stupide". Iar cînd vînzătorul i-a spus în glumă că pelerina a fcît inventată de un croitor care a vrut să scape de nevas-tă-sa, soţul meu i-a ripostat:
— Eu nu vreau deloc să scap de nevastă, aşa că fa-ceţi-i un lucru ca pe vremuri — un palton cu mîneci!
Văzînd cît îl preocupă paltonul meu, am fost de acord. Cînd după două săptămîmi mi s-a adus şuba şi am îmbrăcat-o, Feodor Mihailovici mi-a spus mulţumit:
— Ei, acum arăţi exact ca o negustorească din Zamos-kvorecie! [82] Acum nu mai mi-e teamă că ai să răceşti.
Şi iată că blana „realizată" după atîţia ani de aşteptare şi după atîtea emoţii, a fost furată!
S-a întîmplat asta în plină zi, într-un răstimp de vreo zece minute. M-am întors acasă din oraş şi, auzind că Feodor Mihailovici s-a sculat şi că a întrebat de mine, mam grăbit să mă duc la el în cabinet şi am lăsat blana în vestibul, pe cuier, deşi de obicei o duceam în camera mea. După ce am vorbit cu soţul, m-am întors în vestibul, dar blana nu mai era. S-a stîrnit zarvă; amîn-două fetele erau în bucătărie şi mi-au spus că n-au văzut pe nimeni. Ne-am uitat la uşa de la intrarea principală — era descuiată. Probabil că fata care mi-a ajutat să-mi scot blana, a uitat să încuie uşa şi hoţul a profitat de această neatenţie.
Feodor Mihailovici era foarte necăjit de pierderea paltonului, cu atît mai mult cu cît mai erau două luni de vreme rece. Iar eu eram pur şi simplu disperată, „tunam şi fulgeram", certam servitoarele, mă ocăram şi pe mine că am lăsat blana în vestibul. L-am chemat pe portarul principal şi acesta a anunţat poliţia de furtul blănii. Seara a venit un poliţist ca să interogheze servitoarele şi m-a sfătuit să mă duc personal la poliţie pentru a cere să se facă o anchetă mai serioasă.
A doua zi dimineaţă, m-am dus pe strada Ofiţerskaia. Datorită numelui meu am fost primită imediat de un şef. (Cît a fcît în viaţă soţul meu, numele meu producea întotdeauna impresie în instituţiile oficiale: „e scriitor, te pomeneşti că ne mai şi dă la ziar!").
Am fost ascultată cu atenţie şi funcţionarul mă întrebă pe cine bănuiesc.
288
I-am spus că sînt sigură de servitoare, pe amîndouă le-am adus din Staraia Russa, lucrează la mine de trei ani şi au fost întotdeauna foarte corecte. Nu bănuiesc nici pe altcineva.
— Spuneţi-mi, primiţi mulţi vizitatori? întrebă funcţionarul.
— Cunoscuţii noştri, şi mai vin şi curierii de la librării, după cărţi şi reviste. Dar aceştia intră întotdeauna prin bucătărie, iar ieri n-a fost nimeni.
— Dar nu trec pe la dumneavoastră şi pomanagii, vreau să spun — cei care cer de pomană?
— Vin şi chiar mulţi. Trebuie să vă spun că soţul meu e un om deosebit de bun şi că nu refuză să ajute pe cineva, pe cît se poate, bineînţeles. Dacă se întîmplă ca soţul meu să nu aibă mărunţiş şi să i se ceară de pomană, undeva pe aproape de casă, atunci îi aduce pe cerşetori cu el şi le dă

bani. Vizitatorii aceştia au început să vină singuri şi, aflînd cum îl cheamă pe soţul meu, mulţumită unei tăbliţe bătute pe uşă, întrebau de el. Bineînţeles, că ieşeam eu; ei începeau să-mi vorbească despre sărăcia lor şi le dădeam treizeci, patruzeci de copeici. Nu sîntem prea bogaţi, dar un ajutor ca acesta puteam să-l dăm totdeauna.
— Cineva dintre cerşetorii ăştia v-a şi furat blana, spuse funcţionarul.
— Nu cred. Daţi-mi voie să-i apăr pe săracii mei, replicai eu, deşi sînt foarte agasanţi şi-mi răpesc mult timp, dar nu cred să fie hoţi: prea au nişte figuri nefericite şi umilite.
— O să vedem îndată, spuse şeful. Ivanov, adu-mi albumul.
Ajutorul aduse un album gros şi-l puse pe masă, în faţa mea.
— Nu vreţi să vă uitaţi? spuse el. Poate vedeţi vreo faţă cunoscută.
Curioasă, am început să mă uit şi chiar pe pagina a treia am văzut o figură cunoscută.
— Dumnezeule! exclamai eu. Pe omul acesta îl cunosc bine. A venit deseori la noi. A fost şi ăsta şi ăsta, repetam eu pe măsură ce întorceam filele albumului. Şi sub fotografia fiecărui „cunoscut" de-al meu scria: „Hoţ

de vestibuluri", iar sub una din fotografii, cu un chip de asemenea foarte bine cunoscut, scria: „Spărgător, prins cu armă de foc".
Eram uluită: oamenii care veneau adesea pe la noi, cu care discutam de obicei singură, s-au dovedit a fi hoţi, chiar ucigaşi, care ar fi putut nu numai să ne jefuiască, dar să ne şi omoare, periclitînd tihna familiei noastre. Mă trecu un fior de groază: oamenii aceştia vor continua să vină la noi şi nimic nu ne garantează că pe viitor nu ne ameninţă un pericol de moarte. Chiar dacă, de acum încolo, n-o să-i mai ajutăm, am putea prin asta să-i înrăim şi să atragem pericolul asucra noastră.
Am rămas cîteva clipe copleşită.
— Ce rău îmi pare, spusei eu, că soţul meu nu vede portretele acestor oameni, pe **oare-i** cunoaşte la fel de bine ca şi mine; altfel, probabil, n-o să creadă că sînt hoţi.
— Dacă vreţi, puteţi să vă alegeţi fotografiile celor pe care-i cunoaşteţi. Noi le avem în dublu exemplar. C să vă fie de folos şi iată cum: dacă cineva dintre ei va veni la dumneavoastră, să le spuneţi că aţi fost la poliţie şi că vi s-au dat fotografiile lor; vă rog să mă credeţ că vor transmite celorlalţi şi timp de un an de zile veţi scăpa de vizitele lor.
M-am bucurat rar de un cadou cum m-am bucurat de primirea acestei colecţii remarcabile, pe care o păstrez şi acum. La despărţire, amabilul funcţionar mi-a promisă-mi trimită un agent experimentat, care se prea poate să-mi găsească haina furată, datorită mai ales faptului că acum se ştie în ce mediu trebuie căutat hoţul.
Feodor Mihailovici a fost nu mai puţin uluit cînd a văzut fotografiile şi menţiunile de sub ele atît de grăitoare. Pe unii dintre ei îi cunoştea foarte bine, deoarece îi întîlnise adesea în timpul plimbărilor sale de seară pe lîngă porţile spitalului prinţului Oldenburgski, unde cerşeau bani de la trecători pentru nişte copii şi nepot, inexistenţi, decedaţi chipurile la spitalul de copii. Lu: Feodor Mihailovici i s-au adresat tot cu cereri dintr-astea şi el, deşi ştia că cerşesc sub nişte pretexte născocite, nu refuzase niciodată să-i ajute.

Colecţia de fotografii ce mi-a fost dăruită mi-a prins într-adevăr bine. Trebuie să spun că în prima lună după furt, n-am mai fost deranjaţi cu cereri de ajutor. Apoi

a apărut unul dintre cei mai săcîitori cerşetori, pe care, 5n cei doi ani cît ne-a tot vizitat, l-am ajutat cu micile sume pe care i le-am dat, s-o îngroape nu numai pe mama lui, dar şi cîteva mătuşi. A venit din nou cu rugămintea **să-l** ajutăm să cumpere medicamente pentru o mătuşă bolnavă. Din prevedere, am chemat-o pe Lukeria (o fată înaltă) şi i-am cerut treizeci de copeici, pe care ea i-a şi pus pe masă, apoi i-am spus sever „hoţului de vestibuluri":.....
— Ascultă, ia aceste treizeci de copeici şi te rog să nu mai vii la noi. De curînd, mi s-a furat o blană şi m-am adresat poliţiei, iar acolo mi s-au dat fotografiile „hoţilor de vestibuluri" şi mi-au spus să declar la poliţie pe toţi care vin la mine să cerşească. Nu ştiu cum se face, dar printre cortretele de acolo figurează şi al dumitale. Vrei să-l vezi?
— Nu, de ce să vă deranjaţi, spuse vizitatorul şi dispăru într-o clipă, lăsînd pe masă pînă şi banii pe care i-am dat. Probabil că acesta a comunicat tovarăşilor săi cele petrecute, pentru că de atunci multă vreme n-a mai venit nimeni. Iar Feodor Mihailovici, tot de atunci, n-a mai adus pe nimeni de pe stradă şi dacă n-avea la el mărunţiş îl ruga pe cerşetor să aştepte la intrarea în casă şi-i trimitea bani cu servitoarea.
Agentul care mi-a fost promis de poliţie a venit a doua zi şi m-a pus să-i povestesc în cele mai mici amănunte tot ce s-a întîmplat, interogîndu-mă cu un aer misterios despre lucrurile cele mai inutile. Printre altele, l-am întrebat pe agent dacă se găsesc des lucrurile furate, la care acesta mi-a răspuns:
— Doamnă, asta depinde mai ales de faptul dacă păgubaşul doreşte sau nu să-şi reprimească lucrul.
— Cred că oricine doreşte.
— Să zicem, unii, însă, îşi dau mai mult interes, alţii mai puţin. De pildă, prinţului G. i s-au furat bijuterii în valoare de cinci mii de ruble. Mi-a spus direct: găseşte-mi lucrurile şi ai zece la sută. Ei bine, lucrurile s-au

găsit. Orice agent vrea să ştie că munca lui neprecupa-ţită va fi răsplătită. Şi agentul mi-a mai dat două, trei exemple. M-am dus pentru cîteva clipe la soţul meu şi i-am spus că, probabil, trebuie să-i promit şi eu zece procente şi să-i dau în contul lor măcar cinci ruble. Feodor Mihailovici a clătinat din cap şi mi-a spus că no să iasă nimic din cercetările astea. M-am întors la agent, i-am promis zece procente şi i-am dat o hîrtie de cinci ruble, după care acesta mi-a promis să ia imediat cele mai urgente măsuri.
După vreo două zile, agentul a venit din nou şi m-a informat că se află pe urmele hoţului, dar că nu-mi destăinuieşte numele lui, de teamă ca acesta să nu prindă cumva de veste. A început să mă întrebe din nou despre tot felul de amănunte inutile şi mi-a răpit o oră. Presu-punînd că după ce va lua mita va pleca mai repede, i-am dat cinci ruble şi i-am spus că sînt foarte ocupată şi că-I rog să vină numai atunci, cînd va avea să-mi comunice într-adevăr ceva important.
A trecut vreo săptămînă şi jumătate şi odată, cînd stăteam cu soţul meu în sufragerie, intră în fugă Lukeria.
strigînd:
— Bucuraţi-vă, doamnă, s-a găsit blana dumneavoastră! Agentul ne-a spus. Vine şi el îndată.
Evident, ne-am bucurat cu toţii. Agentul ne-a înştiinţat că hoţul mi-a amanetat şuba la Societatea pentru amaneturi (de pe Moika), că s-a găsit la el chitanţa de amanet şi că Societatea este obligată să-mi restituie

gratuit şuba, dacă voi dovedi că-cni aparţine. Îmi spuse că trebuie să-mi revendic imediat drepturile şi mi-a propus, să merg îndată cu el la Societate şi sănmi iau şuba
Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut deloc propunerea agentului, i-a spus că ar dori să se ducă el, dar acesta a refuzat, afirmînd că soţul meu, ca bărbat, n-ar putea să recunoască toate particularităţile blănii furate. Atît de mult doream să-mi recapăt paltonul, încît l-am convins pe soţul meu să-mi dea voie să mă duc cu agentul şi, ca să nu fiu cumva văzută de vreun cunoscut, mi-am acoperit faţa cu o voaletă deasă. Şi iată-mă, într-o zi însorită, traversînd tot centrul Petersburgului în compa-

nia; agentului de poliţie, gîndindu-mă şi rîzînd, în sinea rnea, la ideea că toţi hoţii capitalei, care se plimbau pe bulevardul Nevski, erau nedumeriţi — cine era necunoscuta delincventă pe care o ducea binecunoscutul lor agent de poliţie.
Am ajuns la Moika şi am vrut să-i plătesc birjarului, dar agentul mi-a spus că o să mai am nevoie de acesta ca să mă ducă acasă după ce-mi voi primi şuba. I-am spus birjarului să mă aştepte. Am intrat la direcţie, am fost conduşi într-o cameră separată şi după vreo zece minute a fost adusă o şubă din blană de vulpe. Din prima privire mi-am dat seama că e un lucru străin şi i-am spus-o agentului.
— Uitaţi-vă mai bine, mă rugă el, poate c-o recunoaşteţi, uitaţi-vă la mîneci, doamnele recunosc mai degrabă după mîneci.
Agentul a fost chemat pentru o clipă de cineva şi, deodată, mi-a sărit în ochi eticheta societăţii, cusută la poala şubei. M-am aplecat să citesc ce scrie acolo şi nu mică mi-a fost indignarea, cînd am văzut, pe etichetă, că şuba a fost amanetată în noiembrie 1876, deci cu patru luni înainte ca şuba mea să fi fost furată. Era limpede că agentul o ştia, dar a scontat că eu fie n-o să recunosc obiectul, fie c-o să fiu gata să iau şuba altcuiva, dacă tot nu mi-o găsesc pe a mea Cînd agentul s-a întors, i-am arătat eticheta şi în faţa directorului Societăţii i-am exprimat răspicat indignarea mea faţă de vădita lui înşelătorie. Agentul, şocat, s-a îndepărtat şi a început să se uite la vitrine. Cînd am ieşit de la Societate, i-am spus birjarului că nu mai merg cu el şi l-am întrebat cît sînt datoare pentru drumul de la bulevardul Greceski şi pentru aşteptare. Cît am fost de furioasă, cînd jni-a spus birjarul că-i sînt datoare şapte ruble, pentru că a umblat de dimineaţă cu „domnul" şi că acesta, care ieşise acum cîteva clipe din clădire, i-a spus că „doamna va achita totul". A trebuit, evident, să plătesc cît a pretins. Astfel s-a adeverit prezicerea lui Feodor Mihailovici şi n-a ieşit nimic din cercetările pe care le-am întreprins pentru găsirea blănii. La costul blănii pierdute a trebuit să mai adaug şaptesprezece ruble, cheltuite pe agent. După părerea soţului meu, n-avea nici un sens să mă plîng de

agent amabilului funcţionar care mi l-a recomandat: ne-ar fi trimis un alt agent şi bătaia de cap s-ar fi reluat de la început. Lucrul cel mai bun era să mă împac cu pierderea şi să-mi dau cuvîntul ca în viitor să nu mai apelez la ajutorul acestei onorabile **instituţii.**

VI

ANUL 1877. CUMPĂRAREA CASEI. CĂLĂTORIA LA MIROPOLIE. PREZICEREA

D-NEI FIELD

La începutul anului 1877 am primit o veste care ne-a întristat mult: a murit A.K. Gribbe, proprietarul acelei vile din Staraia Russa, în care am stat în ultimele patru veri. îl regretam sincer pe bunul bătrîn care s-a purtat întotdeauna atît de bine cu familia noastră, şi apoi ne întrebam cine va fi noul proprietar al vilei, şi dacă va dori să ne-o mai închirieze vara. Era o chestiune importantă pentru noi: în cei cinci ani de cînd mergeam la Staraia Russa am apucat s-o îndrăgim şi să apreciem folosul pe care apele minerale şi nămolul îl aduceau copiilor noştri. Am fi vrut şi în viitor să ne folosim de ele. Dar, în afara oraşului propriu-zis, ne-a plăcut şi vila lui Gribbe şi credeam că ne va fi greu să găsim ceva care să se apropie de calităţile ei. Vila d-lui Gribbe nu era o casă orăşenească, era mai curînd un conac, cu urmare parc umbros, cu grădină de zarzavaturi, magazii, pivniţă ş.a. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mai ale« excelenta baie rusească [s3], care se afla în grădină şi el, care nu era amator de cadă, o utiliza adesea.

Vila lui Gribbe se afla şi se mai află la marginea oraşului, în apropiere de Kolomeţ, pe malul rîului Pere-rîtiţa, de-a lungul căreia se înşiruie, de o parte şi de alta, uriaşii ulmi sădiţi încă pe vremea lui Arakceev. Pe cele două părţi ale casei (de-a lungul parcului) sînt nişte alei largi şi numai o latură a grădinii se învecinează cu parcul alăturat lor. Feodor Mihailovici se temea de incendiile care pustiau uneori cu totul oraşele noastre de lemn (Orenburgul) şi ţinea mult la izolarea vilei noastre, li plăcea şi parcul nostru umbros şi curtea mare şi pavată. prin care-şi făcea plimbările, atît de necesare pentru

sănătate, pe vreme ploioasă, cînd tot oraşul se cufunda în noroi şi era imposibil să mergi pe străzile nepavate. IViai ales, însă, ne plăceau camerele nu prea mari, dar bine distribuite, cu mobila lor veche, grea, din lemn je mahon, cu atmosfera lor caldă şi intimă. Apoi faptul că acolo s-a născut dragul nostru Alioşa, ne făcea să ne simţim ca acasă. Un timp am fost neliniştiţi că am putea pierde colţişorul nostru îndrăgit, dar în curînd lucrurile s-au lămurit: moştenitoarea, doamna Gribbe, pleca din oraş şi a hotărît să-şi vîndă casa, cerînd pentru ea (împreună cu mobila şi. chiar cu zece stînjeni de lemne) o mie de ruble, ceea ce li s-a părut foarte scump locuitorilor din Russa. Pe vremea aceea nu aveam bani, dar nu voiam să pierdem vila, aşa că l-am rugat pe fratele meu Ivan Grigorievici să cumpere casa pe numele său, cu condiţia să ne-o revîndă cînd vom avea fonduri. Fratele meu mi-a îndeplinit rugămintea şi a cumpărat casa, iar eu, după moartea soţului meu, am cumpărat-o pe numele meu.

Mulţumită acestei achiziţii, noi, după cum spunea soţul meu, „ne-am aflat un cuib", unde ne refugiam bucuroşi de cum se desprimăvăra şi de unde nu voiam să mai plecăm nici toamna tîrziu. Feodor Mihailovici socotea că vila noastră din Staraia Russa era locul repausului său fizic şi moral şi ţin minte că lăsa totdeauna pentru Staraia Russa lectura cărţilor preferate şi interesante, întrucît acolo izolarea la care ţinea atît de mult era arareori deranjată de vizitatori nedoriţi.

In anul 1877, am continuat să editäm *Jurnalul unui scriitor* şi, deşi succesul său, moral şi material, sporea, sporeau şi greutăţile legate de editarea unei reviste lunare, adică expedierea revistei, ţinerea registrelor de abonamente, corespondenţa cu abonaţii etc. etc. Deoarece nu aveam ajutoare (în afara curierului), oboseam teribil şi asta s-a reflectat asupra sănătăţii mele, robustă pînă atunci. In ultimii doi ani am slăbit mult şi am început să tuşesc. Bunul meu soţ, care fusese întotdeauna atent cu starea sănătăţii mele, a insistat pentru o odihnă absolută în timpul verii, deoarece, însă, nu puteam să am Parte de o asemenea odihnă la Staraia Russa, unde trebuia să mă ocup de întreaga gospodărie, a hotărît să

primească invitaţia fratelui meu de a petrece toată vara în satul său. La începutul lui mai am plecat cu întreaga familie în gubernia Kursk, la moşia fratelui meu -„Mala Prikol", în apropierea oraşului Miropolie.
îmi aduc aminte limpede de lunga noastră călătorie de atunci, cu opriri la Moscova şi la marile staţii de cale ferată, unde trenul nostru trebuia să stea ore întregi, din cauza trupelor care se deplasau spre front.[M] La toate gările, Feodor Mihailovici cumpăra la bufet chifle, turtă dulce, ţigări, chibrituri, pe care le ducea în vagoane şi le împărţea soldaţilor, iar cu unii dintre ei discuta vreme îndelungată.
Amintindu-mi această călătorie, trebuie să spun că am fost întotdeauna uimită că Feodor Mihailovici, care se enerva adesea în viaţa cea de toate zilele, era un to varăş de drum atît de comod şi de răbdător: de acord cu orice, n-avea nici un fel de pretenţii, dimpotrivă căuta să ne mai scutească, pe mine şi dădaca, de grija copiilor, care oboseau repede pe drum şi începeau să facă mofturi Eram de-a dreptul uluită de capacitatea soţului meu de a-i linişti pe copii: cum începea vreunul din ei să facă nazuri, Feodor Mihailovici apărea din colţul său (se aşeza în acelaşi vagon cu noi, dar mai retras), lua copilul la el şi—1 liniştea într-o clipă. Avea o pricepere deosebită de a vorbi cu copiii, de a le înţelege păsurile, de a le cîştiga încrederea (şi asta chiar cu copii străini, întîlni: întîrnplător) şi să capteze atît de mult interesul copilului încît acesta devenea într-o clipă vesel şi ascultător. îmi explicam aceasta prin marea lui dragoste pentru copii, dragoste care-i spunea ce anume trebuie să facă într-c împrejurare sau alta.
La sfîrşitul lui iunie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece de la ţară la Petersburg pentru a redacta şi a tipări numărul de vară, dublu, din *Jurnalul unui scriitor* — pentru mai şi iunie. Am mers şi eu cu el pînă la staţia Korenevo, de unde am plecat cu cei doi copii mai mari la Kiev, în pelerinaj. Soţul meu acorda o mare însemnătate în educaţia copiilor săi impresiilor puternice şi luminoase căpătate în fragedă copilărie. Ştiind că voiar.[1]. de multă vreme să mă duc la Kiev şi să mă închin sfintelor moaşte care se aflau acolo, soţul meu mi-a propus

să mă folosesc de absenţa lui pentru această călătorie, ceea ce am şi făcut.
Feodor Mihailovici s-a descurcat bine cu editarea şi expedierea numărului de vară al *Jurnalului unui scriitor,* dar spre regretul meu a fost foarte neliniştit din pricina neprimirii vreme îndelungată a scrisorilor de la mine. II irita mai ales faptul că eu, conform înţelegerii între noi doi, îi trimiteam scrisorile prin portarul principal al casei noastre. Sub influenţa unei crize de epilepsie, soţul meu a uitat de înţelegerea noastră, ca şi de faptul că dacă i-aş fi trimis scrisorile direct pe numele lui, atunci poşta centrală, în urma dispoziţiei primite în primăvară, ar fi trimis scrisorile mele la Mîropolie, cum proceda cu numeroasa corespondenţă pe care o primea soţul meu la Petersburg.
In ultimii ani, Feodor Mihailovici şi-a exprimat de multe ori regretul că nu reuşeşte nici cum să treacă pe la Darovoie, moşia răposatei sale mame, locul unde, în copilărie, îşi petrecea verile. Pentru că Feodor Mihailovici se simţea bine în vara lui 1877, l-am convins ca la întoarcere de la

Petersburg să se oprească la Moscova şi de acolo să meargă la Darovoie. Feodor Mihailovici aşa a şi făcut şi a stat la sora lui, V.M. Ivanova (la care trecuse moşia), două zile. Rudele lui mi-au povestit mai tîrziu că în timpul cît a stat acolo, a vizitat locurile cele mai diverse din parc şi din împrejurimi, locuri scumpe amintirilor sale, şi chiar a mers pe jos pînă la „Cermaş-nia" (la vreo două verste de conac), crîngul său favorit din copilărie, cu numele căruia a botezat mai tîrziu crîngul din *Fraţii Karamazov.* Feodor Mihailovici a trecut şi pe la casele ţăranilor de o vîrstă cu el; pe mulţi dintre ei îi mai ţinea minte. Aceştia, ca şi bătrînii şi bătrînele care-şi aminteau de el, îl primeau cu bucurie, îl chemau în casă şi-l tratau cu ceai. Călătoria la Darovoie i-a trezit multe amintiri pe care soţul meu ni le-a povestit la întoarcere cu însufleţire. Le-a promis copiilor să-i ducă neapărat la Darovoie ca să le arate locurile sale preferate din parc. In 1884, ca să îndeplinesc dorinţa soţului meu de a le arăta copiilor locul unde şi-a petrecut copilăria, am plecat cu toţii la Darovoie şi, la indicaţia rudelor

sale, am fost pretutindeni pe unde a umblat pentru ultima dată Feodor Mihailovici.

Vara lui 1877 a fost pentru noi veselă şi liniştită şi ne părea rău doar de faptul că n-am putut să rămmem la ţară şi în septembrie. Trebuia, însă, să publicăm un număr dublu, de vară, pentru iulie şi august, şi la sfîrşi-tul lui august ne-am întors la Petersburg.

A început viaţa obişnuită, plină de frămîntări cotidiene. Zilnic, Feodor Mihailovici era vizitat de persoane cunoscute şi necunoscute. In toamna aceea ne vizita des un mare admirator al soţului meu, scriitorul Vsev. Serg. Soloviov. [85] Odată, venind la noi, i-a povestit lui Feodor Mihailovici că a cunoscut o doamnă interesantă, doamna Field, care, după ce i-a ghicit cu mare exactitate trecutul, i-a prezis unele lucruri, care, spre uimirea lui, s-au şi îndeplinit. Cînd- Soloviov a plecat acasă, împreună cu el a ieşit şi soţul meu, care făcea în timpul serii plimbări lungi. Pe drum, l-a întrebat pe Soloviov dacă doamna Field locuieşte departe şi, aflînd că stă prin apropiere, i-a propus să treacă pe la ea chiar atunci. Soloviov fu de acord şi cei doi s-au dus la ghicitoare. D-na Field n-avea habar, bineînţeles, cine e necunoscutul ei oaspete, dar ceea ce i-a prezis lui Feodor Mihailovici s-a îndeplinit întocmai. D-na Field i-a prezis soţului meu că în curînd îl aşteaptă o mare glorie, pe care nici nu şi-o poate imagina şi această prezicere s-a îndeplinit în timpul sărbătoririi lui Puşkin. [86] S-a realizat, din nefericire, şi trista ei prezicere că în curînd soţul meu va trece printr-o grea nenorocire de familie — a murit dragul nostru Alioşa! Despre această prezicere tristă a ghicitoarei, Feodor Mihailovici mi-a vorbit după ce s-a întîm-plat nenorocirea.

Pe măsură ce se apropia sfîrşitul anului, Feodor Mihailovici a început să se gîndească dacă să continue sau nu în anul următor editarea *Jurnalului unui scriitor.* Soţul meu era pe deplin mulţumit de succesul bănesc al acestei reviste; atitudinea cititorilor faţă de el, o atitudine sinceră şi plină de încredere, exprimată în corespondenţa şi în vizitele numeroaselor persoane necunoscute, era foarte valoroasă pentru el. dar nevoia unei creaţii literare a biruit şi Feodor Mihailovici hotărî să suspende

pentru doi, trei ani editarea *Jurnalului unui scriitor* şi să înceapă lucrul la un nou roman. Care au fost problemele literare ce-l frămîntau şi preocupau pe soţul meu, putem să judecăm după carnetul de note, găsit după moartea lui, în care a scrisi pe 24 decembrie 1877:
„Memento. — Pentru toată viaţa.
1. Să scriu o carte despre Candidul rus.
2. Să scriu o carte despre Isus Hristos.
3. Să-mi scriu memoriile.
4. Să scriu poemul *Sorokovini.*
(Toate acestea, în afara ultimului roman şi a plănuitei editări a *Jurnalului,* reprezintă o muncă de minimum zece ani, iar eu am acum 56)."

IN LEGĂTURA CU ANUL 1877

La mijlocul lui aprilie Feodor Mihailovici a trebuit să se ducă pentru nu mai ştiu ce chestiune la Banca de Stat. Fiindu-mi teamă că soţului meu îi va fi greu să găsească acel serviciu al băncii de care avea nevoie, i-am propus să-l însoţesc. Cînd am trecut pe Nevski, am văzut că oamenii se adună în jurul vînzătorilor de ziare. Am oprit trăsura, m-am strecurat prin mulţime şi am cumpărat declaraţia proaspăt tipărită. Era „Manifestul imperial privind intrarea trupelor ruseşti pe teritoriul Turciei, dat la Chişinău, la 12 aprilie 1877". Se aştepta de multă vreme acest act oficial. Declararea războiului a devenit deci un fapt. După ce a citit manifestul, Feodor Mihailovici a spus birjarului să ne ducă la Kazanski Sobor. In catedrală era multă lume şi se slujeau încontinuu tedeumuri în faţa icoanei Maicii Domnului din Kazan. Feodor Mihailovici a dispărut imediat în mulţime. Ştiind că în momentele solemne îi place să se roage în linişte, fără martori, nu m-am dus după el şi abia după o jumătate de oră lnam găsit într-un colţ al catedralei, atît de cufundat în rugăciune şi atît de transipus sufleteşte, că la început nici nu m-a recunoscut. De mers la bancă nici nu mai putea fi vorba, atît de tare îl zguduise pe Feodor Mihailovici evenimentul petrecut şi gîndul la consecinţele lui pentru

patria pe care o iubea profund. Soţul meu a pus manifestul printre hîrtiile sale cele mai importante şi se mai găseşte şi astăzi în arhiva sa.

VII ANUL 1877

In noiembrie 1877, Feodor Mihailovici fusese foarte trist: N.A. Nekrasov, care suferea de multă vreme de o boală chinuitoare, era pe moarte. Pe soţul meu îl legau de Nekrasov amintirile tinereţii şi începutul carierei sale literare.[87] Nekrasov fusese unul dintre primii oameni care au recunoscut talentul soţului meu şi a contribuit la succesul său în lumea intelectuală a vremii. E drept, mai tîrziu convingerile lor politice iau despărţit, iar în cel de al şaptelea deceniu între revistele *Vremea* şi *Sovremennik* s-a dus o aspră luptă polemică. Dar Feodor Mihailovici nu ţinea minte răul şi cînd Nekrasov i-a propus să-i publice un roman în *Otecestvennîie zapiski,* a fost de acord şi şi-a reluat relaţiile amicale cu prietenul tinereţii sale. Nekrasov i-a răspuns cu sinceritate. Aflînd că Nekrasov e grav bolnav, Feodor Mihailovici începu să-l viziteze des, ca să fie la curent cu evoluţia bolii. Uneori, dacă bolnavul dormea, lăsa vorbă numai să i se transmită salutările sale cordiale. Cîteodată, soţul meu îl găsea pe Nekrasov treaz şi atunci acesta îi citea ultimele sale poezii.

Odată, arătîndu-i una dintre ele — *Nefericiţii* [88] (sub titlul de *Krot)* i-a spus: „Asta am scris-c despre dumneata!", ceea ce l-a mişcat mult pe Feodor Mihailovici. In general, ultimele întîlniri cu Nekrasov i-au lăsat soţului meu o impresie profundă, şi de aceef cînd la 27 decembrie a aflat de moartea lui Nekrasov. a fost mîhnit pînă în adîncul sufletului. Toată noaptea £ citit cu voce tare poeziile poetului decedat, fiind sincer încîntat de multe dintre ele şi apreciindu-le drept perle ale poeziei ruse. Văzîndu-l foarte agitat şi fiindu-rni teamă de o criză de epilepsie, am stat pînă dimineaţă în cabinetul său şi din povestirile lui am aflat cîteva întîmplări din tinereţea lor, pe care nu le cunoşteam.

300

Feodor Mihailovici a asistat la parastasele ce s-au slujit pentru Nekrasov şi a hotărît să se ducă de asemenea la scoaterea corpului din casă şi la înmormîntare. La 30 decembrie, dimineaţa devreme, ne-am dus în strada Liteinaia, la casa lui KraevSki, unde a locuit Nekrasov, şi aici am văzut mult tineret cu coroane de laur în mîini. Feodor Mihailovici a condus sicriul pînă la strada Italianskaia; cum, însă, era riscant să meargă cu capul gol pe ger, l-am convins să plecăm acasă şi după două ore să ne ducem la mănăstirea Novodevici, pentru prohod. Aşa am şi făcut şi la amiază am fost la mănăstire.

După ce am stat o jumătate de oră în biserica încălzită, Feodor Mihailovici a vrut să iasă la aer. Cu noi a ieşit şi Or. F. Miiller[89] şi ne-am dus împreună să căutăm mormîntul lui Nekrasov. Liniştea cimitirului i-a creat lui Feodor Mihailovici o stare de împăcare şi mi-a spus: „Cînd am să mor, Ania, îngroapă-mă aici sau unde vrei tu, numai să nu mă îngropi in cimitirul Volkovo, în Parcelele destinate scriitorilor. Nu vreau să zac între duşmanii mei, destule am îndurat de la ei în timpul vieţii!"

Mi-era foarte greu să ascult dispoziţiile privitoare la înmormîntare; am început să-l asigur că e pe deplin sănătos şi că n-are de ce să se gîndească la moarte. Vrînd să-i alung tristeţea, am început să brodez pe tema viitoarei sale înmormîntări, implorîndu-l să trăiască cît mai mult.

— Bine, dacă nu vrei cimitirul Volkovo, am să te îngrop în Nevskaia Lavra, alături de Jukovski, la care ţii atît de mult. [90] Te rog, însă, să nu mori! Am să chem coriştii din Nevskaia Lavra, liturghia o să fie făcută de un arhiereu, chiar de doi. Şi ştii, am să fac în aşa fel, ca să te conducă pe ultimul drum nu numai mulţimea asta uriaşă de tineret, ci tot Petersburgul, şaizeci-opt-zeci de mii de oameni. Şi o să fie de trei ori mai multe coroane. Vezi ce înmormîntare strălucită promit să-ţi fac, dar cu o singură condiţie — să trăieşti încă mulţi, mulţi ani! Altfel, am să fiu prea nefericită!

Am făcut special nişte promisiuni hiperbolice, ştiind că asta poate să-l distragă pe Feodor Mihailovici de la

301

gîndul care-l chinuia atunci şi într-adevăr aim reuşit s-o fac. Feodor Mihailovici mi-a zîmbit şi mi-a spus:

— Bine, bine, am să caut să trăiesc cît mai mult!

Or. F. Miiller a spus ceva despre imaginaţia mea bogată şi discuţia a trecut la altceva.

La mormîntul lui Nekrasov, tineretul, strîns în jur, a cerut, după cuvîntările colaboratorilor revistei *Otecest-vennîie zapiski,* să-şi spună

cuvîntul şi Dostoievski. Feodor Mihailovici, profund emoţionat, a rostit cu o voce întretăiată o scurtă cuvîntare, în care a glorificat talentul poetului decedat şi a arătat cît de mare este pierderea pe care o suportă literatura rusă odată cu dispariţia lui. Au fost, după părerea multora, cele mai simţite cuvinte spuse la mormîntul deschis, al lui Nekrasov. Cuvîntarea aceasta, mult amplificată, a fost publicată în numărul din

• Au trecut trei ani, a murit Feodor Mihailovici şi a avut loc înmormîntarea lui grandioasă, cum n-a mai fost în capitală. Or. F. Miiller, care m-a vizitat la puţină vreme, mi-a amintit. prezicerea aproape literală pe care am făcut-o. Într-adevăr, după cum am prezis, Feodor Mihailovici şi-a găsit locul veşnicei sale odihne în Lavra Alexandr-Nevski, lîngă mormîntul poetului Jukovski (s-ar fi putut foarte bine să nu se găsească un loc alături) şi la prohod au asistat doi arhierei şi au cîntat nişte corişti excelenţi din mănăstire; în urma cortegiului, după cum am prezis, au mers şaizeci-optzeci de mii de oameni şi s-a adus un mare număr de coroane. Mi-am amintit şi eu de promisiunile mele fantastice, pe care le-am făcut în cimitirul Mănăstirii No-vodevici, dar n-am fost mirată de prezicerea mea atît de exactă: ştiam că sînt capabilă să fac uneori o presupunere sau o remarcă (absolut întîmplătoare, care-mi scăpa parcă involuntar într-o discuţie), dar care se realiza aproape exact. De obicei această capacitate a mea se manifesta cînd eram în tensiune nervoasa şi asta era starea mea cînd l-am condus pe Nekrasov pe ultimul său drum şi am văzut cu nelinişte efectul dureros pe care l-a avut asupra soţului meu moartea vechiului său prieten.

Am citit undeva că aptitudinea de a face un fel de „preziceri" este proprie femeilor nordice, adică norvegienelor şi suedezelor. Şi poate că faptul că proveneam dintr-o mamă suedeză explică această capacitate a mea, care mi-a adus în unele cazuri multe clipe neplăcute. (N. aut)

decembrie al *Jurnalului unui scriitor.* Avea următoarele capitole: I. Moartea lui Nekrasov. — Despre cele ce au fost spuse la mormîntul său. II. Puşkin, Lermontov şi Nekrasov. III. Poet şi cetăţean. — Comentarii despre Nekrasov ca om. IV. Martor în folosul lui Nekrasov După părerea multor literaţi, articolul acesta a constituit cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul,[91] scrisă de vreun critic al vremii.

Partea a noua ANII 1878 — 1879

Ţ

In timpul postului mare din 1878 VI. S. Soloviov a ţinut un ciclu de prelegeri de filozofie, din însărcinarea Societăţii partizanilor iluminării spirituale, în clădirea „Soleanîi gorodok". La aceste lecţii auditoriile erau pline şi printre cei aflaţi acolo erau şi mulţi cunoscuţi de-ai noştri. Deoarece acasă totul decurgea normal, la prelegerile acestea mergeam şi eu cu Feodor Mihailovici.

Cînd ne-am întors de la una din lecţii, soţul meu
mi-a spus:

— N-ai observat cît de ciudat s-a purtat cu noi astăzi Nikolai Nikolaevici (Strahov)? Nici nu s-a apropiat de noi, cum face întotdeauna, iar cînd ne-am întîlnit în pauză, abia ne-a salutat şi a început să vorbească imediat cu cineva. Nu s-o fi supărat pe noi, ce zici?

— Şi mie mi s-a părut că ne ocoleşte, i-am răspuns. Dar cînd i-am spus la plecare: „Să nu uitaţi de duminică", mi-a răspuns: „Sînt oaspetele dumneavoastră".

Eram puţin neliniştită, mă gîndeam să nu fi spus, pripită cum eram, ceva jignitor obişnuitului nostru musafir de duminică. Soţul meu ţinea mult la discuţiile cu Strahov şi-mi amintea adesea în ajunul prînzului să fac rost de un vin bun sau să pregătesc peştele preferat de musafir.

In prima duminică cînd Nikolai Nikolaevici a venit la masă, m-am decis să lămuresc lucrurile şi l-am întrebat direct dacă e supărat pe noi.
304
— Ce vă trece prin cap, Anna Grigorievna? mă întrebă Strahov.
— Ni s-a părut că la ultima lecţie a lui Soloviov ne-aţi ocolit.
—- A, a fost o situaţie specială, rîse Soloviov. Nu v-am ocolit numai pe dumneavoastră, i-am ocolit pe toţi cunoscuţii, împreună cu mine a venit la lecţie contele Lev Nikolaevici Tolstoi. M-a rugat să nu-i fac cunoştinţă cu nimeni, de asta am şi evitat pe toată lumea.
— Cum! A fost Tolstoi cu dumneata? exclamă Feodor Mihailovicî cu o uimire amară. Ce rău îmi pare că nu l-am văzut! Bineînţeles că n-aş fi insistat să-i fiu prezentat, dacă omul nu voia. Dar de ce nu mi-ai şoptit că e cu dumneata? M-aş fi uitat măcar la el!
— Doar îl ştiţi din fotografii, rîse Nikolai Nikolaevici.
— Ce fotografii, parcă ele redau omul? E cu totul altceva cînd îl vezi în carne şi oase. Uneori, ajunge şi o privire, ca să-ţi rămînă în inimă un om pentru toată viaţa. N-o să-ţi iert niciodată, Nikolai Nikolaevici, că nu mi l-ai arătat!
Şi mai tîrziu Feodor Mihailovici şi-a exprimat nu o dată regretul că nu-l cunoaşte pe Tolstoi personal.
II IN LEGĂTURA CU AMINTIRILE DIN ANUL 1878
La 16 mai 1878, familia noastră a fost lovită de *o* nenorocire îngrozitoare: a murit fiul nostru cel mic, Lioşa. Nimic nu prevestea nenorocirea care s-a abătut asupra noastră: copilul a fost tot timpul sănătos şi vesel. Dimineaţa, în ziua morţii, mai gîngurea încă pe limba lui, neînţeleasă de toată lumea, şi rîdea tare cu bătrîna Prohorovna care a sosit la noi în vizită, înaintea plecării noastre la Staraia Russa. Deodată, feţişoara copilului a fost cuprinsă de nişte convulsii uşoare; dădaca a crezut că sînt crampe care apar uneori la copii cînd le ies dinţii, iar lui au început să-i iasă chiar în perioada aceea molarii. M-am speriat mult şi l-am chemat pe doctorul de copii Gr. A. Cioşin, medicul nostru curant, care locuia
305
prin apropiere şi care a venit imediat. Probabil că n-a dat o prea mare importanţă bolii, a prescris ceva şi ne-a asigurat că crampele o să-i treacă în curînd. Deoarece însă convulsiile continuau, l-am trezit pe Feodor Mihailovici care s-a arătat foarte neliniştit. Ne-am gîndit să chemăm un specialist de boli nervoase şi m-am dus la profesorul Uspenski. Avea oră de consultaţie şi vreo douăzeci de oameni aşteptau în sală. M-a primit pentru o clipă şi mi-a spus că va veni imediat cum va termina cu bolnavii; i-a prescris copilului un calmant şi m-a sfătuit să iau o pernă cu oxigen şi să-i dau din timp în timp să respire. Cînd m-am întors acasă, lam găsit pe bietul meu băieţel în aceeaşi situaţie: era fără cunoştinţă şi din cînd în cînd trupuşorul lui era cuprinşi de convulsii. Probabil, însă, că nu suferea, pentru că nu se.auzeau nici gemete, nici ţipete. Nu ne depărtam de la micuţul nostru suferind şi-l aşteptam cu nerăbdare pe doctor. După două ore a venit, în sfîrşit, l-a consultat pe bolnav şi mi-a spus: „Nu trebuie să plîngeţi şi să vă neliniştiţi, o să treacă repede!" Feodor Mihailovici s-a dus să-l conducă pe doctor, s-a întors îngrozitor de palid şi s-a aşezat în genunchi, în faţa divanului pe care l-am culcat pe mititel, ca să-i fie mai uşor doctorului să-l consulte. M-am aşezat şi eu în genunchi lîngă soţul meu, am vrut să-l întreb ce i-a spus doctorul (după cum am aflat mai tîrziu, i-a spus lui Feodor Mihailovici că a intrat în comă), dar i-a interzis printr-un semn să-mi spună mie. A trecut aproape o oră şi am observat că convulsiile s-au redus vizibil. Liniştită fiind de

doctor, eram chiar bucuroasă, crezînd că în locul spasmelor vine un somn liniştit, care, poate, prevesteşte însănătoşirea. Dar cît de mare mi-a fost disperarea, cînd, brusc, respiraţia copilului s-a oprit şi a venit moartea. Feodor Mihailovici a sărutat copilul, l-a binecuvîntat de trei ori şi a izbucnit în hohote de plîns. Plîngeam şi eu, plîngeau amar şi copiii care-l iubiseră atît de mult pe scumpul nostru Lioşa.
Feodor Mihailovici a fost zguduit îngrozitor de această moarte. îl iubea într-un fel special pe Lioşa, cu o dragoste aproape bolnăvicioasă, parcă presimţind că în curînd nu va mai avea parte de el. Pe Feodor Mihailo-

viei îl chinuia mai ales faptul că băiatul a murit de epilepsie, boala pe care a moştenit-o de la el. Feodor Mihailovici arăta liniştit şi se părea că suportă cu bărbăţie această lovitură a soartei care s-a abătut asupra noastră, mi-era, însă, tare teamă că această durere adîncă nemanifestată va avea consecinţe fatale asupra sănătăţii sale, şubrezite şi aşa. Ca să-l liniştesc cît de cît şi să-l distrag de la gîndurile triste, l-am rugat pe VI. S. Soloviov, care ne vizita în zilele acelea de tristeţe, să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece la mănăstirea Optina Pustîn, unde Soloviov avea de gînd să plece în vara aceea. Vizitarea mănăstirii Optina reprezenta un vechi vis a lui Feodor Mihailovici, dar greu de realizat. Vladimir Ser-gheevici a fost de acord să mă ajute şi a început să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece împreună la mănăstire. Mi-am asociat şi eu rugăminţile mele şi s-a hotă-rît ca în a doua jumătate a lui iunie să plece la Moscova (se gîndise mai demult să plece acolo ca să-i propună lui Katkov viitorul său roman) şi să se folosească de acest prilej ca să meargă cu VI. S. Soloviov la mănăstirea Optina Pustîn. Mi-ar fi fost greu să-l las pe Feodor Mihailovici să plece singur într-o călătorie atît de lungă şi, mai ales, atît de obositoare pe atunci. Şi deşi, după părerea mea, Soloviov era „cu capul în nori", ar ii putut totuşi să aibă grijă de Feodor Mihailovici, dacă s-ar fi întîmplat ca acesta să aibă o criză de epilepsie.
Pe mine moartea scumpului nostru băieţel m-a zguduit puternic: eram atît de distrusă, atît de tristă şi plîngeam atît de mult, că ajunsesem de nerecunoscut. Obişnuita mea voioşie a dispărut cu totul, ca şi energia mea, în locul căreia s-a instalat apatia. M-am răcit faţă de toate: faţă de gospodărie, de afaceri şi chiar faţă de propriii mei copii şi m-am lăsat în întregime pradă amintirilor din ultimii trei ani. Multe din îndoielile, gîndurile şi chiar cuvintele mele au fost redate de Feodor Mihailovici în *Fraţii Karamazov,* în capitolul *Credincioasele;* unde o femeie care şi-a pierdut copilul îşi povesteşte durerea stareţului Zosima.
Pe Feodor Mihailovici ii chinuia mult starea mea: mă ruga, mă implora să mă supun voinţei divine, să primesc

cu resemnare nenorocirea care nea fost trimisă, să-mi fie milă de el şi de copii, faţă de care, după cum spunea, am devenit „indiferentă". Rugăminţile şi îndemnurile sale au sfîrşit prin a mă îndupleca şi am izbutit să mă birui, pentru a nu-l întrista şi mai mult pe nefericitul meu soţ.
Imediat după înmormîntarea lui Alioşa (l-am îngropat în cimitirul Bolşoe-Ohtinskoe) am plecat la Staraia Russa, ca pe 20 iunie Feodor Mihailovici să fie la Moscova. Aici s-a înţeles repede cu redacţia revistei *Russki vestnik* în privinţa publicării în anul următor, 1879, a noului său roman. După ce şi-a terminat treburile, Feodor Mihailovici a plecat la mănăstirea Optina Pustîn. Istoria călătoriei sale sau, mai bine zis, a „peregrinărilor" sale cu VI. S. Soloviov este relatată de soţul meu în scrisoarea din 29 iunie **1878.**

Feodor Mihailovici s-a întors, din mănăstirea Optina Pustîn parcă mai împăcat şi mai liniştit şi mi-a vorbit mult despre obiceiurile mănăstirii, unde a petrecut două zile. Cu celebrul stareţ de atunci, părintele Amwosi [92], Teodor Mihailovici s-a văzut de trei ori: o dată laolaltă cu mulţimea de credincioşi şi de două ori singur, şi a plecat cu o impresie profundă. Cînd Feodor Mihailovici i-a povestit „sihastrului" despre nenorocirea tare ne-a lovit şi despre durerea mea care se manifesta atît de violent, stareţul l-a întrebat dacă sînt credincioasă şi, primind un răspuns afirmativ, l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi transmită binecuvîntarea lui şi a rostit cuvintele pe care le spune, în roman, stareţul Zosima, mamei întristate... Din povestirile lui Feodor Mihailovici se vedea clar ce cunoscător al sufletului şi ce clarvăzător era acest „sihastru" respectat de toată lumea.
Cînd m-am întors în toamnă la Petersburg, n-am mai avut curajul să rămînem în casa în care totul ne amintea de băieţelul nostru mort şi neam stabilit în intrarea Kuznecinîi, în casa nr. (5) unde i-a fost dat soţului meu să moară după doi ani şi jumătate.

[::] Omisiune în manuscris (n. ed. ruse).

Apartamentul nostru era compun din şase camere, o mare debara pentru cărţi, antreu şi bucătărie şi se găsea la etajul întîi. Şapte ferestre dădeau în intrarea Kuznecinîi. iar cabinetul soţului meu se găsea acolo unde este prinsă astăzi o placă de marmură. Intrarea principală (astăzi zidită) se afla sub salonul nostru (aflat lîngă cabinet).
Oricît ne-am străduit să ne supunem voinţei divine,, să nu mai fim trişti, să-l uităm pe dragul nostru Lioşa, n-am putut s-o facem şi toată toamna, ca şi iarna care a urmat, au fost întunecate de amintiri triste. Pierderea pe care am suferit-o a avut o anume influenţă asupra soţului meu în sensul că el, care-şi iubise mult întotdeauna copiii, a început să ţină şi mai mult la ei şi să fie şi mai neliniştit din pricina lor.
Aparent, viaţa decurgea normal: Feodor Mihailovici lucra intens la planul noii sale lucrări (alcătuirea planurilor reprezenta întotdeauna pentru el lucrul esenţial şi cel mai dificil, deoarece planurile unor lucrări, Ca, de pildă, la romanul *Demonii* au fost refăcute de cîteva ori). A lucrat cu atîta spor, că în decembrie 1878. în afara planului, au fost scrise aproape zece coli de tipar din romanul *Fraţii Karamazov,* care au şi fost tipărite în numărul din ianuarie 1879 al revistei *Russki vestnik.*
In decembrie **1878** (în ziua de 14), Feodor Mihailovici a luat parte la seara muzical-literară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor Bestujev. A citit *Povestirea lui Nelli* din romanul *Umiliţi şi obidiţi.* Ceea ce a uimit pe toţi la lectura lui Feodor Mihailovici a fost o neobişnuită spontaneitate, sinceritate, de parcă n-ar fi citit autorul, ci o adolescentă şi-ar fi povestit viaţa ei amară. Trebuia să posezi o mare artă ca printr-o lectură atît de simplă să produci asupra auditoriului o impresie de neuitat. Studentele l-au primit cu o -mare căldură şi ţin minte că soţul meu s-a simţit foarte bine în mijlocul acestui tineret entuziast, care îşi exprima atît de sincer sentimentele faţă de el. De atunci, Feodor Mihailovici a răspuns deosebit de bucuros la invitaţiile de a citi în folosul tineretului studios.

ANUL 1878. CUNOŞTINŢA CU MARII DUCI. [93]

Cînd în penultimul număr din *Jurnalul unui scriitor* a apărut anunţul[94] că Feodor Mihailovici sistează, din cauza bolii, editarea revistei sale, soţul meu a început să primească de la abonaţii şi cititorii săi scrisori de simpatie, în care unii îşi arătau compasiunea în legătură cu boala lui şi îi urau grabnică însănătoşire, iar alţii îşi exprimau regretul că nu va mai apare revista, care răspundea cu atîta înţelegere la tot ce preocupa pe vremea aceea societatea! Unii îşi exprimau dorinţa ca Feodor Mihailovici, dacă îi este greu să editeze revista lunar, să nu-şi scoată *Jurnalul* la date fixe, ci atunci cînd îi vor permite sănătatea şi puterile, numai să se poată face auzite măcar din cînd în cînd opiniile sale sincere privitoare la evenimentele zilei. Ne-au venit mad mult de o sută asemenea scrisori la începutul anului şi scrisorile acestea au produs asupra soţului meu cea mai bună impresie. Ele îi demonstrau că are partizani, că societatea îi apreciază cuvîntul imparţial şi crede în el. în legătură cu aceasta am păstrat o scrisoare a lui Feodor Mihailovici către prietenul său St. D. Ianovski, din care citez:

„N-o să mă credeţi cînd am să vă spun cît de mult am fost înconjurat de simpatia ruşilor în cei doi ani ai editării revistei mele. Mi-au venit sute de scrisori de felicitare şi chiar scrisori în care se exprima o dragoste sinceră. Din octombrie, de cînd am anunţat suspendarea revistei, mi-au venit zilnic, din întreaga Rusie, din toate clasele sociale (cele mai diferite), scrisori, care conţineau regretul pentru încetarea apariţiei „Jurnalului" şi rugămintea de a nu renunţa la lucrul început. Numai modestia mă opreşte să spun cît de mare a fost simpatia exprimată. Şi dacă aţi şti cîte lucruri am învăţat eu însumi, în cei doi ani în care mi-am editat revista, din sutele de scrisori primite de la ruşi. Şi învăţătura principală constă în faptul că ruşii adevăraţi, nu cei cu o concepţie deformată intelectual-petersburgheză, ci cei care împărtăşesc viziunea autentică a rusului, s-au dovedit a fi infinit mai mulţi, decît am crezut cu doi ani în urmă. Atît

de mulţi, cum nici n-am visat vreodată. Vă rog să mă credeţi că multe din stările de lucruri de la noi din Rusia, nu sînt nici pe departe atît de disperate cum ni se păreau înainte şi, ceea ce este esenţial, sînt multe indicii că oamenii doresc o viaţă nouă, dreaptă, că există o profundă credinţă într-o schimbare apropiată a modului de a gîndi a intelectualităţii noastre, care s-a îndepărtat de popor şi care nu-l înţelege chiar deloc. Sînteţi supărat pe Kraevski, dar el nu e singur; ei toţi au negat poporul, aurîs şi rîd de mişcările populare şi de acea sfîntă şi luminoasă expresie a voinţei sale, ca şi de forma în care şi-a exprimat el dorinţele. Domnii aceştia nu se mai pot schimba, căci prea au îmbătrînit şi s-au ramolit. Cei care nu înţeleg poporul trebuie, fără îndoială, acum să se ralieze speculanţilor de bursă şi afaceriştilor şi aceasta este scena finală a reprezentanţilor gîndirii noastre „progresiste". Vine, însă, noul. In armată, tineretul nostru şi femeile noastre au arătat cu totul altceva decît se aştepta toată lumea şi decît au prorocit toţi. Să avem răbdare.

(Iar Kraevski face jooul anumitor persoane şi în afară de asta, după părerea mea, voia să ne epateze cu originalitatea sa încă din timpul războiului sîrb. Odată pornit, n-a mai putut să se oprească.) Dealtfel, se scriu puţine lucruri inteligente în toate ziarele noastre, în afară de *Moscovskie vedemosti* şi de articolele sale politice de fond care sînt foarte apreciate în străinătate. Restul de ziare nu fac decît să speculeze momentul. In sutele de scrisori pe care le-am primit în aceşti doi ani, am fost lăudat mai ales pentru cinstea şi sinceritatea cu care gîndesc: înseamnă că asta ne lipseşte cel mai mult, le e dor oamenilor de asta şi tocmai asta nu găsesc. Avem puţini cetăţeni în rîndul reprezentaţilor intelectualităţii."

In ziua de şase februarie 1878, Feodor Mihailovici a primit următorul document

din partea Secretarului Permanent al Academiei de Ştiinţe:
„Academia Imperială de Ştiinţe, dorind să-şi exprime respectul pentru munca literară a domniei-voastre, v-a ales, stimate domn, drept membru corespondent al Secţiei de Limbă şi Literatură rusă".
Alegerea a avut loc la şedinţa solemnă a Academiei, din 29 decembrie 1877.
311
Feodor Mihailovici a fost foarte mulţumit de această alegere, deşi venită cu oarecare întîrziere (în cel de al 33-lea an al activităţii sale literare) în raport cu scriitorii din generaţia sa.
Ţin minte că la începutul anului 1878 Feodor Mihailovici frecventa mese organizate în fiecare lună de Societatea oamenilor de litere în diferite restaurante: la Bo-rel, la „Maloiaroslaveţ" etc. Invitaţiile erau semnate de celebrul chimist D.I. Mendeleev. La aceste prînzuri veneau exclusiv scriitorii aparţinînd celor mai diferite partide şi aici Feodor Mihailovici se întîlnea cu cei mai înverşunaţi duşmani ai săi din literatură. In iarna aceea (din 1878), Feodor Mihailovici a fost de vreo patru ori la aceste prînzuri şi se întorcea întotdeauna foarte surescitat şi-mi povestea cu interes despre neaşteptatele întîlniri şi cunoştinţe de acolo.
La începutul anului 1878, s-a mai petrecut un eveniment care i-a lăsat lui Feodor Mihailovici o impresie plăcută: a fost vizitat de Dimitri Sergheevici Arseniev [5], educatorul marilor duci Serghei şi Pavel Alexandrovici Arseniev şi-a exprimat dorinţa de a face cunoştinţă elevilor săi cu celebrul scriitor, ale cărui lucrări îi interesau. Arseniev a adăugat că vine din partea suveranului, care ar fi vrut ca Feodor Mihailovici, prin convorbirile sale. să acţioneze pozitiv asupra tinerilor mari duci.
Pe vremea aceea Feodor Mihailovici era cufundat în elaborarea planului pentru romanul *Fraţii Karamazov* şi-i era greu să se rupă de lucru, dar dorinţa ţarului-elibera-tor era, desigur, pentru el lege. Lui Feodor Mihailovici îi făcea plăcere să ştie că ipoate îndeplini chiar şi o dorinţă mică a omului faţă de care nutrea o profundă admiraţie pentru marea operă a eliberării ţăranilor, pentru realizarea unui vis, care i-a fost scump încă din tinereţe şi pentru care, în parte, a suferit atît de mult la timpul său.
La cincisprezece martie, Feodor Mihailovici a primit din partea lui D.S. Arseniev următoarea scrisoare:
„A trecut mult timp din ziua în care v-am cunoscut: după discuţia cu dumneavoastră m-am convins şi mai mult că cel mai bine ar fi să facem în aşa fel, încît cunoştinţa marilor duci cu dumneavoastră să nu le pară făcută în urma unui sfat dat de părinţi sau în urma unei dispoziţii educative, ci decurgînd din propria lor dorinţă, dar pentru insuflarea acestei dorinţe prin discuţii (aparent) întîmplătoare s-a consumat destul de mult timp; iar de lăsata secului şi în timpul primei săptămîni a postului mi-a fost teamă ca impresii de alt ordin să nu slăbească impresia primei întîlniri cu dumneavoastră, şi iată de ce vin abia acum să vă rog să vă îndepliniţi promisiunea."
întîlnirea cu marii duci i-a produs lui Feodor Mihailovici o impresie dintre cele mai plăcute: a găsit că au o inimă bună şi nişte minţi remarcabile şi că în timpul unei discuţii ştiu nu numai să-şi apere părerile, uneori încă lipsite de maturitate, dar să şi asculte cu stimă opiniile contrare ale interlocutorilor lor.

Cunoştinţa cu Feodor Mihailovici a produs, probabil, o bună impresie şi asupra marilor duci şi invitaţiile s-au înmulţit. Odată, negăsindu-l pe soţul meu acasă, D.S. Arseniev i-a lăsat următoarea scrisoare (în ziua de 23 aprilie 1878):
„...M-aţi îndatora mult dacă aţi fi amabil să veniţi la 512, pentru că aş vrea să vorbesc cu dumneavoastră *între patru ochi,* pînă la întîlnirea cu marii duci. Aş vrea să vă rog să atingeţi chestiunea rolului pe care ei l-ar putea avea în starea actuală a societăţii noastre, a folosului pe care trebuie să-l aducă, şi aş vrea mult să vedem împreună cum s-ar putea aborda acest subiect într-un mod cît mai firesc."
Relaţiile lui Feodor Mihailovici cu marii duci s-au menţinut pînă la moartea lui. Alteţele lor, care în 1881, cînd a murit soţul meu, erau in străinătate, mi-au trimis în legătură cu pierderea pe care am suferit-o o telegramă de sincere condoleanţe.
La marii duci, Feodor Mihailovici a avut ocazia să-l cunoască pe marele duce Konstantin Konstantinovici[96]. Era pe vremea aceea un tînăr sincer şi bun la suflet care l-a uimit pe soţul meu cu atitudinea sa entuziastă faţă de valorile literaturii ruse. Feodor Mihailovici a intuit la marele duce un autentic talent poetic şi şi-a exprimat

regretul că marele duce a ales, după exemplul tatălui său, o carieră de marinar, deşi, după părerea soţului meu, activitatea lui trebuia să se desfăşoare în domeniul literar; previziunile soţului meu s-au adeverit mai tîrziu cu strălucire. Intre soţul meu şi "tînărul mare duce s-au stabilit. în ciuda diferenţei de vîrstă, relaţii prieteneşti şi acesta îl invita adesea pe soţul meu la convorbiri intime sau invita o societate aleasă şi-l ruga pe soţul meu să citească un fragment din noua sa lucrare. Astfel, de două. trei ori s-a întîmplat ca Feodor Mihailovici să citească la marele duce, în prezenţa soţiei moştenitorului tronului, alteţa-sa marea ducesă Maria Feodorovna, a Mariei Maximilianovna de Baden şi a altor membri ai familiei imperiale. Am păstrat cîteva scrisori extrem de amicale scrise soţului meu de marele duce, iar cînd soţul meu a decedat, alteţa.sa mi-a trimis, în afara telegramei, şi o scrisoare de compasiune. Din mulţimea de scrisori de condoleanţe pe care le-am primit în 1881, am fost mişcată mai ales de scrisoarea alteţei-sale. Cunoscîndu-i sentimentele cordiale faţă de soţul meu, am fost convinsă că e îndurerat pînă în adîncul sufletului de moartea soţului meu. Nu pot să mă lipsesc de plăcerea de a cita scrisoarea scrisă de acest om minunat, care, vai, ne-a părăsit atît de devreme.
„Fregata «Ducele de Edinburg», Neapole, 1426 februarie 1881.
Mult stimată Anna Grigorievna,
Aţi suferit o.pierdere grea, de neînlocuit, şi nu numai dumneavoastră înşivă, dar toată Rusia deplînge dispariţia marelui om. care şi-a închinat viaţa pentru binele ei. Domnul cel milostiv, care v-a încredinţat o cruce grea, vă trimite în acelaşi timp şi o rară mîngîiere: marea dumneavoastră durere este împărtăşită şi deplînsă de toţi concetăţenii dumneavoastră şi de toţi cei care l-au cunoscut personal pe Feodor Mihailovici.
O călătorie îndepărtată pe mare m-a împiedicat să aflu mai devreme de pierderea suferită de ţara noastră

şi abia ieri am primit această tristă ştire, care m-a zguduit profund. Deşi pînă acum n-am avut ocazia să vă cunosc, nu pot să-mi refuz dorinţa mea nestăpnită de a vă exprima întreaga mea compasiune, profundă şi sinceră, faţă de durerea care vă încearcă. Ca rus şi ca om care l-a cunoscut pe neuitatul dumneavoastră soţ şi care l-a iubit sincer şi din toată inima, nu pot să nu-mi exprim

condoleanţele faţă de rana dumneavoastră sufletească, să numi exprim tot ceea ce simt acum şi ceea ce vorbele nu pot să redea. Vă rog să-mi iertaţi libertatea cu care mă adresez dumneavoastră în aceste clipe înălţătoare şi grele, cînd nimic din ce e pămîntean nu poate să vă dea o mîngîiere, şi vă rog să credeţi în cea mai adîncă sinceritate a sentimentelor mele.
Al dumneavoastră devotat *Konstantin."*
Marele duce, sosind la înmormîntarea împăratului Alexandru al II-lea, şi-a exprimat dorinţa, prin contesa A. E. Komarovskaia, de a se întîlni cu mine. La invitaţia contesei, am venit într-o seară la ea şi am petrecut cîteva ore discutînd cu marele duce. îmi amintesc cu un sentiment de sinceră recunoştinţă cele spuse de el despre neuitatul meu soţ, despre acea puternică şi binefăcătoare influenţă pe care soţul meu a avut-o asupra lui. Marele duce şi-a exprimat dorinţa să-mi vadă copiii, despre care i-a vorbit, cu atît entuziasm, tatăl lor. Intrucît pleca într-o călătorie pe mare, marele duce m-a invitat cu copiii pentru joia cea mare; atunci copiii mei „au vopsit ouăle de Paşti" şi au primit daruri de la el. Apoi, în săptămîna Paştilor, marele duce m-a vizitat şi mi-a dăruit mie şi la doi dintre copiii mei portretul său (în uniforma marinei) cu o dedicaţie prietenească.
Mai tîrziu, cînd la Staraia Russa a fost fondată şcoala care poartă numele lui Feodor Mihailovici, marele duce Konstantin Konstantinovici şi-a exprimat dorinţa de a fi printre cei care o ajută sa se pună pe picioare, înscri-indu-se cu o donaţie anuală de cincizeci de ruble, donaţie pe care şcoala a primit-o cu adîncă recunoştinţă.

IV

ANUL 1878. VIZITA UNEI ADMIRATOARE

Odată. în primăvara timpurie a anului 1878, stăteam liniştită cu toată familia la masa de prînz. Feodor Mihai-lovici, înviorat de o lungă plimbare, era într-o dispoziţie excelentă şi pălăvrăgea vesel cu copiii. Deodată, se auzi soneria, fata alergă să deschidă şi prin uşa întredeschisă de la antreu ajunse pînă la noi o voce feminină, uşor stridentă:
— Mai trăieşte?
Fata, neînţelegînd întrebarea, tăcea.
— Te-ntreb, Feodor Mihailovici mai trăieşte?
— Este, trăieşte, răspunse fata, fîstîcită.
Am vrut să mă duc şi să aflu despre ce este vorba, dar Feodor Mihailovici, care stătea mai aproape de uşă, mi-a luat-o înainte, a sărit repede în picioare şi a intrat aproape în fugă în antreu.
In întîmpinarea lui se ridică de pe scaun o doamnă nu prea tînără, care întinse mîinile spre el şi exclamă:
— Sînteţi în viaţă, Feodor Mihailovici? Ce bine-mi pare că sînteţi în viaţă!
— Ce-i cu dumneavoastră, doamnă? exclamă la rîn-dul său, uluit, Feodor Mihailovici. Trăiesc şi am de gînd să mai trăiesc multă vreme!
— Iar la noi, în Harkov, s-a răspîndit zvonul, spunea doamna emoţionată, că soţia dumneavoastră v-a părăsit, că din cauza trădării ei v-aţi îmbolnăvit grav şi că sînteţi lipsit de orice ajutor, şi atunci am plecat imediat ca să am grijă de dumneavoastră. Vin direct de la gară!
Auzind exclamaţiile, am ieşit şi eu în antreu şi l-am găsit pe Feodor Mihailovici cuprins de indignare:
— Auzi, Anda, ini se adresă el, nişte ticăloşi au răspîndit ştirea

calomnioasă cum că ai fugit de la mine, ce zici de asta? Ei, nu zău, ce zici de asta?!!
— Linişteşte-te, dragul meu, nu te mai agita, îi spusei eu, e vorba de o neînţelegere. Du-te, te rog, aici e curent. Şi l-am împins încetişor pe Feodor Mihailovici spre sufragerie. Mă ascultă, se retrase şi se mai auziră
316
încă vreme îndelungată, din sufragerie, exclamaţiile sale indignate.
Am început să discut cu necunoscuta, care sa dovedit a fi învăţătoare, o femeie foarte de treabă, dar, probabil, nu prea inteligentă. A fost, se pare captivată de ideea de a-l îngriji pe scriitorul celebru, pe care l-a părăsit o nevastă ticăloasă şi poate, chiar, să-l conducă pe ultimul drum, iar apoi să se mîndrească tot restul vieţii că a murit în braţele ei. Îmi părea grozav de rău de biata necunoscută, care, probabil, fusese sincer neliniştită, şi, după ce m-am scuzat, am intrat pentru o clipă în sufragerie şi i-am spus soţului meu că vreau s-o invit la masă.
Feodor Mihailovici a dat din mînă şi mi-a şoptit: „Da, bine, cheam-o, numai stai să plec mai întîi!", a sărit de pe locul său şi s-a dus la el în cameră.
M-am întors Ia necunoscută şi i-am propuşi să se odihnească şi să ia prînzul cu noi, dar aceasta, probabil amărîtă de primirea pe care i-a făcut-o soţul meu, a refuzat şi a rugat-o doar pe fata în casă să-i ducă pînă la birjar un coş împletit, destul de mare, pe care i l-a adus portarul. N-am mai insistat, dar m-am interesat unde se va opri şi cum o cheamă.
Cînd m-am întors la soţul meu, l-am găsit teribil de iritat.
— Ei, nu, gîndeşte-te numai, spunea el, umblînd, tulburat, de colo-colo prin cameră, ce josnicie au inventat — că m-ai părăsit! Ce calomnie ticăloasă! Cine o fi duşmanul care a inventat-o?
Cel mai mult l-a uimit în acest incident gîndul că am putut fi calomniată. Văzînd că o întîmplare relativ lipsită de importanţă îl nelinişteşte atît de mult, i-am propus să scrie la Harkov, vechiului său prieten, profesorul N. N. Beketov, şi să-l întrebe ce zvonuri circulă despre noi acolo. Soţul meu mi-a ascultat sfatul, i-a scris lui Beketov în aceeaşi seară şi s-a mai liniştit puţin. Chiar a doua zi m-a rugat s-o vizitez pe necunoscută, dar n-am mai dat de ea: în aceeaşi dimineaţă a plecat acasă.
317
ANUL 1879
Primele două luni ale noului an au trecut în linişte pentru noi: Feodor Mihailovici lucra intens la roman şi lucrul îi mergea bine. La începutul lui martie, soţul meu a trebuit să ia parte la cîteva serate literare. Astfel, pe 9 martie a citit în folosul Fondului literar în sala Cercului nobilimii. La aceeaşi serată au luat parte cei mai de seamă scriitori ai noştri: Turgheniev, Saltîkov, Potehin [97] şi alţii. Feodor Mihailovici a ales pentru lectură *Povestirea unei taine* [98] din *Fraţii Karamazov,* a citit excelent şi a stîrnit prin lectura sa ovaţii puternice. Succesul seratei literare a fost atît de mare, încît s-a hotărît repetarea ei pe 16 martie, aproape cu aceeaşi protagonişti (în afară de Saltîkov). In timpul lecturii de pe 16 martie soţul meu a primit din partea studentelor de la Cursurile de studii superioare pentru femei un buchet de flori. Pe panglică, brodată cu motiv rusesc, era o dedicaţie adresată lectorului.
In jurul lui douăzeci martie s-a întîmplat cu soţul meu un lucru neplăcut ce ar fi putut avea consecinţe triste. Feodor Mihailovici, în timp ce-şi făcea obişnuita plimbare de după masă, a fost ajuns pe stra Nikolaevskaia de un om beat, care l-

a lovit în ceafă cu atîta putere, încît soţul meu a căzut pe caldarîm şi şi-a umplut faţa de sînge. S-au adunat într-o clipă o mulţime de oameni, a venit şi un vardist, beţivul a fost dus la comisariat, unde l-au invitat şi pe soţul meu. La comisariat, Feodor Mihailovici l-a rugat pe ofiţerul de poliţie să-l elibereze pe individ, întrucît îl „iartă". Ofiţerul i-a promis să-i satisfacă cererea, a doua zi, însă, s-a scris în ziare despre „atacul" săvîrşit şi, din cauza celebrităţii literare a victimei, pro-cesul-verbal întocmit de poliţie a fost înaintat pentru cercetare d-lui Trofimov, judecătorul de pace al sectorului 13.
După vreo trei săptămîni, Feodor Mihailovici a fost chemat la proces. Acuzatul, care s-a dovedit a fi ţăranul Feodor Andreev, a explicat că „era beat turtă şi că abia l-a atins pe domnul care din cauza asta a căzut lat".
Ziarul *Golos,* nr. 102, 14 aprilie 1879. (N. aut.)
Feodor Mihailovici a declarat la proces că-l iartă pe acuzat şi că roagă să nu fie pedepsit. Judecătorul de pace, ţinînd seama de rugămintea lui, a hotărît totuşi, „pentru tulburarea liniştii şi ordinii publice", să-l condamne pe ţăranul Andreev la o amendă de şaisprezece ruble, cu înlocuirea acesteia prin arest la poliţie pe timp de patru zile. Soţul meu l-a aşteptat pe acuzat la ieşire şi i-a dat şaisprezece ruble pentru achitarea amenzii.
în timpul sărbătorilor de Paşte (3 aprilie) a avut loc în „Solianîi gorodok" lectura literară în folosul Societăţii Freubel, unde Feodor Mihailovici a citit *Un băiat la bradul lui Hristos.* Pentru că era o serbare pentru copii, soţul meu a vrut să-şi ia cu el copiii, ca să poată şi ei asculta cum citeşte de pe estradă şi să vadă cu cîtă dragoste este întîmpinat în public. Şi de data aceasta a fost o primire entuziastă şi un grup de mici ascultători i-a adus lectorului un buchet de flori. Feodor Mihailovici a rămas pînă la sfîrşitul serbării, plimbîndu-se cu copiii prin săli, admirînd jocurile copiilor şi bucurîndu-se de entuziasmul lor faţă de un spectacol nemaivăzut de ei pînă atunci.
Chiar de Paşte, Feodor Mihailovici a citit în clădirea liceului de fete Alexandrovskaia în folosul Cursurilor Bestujev. A ales o scenă din *Crimă şi pedeapsă* şi lectura sa a avut un efect neobişnuit. Studentele nu numai că l-au aplaudat cu căldură pe Feodor Mihailovici, dar în pauze l-au înconjurat, au stat de vorbă cu el, l-au rugat să-şi spună opinia în legătură cu diverse chestiuni care le interesau, iar cînd, la sfîrşitul serii, se pregătea să plece, l-a înconjurat o mare mulţime de studente, două sute sau poate chiar mai multe, şi au fugit după el pe scară pînă la antreu, unde au început să-l ajute să se îmbrace. Stăteam alături de soţul meu, dar mulţimea impetuoasă m-a dat la o parte şi am rămas mult în urmă, convinsă, însă, că soţul meu nu va pleca fără mine. într-adevăr, după ce şi-a pus paltonul, Feodor Mihailovici privi în jur, nu mă văzu şi spuse, abătut, admiratoarelor care-l înconjurau: „Unde e soţia mea? Era cu mine. Vă rog să mi-o găsiţi", şi acestea au început imediat să mă strige. Din fericire, nu eram prea departe, aşa că m-am apropiat imediat de soţul meu.
319
A venit primăvara şi, ca de obicei, am început să ne grăbim cu plecarea la Staraia Russa, cu atît mai mult, cu dt profesorul Koşlakov i-a prescris să meargă neapărat la Ems, iar soţul meu a vrut să stea cu familia la vilă şi, dacă se va putea, să lucreze în voie.
Din nefericire pentru noi, fusese o primăvară rece şi ploioasă, iar soţul meu nu numai că nu s-a întremat, dar a mai şi slăbit, ceea ce ne-a amărît pe toţi.
Vara, însă, a început foarte plăcut pentru noi: la Russa a venit pentru un sezon A. V. Jaquelare-Korvin, cu familia ei, la care ţineam mult amîndoi. Aproape în fiecare zi soţul meu, cînd se întorcea de la plimbare, trecea să discute cu această femeie inimoasă şi deşteaptă, care şi-a avut însemnătatea ei în viaţa lui.
In a doua jumătate a lui iulie (pe 18), Feodor Mihai-lovici a plecat în străinătate şi pe 24 era la Ems. S-a oprit (în vechiul său apartament) pe Viile dAlger şi s-a

dus la doctorul său, dl. Ort. Deşi au trecut trei ani de la ultima vizită, doctorul l-a recunoscut şi chiar l-a liniştit cu promisiunea că „Krenchen îl va învia". „A găsit (îmi scria soţul meu pe 25 iulie) că nu ştiu ce parte a plămî-nului mi s-a deplasat de la locul său şi şi-a schimbat poziţia, la fel şi cu inima care şi-a schimbat şi ea poziţia şi toate astea ca urmare a emfizemului, deşi, mi-a adăugat el drept liniştire, inima e absolut sănătoasă şi toate aceste modificări nu înseamnă mare lucru şi nu reprezintă cine ştie ce pericol. Sigur, el ca medic e dator să spună nişte lucruri liniştitoare, dacă, însă, emfizemul, doar incipient fiind, a avut asemenea consecinţe, ce se va întîmpla mai tîrziu? Dealtfel, îmi pun mari speranţe. în cura de ape."
Explicaţiile doctorului Ort m-au neliniştit şi mau tulburat mult, deoarece, văzîndu-l pe soţul meu în ultimii ani voios şi în putere, nu mi-am închipuit că boala a evoluat atît de urît. Ştiind, însă, că cura de Krenchen i-a fost întotdeauna de mare folos soţului meu, m-arri mîngîiat cu gîndul că şi de data aceasta va avea loc un proces grabnic de însănătoşire.
Mizam mult pe faptul că Feodor Mihailovici va în-tîlni pe cineva dintre cunoscuţii săi pe care-i făcea plăcere să-i vadă, că întîlnirile îl vor distra şi că n-o să se

plictisească aşa cum s-a plictisit întotdeauna, cînd a trebuit să se despartă de familie. Spre sincerul meu regret, însă, speranţele mele nu s-au realizat: în cele cinci săp-tămîni petrecute la Ems soţul meu n-a întîlnit nici o figură cunoscută şi se plîngea adesea de deplina sa singurătate. „Peste toate cele, în sala de lectură nu e decît ziarul *Moskovskie vedomosti,* venit cu mare întîrziere, şi ticălosul de *Golos*" care nu face decît să mă înfurie. Toată distracţia constă în faptul că mă uit la copii, sînt mulţi pe aici, şi discut cu ei. Dar pînă şi aici dau de neplăceri: am întîlnit astăzi un copil de vreo cinci ani care mergea la şcoală, cu o mulţime de alţi copii, şi care plîngea cu palmele la ochi. L-am întrebat ce-i cu el şi am aflat de la nemţi că are de o lună de zile ochii inflamaţi (un adevărat chin), dar oă tatăl său, un cizmar, *nu vrea* să-l ducă la doctor ca să nu cheltuiască cîţiva pfenigi pe medicamente. Asta m-a indispus teribil şi, în general, nervii mei au cam luat-o razna şi sînt foarte mohorît. Da, Ania, plictiseala e un lucru îngrozitor. Cînd eşti plictisit pînă şi munca e un chin. Şi ocna e mai bună, da, ocna a fost mai bună!" Scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici au fost dintre cele mai triste. In scrisoarea din 13 iunie soţul meu îmi scria: „Ştirea despre sărmana Emilia Feodorovna m-a întristat mult. E drept, lucrurile mergeau spre asta, cu boala ei nu putea trăi mult. Dar odată cu moartea ei pentru mine a dispărut tot ce mai era legat pe acest pămînt de memoria fratelui meu. A mai rămas doar Fedea, Feodor Mihailovici, pe care l-am ţinut cîndva în braţe. Ceilalţi copii ai fratelui meu au crescut oarecum departe de mine. Scrie-i lui Fedea despre adînca mea compasiune, că eu nu ştiu unde să-i scriu...
Imaginează-ţi ce vis am avut pe data de cinci (mi-am notat data): îl văd pe fratele meu care stă pe pat şi are o arteră de la gît tăiată şi îi gîlgîie sîngele, mă gîndesc îngrozit să fug la doctor, dar mă opreşte gîndul că va pierde tot sîngele pînă va veni doctorul. Un vis ciudat, mai ales că l-am avut pe5 august, în ajunul morţii ei. Nu cred că m-am făcut foarte vinovat faţă de ea: ori de cîte ori am putut am

Scrisoare adresată mie la 10 august 1879. (N. aut.)

ajutat-o şi am încetat s-o ajut cu regularitate numai atunci cînd a avut alte ajutoare apropiate, fiul şi ginerele. Iar în anul morţii fratelui am cheltuit pe întreprinderea lor, fără să mă preget şi fără să regret, nu numai toate cele zece mii de ruble ale mele, dar mi-am jertfit puterea, numele meu literar pe care l-am făcut de ruşine cu publicaţia aceea falimentară, am

lucrat ca un cal, că nici fratele meu n-are ce să-mi reproşeze de pe lumea cealaltă." La sfîrşitul scrisorii adăuga: „De mîine îmi vor mai rămîne două săptămîni de *tăcere,* pentru că nu mai este vorba doar de singurătate, ci de tăcere. M-am dezvăţat să şi vorbesc, am început chiar să vorbesc cu mine însumi, ca un nebun." In scrisoarea din 16 august, soţul îmi scria: „Din cauza singurătăţii am devenit suspicios şi pretutindeni nu văd decît lucruri urîte şi triste. Sînt atît de amărît, cum niici nu poţi să-ţi închipui: am uitat să şi vorbesc, mă şi mir de mine dacă pronunţ în-tîmplător vreun cuvînt cu voce tare. Nu mi-am mai auzit vocea de mai bine de trei săptămîni."

Mă chinuia şi pe mine mult starea sufletească apăsătoare a soţului meu, ştiind mai ales că-l nelinişstea pe deasupra şi faptul că nu i-am expediat banii promişi; nu-i puteam trimite banii, deoarece a avut loc o neînţelegere cu redacţia revistei *Russki vestnik:* banii fuseseră depuşi la oficiul lui Achenbah şi Kolli din Petersburg. Dar, cum mi-am dat cuvîntul de onoare că n-o să-i las pe copii singuri nici măcar pentru o zi, n-am putut pleca după bani şi a trebuit să înapoiez mandatul şi să rog să mi se trimită suma la Staraia Russa. Cum am primit banii, i-am trimis imediat soţului meu.

VI ANUL 1879. IDEEA CUMPĂRĂRII UNEI MOŞII

Meditînd la destinul familiei în cazul unei activităţi literare mai reduse sau în cazul morţii, Feodor Mihai-lovici se oprea adesea la ideea de a cumpăra, cînd ne vom achita datoriile, o moşie nu prea mare pentru a trăi, în parte, de pe urma veniturilor moşiei. In scrisoarea din Erns, de pe 13 august 1879, soţul meu îmi scria: „Tot

mă gîndesc, draga mea, că s-ar putea să mor (aici mă gîndesc serios) şi la ce am să vă las, ţie şi copiilor. Toată lumea socoteşte că avem bani, iar noi, de fapt, n-avem nimic. Acum îmi stau pe cap *Karamazovii* şi trebuie să-i termin onorabil, să le dau o finisare de bijuterie, ceea ce nu-i uşor şi va cere multă energie. Este, însă, un lucra decisiv pentru viitor: trebuie să mă afirm, altfel se vor spulbera toate speranţele. Termin romanul şi la sfîrşitul anului viitor dau un anunţ pentru abonamente la *Jurnalul unui scriitor* şi cu banii de pe abonamente o să cumpăr o moşie, iar pentru trai şi pentru editarea *Jurnalului* pînă la următoarele abonamente o să scot din vînzarea cărţuliilor. Trebuie să luăm o măsură energică, pentru că altfel n-o să avem niciodată nimic. Dar destul, o să mai avem timp să discutăm şi să ne certăm, pentru că ţie nu-ţi place satul, pe cînd eu sînt convins că: 1) satul este un capital care, pînă se vor face copiii mari, se va tripla şi 2) cel care posedă pămînt participă şi la puterea politică a statului. Acesta va fi viitorul copiilor şi o investiţie pentru calitatea lor viitoare de cetăţeni fermi şi independenţi sau de nişte «striuţki» [10]°. Intr-una din scrisorile sale următoare urmează:

„Aici mă tot gîndesc cum să aranjez viitorul şi cum să cumpăr o moşie. Te rog să mă crezi că a devenit aproape o idee fixă. Mă zbat pentru copii şi pentru existenţa lor."

In principiu, eram absolut de acord cu soţul meu în această chestiune, dar găseam că în situaţia noastră ideea asigurării viitorului copiilor printr-o moşie ar putea fi irealizabilă. Prima şi principala problemă era următoarea: cine se va ocupa de moşie, în cazul cînd vom reuşi s-o

cumpărăm? Feodor Mihailovici se pricepea la treburile legate de agricultură, dar era ocupat cu munca literară şi părea puţin posibil să se poată ocupa de moşie. Eu nu pricepeam nimic în materie de gospodărie rurală şi probabil că ar fi trecut cîţiva ani înainte de a învăţa sau de a mă adapta la treaba aceasta absolut necunoscută mie. Rămînea să încredinţăm moşia unui adminis-
Scrisoarea din 16 august 1879. (N. aut.)

-L

trator, dar, din experienţa multor moşieri cunoscuţi, prevedeam la ce rezultate putea duce gospodărirea unui străin.
Feodor Mihailovici, însă, îndrăgise atît de mult această idee care-l liniştea, că-mi părea sincer rău să-l contrazic şi l-am rugat numai să aştepte pînă vom primi, în sfîrşit, partea noastră din moştenirea mătuşii soţului meu, A. F. Kumanina, şi pe pămîntul pe care-l vom căpăta să începem puţiîi cîte puţin să ne gospodărim.
Feodor Mihailovici căzu de acord cu mine şi hotărî să lase banii pe care trebuia să-i primească pentru romanul *Fraţii Karamazov* la redacţia revistei *Russki vestnik,* ca să-i aibă o rezervă, cînd va avea nevoie de ei pentru a pune la punct gospodăria.
Moştenirea A. F. Kumaninei ne-a revenit încă la începutul deceniului al optulea. Ea se compunea dintr-o moşie de 6.000 de deseatine, aflată la o sută de verste de Reazan, în apropierea localităţii Spas-Klepiki. Celor patru fraţi Dostoievski (care trebuiau să plătească bani surorilor), le revenea o treime din moşie, în jur de două mii de deseatine, din care cinci sute de deseatine erau ai lui Feodor Mihailovici.
Deoarece după moartea Kumaninei au apărut mulţi moştenitori, era foarte greu să te înţelegi cu ei. Pentru vînzarea moşiei în întregime nu se găseau cumpărători, iar pînă una, alta, noi, ca şi ceilalţi moştenitori, trebuia să plătim impozitele; procuristul nostru cerea şi el bani pentru drumurile pe care le făcea la moşie, pentru acte, cheltuieli de judecată etc, aşa că moştenirea asta nu ne-a adus decît neplăceri.şi cheltuieli.
In fine, moştenitorii s-au hotărît să ia în posesie pămîntul, deoarece, însă, terenul era variat, de la pădure seculară pînă la regiuni mlăştinoase, soţul meu şi cu mine am hotărît să primim mult mai puţine deseatine, cu condiţia, însă, ca pămîntul să fie bun. Dar ca să ne alegem parcela, trebuie să mergem la faţa locului. In fiecare primăvară se proiecta plecarea tuturor moştenitorilor la moşie, ca fiecare să-şi aleagă şi să-şi hotărnicească un anumit număr de deseatine. întotdeauna, însă, se în-tîmpla ca cinev.a dintre moştenitori să nu poată veni şi treaba se amîna pentru anul următor.
In sfîrşit, în vara lui 1879, moştenitorii s-au hotărît să se întîlnească la Moscova pentru a ajunge la o înţelegere definitivă şi, dacă aceasta se va realiza, să plece cu toţii la Reazan şi de acolo la moşie pentru a lichida chestiunea moştenirii.
Pe atunci, Feodor Mdhailovici se trata la Bms şi întoarcerea lui se aştepta peste o lună. Era păcat de a pierde prilejul lichidării acestei chestiuni apăsătoare. Pe de altă parte, mă aflam într-o dilemă: să-l anunţ sau nu pe soţul meu despre plănuita călătorie la moşie, cu atît mai mult cu cît ar fi putut iarăşi să nu aibă loc? Ştiind cît de mult îşi iubeşte Feodor Mihailovici copiii şi cît tremură pentru viaţa lor, mi-era teamă să nu-l neliniştesc cu o ştire despre o călătorie atît de îndepărtată şi, prin asta, să-i dăunez tratamentului. Din fericire, am primit din vreme acordul soţului să-mi duc copiii la mănăstirea sf. Nil Stolbenski (la o sută de verste de Russa) şi deoarece călătoria aceasta trebuia să ţină cam o săptă-mînă, m-am hotărît să merg înainte pentru două, trei zile la Moscova. Sosind,

însă, acolo şi găsindu-i pe moştenitorii principali gata să plece la moşie, m-am hotărît să mă folosesc de ocazie şi am plecat împreună cu copiii ca să văd pămîntul şi să aleg lotul care ar fi răspuns mai mult dorinţelor soţului meu. Călătoria noastră la moşie, care a ţinut zece zile, s-a terminat cu bine şi am reuşit să aleg drept partea noastră două sute de deseatine de pădure cu lemn de construcţie în aşa-numita „Pehorka" şi o sută de deseatine de pămînt arabil. Feodor Mihailovici a fost foarte mulţumit de alegerea pe care am făcut-o, dar, în scrisorile sale din Ems m-a certat aspru pentru „firea mea ascunsă". Mie mi-a fost întotdeauna greu să-i ascund ceva lui Feodor Mihailovici, uneori, însă, era necesar s-o fac anume pentru a nu-l nelinişti şi pentru *a* nu-i provoca prin emoţii inutile (care puteau fi evitate) o criză de epilepsie în plus, consecinţele căreia erau întotdeauna atît de grele pentru soţul meu, mai ales cînd criza avea loc departe de familie. -,

La începutul lui septembrie ne-am întors din Russa. şi am început să ducem viaţa noastră obişnuită: în jurul orei două se adunau la noi cîţiva oameni, unii cunoscuţi,

alţii necunoscuţi, care intrau pe rînd la Feodor Mihailovici şi stăteau cîteodată la el cîte o oră întreagă. Ştiind cît sînt de obositoare pentru soţul meu discuţiile îndelungate, o trimiteam uneori pe servitoare să-l cheme pentru o clipă pentru a bea un pahar de ceai proaspăt. îl bea repede, întreba de copii şi e grăbea la interlocutorul său. Uneori, cînd discuţiile se prelungeau, trebuia să-l chem pe Feodor Mihailovici în sufragerie pentru a primi o delegaţie care venea să4 roage să citească la o seară literară (în folosul vreunei instituţii) sau să se vadă cu vreun cunoscut căruia îi era greu să aştepte pînă se va isprăvi şirul vizitatorilor necunoscuţi.

In iarna aceea, simpatia societăţii pentru Feodor Mihailovici (datorită succesului *Fraţilor Karamazov)* a devenit şi mai mare şi el a început să primească invitaţii de onoare şi bilete pentru baluri, seri literare şi concerte. Eram nevoiţi să scriem refuzuri amabile, scrisori de mulţumire, iar uneori, nevrînd să-i supere pe cei care-l invitau, soţul meu mă trimitea pe mine, şi eu, după ce mă plictiseam vreo două ore, le căutam pe organizatoarele serbării şi le transmiteam din partea soţului meu mulţumiri pentru amabilitate şi scuzele sale că n-a putut veni, avînd de lucru. Toate acestea ne complicau viaţa şi ne aduceau prea puţină plăcere.

In decembrie 1879, Feodor Mihailovici a trebuit să participe de cîteva ori la lecturi literare. Astfel, la 16 decembrie, a citit în folosul societăţii pentru ajutorarea elevilor nevoiaşi ai liceului Larinskaia. Le-a citit *Un băiat la bradul lui Hristos.* Lectura a avut loc ziua, la unu. Printre participanţi a fost şi un actor, celebrul povestitor I. F. Gorbunov[101], şi ţin minte că datorită prezenţei sale toată sala era foarte animată. Ivan Feodo-rovici a fost în vervă, a povestit multe lucruri noi şi spirituale şi chiar a desenat pe afiş portretul nu ştiu cui.

Şi pe 30 decembrie a avut loc un matineu literar, la care Feodor Mihailovici a oitit cu măiestrie *Marele inchizitor* din *Fraţii Karamazov.* Lectura a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă „la rampă." [102]

VII ANII 1879-
-l880

In anii 1879—1880, Feodor Mihailovici a trebuit adesea să citească în folosul diverselor instituţii de binefacere, al Fondului literar ete. Din cauza sănătăţii sale şubrede, îl conduceam întotdeauna la serile acelea literare, mai ales că şi eu însămi voiam grozav să-i ascult lecturile într-adevăr artistice şi să asist la acele ovaţii de entuziasm, făcute de publicul petersburghez care-l venera. Serile literare se organizau în cea mai mare parte în sala Societăţii urbane de

Credit, vizavi de teatrul Alexan-drinski, sau la Cercul nobilimii, lîngă podul Poliţeiski.
Din păcate, ieşirile mele în lume erau umbrite de crize de gelozie, absolut neaşteptate şi nefondate, ale lui Feodor Mihailovici, care mă punea uneori în situaţii ridicole. Voi relata unul din cazuri.
La una din seratele literare, Feodor Mihailovici şi cu mine am întîrziat puţin şi i-am găsit pe ceilalţi participanţi la serată adunaţi acolo. La venirea noastră toată lumea l-a salutat cu simpatie pe Feodor Mihailovici, iar bărbaţii mi-au sărutat mîna. Obiceiul acesta de salon (sărutatul mîinii) probabil că a produs o impresie proastă asupra lui Feodor Mihailovici. El a răspuns cu răceală la salut şi s-a retras. Am înţeles într-o clipă despre ce este vorba. După ce am schimbat cîteva fraze cu cei de faţă, m-am aşezat lîngă soţul meu ca să-i risipesc orice bănuială. Dar n-am reuşit s-o fac: la două, trei întrebări puse de mine Feodor Mihailovici nu mi-a răspuns, apoi m-a privit „fioros" şi mi-a spus:
— Du-te lael! L-am întrebat mirată:
— La cine — la el?
Aduceam întotdeauna cu mine la aceste serate cartea după care citea soţul meu, un medicament pentru tuse — pastile din Ems, o batistă în plus (pentru cazul cînd o va pierde pe cea din buzunar), un fular ca să-şi acopere gîtul cînd va ieşi la aer rece etc. Văzîndu-mă întotdeauna încărcată, Feodor Mihailovici mă numea în glumă „scutierul său credincios". (N. aut.)

— Nu în-ţe-legi?
— Nu-nţeleg. La cine trebuie să mă duc? rîdeam eu.
— La ăla care ţi-a sărutat cu atîta *patimă* mîna! Deoarece toţi bărbaţii care erau în sala de lectură
mi-au sărutat mîna din politeţe, n-am putut, evident, să decid cine era vinovat de crima pe care mi-o atribuia. Toată discuţia asta Feodor Mihailovici o purtă cu o voce scăzută, dar în aşa fel, încît toţi cei care stăteau în apropiere auzeau perfect totul. Mi s-a făcut ruşine şi, fiindu-ini teamă de o scenă, i-am spus:
— Ei, Feodor Mihailovici, văd că eşti într-o dispoziţie proastă şi că nu vrei să vorbeşti cu mine. Mai bine să mă duc în sală, să-mi caut un loc. La revedere!
Şi am plecat. N-au trecut nici cinci minute şi s-a apropiat de mine P. A. Gaideburov şi mi-a spus că mă cheamă Feodor Mihailovici. Crezînd că soţul meu nu găseşte în carte fragmentul pe care îl avea de citit, m-am dus imediat în sala de lectură. M-a întîmpinat duşmănos:
— N-ai putut să te abţii?! Ai venit să te uiţi la el? remarcă el.
—- Ei da, sigur, rîsei eu, dar şi la tine. Ai nevoie **de ceva?**
— N-am nevoie de nimic.
— Dar m-ai chemat?
— Nici nu m-am gîndit să te chem! Nu-ţi lua nasul la purtare!
— Ei, dacă nu m-ai chemat, atunci m-am dus, la revedere.
După vreo zece minute s-a apropiat de mine unul dintre organizatori şi mi-a spus că Feodor Mihailovici se interesează pe unde stau, probabil că vrea să mă vadă. I-am răspuns că abia am fost în sala de lectură şi că nu vreau să-l mai deranjez. Şi nu m-am dus. Dar în prima pauză organizatorul a venit din nou la mine cu rugămintea insistentă din partea soţului meu de a mă duce la el. M-am grăbit să mă duc în sala de lectură, m-am apropiat de scumpul meu soţ şi i-am văzut faţa ruşinată şi vinovată. S-a aplecat spre mine şi mi-a spus în şoaptă:
— Iartă-mă, Anecika, şi dă-rni mîna să-mi poarte noroc: mă duc chiar acum să citesc!
Eram grozav de mulţumită că Feodor Mdhailovici se liniştise, dar nu mă dumeream cine dintre persoanele de faţă (toate de o vîirstă mai mult decît respectabilă) fusese suspectat de el de un amor fulgerător pentru mine. Şi

numai cuvintele dispreţuitoare: „Uite franţuzul, ia uite-l cum se gudură", mi-au dat să înţeleg că obiectul suspiciunilor geloase ale lui Feodor Mihailovici a fost de data aceasta bătrînul D. V. Grigorovici[103] (mama lui era franţuzoaică).
Cînd ne-arn întors acasă, l-am certat mult pe Feodor Mihailovici pentru gelozia lui gratuită. Ca de obicei, îşi cerea scuze, îşi recunoştea vina, se jura că nu se va mai întîmpla, suferea sincer, dar mă asigura că n-a putut să-şi stăpînească izbucnirea şi că preţ de o oră fusese cuprins de o gelozie nebună şi că fusese profund nefericit.
Scene de acest gen se repetau aproape la fiecare seară literară: Feodor Mihailovici îi trimitea neapărat pe organizatori sau pe cunoscuţi să vadă unde stau şi cu cine discut. Se apropia mereu de uşa întredeschisă de la sala de lectură şi de la distanţă se uita să mă vadă pe locul pe care-i spusesem că mă voi aşeza. (De obicei, rudele celor care citeau îşi avea locurile de-a lungul peretelui din dreapta, la cîţiva paşi de primul rînd.)
După ce ieşea pe estradă şi răspundea publicului ca-re-l aplauda, Feodor Mihailovici nu începea să citească, ci se uita atent la toate femeile care stăteau de-a lungul peretelui din dreapta. Pentru **a** mă putea vedea mai repede, fie că-mi ştergeam fruntea cu o batistă albă, fie că mă ridicam puţin de pe scaun. Numai după ce se convingea că sînt în sală, Feodor Mihailovici începea să citească.
Cunoscuţii mei, ca şi organizatorii seratelor, observau, evident, toate acestea şi-l tachinau, ironizîn-du-ne uşor şi pe el şi pe mine, ceea ce mă supăra mult uneori. Asta m-a plictisit aşa de mult, încît odată, cînd ne duceam la o serată literară, i-am spus:
— Ştii, dragul meu, dacă şi astăzi ai să începi să te uiţi aşa şi să mă cauţi printre spectatori, îţi dau cuvîntul că am să mă scol de la locul meu şi am să plec din sală, trecînd prin faţa estradei.
328
329
— Iar eu am să sări de pe estradă şi am să alerg după tine ca să aflu dacă nu ţi s-a întîmplat ceva şi unde te-ai dus.
Feodor Mihailovici a spus-o cu tonul cel mai serios şi am fost convinsă că e capabil s-o facă.

VIII MEMORIA LUI FEODOR MIHAILOVICI

Crizele de epilepsie slăbeau mult memoria lui Feodor Mihailovici şi mai ales memoria numelor şi a figurilor şi şi-a făcut mulţi duşmani din faptul că nu recunoştea oamenii după figură, iar cînd i se spunea un nume era absolut incapabil săşi dea seama, fără întrebări amănunţite, cine era persoana care vorbea cu el. Asta-i jignea pe oameni, care, neştiind sau uitînd de boala lui, îl socoteau un infatuat, iar slaba lui memorie o tratau drept intenţie premeditată de a-i jigni. Ţin minte cum odată, cînd i-am vizitat pe Maikovi, ne-am întîlnit pe scara lor cu scriitorul F. N. Berg, care a lucrat cîndva pentru *Vremea,* dar pe care soţul meu l-a uitat. Berg l-a salutat cu multă prietenie pe Feodor Mihailovici şi, văzînd că acesta nu-i răspunde, l-a întrebat:
— Nu mă recunoaşteţi, Feodor Mihailovici?
— Vă rog să mă scuzaţi, dar nu ştiu cine sînteţi.
— Eu sînt Berg.[104]
— Berg? îl privi întrebător Feodor Mihailovici. (Mi-a povestit mai tîrziu că în clipa aceea s-a gîndit la „Berg", tipul neamţului, cumnatul Rostovilor, din *Război şi pace.)*
— Poetul Berg, îi explică acesta, m-aţi uitat oare?
— Poetul Berg? repetă soţul meu. Foarte bucuros să vă văd, foarte

bucuros!
Berg, însă, obligat săşi explice atît de insistent identitatea, a rămas profund convins că Feodor Mihailovici nu l-a recunoscut dinadins şi toată viaţa a ţinut minte această jignire. Şi cît de mulţi duşmani, mai ales din rîn-dul **scriitorilor,** şi-a făcut Feodor Mihailovici cu această lipsă de memorie.

Lipsa de memorie şi nereounoaşterea persoanelor pe care Feodor Mihailovici le întîlnea în societate mă puneau uneori şi pe mine într-o situaţie penibilă, şi adesea trebuia să mă scuz pentru el. Apropo de asta, îmi aduc aminte de o întîmplare amuzantă. De trei, patru ori pe an ne duceam la diverse sărbători la vărul meu M. N. Snitkin, căruia îi plăcea foarte mult săşi invite rudele. Aproape de fiecare dată o întîlneam acolo pe naşa mea, Alexandra Pavlovna L, pe care, după ce m-am măritat, n-am mai văzut-o deoarece soţul ei avea nişte concepţii politice ce nu se potriveau cu ale lui Feodor Mihailovici. Era foarte jignită de faptul că soţul meu, deşi o saluta politicos, nu discuta niciodată cu ea; a vorbit despre asta cu rudele mele comune, iar acestea mi-au transmis. Chiar la prima vizită pe care am făcut-o la Snitkini l-am rugat pe soţul meu să discute cu Alexandra Pavlovna şi să fie cu ea pe cît se poate mai amabil.
— Bine, bine, îmi promise Feodor Mihailovici, numai sănmi arăţi care dintre cucoanele alea e naşa ta şi o să găsesc eu un subiect interesant de discuţie. Las pe mine!
Cînd am venit în vizită, i-am arătat lui Feodor Mihailovici o doamnă care stătea pe divan. S-a uitat cu atenţie mai întîi la ea, pe urmă la mine, a salutat-o politicos, şi tot restul serii nu s-a apropiat de ea. Cînd ne-am întors acasă, i-am reproşat că n-a vrut să-mi satisfacă o dorinţă atît de neînsemnată.
— Dar spune-mi, te rog, Ania, **îmi** răspunse jenat Feodor Mihailovici, cine şi a cui naşă e? Tu ai botezat-o pe ea sau ea pe tine? V-am privit pe amîndouă şi am văzut că sînteţi aproape de aceeaşi vîrstă! Am început să am dubii şi ca să nu greşesc, am hotărît mai bine să mă las păgubaş.
De fapt, diferenţa de vîrstă dintre mine şi naşa era relativ mică (16 ani), şi cum eu mă îmbrăcam modest, aproape întotdeauna în culori închise, iar ei îi plăcea să se gătească şi să poarte fel de fel de podoabe, din cauza asta părea mult mai tînără decît în realitate. Această înfăţişare tinerească a ei l-a şi derutat pe soţul meu.
Mai curios a fost faptul că după un an de zile, tot de Crăciun, ştiind că am să mă întîlnesc sigur cu naşa la Snitkini, l-am rugat din nou pe Feodor Mihailovici, ex-

plicîndu-i răspicat gradul nostru de rudenie. Soţul meu părea să mă asculte foarte atent (gîndindu-se, probabil, la altceva), îmi promise de data aceasta să poarte o conversaţie cu ea, dar nu şi-a îndeplinit promisiunea: dubiul de anul trecut i-a revenit, n-a putut să-şi dea un răspuns la întrebarea „cine pe cine a botezat" şi s-a jenat să mă întrebe asta faţă de străini.
Lipsa de memorie a lui Feodor Mihailovici pentru numele cele mai obişnuite şi cele mai apropiate îl punea uneori în situaţii jenante: ţin minte că odată soţul meu s-a dus la consulatul nostru din Dresda, ca să

certifice iscălitura mea pe nu mai ştiu ce împuternicire (eu nu mă puteam duce fiind bolnavă). Văzînd pe fereastră că Feodor Mihailovioi se întoarce grăbit, m-am dus în întîmpinarea lui. El intră iritat şi mă întrebă:
— Cum te cheamă, Ania? Care e, de fapt, numele tău de familie?
— Dostoievskaia, îi răspunsei eu, uimită.
— Ştiu că Dostoievskaia, dar care e numele tău de fată? M-au întrebat la consulat, dar eu am uitat şi acum trebuie să mă duc acolo pentru a doua oară. Cred că funcţionarii au rîs de mine că am uitat cum o cheamă pe nevastă-mea. Te rog să-mi scrii numele tău pe cartea ta de vizită, că altfel am să-l uit pe drum.
Cazuri din acestea nu erau rare în viaţa lui Feodor Mihailovici şi, din păcate, i-au adus mulţi duşmani.

Partea a zecea ULTIMUL AN

BIROUL DE VÎNZARE A CĂRŢILOR

începutul anului 1880 a reprezentat pentru noi deschiderea unei noi întreprinderi: „Biroul de vînzare a cărţilor al lui F. M. Dostoievski (exclusiv pentru provincie)".
Deşi cu fiecare an treburile noastre băneşti se îmbunătăţeau şi cea mai mare parte a datoriilor (care-l apăsau pe Feodor Mihailovici încă din anii 60) fuseseră plătite, totuşi situaţia noastră materială continua să fie precară: viaţa devenea tot mai scumpă şi mai complicată, iar noi tot nu reuşeam să punem nimic deoparte pentru „zile negre". Asta ne neliniştea mult, mai ales că Feodor Mihailovici îşi dădea şi singur seama că-i ve-înea tot mai greu şi mai greu să lucreze. Boala lui (emfi-zemul) progresa şi ne puteam aştepta ca la un moment dat sănătatea să nu-i mai permită săşi continue activitatea literară. Pentru această tristă eventualitate am fi vrut să avem o rezervă de bani sau o ocupaţie colaterală pentru a ni-i procura. Dar sfera de activitate este şi acum destul de limitată pentru o femeie, cu atît mai mult pe atunci.
M-am tot gîndit de ce anume treabă să mă apuc, care ar fi putut să ne fie cît de cît de ajutor. După multă meditaţie şi după ce i-am întrebat pe diferiţi cunoscători, i m-am oprit la ideea de a deschide un birou de vînzare a cărţilor pentru provincie, cu atît mai mult cu cît, dato-

rită cîtorva editări pe care le-am realizat, am cunoscut, în parte, treburile editoriale. întreprinderea pe care o începeam prezenta pentru mine două avantaje: primul şi cel mai important pentru mine — nu mă obliga să lipsesc de acasă şi puteam ca şi înainte să am grijă de sănătatea soţului, de educaţia copiilor şi să conduc gospodăria. Al doilea avantaj consta în faptul că pentru deschiderea unui birou de vînzare a cărţilor nu trebuia să cheltuiesc nici un fel de bani: nu trebuia să închiriez un magazin şi să procur marfă, puteam, pentru început, să mă limitez La cumpărarea acelor cărţi pentru care mi s-ar fi trimis bani. Singurele cheltuieli constau în plata „autorizaţiei de comerţ" şi în angajarea unui băiat, care să cumpere cărţi, să facă pachete şi să le ducă la poştă. Asta făcea cam 250-300 de ruble pe an şi era o sumă pe care o puteam risca. Desigur, pentru succesul întreprinderii era nevoie de anunţuri în ziare, dar pentru început am mizat pe anunţurile expediate foştilor abonaţi ai *Jurnalului unui scriitor,* iar pentru anul următor m-am gîn-dit să trimit, pe cheltuială comună cu editoarea revistei *Semeinîie vecera,* un mare anunţ tipărit în cîteva mii de exemplare. Anunţul acesta a fost trimis la începutul lui 1881, dar

n-a mai influenţat mersul vînzării.
Era evident că întreprinderea pe care am plănuit-o putea să aibă succes numai dacă biroul de vînziare a cărţilor îi aparţinea lui F. M. Dostoievski. Astfel, cînd şi-a luast la administraţia financiară „autorizaţia de comerţ", Feodor Mihailovici a căpătat titlul de negustor, fapt de care au profitat inamicii săi din presă pentru atacuri batjocoritoare. Aceste batjocuri, însă, n-au lezat cu nimic mîndria soţului meu, deoarece, după ce a chibzuit bine, mi-a aprobat ideea şi credea, după cum credeam şi eu, în succesul întreprinderii.
Speranţele mele în succes se bazau mai ales pe presupunerea că abonaţii *Jurnalului unui scriitor* din anii 1876—1877, care s-au obişnuit cu acurateţea revistei, puteau să aibă încredere şi în comerţul cu cărţi al aceluiaşi editor. Speranţele acestea s-au realizat şi n-au trecut nici două, trei luni şi din foştii abonaţi ai *Jurnalului unui scriitor* s-a format un cerc de oameni (vreo treizeci) ca-re-şi comandau lunar cărţile prin biroul nostru de vînzare. Mi-aduc aminte, de plidă, de episcopul de Poltava, care, prin prinţul V. M. Eleţki, detaşat pe lingă sfin-ţia-sa, comanda lunar (pentru biblioteca personală şi pentru daruri) multe ediţii scumpe. Mi-amintese şi de un inginer din Minsk, care comanda cărţi pentru mari sume ie bani şi nu numai cărţi de specialitate.
Dar în afara acestui cerc ferm de cumpărători, au fost şi destui alţi oameni care au remarcat noul birou de înzare a cărţilor. Au fost, desigur, şi nişte clienţi enervanţi, de genul celor care voiau să se aboneze la vreun ziar, ceea ce nu-i aducea biroului decît o remiză de douăzeci şi cinci de copeici. Dar şi mai enervanţi erau cumpărătorii care mă obligau să le caut o carte care se epuizase de multă vreme. După căutări îndelungate şi conştiincioase trebuia să le returnăm acestor clienţi banii.
Mie personal comerţul cu cărţi nu-mi lua mult timp: trebuia doar să-mi ţin la zi registrele, să înregistrez comenzile şi să ţin socotelile. Mi s-a recomandat un băiat care a mai lucrat într-o librărie; Piotr, în ciuda celor cincisprezece ani ai săi, se descurca de minune cu cumpăratul şi expediatul cărţilor.
Feodor Mihailovici se interesa îndeaproape de mersul întreprinderii noastre şi la sfîrşitul fiecărei luni făceam pentru el un bilanţ de venituri şi cheltuieli. De obicei, oîştigul oscila în jur de 80-90 de ruble la începutul şi la sfîrşitul anului (cu abonamente pentru ziare şi reviste) şi în jur de 40-50 de ruble în lunile de vară. în general, primul an de comerţ ne-a dat, scăzînd toate cheltuielile, un venit net de 811 ruble şi acest rezultat l-am socotit amîndoi drept un semn bun pentru viitor.
Fireşte, întreprinderea ar fi putut lua de la început o amploare mai mare: au fost cereri de la instituţii de învăţămînt şi de la depozitele zemstvelor să le trimitem cărţi în cont, deoarece, însă, pentru achiziţionarea cărţilor era nevoie de o sumă însemnată, am fost nevoiţi, în ciuda unui cîştig evident, să renunţăm la asemenea cumpărători.
Comerţul cu cărţi pentru provincie e o afacere bănoasă, bineînţeles dacă e făcut cu cap şi organizat; am văzut birouri mici de vînzare a cărţilor care s-au trans-

format, în decurs de trei decenii, în nişte firme solide (Fraţii Başmakov, Panafidin, Kliukin) şi sînt pe deplin convinsă că dacă mi-aş fi continuat activitatea în acest domeniu, aş fi avut astăzi un magazin cu nimic mai rău decît *Novoie vremea.* Dar nu mi-am continuat negustoria cu cărţile pentru că am întreprins editarea operelor complete ale soţului meu, care mi-a cerut tot timpul de care dispuneam şi toate puterile mele.
Cînd, după moartea soţului meu, mi-am anunţat intenţia de ami închide biroul de vînzare a cărţilor, mai multe persoane m-au rugat să le transmit întreprinderea; unii chiar ar fi vrut să cumpere firma şi-rni ofereau pentru ea în jur de o mie

cinci sute de ruble. N-am acceptat, însă; un comerţ cu cărţi asociat cu numele lui Dostoievski nu puteam să duc decît eu, deoarece mă socoteam responsabilă pentru demnitatea firmei. Nu se ştie cum ar fi privit lucrurile cel care ar fi cumpărat firma sau ar fi primit-o în dar şi dacă numele, scump mie, al lui Feodor Mihailovici n-ar fi fost înjosit sau batjocorit în cazul unei conduceri nepricepute sau incorecte a firmei.
Astfel, la începutul lui martie 1881, biroul de vînzare a cărţilor al lui F. M. Dostoievski şi-a încetat existenţa.
Dealtfel, îmi amintesc cu bune sentimente această întreprindere care a existat atît de puţin, mai ales din pricina bunelor relaţii ce s-au stabilit între cumpărători şi biroul de vînzare. Unii oameni au presupus naiv că F. M. Dostoievski se ocupă personal de vînzarea cărţilor şi cînd scriau i se adresau lui. Alţii, adresîndu-se biroului de vînzare, rugau să i se transmită lui Feodor Mihailovici încîntarea pe care le-a adus-o lectura romanului *Fraţii Karamazov* sau vreo altă lucrare de-a lui. Alţii ne rugau ca atunci cînd li se trimite nota de plată să le comunicăm şi cum stă cu sănătatea „marele scriitor" şi-i transmiteau cele mai bune urări. Unele scrisori, naive şi entuziaste, îl mişcau pe Feodor Mihailovici pînă în adîncul sufletului şi el mă ruga să le transmit corespondenţilor salutări din partea lui. Feodor Mihailovici, care s-a izbit atît de des de rea-voinţa unor amici literari, prieteni şi critici de-ai săi, ţinea foarte mult la entuziasmul manifestat sincer, uneori naiv, faţă de talentul său, la

stima şi devotamentul unor oameni care-i erau absolut necunoscuţi, dar care îşi exprimau simpatia pentru activitatea lui artistică.

II
ÎNCEPUTUL ANULUI 1880. SERATELE LITERARE. VIZITAREA CUNOSCUŢILOR

în general vorbind, anul 1880 a început pentru noi sub bune auspicii: sănătatea lui Feodor Mihailovici după călătoria din anul precedent (1879) la Ems părea a se fi îndreptat mult şi crizele de epilepsie erau mult mai rare. Copiii noştri erau absolut sănătoşi. *Fraţii Karamazov* aveau un succes categoric şi de unele capitole din roman, Feodor Mihailovici, întotdeauna atît de exigent cu sine, era foarte mulţumit. întreprinderea pe care am plănuit-o, biroul de vînzare a cărţilor, s-a realizat, ediţiile pe care le scoteam se vindeau bine şi, în general, toate treburile erau în bună regulă. Toate aceste la un loc aveau o influenţă binefăcătoare asupra lui Feodor Mihailovici, care era întotdeauna vesel şi bine dispus.
La începutul anului, Feodor Mihailovici a fost foarte interesat de viitoarea susţinere de către Vlad. Serg. So-loviov a tezei de doctorat în filozofie şi voia neapărat să asiste la dezbatere. M-am dus şi eu cu soţul meu, mai ales ca să am grijă să nu răcească, ceea ce se întîmplă uşor în cazul unor aglomeraţii. Susţinerea a fost strălucită şi Soloviov a respins cu succes atacurile foarte serioşilor săi oponenţi. Feodor Mihailovici a rămas să aştepte pînă va pleca publicul, pentru a avea posibilitatea să strîngă mîna împricinatului. VI. Soloviov fusese vădit mulţumit că Feodor Mihailovici, în pofida slăbiciunii sale fizice, a ţinut să fie prezent la universitate, alături de alţi prieteni ai săi, într-o zi atît de însemnată.
In anul 1880, Feodor Mihailovici, deşi lucra intens la *Fraţii Karamazov,* a trebuit adesea să participe la lecturi literare în folosul diverselor societăţi. Lecturile lui de maestru atrăgeau întotdeauna publicul şi, dacă se

simţea bine, nu refuza niciodată să participe, oricît ar fi fost de ocupat.
Am reţinut următoarele apariţii ale lui Feodor Mihai-**lovici** care au avut loc la începutul anului: la rugămintea lui P. I. Veinberg, Feodor Mihailovici a citit pe 2

februarie, la liceul de fete Kolomenskaia, iar la 20 martie în sala dumei oraşului în folosul secţiei de minori a Casei de Filantropie din Sankt-Petersburg. Ca lectură a ales *Convorbirea stareţului Zosima cu muierile.*
S-a întîmplat că Feodor Mihailovici a trebuit şi a doua zi (pe 21 martie) să apară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor pedagogice. Soţul meu a ales un fragment din *Crimă şi pedeapsă — Visul lui Raskolnikov despre calul betejit.* Lectura a făcut o impresie covîrşi-toare şi am văzut eu însămi cum stăteau cîte unii palizi de emoţie, iar alţii plîngeau. Nici eu nu m-am putut abţine să nu plîng.
Ultima lectură din primăvară a fost *Dialogul dintre Raskolnikov şi Marmeladov,* pe care soţul meu l-a citit la Cercul nobilimii, pe 28 martie, în folosul Comitetului de ajutorare a studenţilor de la Universitatea din Sankt-Petersburg.
In toamna 1880, lecturile literare au fost reluate. Preşedintele Fondului literar, V. P. Gaevski, care l-a auzit

Nu pot să nu povestesc o întîmplare amuzantă care mi s-a întîmplat la serata literară din 20 martie 1883. Sala dumei a fost plină de un public elegant, în care predominau bărbaţii. Cînd m-am uitat la spectatori, m-a frapat un lucru şi anume: feţele celor mai mulţi bărbaţi îmi păreau extrem de cunoscute. I-am spus-o lui Feodor Mihailovici, care s-a arătat mirat. împrejurarea, însă, s-a lămurit cînd toţi participanţii, împreună cu soţiile lor, au fost invitaţi în sala de alături. Acolo, pe mese mari, erau cupe cu şampanie, fructe şi bomboane, şi organizatorii serii, primarul I. I. Glazunov şi soţia, îi serveau cu multă sîrguinţă pe cîntăreţi şi pe literaţi. Doamna Glazunov patrona Secţia din Sankt-Petersburg a Casei de Filantropie şi, evident, toţi negustorii şi vînzătorii din Gostinîi Dvor au răspuns la invitaţia ei de a participa la serata literară dată în folosul instituţiei pe care o patrona. Şi, întrucît colindasem cu cîteva zile în urmă, în căutarea unor imprimeuri frumoase de vară pentru copii, prin tot Gostinîi Dvor, figurile vînzătorilor mi-au rămas întipărite în minte şi acum îmi păreau cunoscute. Am fost foarte bucuroasă că fenomenul, pe care eram gata să-l atribui cine ştie cărei boli, se explica atît de simplu. (N. aut.)

pe Feodor Mihailovici la comemorarea lui Puşkin, l-a convins să participe, pe 19 martie, ziua aniversării terminării liceului[105], la o serată în folosul Fondului literar. Feodor Mihailovici a citit scena din pivniţă din *Cavalerul avar* (scena a 2-a), apoi poezia *Ce primăvară caldă, timpurie* şi cînd au început să-l recheme a citit *Prorocul,* cu care a stîrnit entuziasmul spectatorilor. Se părea că zidurile Societăţii de credit se cutremurau de aplauze furtunoase. Feodor Mihailovici mulţumea, pleca de pe estradă, dar era iarăşi şi iarăşi rechemat şi asta a ţinut vreo zece minute.
Avînd în vedere succesul uriaş al acestei lecturi, V. P. Gaevski a hotărît s-o repete după o săptămînă, pe 26 octombrie, cu acelaşi program şi cu aceiaşi interpreţi. Mulţumită comentariilor care circulau prin oraş, la serată s-a adunat o mare mulţime de oameni, care nu numai că au ocupat toate locurile, dar au umplut şi culoarele. Cînd a ieşit Feodor Mihailovici, spectatorii au început să-l aplaude şi multă vreme nu l-au lăsat să înceapă, apoi a fost întrerupt cu aplauze după fiecare vers şi n-a fost lăsat să plece de la tribună. Culmea entuziasmului a fost cînd Feodor Mihailovici a citit *Prorocul.* In sală se petrecea ceva de nedescris.
Pe 21 noiembrie, în sala Cercului nobilimii, s-a organizat din nou o lectură în folosul Fondului literar. In prima parte Feodor Mihailovici a citit poezia lui Nekrasov *Şi cînd din bezna rătăcirii,* iar în cea de a doua — fragmente din prima parte a poemului lui Gogol *Suflete moarte.*
Pe 30 noiembrie, în sala Societăţii urbane de Credit, a fost organizată o seară în folosul Societăţii de ajutorare a studenţilor de la Universitatea din Sankt-Petersburg. Feodor Mihailovici a citit *înmormîntarea lui Iliuşecika.* Lectura lui, deşi avea glasul slăbit, a fost aitît de artistică, i-a înduioşat atît de mult pe cei de faţă, **încît** în jurul meu n-am văzut **decît** figuri triste şi plînse, şi nu numai la femei. Studenţii i-au dăruit soţului meu o cunună de lauri şi l-au condus, într-un

grup inare, pînă la ieşire. Feodor Mihailovici a putut să se convingă cît de mult ţine la el şi-l respectă tineretul. Pentru soţul meu acest lucru avea o foarte mare însemnătate.
339
La lecturile literare, spectatorii îl primeau pe Feodor Mihailovici cu o deosebită simpatie. Apariţia lui pe estradă provoca o izbucnire de aplauze care ţineau cîteva minute. Feodor Mihailovici se scula de la măsuţa de lectură, se înclina, mulţumea, dar publicul nu-l lăsa să citească, ca mai tîrziu, în timpul lecturii, să-l întrerupă nu o dată cu aplauze asurzitoare. Acelaşi lucru se petrecea şi la terminarea lecturii şi Feodor Mihailovici trebuia să iasă pe estradă de cîte trei, patru ori. Desigur, atitudinea entuziastă faţă de talentul său nu putea să nu-l bucure pe Feodor Mihailovici, oare se simţea moralmente satisfăcut. înainte de a citi, lui Feodor Mihailovici îi era întotdeauna teamă, că glasul său slab nu se va auzi decît în primele rînduri şi gîndul acesta îl întrista. Dar emoţia ce-l cuprindea înainte de lectură era atît de mare, încît glasul lui, de obicei slab, răsuna neobişnuit de clar şi fiecare cuvînt al său se auzea în toate colţurile sălii imense.
Trebuie să spun deschis că Feodor Mihailovici era un lector de mare clasă şi cînd citea din lucrările sale sau din ale altora, toate nuanţele şi particularităţile erau redate cu un deosebit relief şi cu o deosebită măiestrie. Cu cititul său (mai ales cînd citea povestirea lui Nelli din *Umiliţi şi obidiţi* sau a lui Alioşa Karamazov deispre Iliuşecika) Feodor Mihailovici provoca o impresie zguduitoare şi am văzut lacrimi în ochii spectatorilor şi plîn-geam şi eu, deşi ştiam pe dinafară fragmentele. înainte
în sprijinul celor spuse de mine, voi cita cuvintele lui S. A. Vengherov[106] despre impresia pe care i-a produs-o lectura lui Feodor Mihailovici. „Am avut parte de marea fericire de a-l auzi (pe Dostoievski) citind la una din seratele organizate în 1879, de Fondul literar... Dostoievski nu-şi are egal ca lector. Dostoievski poate fi numit „lector" numai pentru că nu există un alt termen pentru un om, care, îmbrăcat cu un costum negru, iese pe estradă pentru a-şi citi lucrările. La aceeaşi serată la care l-am auzit pe Dostoievski, au mai citit Turgheniev, Saltîkov-Şcedrin, Grigorovici, Polonski, Alexei Potehin. In afară de Saltîkov, care citea prost, şi de Polonski, care citea prea patetic, toţi ceilalţi citeau foarte bine. Dar citeau şi atît. Iar Dostoievski prorocea, în înţelesul cel mai deplin al cuvîntului. A citit, cu o voce slabă, dar cum nu se poate mai clară, într-o manieră captivantă, unul dintre cele mai impresionante capitole din *Fraţii Karamazov — Spovedania unei inimi fierbinţi* — po-
340
de a citi, Feodor Mihailovici socotea că este utilă o scurtă introducere, pentru a permite înţelegerea fragmentului şi de cei care fie că n-au citit lucrarea, fie că au uitat-o, în afara seratelor literare, în iarna din 1879—1880, Feodor Mihailovici şi-a vizitat adesea cunoscuţii, sîmbăta se ducea la stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învăţămînt Vilenski),[107] unde întîlnea mulţi savanţi, ca şi mulţi oameni cu înalte poziţii oficiale. Se ducea şi la seratele de la Elena Andreevna Stackens-chneider (fiica celebrului arhitect); marţi veneau la ea mulţi literaţi remarcabili, care uneori citeau din lucrările lor. Se organizau acolo şi spectacole intime, de familie; ţin minte, de pildă, că am asistat în iarna lui 1880 la reprezentarea piesei *Don Juan,*[108] avînd ca interpreţi pe S.V. Averkieva (dona Anna), care şi-a jucat rolul cu mult talent, poetul K.K. Slucevski şi N.N. Strahov. Rolul i s-a potrivit atît de bine, că Feodor Mihailovici l-a aplaudat şi a fost foarte vesel în seara aceea. La Stackenschneider, Feodor Mihailovici a făcut cunoştinţă, în iarna aceea, cu Lidia Ivanovna Veselitskaia, care a ajuns mai tîrziu o scriitoare cunoscută, sub numele de V. Mikulici.
Trebuie să remarc flerul şi clarviziunea lui Feodor Mihailovici: după ce a discutat de vreo două, trei ori cu tînăra fată, Feodor Mihailovici şi-a dat seama, că, în ciuda tinereţii ei şi a unei emotivităţi lesne de înţeles, nu e o domnişo-rică

oarecare, ci o fată cu calităţi alese, cu o năzuinţă spre un ideal şi, probabil, cu talent literar. In această
vestirea lui Mitea Karamazov despre cum a venit la el Kate-rina Ivanova după bani, pentru a-l salva pe tatăl ei. N-am mai întîlnit vreodată o linişte atît de profundă într-o sală, o atît: de deplină acaparare a sufletului unei mulţimi de o mie de oameni, de starea de spirit a unui singur om. Cînd citeau ceilalţi, spectatorii nu-şi pierdeau propriul lor „eu" şi aveau, într-un fel sau altul, o atitudine proprie faţă de cele ce li se citeau. Chiar şi excelenta lectură în doi, a Saviniei şi a lui Turgheniev, nu te făcea să uiţi de tine şi să te laşi purtat spre alte tărîmuri. Dar cînd citea Dostoievski, audientul, ca şi cititorul, dealtfel, al romanelor sale cumplite şi geniale, îşi pierdea propria personalitate şi intra total sub influenţa hipnotizantă a acestui bătrînel obosit, şters, cu o privire pătrunzătoare îndreptată undeva în gol, o privire în care ardea un foc mistic, de aceeaşi strălucire, probabil, ca şi focul care a ars cîndva în privirea protopopului Avaakum." *(Reci,* 25 aprilie, 1915). (N. aut.)
341
din urmă privinţă Feodor Mihailovici nu sa înşelat şi autoarea romanului *Mimocika* nu a trecut neobservată în literatura rusă.[109]
Feodor Mihailovici a stimat-o şi a îndrăgit-o mult pe Elena Andreevna Staeken8chneider pentru marea ei bunătate şi pentru modul în care a îndurat veşnicile ei boli, fără ca vreodată să se plîngă, ci dimpotrivă, dispunînd pe toată lumea cu drăgălăşenia ei. De o simpatie aparte se bucura în familia Stackensehneider Adrian Andreeviei, fratele Elenei Andreevna, un om de o mare inteligenţă şi admirator sincer al talentului lui Feodor Mihailovici. Feodor Mihailovici se sfătuia cu Adrian Andreevici, care era un jurist capabil, în toate chestiunile legate de justiţie, şi lui îi este dator pentru faptul că în romanul *Fraţii Karamazov* toate detaliile procesului lui Mitea Karamazov au fost atît de exacte, încît pînă şi criticul cel mai răuvoitor (şi au fost destui dintr-aceştia) n-ar fi putut găsi vreo scăpare sau vreo inexactitate.
îndeosebi îi plăcea lui Feodor Mihailovici să-l viziteze pe K.P. Pobedonosţev, un om de o inteligenţă neobişnuit de subtilă şi profundă, deşi sceptică; discuţiile cu el, îi dădeau lui Feodor Mihailovici o elevată satisfacţie intelectuală.
Cel mai frecvent, însă, o vizita Feodor Mihailovici în anii 1879—1880 pe văduva contelui Alexei Tolstoi, contesa Sofia Andreevna Tolstaia. Era o femeie extrem de inteligentă, foarte cultivată şi citită. Discuţiile cu ea îi făceau o deosebită plăcere lui Feodor Mihailovici, surprins întotdeauna de capacitatea contesei de a pătrunde şi de a recepta cu uşurinţă subtilităţile gîndirii filozofice, însuşire destul de nar întîlnită la femei. în afară, însă, de o inteligenţă remarcabilă, contesa S.A. Tolstaia avea o gingăşie şi o sensibilitate remarcabile şi toată viaţa am păstrat în amintire cu profundă recunoştinţă felul în care l-a bucurat eîndva pe Feodor Mihailovici.
Odată, discutînd cu contesa despre galeria de tablouri din Dresda, Feodor Mihailovici a spus că în pictură apreciază cel mai mult Madona Sixtină, adăugind că-i pare foarte rău că nu a reuşit să aducă din străinătate cel puţin o fotografie mare a Madonei şi că aici nu poate s-o obţină. Feodor Mihailovici, ori de cîte ori pleca la
342
Ems, se gîndea să cumpere o copie reuşită a acestui tablou, dar tot nu izbutea să-şi împlinească dorinţa. Am căutat şi eu o copie mare a Madonei în magazinele de stampe din capitală, dar tot fără succes. Au trecut vreo

trei săptămîni de la discuţia aceea şi într-o dimineaţă, cînd Feodor Mihailovici mai dormea încă, vine la noi VI. S. Soloviov şi ne aduce un carton uriaş pe care era prinsă o minunată fotografie a Madonei Sixtine în mărime naturală, dar fără personajele care o înconjoară.
Vladimir Sergheeviei, care era un prieten apropiat al contesei Tolstaia, mi-a spus că ea a scris cunoscuţilor săi din Dresda, aceştia i-au expediat fotografia şi contesa i-a trimis-o lui Feodor Mihailovici cu rugămintea s-o primească din partea ei „ca amintire". Asta s-a întîmplat pe la mijlocul lui octombrie 1879 şi mi-a venit ideea să înrămez imediat fotografia şi să-i fac o surpriză lui Feodor Mihailovici de ziua lui de naştere, la 30 octombrie. Inam mărturisit intenţia mea lui Soloviov, care a aprobat-o, cu atît mai mult, cu cît, neînrămată, fotografia ar fi putut să se deterioreze. L-am rugat pe Vladimir Sergheeviei să-i transmită contesei cele mai profunde mulţumiri din partea mea pentru gîndul ei plin de bunătate şi, totodată, s-o prevină că Feodor Mihailovici nu-i va vedea cadoul înainte de ziua lui de naştere. Aşa s-a şi întîmplat: în ajunul zilei de 30, meşterul ne-a adus fotografia pusă într-o minunată ramă sculptată, din stejar negru, şi a fost bătut un cui în perete, chiar deasupra divanului (pe care dormea Feodor Mihailovici), unde lumina punea în valoare capodopera. Dimineaţa, în ziua sărbătorii noastre de familie, cînd Feodor Mihailovici sna dus în sufragerie să-şi bea ceaiul, tabloul a fost atîrnat, iar după felicitări şi discuţii vesele, ne-am dus cu copiii în cabinetul lui de lucru. Mare a fost surpriza şi bucuria lui Feodor Mihailovici cînd a dat cu ochii de Madona, la care ţinea atît de mult! „Unde ai reuşit s-o găseşti, Ania?" mă întrebă Feodor Mihailovici, crezînd că eu am cumpărat-o. Cînd i-am explicat că e vorba de un cadou al contesei Tolstaia, Feodor Mihailovici a fost mişcat pînă în adîncul sufletului şi în aceeaşi zi s-a dus la ea să-i mulţumească. De cîte ori nu l-am găsit pe Feodor Mihailovici, în ultimul an al vieţii, stînd în

faţa acelui tablou într-o admiraţie atît de profundă, incit nici nu auzea cînd intram; ca să **nu-i** tulbur evlavioasa contemplare ieşeam încet din cabinet. I-am fost profund recunoscătoare contesei Tolstaia pentru faptul că i-a dăruit soţului meu posibilitatea de a trăi momente de adîncă emoţie şi încîntare în faţa chipului Madonei! Tabloul acesta reprezintă pentru noi o relicvă de familie şi se păstrează la fiul meu.
Lui Feodor Mihailovici îi plăcea s-o viziteze pe contesa S.A. Tolstaia şi pentru faptul că era înconjurată de o familie încîntătoare: nepoata ei, Sofia Petrovna Hitro-vo, era o femeie tînără extrem de agreabilă şi avea trei copii: doi băieţi şi o fetiţă delicioasă. Copiii erau de aceeaşi vîrstă cu ai noştri, le-am făcut cunoştinţă, şi ei s-au împrietenit, ceea ce l-a bucurat mult pe Feodor Mihailovici.
La contesa S.A. Tolstaia, Feodor Mihailovici întîlnea multe doamne din înalta societate: contesa A.A. Tolstaia (ruda contelui L. Tolstoi), E. A. Narîşkina, contesa A. E. Koxnaroviskaia, I.F. Abaza, prinţesa Volkonskaia, E. F. Vanlearskaia, cîntăreaţa Lavrovskaia (prinţesa Ţerteleva) şi altele. Toate aceste doamne se purtau extrem de prietenos cu Feodor Mihailovici, unele dintre ele erau admiratoare sincere ale talentului său, şi Feodor Mihailovici, deseori enervat de disputele literare şi politice purtate în societatea masculină, preţuia conversaţia feminină, totdeauna reţinută şi delicată.
Dintre ipersoanele cu oare îi plăcea lui Feodor Mihailovici să stea de vorbă şi pe care le vizita în ultimii ani ai vieţii sale, trebuie s-o amintesc pe contesa Elisaveta Nikolaevna Heiden, preşedinta comunităţii Gheorghiev-skaia. Feodor

Mihailovici o aprecia mult pe contesă pentru neobosita ei activitate filantropică şi pentru ideile ei întotdeauna elevate, li plăcea lui Feodor Mihailovici s-o viziteze şi pe Iulia Denisovna Zaseţkaia (fiica partizanului Denis Davîdov) şi purta întotdeauna cu ea nişte dispute înflăcărate, dar amicale, pe marginea convingerilor ei religioase. Din cînd în cînd, o vizita şi pe A.P. Filoso-fova, pe care o aprecia mult pentru activitatea ei energică şi despre care spunea că are „o inimă inteligentă".

Fiindcă veni vorba, trebuie să spun că Feodor Mihailovici avea multe prietene sincere printre femei, care îi împărtăşeau bucuros tainele şi îndoielile lor **şi-d** cereau un sfat prietenesc ce nu le era refuzat niciodată. Dimpotrivă, Feodor Mihailovici avea multă înţelegere faţă de preocupările femeilor şi-şi exprima cu sinceritate opinia, **riscînd** uneori să-şi supere interlocutoarea. Cele care i se confesau simţeau că sînt puţini oameni în stare să înţeleagă atît de profund sufletul femeii şi suferinţele ei, cum le înţelegea şi le intuia Feodor Mihailovici.

III

PLECAREA LA MOSCOVA PENTRU SĂRBĂTORIREA LUI PUŞKIN

în martie 1880, în cercurile literare, a început să circule zvonul că monumentul lui Puşkin, din Moscova, este gata şi că va fi dezvelit chiar în primăvara aceea şi că această dezvelire este vorba să se facă deosebit de solemn. Evenimentul a stîrnit mult interes în lumea intelectuală şi mulţi s-au pregătit să plece la Moscova pentru a asista la solemnitate. La Moscova s-a constituit un comitet pentru dezvelirea monumentului, iar Societatea iubitorilor de literatură rusă, de pe lîngă Universitatea imperială din Moscova, a hotărît ca dezvelirea monumentului să fie sărbătorită în adunări publice: S. Iuriev, preşedintele Societăţii, a trimis invitaţii la solemnitate tuturor scriitorilor de vază.[110] O asemenea invitaţie a primit şi Feodor Mihailovici. In scrisoarea de invitaţie i s-a propus, după cum li s-a propus, şi altora, să ţină în cadrul şedinţei festive o cuvîntare închinată memoriei lui Puşkin. Diversele comentarii care **circulau** prin capitală privitoare la cuvîntările pe care le vor ţine reprezentanţii celor două partide de **atunci,** occidentaliştii şi slavofilii, îl preocupau mult pe Feodor Mihailovici, care a spus că, în cazul cînd boala **nu-l** va împiedica, va pleca neapărat la Moscova şi va spune în cuvîntul său tot ce s-a adunat de-a lungul atîtor ani in sufletul şi în inima sa. Soţul meu şi-a exprimat dorinţa ca să plec şi eu cu

el. Am fost, desigur, teribil de bucuroasă să plec la Moscova, nu numai pentru a participa la o solemnitate atît de neobişnuită, dar şi ca să fiu mai aproape de Feodor Mihailovici în acele zile, pe care le presimţeam pline de nelinişte.

Spre marea mea mîhnire şi spre regretul sincer al lui Feodor Mihailovici, plecarea noastră comună nu s-a realizat. Cînd am început să socotim cît ne va costa călătoria, am ajuns la concluzia că ne depăşeşte posibilităţile. După moartea fiului nostru Alioşa, Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna atît de atent cu copiii, a început să fie şi mai grijuliu pentru viaţa şi sănătatea lor şi nici nu ne puteam gîndi să plecăm amîndoi şi să-i lăsăm cu dădaca. Ar fi trebuit să-i luăm pe copii cu noi. Deoarece, însă, drumul la Moscova şi timpul pe care urma să-l petrecem acolo nu puteau să dureze mai puţin de o săp-tămînă, şederea noastră cu copiii la un hotel bun (împreună cu drumul dus şi întors.) near fi costat cel puţin trei sute de ruble în plus. în afară de asta, pentru o asemenea festivitate trebuia să mă îmbrac dacă nu chiar luxos, în orice caz mai elegant, ceea ce ar fi sporit cheltuielile. Ca un făcut, socotelile noastre cu *Russki vestnik* erau puţin cam încurcate şi era dificil să luăm bani de la redacţie. Intr-un cuvînt, după îndelungată chibzuinţă şi ezitări, soţul -meu şi cu mine am ajuns la concluzia că trebuie să renunţ la ideea captivantă a plecării la Moscova pentru

festivitate. Trebuie să mărturisesc că toată viaţa mea am considerat drept o mare privaţiune faptul că n-am putut să asist atunci la neobişnuitul triumf, cu care a fost onorat soţul meu.
Ca să aibă posibilitatea să scrie şi să gîndeaseă în linişte şi în voie cuvîntul său în memoria lui Puşkin, Feodor Mihailovici a vrut să plecăm mai repede la Staraia Russa şi, într-adevăr, la începutul lui mai eram cu toată familia în vila noastră.
In aprilie 1880, nişte cunoscuţi i-au spus lui Feodor Mihailovici că în *Vestnik Evropî a* apărut articolul lui P.V. Annenkov, [m] *Un deceniu remarcabil,* în care autorul vorbeşte şi despre Dostoievski. Feodor Mihailovici s-a arătat a fi foarte interesat de articol şi m-a rugat să procur de la bibliotecă numărul din aprilie al revistei.
346
Am reuşit să-l procur de,1a nişte cunoscuţi chiar în ajunul plecării la Russa şi am luat revista cu noi. Cînd a citit articolul, soţul meu a fost cuprins de indignare: Annenkov afirma în amintirile sale că Dostoievski avea o părere atît de bună despre talentul său, încît, a pretins, chipurile, ca prima sa lucrare, *Oameni sărmani,* să fie distinsă într-un fel special şi anume să fie tipărită „cu chenar pe marginea paginilor". Soţul meu, profund revoltat de o asemenea calomnie, i-a scris imediat lui Suvorin,[112] ce-rîndu-i să declare din partea sa în *Novoie Vremea* că *nimic din ce povesteşte P.V. Annenkov în Vestnik Evropî în legătură cu „chenarul" nu s-a întîmplat şi nici n-a putut să se întîmple.* Mulţi oameni din generaţia lui Feodor Mihailovici (A. N. Maikov, de pildă), care-şi aminteau perfect vremurile de atunci, au fost revoltaţi de articolul lui Annenkov, şi A.S. Suvorin, pe baza scrisorii lui Feodor Mihailovici şi a mărturiilor contemporanilor, a şerifi, în legătură cu „chenarul", două notiţe talentate (la 2 şi la 16 mai 1880) pe care le-a publicat în *Novoie vremea.*
Ca răspuns la dezminţirea lui Feodor Mihailovici, P. V. Annenkov a declarat în... că s-a întîmplat o greşeală şi că pretinderea chenarului se referă la o altă lucrare a lui Feodor Mihailovici şi anume la *Povestirea lui Plis-mîlkov* (nu există o asemenea lucrare.). Calomnia lui Annenkov l-a revoltat atît de mult pe soţul meu, încît a decis ca la festivitatea dezvelirii monumentului lui Puşkin nici să nu-l salute, iar în cazul cînd Annenkov se va apropia de el să nu-i dea mîna.
Dezvelirea monumentului lui Puşkin a fost fixată pentru 25 mai, dar Feodor Mihailovici s-a gîndit să plece cu cîteva zile mai înainte, pentru a-şi putea procura în tihnă biletele de intrare la toate şedinţele festive; în afară de asta, ca adjunct al preşedintelui Societăţii filantropice slave, Feodor Mihailovici reprezenta această societate la festivitate şi trebuia să comande coroane pentru depunerea lor la monument.
Feodor Mihailovici a plecat pe 22 mai şi l-am condus la gară, împreună cu copiii. îmi amintesc cu sinceră
omisiune în manuscris (n. red. ruse).
347
emoţie de cuvintele pe oare mi le-a spus scumpul meu soţ la despărţire:
— Sărmana mea Anecika, şi uite-aşa n-ai reuşit să vii cu mine! Ce rău îmi pare, cît e de trist! Aş fi vrut atît de mult să te am alături!
întristată de despărţirea care ne aştepta, dar mai ales neliniştită pentru sănătatea lui şi pentru starea lui de spirit, i-am răspuns:
— Nu mi-a fost dat, dar tu trebuie să-mi faci o plăcere — să-mi scrii neapărat în fiecare zi, şi cît mai amănunţit, ca să ştiai tot ce se petrece cu tine. Altfel, am să fiu foarte neliniştită. Îmi promiţi?
— Iţi promit, îţi promit, spunea Feodor Mihailovici, am să-ţi scriu în fiecare zi. Şi ca un om într-adevăr credincios cuvîntului dat, Feodor Mihaiiovici şi-a respectat promisiunea şi mi-a scris nu o dată, ci, uneori, chiar şi de două ori pe zi, vrînd

mult să mă liniştească în privinţa sa şi, de asemenea, să-mi împărtăşească, aşa cum făcea de obicei, impresiile sale.
Cînd ne-am despărţit, ne-am gîndit că absenţa lui Feodor Mihailovici nu va ţine mai mult de o săptămînă: două zile pentru drumul la Moscova şi înapoi, şi cinci zile pentru acele solemnităţi la care Feodor Mihailovici trebuia neapărat să asiste. Soţul meu mi-a dat cuvîntul că nu va rămîne nici o zi în plus la Moscova. S-a întîm-plat, însă, ca în loc de o săptămînă, Feodor Mihailovici să lipsească douăzeci şi două de zile şi pot să spun că cele trei săptămîni cît a lipsit au reprezentat pentru mine o perioadă de temeri şi de nelinişti chinuitoare.
Trebuie să spun că la sfîrşitul lui 1879, după întoarcerea sa din Ems, Feodor Mihailovici, vizitîndu-l pe vărul meu, doctorul M.N. Snitkin, l-a rugat să-i examineze pieptul şi să-i spună dacă tratamentul din Ems a dus la vreo ameliorare vizibilă sau nu. Ruda mea, deşi era pediatru, se pricepea şi la bolile de piept şi Feodor Mihailovici avea incredere în el ca medic, şi ţinea la el, acesta fiind un om bun şi deştept. Evident (după cum ar fi făcut orice doctor) Snitkin l-a liniştit pe Feodor Mihailovici şi i-a spus că iarna va trece uşor pentru el şi că nu e cazul să se teamă pentru sănătatea sa, numai c-ar fi totuşi necesar să ia nişte măsuri de precauţie. La

întrebările mele insistente, doctorul a fost obligat să-mi mărturisească: boala a înaintat rapid şi in stadiul actual emfizemul reprezintă un pericol pentru viaţă. Mina explicat asta prin faptul că vasele mici din plămîni au devenit atit de subţiri şi de fragile, încît există Întotdeauna pericolul să se spargă in urma unui efort fizic şi de aceea l-a sfătuit pe soţul meu să nu facă mişcări bruşte, să nu ridice lucruri grele şi, în general, ne-a recomandat să-l păzim pe Feodor Mihailovici de tot felul de emoţii, plăcute sau neplăcute.
E adevărat, doctorul căuta să mă liniştească, spunîn-du-mi că aceste ruperi de artere nu sînt întotdeauna mortale şi că uneori se formează un fel de „dop", un cheag de sînge oare nu permite o mare pierdere de sînge. Puteţi să vă imaginaţi cît m-am speriat şi cu cită atenţie am început să-l înconjor pe soţul meu.
Ca să nu-l las pe Feodor Mihailovici să se ducă singur în acele familii unde ar fi putut avea întîlniri şi discuţii neplăcute, am început să mă plîng că mă plictisesc acasă şi că aş vrea să merg şi eu cu el. Feodor Mihailovici, căruia îi păruse întotdeauna rău că ies prea puţin în lume, se bucura de fiecare dată cînd îmi exprimam dorinţa de a-l însoţi, astfel că în iarna lui 1879, ca şi în decursul întregului an 1880, l-am însoţit adesea pe Feodor Mihailovici la diverşi cunoscuţi şi la seratele literare; mPam comandat o rochie elegantă din mătase neagră şi două bonete colorate, cu care, după cum mă asigura soţul meu, îmi stătea foarte bine. La serate şi în vizite trebuia uneori să recurg la viclenii ca să-l apăr pe Feodc-r Mihailovici de întîlniri şi discuţii neplăcute: aşa, de pildă. o rugam pe stăpîna casei să-l aşeze pe Feodor Mihailovici la masă mai departe de un anume domn sau de o anume doamnă sau îl chemam deoparte, sub un pretext plauzibil. dacă-l vedeam că începe să se înfierbînte şi că este gata să înceapă o dispută. într-un cuvînt, eram mereu în gardă şi din pricina aceasta ieşirile mele în lume îmi făceau prea puţină plăcere.
Şi tocmai cînd mă aflam in starea asta îngrozitoare de nelinişte cu privire la sănătatea lui Feodor Mihailovici. a trebuit să ne despărţim şi nu pentru o săptămînă, cum mă gîndisem la început, ci pentru douăzeci şi două de

zile. Doamne, prin cîte aim trecut atunci, văzînd din scrisorile lui Feodor Mihailovici că întoarcerea lui acasă se amînă tot mai mult şi că în acelaşi timp agitaţia şi emoţiile, atît de periculoase pentru el, devin tot mai mari. Mă temeam că emoţiile îi vor provoca o criză de epilepsie, poate chiar două, cu atît mai mult, cu cît nu le mai avusese de multă vreme şi, deci, puteau să survină ori-cînd. îmi

treceau prin cap cele mai sumbre presupuneri. Gîndul că Feodor Mihailovici va trece printr-o criză de epilepsie, că, pînă să-şi vină în fire, va începe să mă caute prin hotel, că va fi luat acolo drept nebun şi că i se va duce vestea în toată Moscova, că nu e nimeni care să aibă grijă, după criză, de liniştea lui, că cineva ar putea să-l irite, tsă-l aducă în stare de cine ştie ce faptă necugetată, toate aceste gînduri mă chinuiau mult şi nu o dată m-am gîndit să plete la Moscova şi, ascunsă de ochii lumii, să am grijă de Feodor Mihailovici. Ştiind, însă, cît va fi de neliniştit în privinţa copiilor lăsaţi doar cu dădaca, nu m-am putut decide să plec. Mi-am rugat prietenii din Moscova ca în cazul cînd Feodor Mihailovici va avea o criză de epilepsie să-mi telegrafieze imediat ca să plec cu primul tren. Dar trecea o zi după alta, dezvelirea monumentului se amina, situaţiile neplăcute pentru Feodor Mihailovici se înmulţeau (judecind după scrisorile sale) şi odată cu ele sporeau şi chinurile mele sufleteşti. Chiar şi astăzi, după atîta vreme, nu pot să-mi amintesc timpurile acelea fără să încerc un sentiment apăsător.

De aceeaşi perioadă ţine şi un episod, care n-ar fi meritat să fie înregistrat, dacă nu l-ar fi menţionat Feodor Mihailovici în scrisoarea pe care mi-a **scris-o** imediat după ce s-a întors de la şedinţa la care publicul moscovit a salutat cu atîta entuziasm cuvîntul lui rostit în memoria lui Puşkin. Este vorba de cumpărarea „mînzuleţului".

Fiul nostru cel mare, Fedea, iubea mult caii încă din copilărie şi cînd ne petreceam vara la Staraia Russa ne era întotdeauna teamă să nu fie lovit de vreun cal: cînd avea abia doi-trei ani, se smulgea din braţele bătrînei

t Pînă să-şi vină deplin în fire după o criză de epilepsie,. Feodor Mihailovici venea întotdeauna la mine, deoarece în clipele acelea trecea printr-o groază mistică şi prezenţa unui om apropiat îl liniştea. (N. aut.)

dădace, fugea la cîte un cal pe care-l vedea şi-l îmbrăţişa de picior. Din fericire, erau nişte cai de la ţară, obişnuiţi să roiască în jurul lor copiii, aşa că totul se tenmina cu bine. Cînd băiatul a mai crescut, a început să ne roage să-i dăruim un căluţ viu. Feodor Mihailovici i-a promis cadoul, dar tot nu reuşea să i-l facă. In mai 1880, am cumpărat, absolut întîmplător, un mînz, ca mai tîrziu să mă căiesc amarnic. Iată ce s-a întîmplat.

Odată, dis-de-dimineaţă, m-am dus cu copiii în piaţa oraşului. Cînd mergeam pe splaiul rîului nostru Pererîtiţa, a trecut în goană mare pe lingă noi o căruţă, mînată de un ţăran cam cherehelit. După căruţă fugea un mînz foarte frumos, ba luînd-o înaintea iepei, ba rămînînd în unma ei. Am admirat mînzul şi băiatul meu rwi-ia spus că un mînz ca ăsta ar vrea şi el. Cînd, după un sfert de ceas, ne-am apropiat de piaţă, am văzut că lingă iapă şi mînz se adunaseră cîţiva ţărani care discutau aprins. Ne-am apropiat şi noi şi am auzit că ţăranul cherchelit îşi vinde mînzul „pentru piele" şi că cere patru ruble. S-au şi găsit cumpărători, dar, la rugăminţile băiatului şi din milă pentru mînzul care urma să fie omorît, i-am oferit ţăranului şase ruble şi căluţul a devenit al nostru. Neştiind nimic nici în materie de cai, nici în materie de agricultură, am început să-i întreb pe ţărani, în timp ce stăpînul mînzului a dat o fugă ca să mai ia un „întăritor", dată mînzul va supravieţui fără mamă. Părerile erau împărţite: unii mă asigurau că nu, alţii îmi dădeau sfaturi cum anume să-l hrănesc şi-mi spuneau că, dacă va fi bine îngrijit, va ieşi din mînz un cal pe cinste. Dealtfel, nu mă mai puteam răzgîndi, aşa că ne-am dus acasă, mergînd după căruţă, cu mînzul alături. In aceeaşi zi i-am comunicat lui Feodor Mihailovici vestea despre cumpărătura noastră şi, ca un făcut, scrisoarea mea a sosit chiar în ziua cînd Feodor Mihailovici şi-a ţinut celebrul său discurs şi cînd toţi cei prezenţi la şedinţă l-au primit pe Feodor Mihailovici cu atîta entuziasm! După ce a citit scrisoarea mea, Feodor Mihailovici, mi-a scris la rîndul lui şi în starea de exaltare în care se afla, a adăugat la sfîrşit cuvintele: „sărut mîn-zuleţul", pînă într-atît simţea nevoia să-şi

reverse asupra tuturor sentimentele sale de emoţie şi de entuziasm care-i umpleau sufletul!

r

351

Primele zile au trecut cu bine, căluţul bea pînă la cinci oale de lapte pe zi, era vesel şi alerga după copii ca un căţel. Pe urmă, însă, lucrurile au început să meargă mai prost. Feodor Mihailovici, care se pricepea la cai, găsi că mînzul are un aer „melancolic" şi trimise după veterinar. Acesta ne-a dat nişte sfaturi, probabil, însă, că era prea tîrziu, pentru că după trei săptămîni mînzul a murit. Copiii erau disperaţi, iar eu nu-mi puteam ierta faptul că am cumpărat mînzul. E drept, şi la un alt stăpîn lnar fi aşteptat acelaşi sfîrşit, numai că eu nu maş mai fi simţit atît de vinovată.

IV

ÎNTOARCEREA LUI FEODOR MIHAILOVICI DE LA MOSCOVA

în sfîrşit, a venit şi ziua aceea fericită care a pus capăt chinurilor mele. Pe 13 iunie, Feodor Mihailovici s-a întors la Staraia Russa şi era atît de vesel şi de mulţumit cum nu l-am văzut demult. Nu numai că n-a avut nici o criză de epilepsie la Moscova, dar, din cauza surescitării, s-a simţit tot timpul plin de energie. Povestirile lui şi întrebările mele despre cele petrecute la Moscova nu se mai terminau şi cîte lucruri interesante -mi-a povestit, lucruri pe care nu le-am întîlnit mai tîrziu în nici o altă descriere a Sărbătoririi lui Puşkin: Feodor Mihailovici ştia într-un fel aparte să remarce totul şi să reţină în memorie pentru scurt timp amănuntele. Printre altele, Feodor Mihailovici mi-a povestit cum s-a întors la hotel de la ultima şedinţă de seară (care a încheiat toate festivităţile puşkiniene) teribil de obosit, dar şi teribil de fericit datorită admiraţiei cu care l-au înconjurat moscoviţii, luîndu-şi rămas bun de la el. Epuizat, Feodor Mihailovici s-a întins să se odihnească, dar mai tîrziu, în plină noapte, s-a dus din nou la monumentul lui Puşkin. Era o noapte caldă, dar pe stradă nu era aproape nimeni. Cînd a ajuns trăsura la piaţa Strastnaia, Feodor Mihailovici a ridicat cu greu uriaşa cunună de lauri care i-a fost în-

352

minată la şedinţa de dimineaţă, după discursul pe care l-a ţinut, şi a depus-o la picioarele monumentului „marelui său dascăl" şi s-a înclinat pînă la pămînt.

Sincera bucurie la gîndul că, în sfîrşit, Rusia a înţeles şi a apreciat marea însemnătate a genialului Puşkin şi că i-a înălţat în „inima Rusiei", la Moscova, un monument, mulţumirea că el, care a fost încă din anii adolescenţei un admirator entuziast al marelui poet al poporului nostru, a avut posibilitatea prin discursul său să-:şi aducă prinosul adoraţiei sale şi, în sfîrşit, încîntarea pe care i-au produs-o ovaţiile entuziaste ale publicului adresate de data aceasta talentului său, toate acestea la un loc i-au dat „clipe de fericire supremă", după spusele lui. Cînd îmi povestea despre impresiile sale de atunci, Feodor Mihailovici avea un aer transportat, de parcă ar fi trăit din nou clipele acelea de neuitat.

Feodor Mihailovici mi-a povestit şi despre faptul că a doua zi dimineaţă, a venit la el Panov, cel mai bun fotograf de atunci din Moscova, care l-a rugat să-i permită să-i facă un portret. Deoarece soţul meu se grăbea să părăsească Moscova, s-a dus imediat cu Panov la atelierul fotografic al

acestuia. Impresiile din ajun, atît de memorabile pentru Feodor Mihadlovici, au fost întipărite pe fotografia pe care a realizat-o Panov şi, după părerea mea, este cel mai reuşit portret al său, din toate cîte a avut, fiecare redînd o altă stare de spirit. In acest portret am recunoscut acea expresie, pe care am remarcat-o adesea pe chipul lui Feodor Mihailovici în clipele sale de bucurie şi de fericire.
Dar n-au trecut decît vreo zece zile şi dispoziţia lui Feodor Mihailovici s-a schimbat brusc: de vină au fost ecourile publicate în ziarele pe care le citea zilnic în sala de lectură a stabilimentului balnear. Din ziare şi reviste s-a revărsat asupra lui Feodor Mihailovici o adevărată avalanşă de acuzaţii, dezminţiri, calomnii şi chiar injurii. Aceiaşi reprezentanţi ai literaturii care i-au ascultat cu atîta entuziasm Cuvîntul închinat lui Puşkin şi care au fost atît de impresionaţi, incit l-au aplaudat cu căldură şi s-au dus să-i strîngă mîna, aceiaşi oameni parcă şi-ar fi luat dintr-o dată, seama parcă şi-ar fi venit în fire dintr-o hipnoză şi au început să atace şi să-l în-

jelească pe autorul cuvîntării. Cînd citeşti recenziile vremii la Cuvîntul despre Puşkin, te indignează insolenţa şi desconsiderarea autorilor lor faţă de Feodor Mihai-lovici, care nu înţelegeau că în articolele lor înjosesc un om de un uriaş talent, care lucrează de treizeci şi cinci de ani în domeniul literaturii şi care şi-a binemeritat stima şi dragostea multor zeci de mii de cititori ruşi.
Trebuie să spun că aceste atacuri nedemne, care îl supărau şi- jigneau profund pe Feodor Mihailovici, l-au tulburat atît de mult, incit cele două crize de epilepsie presimţite de mine, n-au întîrziat să se producă şi au înnegurat pentru două săptămîni mintea lui Feodor Mihailovici. In scrisoarea adresată lui Or. F. Miller, Feodor Mihailovici spunea:
„Vezi bine ce-am pătimit, pentru Cuvîntul meu de la Moscova, de la mai toată presa noastră: parcă aş fi comis un furt, o escrocherie sau o delapidare la vreo bancă. Nici chiar Iuhanţev n-a fost în halul ăsta împroşcat cu noroi." [113]
Da, multe, prea multe neplăceri a trebuit să îndure Feodor Mihailovici de la confraţii săi întru literatură!
Feodor Mihailovici nu s-a considerat, totuşi, învins şi neavînd posibilitatea să răspundă la toate atacurile, a hotărît să aplice acelui om, pe care putea să-l considere un adversar demn de el — este vorba de A. D. Gnadovski, profesor al Universităţii din S.-Petersburg, şi de articolul său *Visuri şi realitate (Golos,* 1880, nr. 174). Răspunsul său Feodor Mihailovici l-a publicat în unicul număr al *Jurnalului unui scriitor* pe anul 1880 şi tot acolo şi-a publicat şi Cuvîntul despre Puşkin, tipărit iniţial în *Mos-kovskie vedomosti* şi cerut insistent de cititori. Pentru publicarea acestui număr a trebuit să plec pentru trei zile în capitală. „Jurnalul", cu articolul „Puşkin" şi cu riposta adresată lui Gradovski a avut un succes colosal şi şase mii de exemplare au fost vîndute chiar în timpul şederii mele la Petersburg, aşa că a trebuit să comand o

a doua ediţie, de data aceasta într-un tiraj sporit, ediţie ce s-a vîndut integral, toamna.
După ce a răspuns criticilor, Feodor Mihailovici s-a mai liniştit întrucîtva şi a încaput să lucreze la finalul romanului *Fraţii Karamazov.* I-a mai rămas să scrie toată partea a patra a romanului, cam douăzeci de coli de autor, şi trebuia neapărat să termine pînă în octombrie, deoarece ne gîndeiam să publicăm romanul într-o ediţie separată. Ca să poată munci mai comod, am rămas la Sta-

raia Russa pînă la sfîrşitul lui septembrie, fapt pe care, dealtfel, nu l-am regretat, deoarece a fost o toamnă minunată.
Cind ne-am întors la Petersburg, Feodor Mîhailovici a trebuit să citească la cîteva serate literare. Preşedintele de atunci al Fondului literar, V. P. Gaevski, care a asistat la Festivitatea dezvelirii monumentului lui Puşkin şi care a auzit la una din serate cum a citit Feodor Mihailovici poezia lui Puşkin *Prorocul,* l-a înduplecat pe Feodor Mihailovici să citească aceeaşi poezie la o serată literară în folosul Fondului, în ziua de 19 octombrie, ziua sărbătoririi liceului. Lectura a fost un adevărat triumf pentru Feodor Mihailovici: cînd a terminat de citit *Prorocul,* se părea că zidurile Societăţii urbane de Credit se cutremurau de aplauze. Trebuie să recunosc că a fost într-adevăr o recitare de mare clasă, care a lăsat spectatorilor o impresie de neşters. Mi s-a întîmplat să întîlnesc oameni care şi după douăzeci de ani îşi aminteau cît de impresionant citea Feodor Mihailovici această minunată poezie. Aproape la toate lecturile care au urmat în 1880, publicul cerea neapărat ca Feodor Mihailovici să citească *Prorocul.*
Succesul lecturii literare din 19 octombrie 1880, datorat mai ales, participării lui Feodor Mihailovici, a fost atît de mare, incit preşedintele Fondului literar a hotărît să repete această lectură după o săptămînă, pe 26 octombrie. De data aceasta ovaţiile adresate lui Feodor Mihailovici au atins apogeul: publicul aplauda, îl rechema pe Feodor Mihailovici şi-l ruga să mai citească o dată *Prorocul,* iar

mai tîrziu l-a aşteptat pe scară şi l-a condus cu aplauze pînă la ieşire. De astă dată succesul a fost colosal şi Feo-dor Mihailovici a fost profund mişcat de entuziasta manifestare a publicului nostru, destul de rece în general. Fondul literar a organizat o seară literară pe 26 octombrie 1880, tot cu participarea lui Feodor Mihailovici. Au urmat lecturile lui Feodor Mihailovici în folosul studenţilor Universităţii din Sankt-Petersburg, pe 30 noiembrie, în folosul Societăţii de ajutorare a studenţilor Universităţii din Petersburg, pe 14 decembrie şi, în sfîr-şit, în folosul azilului Sf. Xenia, în casa contesei Meng-den, pe 22 decembrie. La ultima lectură, în pauză, Feodor Mihailovici a fost invitalt, la dorinţa împărătesei Maria Feodorovna, în apartamentul ei personal, şi împărăteasa i-a mulţumit pentru participare şi a purtat o lungă discuţie cu el.
Participarea la seratele literare îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici, iar ovaţiile care-i însoţeau lecturile îi erau dragi şi plăcute, din păcate, însă, îl tulburau mult şi-i răpeau din puteri, care şi aşa îi erau vlăguite.
în ultimele ierni ale vieţii sale, inimosul nostru tineret l-a îndrăgit într-un mod deosebit pe Feodor Mihailovici. I se trimiteau mereu invitaţii la concertele şi balurile organizate în instituţiile de învăţămînt superior. La aceste concerte Feodor Mihailovici era întotdeauna înconjurat de multă lume; tineretul umbla în grupuri după el, îi punea tot felul de întrebări, la care Feodor Mihailovici trebuia să răspundă aproape cu cîte o cuvîn-tare; uneori, intra într-o dispută aprinsă cu studenţii care îi ascultau cu mult interes replicile. Acest contact viu cu tineretul — care-i iubea şi-i aprecia talentul — îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici; de la aceste discuţii, se întorcea întotdeauna foarte obosit fizic, dar plăcut surescitat, şi-mi povestea mie (care stăteam de obicei deoparte, deşi în apropierea lui) amănuntele acestor discuţii pline de interes pentru el.
La începutul lui decembrie 1880, a ieşit de sub tipar, într-o ediţie separată, romanul *Fraţii Kararnazov,* într-un tiraj de trei mii de

exemplare. Ediţia aceea a avut un succes uriaş şi în cîteva zile publicul a cumpărat jumătate din exemplare. Desigur, interesul viu pe care l-a stîrnît noul său roman l-a impresionat pe Feodor Mihailovici. Acesta a fost, se poate spune, cel din urmă prilej de bucurie din viaţa lui, atît de bogată în tot felul de necazuri.

Feodor Mihailovici a citit (un fragment din *Suflete moarte).* N. aut.)

356

Partea a unsprezecea MOARTEA. ÎNMORMÎNTAREA

Prin firea sa, Feodor Mihailovici era un om deosebit de muncitor. Cred că şi dacă ar fi fost bogat şi n-ar fi trebuit să se îngrijească de mijloacele de existenţă, nici atunci n-ar fi stat degeaba şi şi-ar fi găsit mereu teme pentru neobosita lui muncă literară.

Spre sfîrşitul anului 1880, am terminat cu toate datoriile, care ne-au chinuit atîta vreme, şi mai aveam la redacţia revistei *Russki vestnik* nişte bani de primit (în jur de cinci mii de ruble). Deşi nu mai exista o nevoie imperioasă de a începe din nou lucrul, Feodor Mihailovici n-a vrut să se odihnească. A hotărît să editeze din nou *Jurnalul unui scriitor,* deoarece în anii din urmă, nişte ani tulburi, a acumulat multe gînduri care-l nelinişteau, gînduri cu privire la situaţia politică a Rusiei şi pe care nu le putea expune liber decît în propria sa **irevdstă.** în afară de asta, marele succes al unicului număr al ***Jurnalului*** *unui scriitor* din 1880 ne-a dat speranţa că o reeditare va fi binevenită pentru un cerc mare de cititori, iar Feodor Mihailovici ţinea mult la răspîndirea ideilor sale. Intenţia lui era să editeze *Jurnalul unui scriitor* timp de doi ani, iar după aceea să scrie cartea a doua a *Fraţilor Karamazov,* unde să reia destinul eroilor din prima carte, dar după un răstimp de douăzeci de ani, aproape în zilele noastre, după ce ar fi trecut prin multe încercări. După relatările şi notiţele sale, planul pe care l-a schiţat Feodor Mihailovici pentru viitorul său roman, era deosebit de interesant şi putem într-adevăr să regretăm că romanul n-a putut fi realizat.

358

Anunţul pentru începerea abonamentelor la *Jurnalul unui scriitor* a avut succes şi spre douăzeci ianuarie am avut în jur de... abonaţi.

Feodor Mihailovici a avut întotdeauna bunul obicei de a nu socoti banii de pe abonamente drept banii lui pînă nu-i va satisface pe abonaţi, aşa că a deschis la Banca de Stat un cont pe numele său, unde am şi depus banii rezultaţi de pe abonamente. Datorită acestei împrejurări aveam posibilitatea, la nevoie, să înapoiez imediat abonaţilor banii pe care ni-i trimiseseră.

în prima jumătate a lunii ianuarie, Feodor Mihailovici s-a simţit excelent, i-a vizitat pe cunoscuţi şi a acceptat chiar să joace într-un spectacol de familie, care trebuia să aibă loc la contesa S. A. Tolstaia la începutul lunii următoare. Era vorba de reprezentarea a două, trei scene din trilogia contelui A. K. Tolstoi şi Feodor Mihailovici urma să joace rolul schimnicului din *Moartea lui Ioann cel Groaznic.*

Crizele:de epilepsie nu l-au mai chinuit de trei luni de zile şi înfăţişarea lui veselă şi vioaie ne dădea speranţe că iarna va trece cu bine. De la mijlocul lui ianuarie, Feodor Mihailovici a început să lucreze la numărul din ianuarie al *Jurnalului unui scriitor,* în care ar fi vrut să-şi expună gîndurile şi dorinţele în legătură cu *Zemski sobor.* Tema articolului era de

aşa natură, încît exista riscul ca cenzura să nu-l aprobe şi asta îl neliniştea mult pe Feodor Mihailovici. De aceste griji ale lui Feodor Mihailovici a aflat, prin contesa S. A. Tolstaia, Nikolai Sawici Abaza, care tocmai fusese numit preşedinte al comitetului de cenzură şi care a cerut să i se transmită lui Feodor Mihailovici că n-are motive să se neliniştească, deoarece el însuşi, Abaza, va fi cenzorul articolului. Pe 25 ianuarie, articolul a fost predat la tipografie pentru cules, aşa că n-a mai **rămas** decît să-i facem corectura, să-l înaintăm cenzorului şi să-l tipărim, astfel, încît *Jurnalul* să poată ieşi în ultima zi a lunii.

Pe 25 ianuarie a fost duminică şi am primit multe vizite. A venit profesorul Or. F. Miller, care l-a rugat să citească pe 29 ianuarie, ziua morţii lui Puşkin, la o se-

Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

rată literară dată în folosul studenţilor. Neştiind care va fi soarta articolului său despre *Zemski sobor* şi dacă nu va trebui cumva să fie înlocuit cu un altul, Feodor Mihai-lovici a refuzat la început să participe la serată, dar apoi a acceptat. După cum au remarcat toţi oaspeţii noştri, Feodor Mihailovici era pe deplin sănătos şi vesel şi nimic nu prevestea cele ce s-au petrecut după numai cîte-va ore.

A doua zi, pe 26 ianuarie, Feodor Mihailovici se sculă, ca de obicei, la unu, şi cînd am venit în cabinetul lui, mi-a spus -că noaptea i s-a întîmplat un mic incident: i-a căzut tocul pe jos şi s-a rostogolit sub etajeră (iar Feodor Mihailovici ţinea mult la tocul acela, deoarece îi servea, în afară de scris, şi la umplerea ţigărilor) şi ca să-şi scoată tocul, a dat la o parte etajera. Probabil că etajera era grea şi Feodor Mihailovici a făcut un efort, care i-a pricinuit ruperea unei artere pulmonare şi o hemoragie pe gură, dar deoarece aceasta n-a fost prea puternică, el nu i-a acordat nici o importanţă şi nici măcar n-a considerat necesar să mă trezească în toiul nopţii. M-am alarmat teribil şi l-am trimis pe Piotr, băiatul care lucra la noi, la doctorul I.B. von Bretzel, medicul curant, cu rugămintea de a veni imediat. Din nefericire, doctorul plecase la bolnavi şi nu putea veni decît după ora cinci.

Feodor Mihailovici era absolut liniştit, vorbea şi glumea cu copiii şi se apucă să citească *Novoie vremea.* Pe la ora trei ne vizită un domn, un om foarte de treabă şi pe care soţul meu îl simpatiza, care avea, însă, un mare cusur — se certa teribil întotdeauna. Au început să discute despre articolul din viitorul număr al *Jurnalului,* interlocutorul se apucă să demonstreze nu ştiu ce, Feodor Mihailovici, oarecum surescitat de hemoragia de peste noapte, îi replică şi se porni o dispută încinsă. încercările mele de a-i opri n-au avut succes, deşi **i-am** spus de două ori oaspetelui că Feodor Mihailovici nu se simte prea bine şi **că-i** face rău să vorbească mult şi tare. în sfîrşit, pe la cinci, musafirul a plecat şi ne pregăteam să ne aşezăm la masă, cînd, brusc, Feodor Mihailovici se lăsă pe divanul său şi după cîteva minute am văzut. spre groaza mea, că bărbia soţului meu se umpluse de sînge, care se prelingea în şuviţă subţire pe barba lui.

Am strigat şi la chemarea mea au venit în fugă copiii şi servitorii. Feodor Mihailovici, însă, nu era speriat, dimpotrivă, ne ruga, pe mine şi pe copii, care începuseră să plîngă, să ne liniştim, i-a dus pe copii la birou şi le-a arătat numărul recent din revista *Strekoza,* unde era o caricatură cu doi pescari, oare se încurcaseră în năvod şi căzuseră în apă. Le-a şi citit copiilor poezia şi a făcut-o atît de amuzant, **încît** copiii s-au liniştit. A mai trecut în linişte aproape o oră pînă să vină doctorul după care am trimişi din nou. Cînd acesta a început să-l examineze pe bolnav şi să-i ciocănească pieptul, hemoragia s-a repetat atît de

puternic, că Feodor Mihailovici şi-a pierdut cunoştinţa. Cînd şi-a revenit, primele cuvinte pe care mi le-a spus au fost:
— Ania, te rog, cheamă imediat preotul, vreau să mă spovedesc şi să mă împărtăşesc.
Deşi doctorul ne asigurase că pericolul nu e mare, ca să-l liniştesc pe bolnav i-am satisfăcut rugămintea. Locuiam pe lîngă biserica Vladimirskaia şi preotul Megorski, pe care l-am invitat, a venit după o jumătate de ceas. Feodor Mihailovici l-a primit liniştit şi binevoitor, s-a spovedit îndelung şi s-a împărtăşit. După ce a plecat preotul, am intrat cu copiii în cabinet, pentru a-l felicita pe Feodor Mihailovici cu prilejul primirii sfintelor taine. El ne-a binecuvîintat şi ne-a cerut să **trăim** în pace, sa ne iubim unul pe altul, iar copiilor să mă iubească şi să aibă grijă de mine. După ce i-a rugat pe copii să plece, mi-a mulţumit pentru fericirea pe care i-am dăruit-o şi m-a rugat să-l iert dacă rana supărat cu ceva. Stăteam mai mult moartă decît vie şi naveam putere să-i răspund nimic. Intră doctorul, îl culcă pe bolnav pe divan, îi interzise să se mişte şi să vorbească, şi-mi ceru imediat să trimit după alţi doi medici; unul era un cunoscut de-al său, A. A. Pfeifer, iar celălalt era profesorul D.I. Koşlakov pe care soţul meu îl consulta uneori. Koşlakov, care a înţeles din bileţelul doctorului von Bretzel că starea bolnavului e gravă, a venit imediat. De data aceasta bolnavul n-a mai fost deranjat pentru un nou examen şi Koşlakov îşi exprimă părerea că, întrucît a curs relativ puţin sînge (cam două pahare în cele trei hemoragii), există şansa să se formeze un „dop" şi atunci va începe
361
procesul de vindecare. Doctorul von Bretzel a petrecut toată noaptea Ungă patul lui Feodor Mihadlovici, care, după cît se părea, dormea liniştit. Spre dimineaţă am adormit şi eu.
Toată ziua de 27 ianuarie a trecut în linişte: hemoragia nu s-a mai repetat, Feodor Mihailovici părea liniştit, li revenise buna dispoziţie, m-a rugat să-i chem pe copii şi chiar a vorbit cu ei în şoaptă. In timpul zilei a început să se agite pentru *Jurnal,* a venit paginatorul de la tipografia lui Suvorin şi a adus ultima corectură. Erau şapte rînduri în plus care trebuiau scoase pentru ca materialul să încapă în două coli de tipar. Feodor Mihailovici se alarmă, dar i-am propus să scoatem cîteva rînduri de la începutul articolului şi soţul meu acceptă. L-am reţinut pe paginator pentru o jumătate de oră şi după două corecturi făcute de mine, pe care i le-am citit lui Feodor Mihailovici, lucrurile s-au aranjat. Aflînd de la paginator că revista a fost trimisă în şpalt lui N.S. Abaza şi că acesta i-a dat drumul, Feodor Mihailovici s-a liniştit.
între timp, vestea gravei îmbolnăviri a lui Feodor Mihailovici se răspîndise în oraş şi de pe la ora două începu să sune mereu clopoţelul de la uşă, pe care a trebuit, în cele din urmă, să-l legăm: veneau cunoscuţi şi necunoscuţi să se intereseze de sănătatea lui, se aduceau scrisori de simpatie, veneau telegrame. Accesul la bolnav era interzis şi eu ieşeam doar pentru două-trei minute ca să comunic cunoscuţilor în ce stare se găseşte. Feodor Mihailovici era extrem de mulţumit de această atenţie şi simpatie generală, îmi punea întrebări în şoaptă şi chiar îmi dictă cîteva cuvinte de răspuns la o scrisoare deosebit de caldă. A venit profesorul Koşlakov, a găsit că starea bolnavului s-a ameliorat mult şi i-a dat speranţă bolnavului că după o săptămînă va putea să se dea jos din pat şi că după alte două săptămîni se va întrema cu totul. I-a spus bolnavului să doarmă cîit se poate mai mult, aşa că ne-am culcat cu toţii destul de devreme. Deoarece noaptea precedentă am moţăit în fotoliu, pentru noaptea
362
asta mi s-a aşternut o saltea pe jos, lingă divanul lui Feodor Mihailovici, ca să-i fie mai uşor să mă cheme. Obosită de noaptea nedormită şi de agitaţia de peste zi, am adormit imediat. Noaptea m-am sculat de cîteva ori şi la lumina veiozei

am văzut că dragul meu bolnav doarme liniştit. M-am trezit pe la şapte dimineaţa, şi mi-am dat seama că soţul meu se uită la mine.
— Cum te simţi, dragule? l-am întrebat, aplecîndu-mă spre el.
— Ştii, Ania, îmi spuse Feodor Mihailovici aproape în şoaptă, nu dorm de trei ore şi mă tot gîndesc, dar abia acum mi-am dat limpede seama că am să mor astăzi.
— Dragul rneu, ce gînduri sînt astea? îi spuneam eu, cuprinsă de o nelinişte îngrozitoare. Doar te simţi mai bine acum, sîngele nu mai curge, probabil că s-a format un „dop", cum spunea Koşlakov. Pentru numele lui Dumnezeu, nu te mai chinui cu asemenea gînduri, o să mai trăieşti, te rog să mă crezi!
— Nu, ştiu că astăzi trebuie să mor. Aprinde lumî-narea, Ania, şi dăi Evanghelia.
Era Evanghelia care-i fusese dăruită lui Feodor Mihailovici la Tobolsk (cînd pleca la ocnă) de soţiile decembriştilor (P. E. Annenkov, fiica ei Olga Ivanovna, N. D. Mu-raviova-Apostol, Fonvizina). Ele lnau convins pe supraveghetorul închisorii să le permită să se vadă cu condamnaţii politici, care veniseră atunci, au petrecut o oră cu ei şi „i-au binecuvîntat pentru drumul lor lung şi au dăruit fiecăruia dintre ei cîte o Evanghelie, singura carte permisă în închisoare".
Feodor Mihailovici nu s-a despărţit de cartea asta sfîntă în toţi cei patru ani pe care i-a petrecut la ocnă. Mai tîrziu, era pusă întotdeauna la vedere, pe masa de lucru a soţului meu, şi adesea, cînd se gîndea la ceva sau era cuprins de o îndoială, deschidea la întîmplare Evanghelia şi citea ceea ce era tipărit pe prima pagină (din stînga). Şi acum Feodor Mihailovici a vrut să-şi verifice îndoielile cu Evanghelia. Deschise chiar el cartea sfîntă şi mă rugă să citesc.
Oameni de demult, Jurnalul unui scriitor, 1873. (N. aut.)
363
Cartea s-a deschis la Evanghelia după Matei, v. 14—15: „Ioann însă îl oprea, zicînd: Eu am trebuinţă să fiu botezat de Tine, şi Tu vii la mine? Şi răspunzînd. **Isus** a zis către el: Nu Mă opri, că aşa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr".
— Auzi — „nu Mă opri", înseamnă că am să mor, spuse soţul meu şi închise cartea.
Nu mi-am putut opri lacrimile. Feodor Mihailovici începu să mă liniştească, îmi spunea vorbe pline de tandreţe, îmi mulţumea pentru viaţa fericită pe care a trăit-o alături de mine. îmi încredinţa copiii, îmi spunea că are încredere în mine şi că speră că am eă-i iubesc mereu şi că am să am grijă de ei. Apoi mi-a spus. cuvintele pe care puţini soţi pot să le spună soţiilor lor după o căsnicie de paisprezece ani:
— Ţine minte, Ania, te-am iubit întotdeauna cu pasiune şi nu te-am înşelat niciodată, nici măcar în gînd!
Am fost emoţionată pînă în adîncul sufletului de cuvintele sale, dar şi îngrozitor de alarmată de teamă ca emoţia să nu-i facă rău. li imploram să nu se gîndească la moarte, să nu ne întristeze cu îndoielile sale, îl rugam să se odihnească, să doarmă. Soţul meu mă ascultă, încetă să mai vorbească, dar după aerul său împăcat cu toate
Ne-am permis să înlocuim din versiunea romînească a Evangheliei după Matei (Biblia sau Sfînta Scriptură, Bucureşti, 1968) cuvintele „lasă acum" cu cuvintele „nu Mă opri" pentru a fi în consens cu citatul evanghelic din textul *Amintirilor.* (N. tr.)
In Evanghelia editată în cel de al treilea deceniu al secolului trecut e scris „nu Mă opri", în ediţiile mai noi s-a înlocuit cu cuvîntul „lasă". Acesta este locul care în ediţiile ulterioare ale Evangheliei este expus cu următoarele cuvinte • „Ioan însă îl oprea, zicînd: Eu am trebuinţă sa fiu botezat de Tine, şi Tu vii la mine? Şi răspunzînd, Isus a zis către el: Lasă acum, că aşa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr."
Cuvintele Evangheliei, revelate lui Feodor Mihailovici în ziua morţii sale, au avut un sens şi o însemnătate profundă pentru viaţa noastră. Chiar dacă soţul meu s-ar fi întremat pentru un timp, însănătoşirea lui ar fi fost de scurtă durată: ştirea despre crima din 1 martie[lu], l-ar fi zguduit, fără îndoială profund, pe el care îl diviniza pe ţarul eliberator al

ţăranilor şi fără îndoială artera abia vindecată ar fi plesnit din nou şi Feo-

era limpede că gîndul morţii nu-l părăsise şi că trecerea într-o altă lume nu-l speria.
Pe la nouă dimineaţa, Feodor Mihailovici adormi liniştit, ţinîndu-mă în continuare de mînă. Stăteam fără să mă mişc, de teamă să nu-l trezesc. La unsprezece, însă, soţul meu se trezi brusc, se ridică puţin de pe pernă şi hemoragia reîncepu. Eram disperată, deşi mă străduiam din toate puterile să par calmă şi-l încredinţam pe bolnav că n-a curs mult sînge şi că, probabil, ca şi acum două zile se va forma un „dop". La cuvintele mele liniştitoare, Feodor Mihailovici doar clătină trist din cap, convins parcă întru totul că prevestirea morţii se va realiza chiar în aceeaşi zi.
în timpul zilei, au început eă vină din nou rudele, cunoscuţii, necunoscuţii, au început să curgă din nou scrisori şi telegrame. A venit fiul vitreg al lui Feodor Mihailovici, pe care l-am înştiinţat în ajun, printr-o scrisoare, despre îmbolnăvirea soţului meu. Pavel Alexandrovici a vrut neapărat să intre la bolnav, doctorul, însă, nu l-a lăsat. Feodor Mihailovici l-a zărit, s-a tulburat şi mi-a spus: „Nu-l lăsa, Ania, să intre la mine, o să mă indispună".
Intre timp, P.A. Isaev se agita mult şi spunea tuturor celor veniţi să se intereseze de starea lui Feodor Mihai-
dor Mihailovici ar fi murit. Desigur, moartea lui, chiar şi într-o vreme tulbure, ar fi produs o mare impresie, dar nu o impresie atît de covîrşitoare cum a produs-o atunci: întreaga stare de spirit a societăţii s-ar fi aflat prea mult sub imperiul gîndurilor despre atentat şi despre complicaţiile ce se ivesc într-un moment atît de tragic în viaţa statului. în ianuarie 1881, cînd viaţa ţării părea a decurge liniştit, moartea soţului meu a fost „un eveniment social": au deplîns-o oamenii cu cele mai diverse convingeri politice, din cele mai diferite pături sociale. Neobişnuita solemnitate a procesiunii şi a înmormîntării lui Feodor Mihailovici a atras o mare masă de cititori şi de admiratori din rîndul oamenilor indiferenţi faţă de literatura rusă şi astfel ideile soţului meu au căpătat o răspîndire mult mai mare şi o apreciere demnă de talentul său.
După moartea generosului ţar-eliberator, se prea poate ca nici familia noastră să nu se fi bucurat de generozitatea imperială, iar această generozitate a înfăptuit visul dintotdeauna al soţului meu — ca ai noştri copii să-şi facă studiile şi să poată deveni mai tîrziu slujitori folositori ai ţarului şi ai ţării. (N. aut.)

lovici, că „tata" nu şi-a făcut testamentul şi că trebuie adus un notar, ca Feodor Mihailovici să poată da personal dispoziţii privitoare la averea lui. Profesorul Koşlakov, venit să viziteze bolnavul, aflînd de la fiul vitreg intenţia acestuia de a aduce un notar, s-a împotrivit categoric, spunînd că bolnavul trebuie cruţat, că o asemenea întrevedere ar cere bolnavului să dea dispoziţii şi explicaţii, şi nu ar putea deeît să-i întărească convingerea că va muri în curînd, iar în starea lui orice emoţie poate să-l omoare.
In fond, testamentul nici nu era necesar: Feodor Mihailovici mi-a dăruit încă în 1873 drepturile asupra lucrărilor sale. In afara celor cinci mii de ruble, rămase la redacţia revistei *Russki vestnik,* Feodor Mihailovici nu mai avea nimic, iar moştenitorii acestei mici sume eram noi, adică copiii şi cu mine.
Toată ziua nu m-am depărtat nici pentru o clipă de soţul meu; el mă ţinea de mînă şi-mi spunea în şoaptă: „Sărmana... scumpa mea... cu ce te las... biata de tine, ce viaţă grea te aşteaptă!"
Eu îl linişteam, îl mîngîiam cu speranţa însănătoşirii, dar era limpede că el însuşi nu avea această speranţă şi că-l chinuia gîndul că-şi lasă familia aproape fără mijloace de existenţă. Pentru că cele patru-einci mii care se păstrau la redacţia revistei *Russki vestnik* reprezentau singura noastră avere.
De cîteva ori îmi spuse în şoaptă: „Cheamă-i pe copii". Eu îi chemam, soţul meu le întindea obrazul, ei îl sărutau şi, la dispoziţia doctorului, ieşeau imediat din cameră, iar Feodor Mihailovici îi petrecea cu o privire tristă. Cam cu două ore

înainte de a muri, cînd au venit copiii la chemarea lui, Feodor Mihailovici a spus ca Evanghelia lui să fie dată fiului nostru Fedea.
In cursul zilei s-au perindat pe la noi o mulţime de oameni, dintre cei mai diferiţi, la care nici n-am ieşit. A venit Apollon Nikolaeviei Maikov şi a vorbit un timp cu Feodor Mihailovici, oare-i răspundea în şoaptă.
In jurul orei şapte, s-a adunat la noi o mulţime de lume în salon şi în sufragerie şi-l aşteptau pe Koşlakov,. care ne vizita la acea oră. Deodată, fără vreo cauză aparentă, Feodor Mihailovici tresări, se ridică puţin de pe
.366
divan şi o şuviţă de sînge îi înroşi faţa. Asm început să-i dăm bucăţele de gheaţă, hemoragia, însă, nu se oprea. Cam atunci a venit din nou Maikov cu soţia şi buna Anna Ivanovna a hotărît să se ducă după doctorul N.P. Cerepnin. Feodor Mihailovici era fără cunoştinţă, copiii şi cu mine stăteam în genunchi la căpătîiul lui şi plîngeam, abţinîndu-ne din toate puterile să izbucnim în hohote de plîns, deoarece doctorul ne prevenise că auzul este ultimul simţ care-l părăseşte pe om şi orice tulburare a liniştii poate să întîrzie agonia şi să prelungească suferinţele muribundului. îl ţineam pe soţul meu de mînă şi simţeam cum pulsul îi slăbeşte tot mai mult. La ora opt şi treizeci şi opt de minute seara Feodor Mihailovici a trecut în eternitate. Doctorul N.P. Cerepnin a putut doar să surprindă ultimele bătăi ale inimii.
Cînd totul s-a sfîrşit, eu şi copiii mei ne-am dat frîu liber durerii: am plîns, am plîns în hohote, spuneam nu ştiu ce cuvinte, sărutam faţa şi mîinile, calde încă, ale scumpului nostru decedat; de toate acestea îmi amintesc vag, ştiu, însă, că un lucru l-am înţeles — că din clipa aceea s-a terminat viaţa mea personală, plină de o ne-sfîrşită fericire, şi că sufleteşte am rămas singură pentru totdeauna. Pentru mine, oare lam iubit atît de profund şi de fierbinte pe soţul meu şi oare eram atît de mîndră de dragostea, prietenia şi stima acestui om rar iprin marile sale calităţi morale, pierderea lui era de neînlocuit. în clipele acelea, într-adevăr îngrozitoare, ale despărţirii, mi se părea că nu voi supravieţui morţii soţului meu, că inima nu-mi va rezista (atît de tare bătea în piept) sau -că am să-mi pierd minţile.
Desigur, aproape orice om a suferit în decursul vieţii pierderea unor fiinţe dragi şi apropiate şi durerea profundă a despărţirii este de înţeles. Dar în cele mai multe cazuri, în aceste clipe de neuitat oamenii îşi trăiau durerea în familie, înconjuraţi de cei dragi şi apropiaţi şi puteau să-şi exprime sentimentele care-i tulburau fără

Cineva dintre cei care au fost atunci (mi se pare că Mar-kevici) a notat clipa exactă a morţii. (N. aut.)

N. P. Cerepnin îmi spunea cu mulţi ani mai tîrziu că păstrează stetoscopul de atunci ca pe o relicvă. (N. aut.)

jenă şi fără reţineri. N-am avut parte de această mare mîngîiere: scumpul meu soţ a murit în prezenţa unei mulţimi de oameni, unii dintre ei nutreau faţă de el sentimente profunde, alţii, însă, erau absolut indiferenţi şi faţă de el şi faţă de nesfîrşita durere a familiei noastre, văduvite. Ca să-mi sporească parcă suferinţa, printre cei prezenţi s-a aflat şi scriitorul Bol. M. Markevici, care nu ne vizitase niciodată şi care a venit atunci la rugămintea contesei S. A. Tolstaia, pentru a afla ce spune doctorul despre starea lui Feodor Mihailovici. Cunoscindu-l pe Markevici, am fost convinsă că nu se va abţine şi va descrie într-un articol ultimele clipe ale soţului meu şi mi-a părut într-adevăr rău că moartea fiinţei celei mai dragi nu s-a petrecut în linişte, în mijlocul celor cu adevărat devotaţi. Temerile mele s-au adeverit: a doua zi am aflat cu mîh-nire că Markevici a trimis la *Moskovskie vedomosti* o descriere „artistică" a tristului eveniment. După două, trei zile am citit şi eu articolul *(Moskovskie vedomosti.* nr. 32) şi n-am recunoscut multe din faptele cuprinse acolo. Nu mi-am

recunoscut nici cuvintele pe oare, chipurile, le-aş fi spus în acele clipe nesfîrşit de triste, atît de puţin corespundeau ele firii mele, ca şi stării mele sufleteşti de atunci.
Dar Domnul cel milostiv mi-a trimis şi o mîngîiere: în seara aceea de durere, în jurul orei zece, a venit fratele meu Ivan Grigorievici Snitkin. Venise de la ţară la Moscova pentru nişte treburi şi chiar cînd se pregătea să plece acasă, i-a dat prin gînd deodată, fără nici un motiv anume, să vină pînă la Petersburg, să ne vadă. A citit, e drept, într-un ziar despre îmbolnăvirea lui Feodor Mihailovici, dar n-a acordat prea mare importanţă ştirii, crezînd că a avut loc o dublă criză de epilepsie, prin care trecea uneori soţul meu. Trenul a întîrziat şi fratele meu şi-a reţinut o cameră la hotel, urmînd să ne viziteze seara. Cînd a ajuns la intrarea casei noastre, a remarcat cu uimire că toate ferestrele apartamentului nostru erau puternic luminate, iar lîngă poartă stăteau doi, trei indivizi suspecţi, îmbrăcaţi cu sumane lungi. Unul dintre indivizi a fugit pe scări după fratele meu şi a început să-i spună în şoaptă:

— Domnule, fiţi bun, vă rog, faceţi în aşa fel ca să primesc eu comanda, vă rog frumos...
— Ce anume, ce comandă? întrebă fratele meu care nu pricepea nimic.
— Noi sîntem cu coşciugele, de la antrepenorul cutare, e vorba de comanda unui coşciug.
— Dar cine a murit aici? întrebă maşinal Ivan Grigorievici.
— Nu ştiu ce scriitor, am uitat cum îl cheamă, mi-a spus portarul...
Fratelui meu, după cum mi-a spus mai tîrziu, i-a îngheţat sîngele în vine, a fugit pe scări şi a dat buzna în antreul deschis, în care erau cîţiva oameni. După ce şi-a aruncat şuba, s-a grăbit să se ducă în cabinet, unde se răcea încet pe divan trupul lui Feodor Mihailovici.
Eu stăteam în genunchi lîngă divan şi cînd l-am văzut intrînd pe fratele meu, m-am aruncat plîngînd în întîmpinarea lui. Ne-am îmbrăţişat cu putere şi l-am întrebat: „De la cine ai aflat, Vanea, că a murit Feodor Mihailovici?" uitînd cu totul că fratele meu nu locuieşte la Petersburg, că se afla cu treburi la Moscova şi că nu putea să afle şi să vină atît de repede. Am fost, probabil, atît de năucită de durere şi de moartea neaşteptată a lui Feodor Mihailovici (abia în ajun încă prof. Koşlakov mi-a insuflat o speranţă fermă în însănătoşirea soţului meu), încît am pierdut orice capacitate de a judeca limpede.
Socotesc că sosirea fratelui meu într-o clipă atît de tristă a fost o dovadă a milei cereşti: nu mai spun că prezenţa fratelui iubit, a sincerului meu prieten, a constituit o oarecare mîngîiere pentru mine, dar aveam, în sfîrşit, lîngă mine un om apropiat şi devotat, căruia puteam să-i cer un sfat şi să-i încredinţez toate acele griji mărunte, dar numeroase, legate de înmormîntare. Mulţumită fratelui meu am fost, eliberată de toate aceste treburi şi scutită de multe lucruri neplăcute şi grele în zilele acelea de tristeţe.
Scara de 28 ianuarie, ca şi următoarele patru zile (29 ianuarie—1 februarie) mi-au rămas întipărite în minte ca un coşmar copleşitor. Multe din cele întîmplate se conturează limpede în mintea mea, multe, însă, mi-au dispărut cu totul din amintire, iar multe lucruri le ştiu

numai din povestirile altora. Ţin minte, de pildă, că în aceeaşi seară, la douăsprezece, a venit la noi A.S. Su--vorin, extrem de mîhnit de moartea soţului meu, pe eare-l iubea şi-l stima mult. Vizita sa de seară Suvorin a descris-o în *Novoie vremea.*
Pe la unu noaptea, toate pregătirile necesare au fost terminate şi scumpul nostru răposat odihnea pe catafalc, în mijlocul cabinetului său. La căpătîiul lui stătea o etajeră cu o icoană şi o candelă aprinsă. Chipul îi era liniştit şi aveai

impresia că doarme şi zînibeşte prin vis unui „mare adevăr" pe care l-a descoperit.
Pe la miezul nopţii, toţi străinii au plecat. Mi-am culcat copiii, oare au plîns toată seara, îndureraţi de moartea tatălui lor, şi noi trei (mama, fratele şi cu mine) am putut să stăm în linişte lîngă trupul celui adormit întru Domnul. Cu un sentiment de împăcare îmi aduc aminte de această ultimă noapte, cînd scumpul meu soţ a mai aparţinut familiei sale şi am mai putut, fără martori, fără jenă şi fără reţineri, să-mi manifest durerea, să plîng în voie, să mă rog fierbinte pentru mîntuirea sufletului celui răposat şi să-i cer iertare răposatului pentru acele mici necazuri, inevitabile într-o viaţă de familie, pe care poate, fără să-mi dau seama, i le-am pricinuit, lui, omului pe care l-am iubit atît de profund.
Fratele meu a stat cu mine lingă sicriu pînă la patru dimineaţa cînd cu greu m-a convins să mă duc să mă culc, spunîndu-mi că trebuie să-mi refac forţele pentru inevitabilele emoţii din ziua următoare.
Pe 29 ianuarie, în jurul orei unsprezece, a venit la mine un domn, cu o înfăţişare foarte respectabilă, din partea ministrului de interne de atunci, contele Leris-Me-likov. După ce mi-a transmis din partea contelui condoleanţe pentru pierderea suferită, funcţionarul mi-a spus că i s-a încredinţat să-mi transmită o sumă de bani pentru înmormîntarea răposatului meu soţ. Nu ştiu despre ce sumă de bani a fost vorba, dar n-am vrut s-o primesc. Ştiam, desigur, că în toate ministerele există obiceiul de a se acorda familiei un ajutor de înmormîntare şi că ajutorul acesta nu este considerat de nimeni drept o jignire. Eu, însă, m-am simţit aproape jignită de această propunere. L-am rugat pe funcţionar să-i mulţumească

contelui Loris-Melikov pentru ajutorul oferit, dar am declarat că nu pot să-l primesc, deoarece socotesc că este datoria mea morală să-i fac înmormîntarea soţului meu cu banii cîştigaţi de el. In afară de asta, funcţionarul m-a anunţat din partea contelui, că copiii mei vor fi primiţi pe socoteala statului în acele instituţii de învăţămînt pe care le voi dori eu ca ei să le urmeze. L-am rugat pe funcţionar să-i transmită contelui sincera mea recunoştinţă pentru propunerea lui generoasă, dar chiar atunci luasem hotărîrea în sinea mea să-mi cresc copiii prin munca tatălui lor, iar mai tîrziu prin munca mea şi nu pe banii statului. Spre marea mea bucurie, am izbutit să îndeplinesc obligaţia pe care mi-am asumat-o şi copiii mei au fost educaţi pe banii pe care i-am cîştigat de la editarea operelor complete ale tatălui lor. Sînt profund convinsă că, refuzînd ajutorul de înmormîntare, ca şi ajutorul pentru educarea copiilor, am procedat aşa cum ar fi procedat neuitatul meu soţ.
De la ora unsprezece, după ee-au aflat din ziare de moartea lui Feodor Mihailovici, au început să vină cunoscuţi şi necunoscuţi să se roage la sicriul lui şi s-a adunat atît de multă lume, că în curînd toate cele cinci camere au fost ticsite de oameni fără număr, iar cînd a venit timpul parastasului eu şi cu copiii abia am reuşit să răzbim prin mulţime pînă la sicriu.
Pentru slujba de parastas l-am invitat pe preotul..., duhovnicul soţului meu, şi tot atunci, în prima zi, au venit coriştii de la biserica Vladimirskaia. In ultimele două zile la principalele slujbe de parastas, care erau anunţate în presă, (la ora unu ziua şi la ora opt seara) venea, din proprie iniţiativă şi cu acordul starostelui, corul complet al soborului Isakievski, condus de E. V. Bog-danovici. Dar, în afara slujbelor de parastas fixate de mine, mai veneau în fiecare zi două, trei delegaţii din partea diverselor instituţii cu preotul şi coriştii bisericii lor şi mă rugau să le permit să facă slujba de parastas la sicriul răposatului scriitor. Mi-amintesc de delegaţia din partea şcolii de ofiţeri de marină, preotul căreia, pă-
Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

rintele protoiereu, a făcut o slujbă foarte frumoasă, cu participarea unui excelent cor.
Nu voi înşira numele persoanelor care au venit la parastasele de la sicriul soţului meu. Au venit toţi reprezentanţii de seamă ai literaturii ruse, care ţineau la Feodor Mihailovici şi care-i apreciau talentul; au fost şi oameni care i-au fost direct duşmănoşi şi care, aflînd de moartea lui, au înţeles ce pierdere a suferit literatura rusă, şi au vrut să-şi dea tributul de respect unuia dintre cei mai nobili reprezentanţi ai ei. La unul din parastasele de seară a asistat şi marele duce Dmitri Konstantinovici, tînăr pe atunci, cu educatorul Hău, fapt care i-a surprins plăcut pe cei prezenţi.
In cursul zilei de 29 ianuarie multă lume mă întreba unde va fi îngropat Feodor Mihailovici. Ţinînd minte că la înmormîntarea lui Nekrasov lui Feodor Mihailovici i-a plăcut cimitirul mănăstirii Novodevici, am hotărît să-l înmormîntez acolo. L-am rugat pe cumnatul meu, P. Gr. Svatkovki, să se înţeleagă în privinţa mormîntului, iar alegerea locului i-am încredinţat-o fiicei mele Lilia şi am trimis-o împreună cu cumnatul meu la Novodeviei, cu gîndul ca fata să se mai plimbe puţin prin oraş şi să respire aer curat. (Sărmanii mei copii! Toate cele trei zile pînă la înmormîntare au stat acasă, în camerele ticsite de lume, au asistat la toate parastasele, iar fiica mea Lilia împărţea admiratoarelor talentului tatălui ei flori din jerbele puse pe pieptul lui.)
In timpul cît cei doi au fost plecaţi la Novodevici, a venit Viss. Viss. Komarov, redactorul ziarului *Sankt-Pe-tersburgskie vedomosti.* Mi-a spus că a venit din partea Lavrei Alexandro-Nevskaia, care-mi propune să aleg orice loc din cimitirele ei pentru odihna veşnică a soţului meu. „Lavra, îmi spunea V.V. Komarov, vă roagă să primiţi locul gratuit, îmi spunea V.V. Komarov, şi va socoti drept o cinste, dacă rămăşiţele pămînteşti ale scriitorului Dostoievski, un apărător atît de fervent al credinţei ortodoxe, vor odihni între zidurile Lavrei." Propunerea făcută de Lavra Alexandro-Nevskaia ne onora, şi-mi părea sincer rău s-o refuz. Era posibil, însă, ca locul de veci să fi fost între timp cumpărat de P. Gr. Svatkovski la mănăstirea Novodevici. Nu ştiam ce hotărîre să iau şi

ce răspuns să-i dau lui V. V. Komarov. Din fericire, cumnatul s-a întors între timp şi mi-a spus că stareţa mănăstirii i-a făcut unele greutăţi cu privire la locul ales de fiica mea şi că din pricina asta cumpărarea locului de veci s-a amînat pentru a doua zi. Am fost foarte mulţumită, avînd în vedere propunerea Lavrei de a-mi alege un loc de veci pe oricare dintre cimitirele ei, aşa că l-am rugat pe V.V. Komarov să aleagă un loc în cimitirul Tih-vinskoce, mai aproape de mormintele lui Karamzin şi Jukovski, la operele cărora Feodor Mihailovici ţinea atît de mult. Printr-o întîmplare fericită s-a găsit un loc liber chiar lîngă mormîntul poetului Jukovski şi acesta a fost. locul ales pentru veşnica odihnă a neuitatului meu soţ.
Pe 30 ianuarie, a venit la parastasul de la prînz hof-meisterul N.S. Abaza şi mi-a transmis din partea ministrului finanţelor o scrisoare în care „drept recunoştinţă pentru serviciile care le-a adus soţul meu literaturii ruse" ni se fixa, mie şi copiilor, de către împărat, o pensie anuală de două mii de ruble. După ce am citit scrisoarea şi i-am mulţumit călduros lui N.S. Abaza pentru vestea cea bună, am intrat imediat în cabinetul soţului

meu ca să-l bucur cu vestea că de acum încolo viitorul nostru este asigurat şi numai cînd am intrat în camera unde odihnea trupul său, mi-aim amintit că nu mai e printre cei vii şi am început să plîng cu lacrimi amare. (Trebuie să. spun că cel puţin două luni după moartea lui Feodor Mihailovici mintea mea refuza ideea morţii sale: dacă eram plecată pe undeva, mă grăbeam acasă ca să nu-l fac să aştepte cu masa, ba cumpăram dulciuri pentru el, ba, auzind vreo ştire, mă gîndeam că trebuie s-o comunic imediat şi soţului meu. Desigur, după o clipă îmi aduceam aminte că a murit şi-mi venea nespus de greu.)
Mărturisesc că-mi aduc aminte cu strîngere de inimă de cele două zile cît trupul neuitatului meu soţ s-a aflat în casa noastră. Lucrul cel mai chinuitor a fost că locuinţa noastră era tot timpul plină de străini: un şuvoi compact de oameni venea dinspre intrarea principală, un altul prin intrarea de servici trecea prin toate camerele noastre şi se oprea în cabinet, unde aerul ajunsese atît de greu, lipsit de oxigen, încît se stingeau candela şi luminările mari din jurul catafalcului. Şi asta nu numai ziua, dar

373"
şi noaptea: mulţi voiau să privegheze noaptea la catafalcul lui Feodor Mihailovici, alţii citeau ore întregi din psaltire. Ţin minte că în ultima noapte, înainte de scoaterea sicriului din casă, psaltirea a citit-o adjutantul conte Nikolai Feodorovici Heiden, un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici. Desigur, toate acestea erau mărturii ale unei profunde mîhniri a admiratorilor talentului lui Feodor Mihailovici, ale unei mari stime pentru memoria celui decedat şi nu puteam să simt şi să manifest faţă de nişte oameni atît de ataşaţi soţului meu decît recunoştinţă. Dar, cu toată sincera mea gratitudine, simţeam în sufletul meu o anume „supărare" pentru faptul că societatea mi l-a răpit pe scumpul meu bănbat, că, deşi în jurul lui erau oameni care-l iubiseră, eu, care-i eram fiinţa cea mai apropiată, nu puteam să rămîn singură cu el, nu puteam să-i sărut iar şi iar mîinile şi faţa lui dragă, **să-mi** lipesc capul de pieptul său, aşa cum am făcut în prima noapte după moartea lui. Prezenţa unor persoane străine mă obliga să-mi stăpînesc sentimentele, de teamă ca vreun reporter flecar să nu facă a doua zi o descriere stupidă a durerii mele. Singurul adăpost în oare mă puteam lăsa în voia disperării mele, era o cămăruţă, pe care o dădusem mamei. Cînd nu mai puteam să rezist, mă duceam la ea, mă încuiam, mă aruncam pe pat şi căutam să-mi adun gîndurile. Dar nici acolo nu eram lăsată în pace: ciocăneau la uşă şimi spuneau că a venit o delegaţie de la nu ştiu ce instituţie şi că doreşte să-mi exprime condoleanţe. Ieşeam şi reprezentantul delegaţiei, care pregătise dinainte o cuvîntare frumoasă, începea să-mi vorbească despre importanţa pe care a avut-o pentru literatura rusă răposatul meu soţ, etala la marile idei pe care le-a propovăduit, îmi spunea ce „uriaşă pierdere a suferit Rusia odată cu moartea lui!" Ascultam în tăcere, mulţumeam cu căldură, strîngeam mîinile şi plecam înapoi la mama. Iar după cîtva timp apărea o nouă delegaţie, care voia neapărat să mă vadă şi să-mi exprime personal condoleanţe. Ieşeam din nou şi ascultam cuvîntările despre importanţa soţului meu şi despre „pierderea pe care a suferit-o Rusia". După ce am ascultat timp de trei zile multe cu-
374
vîntări de compasiune, am ajuns, pînă la urmă, să disper şi să-mi spun: „Doamne, ce chin îngrozitor! Ce-mi pasă mie de pierderea pe care a suferit-o Rusia? Ce-mi pasă în clipele acestea de Rusia? Gîndiţi-vă pe cine am pierdut eu? Am pierdut cel mai bun om din lume, omul oare era bucuria, mîndria şi fericirea vieţii mele, soarele meu, Dumnezeul meu! Aveţi milă de mine, de mine personal

şi nu-mi vorbiţi în clipele acestea de pierderea pe care a suferit-o Rusia!"
Cînd unul dintre membrii numeroaselor delegaţii a avut cuvinte de compasiune şi pentru *mine,* şi nu numai pentru „Rusia", am fost atît de adînc.mişcată, încît lnam apucat,pe necunoscut de mînă şi i-am sărutat-o.
Sînt pe deplin convinsă că în zilele acelea gîndurile mele erau cu totul răvăşite şi nici nu mai ştiam bine ce fac. Poate că a contribuit la asta şi faptul că am dus viaţa cea mai neigenică: timp de cinci zile (26—31 ianuarie) n-am ieşit din camerele sufocante şi m-am hrănit numai cu pîine şi ceai. Pe copiii mei bunii noştri prieteni îi scoteau la aer şi-i luau la ei să mănînce, deoarece cu mulţimea care venea in casă prin intrarea de serviciu bucătăreasa nici nu putea să se gîndească la gătit şi toată lumea se hrănea cu ce găsea.
In ultima zi (pe 30 ianuarie) am început să am crize[1] de nervi; în timpul uneia din ateste -crize sa întîmplat un lucru care ar fi putut să-mi aducă moartea: după unul din parastase, am simţit un nod în gît şi am rugat pe cineva de lîngă mine să-mi aducă picăturile de vale-riană. Cei care stăteau pe lîngă mine în salon au început să cheme servitoarea şi să spună: „Daţi mai repede va-leriană, valeriană, unde e valerianul ăla?" Pentru că există numele de „Valerian" prin mintea mea tulburată a trecut următorul gînd năstruşnic: o văduvă plînge şî toată lumea, ca s-o împace, cheamă pe nu ştiu care „Valerian". Gîndul acesta stupid m-a făcut să izbucnesc în nişte hohote demente de rîs, şi am strigat şi eu: „Valerian, Valerian!!" şi am început să tremur, cuprinsă de

[1] în limba rusă valeriana este de genul masculin — valerian (N. tr.)

o puternică criză de nervi. Ca un făcut, servitoarea n-a găsit picăturile de valeriană, a fost trimisă imediat la farmacie; i s-a spus ă cumpere totodată şi soluţie de amoniac, pentru cazul cînd va trebui să fiu adusă în simţiri. După vreo zece minute, medicamentele au fost aduse, iar eu continuam să rîd cu hohote şi să mă zbat în braţele doamnelor care mă înconjurau. Una din ele, buna Sofia Viktorovna Averkieva, o fiinţă foarte energică, turnă într-un păhărel treizeci sau chiar mai multe picături din nu ştiu ce lichid şi, în ciuda împotrivirii mele, m-a obligat să-l beau. Am simţit însă, o arsură îngrozitoare pe limbă, mi-am tras batista din buzunar şi am scuipat în ea tot ce mi s-a dat să înghit. S-a **întîmplat** ca Sofia Viktorovna să încurce în grabă sticluţele şi să-mi dea în loc de picăturile de valeriană soluţie de amoniac. Noaptea mi s-a cojit pielea de pe limbă şi din gură şi a continuat să mi se cojească timp de o săptămînă. Mi s-a spus mai tîrziu că, în cazul cînd aş fi înghiţit lichidul, s-ar fi produs o arsură atît de puternică pe esofag şi în stomac, încît aş fi fost în pericol, dacă nu să mor, în orice caz să mă îmbolnăvesc grav.
Am uitat să spun, că a doua zi după moartea soţului meu, printre numeroasele persoane care ne-au vizitat a fost şi celebrul pictor I. N. Kramskoi. După propria lui dorinţă a vrut să deseneze un portret în mărime naturală al celui răposat şi şi-a executat lucrarea cu deosebit har. în portret. Feodor Mihailovici pare adormit, cu o faţă aproape zîmbitoare şi luminată, de parcă ar fi aflat taina, neştiută de nimeni, a vieţii de dincolo de mormînt.
In afară de I. N. Kramskoi, au mai fost oîţiva pictori şi fotografi, care au desenat şi au fotografiat portrete pentru reviste ilustrate. Ne-a vizitat şi sculptorul Leopold Bernstein, celebru astăzi, un necunoscut pe atunci, care luă un mulaj pentru masca mortuară, ceea ce i-a permis mai tîrziu să facă un bust de o uimitoare asemănare.
Sîrnbătă, 31 ianuarie, sicriul cu trupul lui Feodor Mihailovici a fost scos din casa noastră şi dus la Lavra Alexandro-Nevskaia. Nu voi descrie procesiunea de înmormîntare, întrucît a fost descrisă de mulţi alţii. Şi nici n-am văzut întreaga procesiune, sau am văzut-o numai în ilustraţii, deoarece mergeam chiar în urma catafalcu-

lui şi n-am văzut decît ceea ce era în jurul meu. După mărturiile celor de faţă, procesiunea oferea o. privelişte grandioasă: un şir lung de coroane purtate pe sus, numeroase coruri de tineri care cîntau cîntece funebre, sicriul înălţat şi el mult deasupra mulţimii şi o mare de oameni — cîteva zeci de mii — care mergeau în urma cortegiului — totul producea o impresie deosebită. Marele merit al acestui trist omagiu adus lui Feodor Mihailovici îl constituia faptul că n-a fost pregătit de nimeni. Mai tîrziu, înmormîntările pompoase au devenit un obicei şi astăzi nu sînt greu de organizat; pe atunci, însă, cortegii funebre solemne (în afara înmormîntării relativ modeste **a** lud Nekrasov) nu se mai văzuseră şi nici nu ne-ar fi ajuns timpul (două zile) pentru organizarea lor. încă in ajunul scoaterii sicriului din casă, fratele meu, vrînd să-mi facă o bucurie, mi-a spus că opt instituţii vor să depună coroane la sicriul lui Feodor Mihailovici, iar a doua zi dimineaţă au fost şaptezeci şi patru, sau chiar mai multe. Apoi s-a aflat că toate instituţiile şi corporaţiile, din proprie iniţiativă, au comandat coroane şi au format delegaţii. Într-un cuvînt, toate partidele, de cele mai diverse orientări, au fost unite de sentimentul general al mîhnirii provocat de moartea lui Dostoievski şi de dorinţa sinceră de a cinsti, pe cît se poate mai solemn, memoria lui.

Cortegiul funebru a pornit de acasă la ora unsprezece şi numai după două ceasuri a ajuns la Lavra Alexandro-Nevskaia. Mergeam alături de fiul şi de fiica mea şi gîn-durile amare nu mă părăseau nici o clipă: cum am să-mi cresc copii lipsiţi de tatăl lor, care i-a iubit atît de mult? Ce responsabilitate teribilă apasă acum pe umerii mei faţă de memoria soţului meu şi-mi voi putea oare îndeplini demn obligaţiile? Mergînd în unma sicriului lui Feodor Mihailovici, am jurat să-mi închin viaţa copiilor noştri şi m-am legat ca tot restul vieţii mele să-l dedic, pe cît îmi vor permite puterile, glorificării memoriei neuitatului meu soţ şi răspîndirii nobilelor sale idei. Acum, cînd sînt atît de aproape de **sfîrşitul** vieţii, pot să spun cu inima împăcată, că toate legămintele, pe care le-am făcut în clipele acelea grele cînd conduceam pe drumul cel din urmă rămăşiţele pămînteşti ale soţului meu, mi

le-am îndeplinit, pe cît mi-au permis puterile şi capacităţile mele.

In aceeaşi seară, pe 30 ianuarie, în biserica Duhov-skaia a Lavrei Alexandrv-Nevskaia, unde se afla sicriul lui Feodor Mihailovici, s-a făcut slujba de priveghere. Pentru această slujbă am venit cu copiii. Biserica era plină de oameni care se rugau: era mai ales foarte mult tineret — studenţi ai diverselor instituţii de învăţămînt superior, ai academiei de teologie, studente. Cei mai mulţi dintre ei au rămas în biserică toată noaptea, citind pe rînd psaltirea la sicriul lui Dostoievski. Mai tîrziu mi s-a relatat o observaţie semnificativă: cînd au venit slujitorii să cureţe în biserică, n-au găsit nici un muc de ţigară, fapt care i-a uimit pe călugări, întrueît, cînd este vorba de slujbe lungi, de obicei mulţi fumează pe ascuns şi aruncă pe jos mucurile de ţigară. De data aceasta însă, nimeni din cei prezenţi n-a cutezat să fumeze din respect pentru memoria defunctului.

Pe 1 februarie 1881, a avut loc slujba de prohod în biserica sf. Duh din Lavra Alexandrv-Nevskaia. Biserica era maiestuoasă: sicriul defunctului, care se înălţa în mijlocul bisericii, era acoperit de o mulţime de coroane. Celelalte coroane, cu panglici late, cu inscripţii de argint şi de aur, fuseseră aşezate la înălţime, ceea ce dădea bisericii o frumuseţe aparte.

In ziua prohodului, fratele meu i-a dus pe fiul meu şi pe mama la Lavra Nevskaia. Iar pe mine şi pe fiica mea ne-a promis să ne aducă cu trăsura ei o

mare admiratoare a talentului soţului meu, I. D. Zaseţkaia (fiica partizanului Davîdov). Cînd mai aveam cam o sută de stînjeni pînă la Lavra, trăsura Zaseţkăi a ajuns în dreptul unei birje în care mergea un colonel. Colonelul a salutat-o şi Zaseţkaia i-a făcut semn cu mina. în piaţă era o mare mulţime de oameni, cîteva mii şi era imposibil să ajungi cu trăsura pînă la poartă. A trebuit să oprim în mijlocul pieţei. Fiica mea şi cu mine am co-borît din trăsură şi ne-am îndreptat spre poartă, iar Zaseţkaia a rămas în trăsură să-l aştepte pe colonel, spunînd că o va conduce el pînă la catedrală. Aim răzbit cu greu prin mulţime, dar am fost oprite şi ni s-au cerut invitaţiile. Evident, că, deprimată şi agitată, n-am

luat invitaţiile, presupunînd că vom fi lăsate să intrăm şi fără ele. Am răspuns că „sînt văduva defunctului, iar fetiţa e fiica lui".
— Au trecut multe văduve ale lui Dostoievski pe-iaici şi unele şi cu copii, mi,sna răspuns.
— Dar vedeţi bine că sînt în doliu.
— Şi celelalte au fost în doliu. Vă rog să-mi daţi cartea dumneavoastră de vizită. N-am avut, fireşte, nici carte de vizită. Am încercat să insist, am început să rog să fie chemat cineva dintre organizatorii înmormîntării, am spus numele lui Grigo-rovici, Rîkacev, Averkiev, dar mi s-a ripostat sentenţios: „Unde să-i căutăm acum, poţi oare să-i găseşti într-o mulţime de cîteva mii de oameni?" Eram disperată: nu mai vorbesc despre impresia pe care şi-o puteau face despre mine oamenii care nu mă cunoşteau prea bine, dacă nu m-ar fi văzut la prohodul soţului meu, dar eu însămi eram stăpînită de dorinţa chinuitoare de a-mi lua pentru ultima oară rămas bun de la bărbatul meu, să mă rog şi să plîng la sicriul lui. Nu ştiam oe să mai fac, deoarece credeam că Zaseţkaia a izbutit să treacă şi nu mă mai poate scoate din încurcătură. Din fericire, nu a fost aşa şi pînă la urmă însoţitorul Zaseţkăi a confirmat cu autoritate identitatea mea, ne-au lăsat să trecem şi fiica mea şi cu mine am pornit în goană spre biserică. Slujba abia începuse.
Liturghia funebră a oficiat-o arhiereul Nestor, episcopul de Vîborg, asistat de arhimandriţi şi de ieromonahi, iar pentru prohod au venit: I. L. Ianîşev, rector al academiei de teologie, şi arhimandritul Simeon, stareţul Lavrei, care-4 cunoştea personal pe soţul meu.
Au cîntat emoţionant corul sporit al Lavrei Alexandro-Nevskaia şi corul catedralei Isakievski. înainte de prohod, protviereul Ianîşev a rostit un cuvînt minunat, în care a scos viu în evidenţă toate meritele lui Feodor Mihailo-vilci, ca scriitor şi creştin.
După prohod, sicriul lui Feodor Mihailovici a fos-t ridicat şi scos din biserică de admiratorii săi, printre care se remarca tînărul filosof VI. S. Soloviov, cu înfăţişarea sa profund tulburată.

Mulţimea a umplut tot cimitirul Tihvinskoe, oamenii s-au căţănat pe monumente, s-au urcat în copaci, s-au agăţat de grilaje şi cortegiul înainta încet printre două şiruri de coroane ale diferitelor delegaţii. După coborî-rea coşciugului, deasupra mormîntului deschis, s-au rostit discursuri. Primul a vorbit fostul petraşevist A. I. Palm. După el au vorbit: Or. F. Miller, prof. K. N. Bestujev-RiUmdn, VI. Soloviov, P. A. Gaideburov[115] şi mulţi alţii. S-au citit de asemenea multe poezii închinate memoriei celui decedat. Coroanele depuse pe sicriu aproape că au umplut cavoul. Celelalte coroane au fost desfăcute şi cei de faţă au luat ca amintire frunze şi flori. Abia spre ora patru, mormîntul a fost zidit şi am plecat acasă cu copiii, epuizaţi de lacrimi, vlăguiţi de oboseală. Mulţimea de oameni nu s-a împrăştiat încă multă vreme (...)

Partea a douăsprezecea
DUPĂ MOARTEA LUI FEODOR MIHAILOVICI
I
CONVORBIREA CU TOLSTOI

Doar o singură dată în viaţă am avut fericirea să-l văd şi să vorbesc cu contele L.N. Tolstoi şi întrucît discuţia noastră s-a purtat exclusiv în jurul lui Feodor Mi-hailovici, am găsit nimerit s-o adaug la amintirile mele.

Cu contesa Sofia Andreevna Tolsitaia am făcut cunoştinţă în anul 1885, cînd contesa, pe care n-o cunoscusem pînă atunci, a venit la mine, cu ocazia unei călătorii pe care a făout-o la Petersburg, pentru a-cmi cere sfatul în legătură cu problemele de editare. Contesa mi-a explicat că pînă atunci lucrările celebrului ei soţ fuseseră tipărite de librarul moscovit Salaev, care-i plătea pentru dreptul de editare o sumă relativ modestă (douăzeci şi cinci mii, dacă nu mă înşel). Aflînd de la cunoscuţii săi că editez cu succes operele soţului meu sna decis şi ea să încerce să editeze singură lucrările contelui Lev Nikolaevici şi m-a vizitat ca să mă întrebe dacă editarea cărţilor presupune multe dificultăţi şi multă bătaie de cap. Contesa mia produs o impresie extrem de favorabilă şi am iniţiat-o cu o sinceră plăcere în toate „tainele" acestei îndeletniciri, i-am dat modele ale registrelor de abonamente, ale anunţurilor pe care le expediam, am prevenit-o asupra unor greşeli pe oare le-am săvîrşit etc. Deoarece au fost multe amănunte de discutat, am vizitat-o şi eu pe contesă, oare se oprise la sora ei, T. A. Kuzminskaia, iar contesa la rîndul ei a mai fost de două,

trei ori la mine, ca să-şi lămurească tot ce i se părea încă neclar.

Spre marea mea bucurie, sfaturile mele „editoriale" i-au fost de folos Sofiei Andreevna: întreprinderea i-a reuşit pe deplin şi i-a adus un mare venit. Pe atunci, timp de mai bine de două decenii, contesa a editat singură, cu succes, operele contelui Lev Nikolaevici.

Desele **întîlniri** şi convorbiri cu contesa ne-au dat posibilitatea să ne cunoaştem mai îndeaproape; între noi s-au stabilit relaţii de prietenie şi m-Aam convins că Sofia Andreevna a fost întradevăr îngerul păzitor al genialului ei soţ. De cîte ori venea la Petersburg, contesa mă vizita, iar eu, la rîndul meu, de cîte ori veneam la Moscova o vizitam neapărat, iar mai tîrziu i-am oferit posibilitatea ei şi familiei sale să vadă de la ferestrele „Muzeului F.M. Dostoievski" transportarea corpului neînsufleţit al împăratului Alexandru al III-lea la catedrala Arhanghelski.

La Moscova veneam cel mai adesea fie primăvara (pentru arni revedea „Muzeul"), fie toamna, cînd mă întorceam din Crimeea, şi, vizitînd-o pe contesă, nu-l găseam niciodată pe contele Lev Nikolaevici: acesta ori pleca încă la începutul primăverii la Iasnaia Poliana, ori îşi petrecea toamna acolo. Odată, însă, într-o iarnă, am venit seara la contesă şi am aflat că contele Lev Niko-laevitei e la Moscova, dar că e bolnav şi nu primeşte p3 nimeni. Contesa, după ce a stat un timp de vorbă cu mine, s-a dus la soţul ei, iar eu am rămas să discut cu familia. După vreo zece minute, contesa s-a întors şi mi-a spus că soţul ei, aflînd de venirea mea, i-a spus că vrea neapărat să mă vadă şi că mă roagă să **vin** la el. Contesa m-a prevenit că soţul ei a avut în ziua aceea o criză de ficat, că era foarte slăbit şi m-a rugat să nu vorbesc prea mult cu el. Am trecut cu contesa dintr-o aripă a casei în alta prin nişte ganguri specific moscovite şi tot timpul drumului eram stăpînită de un sentiment de nemulţumire că mă duc la el.

In ciuda marei mele dorinţe de a-l vedea pe genialul scriitor, operele căruia mau încîntat întotdeauna, fusesem cuprinsă de un fel

de teamă şi mi se părea că am să-i rarodiic o impresie nefavorabilă, lucru pe care nu-l doream deloc.
Am intrat într-o oameră mare, joasă, şi **l-am** văzut pe Lev Nikolaevici care stătea pe un divan şi era îmbrăcat în bluza lui cenuşie, pe care o ştiam din fotografii. Temerile mele s-au risipit lntr-o clipă, la auzul exclamaţiei binevoitoare cu care am fost primită:
— Ce lucru uimitor că soţiile scriitorilor noştri seamănă atît de mult cu soţii lor!
— Semăn eu cu Feodor Mihailovici? am întrebat, bucuroasă.
— Excepţional de mult! Chiar aşa mi-am şi închipuit-o pe soţia lui Dostoievski! Desigur, între mine şi soţul meu nu era nici o asemănare, dar cu nimic altceva Tolstoi nu mi-ar fi putut face o bucurie mai mare, decît cu acest neadevăr evident — că semăn cu neuitatul meu soţ. Contele mi-a devenit deodată un om apropiat.
Lev Nikolaevici mă pofti într-un fotoliu lîngă el şi, arărtîndu-şi pieptul acoperit cu nişte perniţe (umplute cu cenuşă sau cu ovăz fierbinte), mi s-a plîns de boala lui. Apoi am stat o clipă în tăcere.
— Doream de mult să vă văd, scumpe Lev Nikolaevici, i-am spus, ca să vă mulţumesc din toată inima pentru scrisoarea aceea minunată pe care aţi soris-o lui Stra-hvo după moartea soţului meu. Sitrahov mi-a dat această scrisoare şi o păstrez ca pe o relicvă.
— Am scris exact ceea ce am simţit, **tai** răspunse contele Lev Nikolaevioi. Mi-a părut întotdeauna rău că nu m-am întîlnit niciodată cu soţul dumneavoastră.
— Dar *lui* cît de rău i-a părut! Şi doar a existat un prilej să vă **întîlniţi** — cînd aţi fost la prelegerea lui Vladimir Soloviov din „Solianîi Gorodok". Ţin minte că Feodor Mihailovici chiar i-a reproşat lui Strahov de a nu-i fi spus că sînteţi la lecţie. M-aş fi uitat măfear la el, îi spusese soţul meu, dacă nu i-aş fi putut vorbi.
— Serios? Şi soţul dumneavoastră a fost la lecţia aceea? Şi de ce nu mi-o fi spus nimic Nikolai Nikolaevici? Ce rău îmi pare! Dostoievski a fost un ora scump

pentru mine, poate singurul pe care l-aş fi putut întreba multe şi care mi-ar fi putut răspunde la multe!
Intră contesa. Gîndindu-mă la avertismentele sale anterioare, m-am ridicat să plec, contele, însă, m-a reţinut:
— Nu, nu, mai rămîneţi. Spuneţi-mi şi mie ce fel de om a fost soţul dumneavoastră, cum îl vedeţi afcum în amintirile dumneavoastră?
— Dragul meu soţ, îi răspunsei eu cu înflăcărare, a fost un om ideal! Era dăruit cu cele mai înalte calităţi morale şi spirituale care dau frumuseţe omului! A fost un om bun, generos, milos, drept, dezinteresat, delicat şi săritor ca nimeni altul! Iar sinceritatea, incoruptibila lui sinceritate care i-a adus atîţia duşmani! A existat oare vreun om care să fi plecat de la soţul meu fără să primească un sfat, o mîngiiere, un ajutor într-o formă sau alta? E adevărat, dacă era bolnav în urma unei crize sau adîncit în muncă, lăsa impresia unui om aspru, dar asprimea aceasta se schimba imediat în bunătate, dacă-şi dădea seama că omul are nevoie de ajutorul lui. Şi atunci cîtă afecţiune dăruia pentru a risipi impresia de duritate sau de asprime. Ştiţi, Lev Nikoiaevici, nicăieri nu se manifestă mai deplin firea unui om ca în viaţa cea de toate zilele, în viaţa de familie, şi trebuie să spun, după ce am trăit paisprezece ani cu el, că deseori am fost surprinsă

şi înduioşată de faptele sale, şi, dîndu-mi limpede seama cît erau de lipsite de spirit practic sau chiar dăunătoare pentru noi, eram nevoită să recunosc că în cazul dat soţul meu a procedat aşa cum trebuia să procedeze un om oare pune un mare preţ pe nobleţe şi dreptate!
— Asta am crezut întotdeauna şi eu despre el, spuse gînditor şi cu convingere contele Lev Nikolaevici. Do-stoievski mi s-a părut întotdeauna un om animat de sentimente cu adevărat creştine.
„Cînd a murit el (Dostoievski), am simţit că a fost un om foarte important şi scump pentru mine", (Din *Amintirile despre L. N. Tolstoi* ale lui Valentin Speranski — *Reci,* nr. 307, 7 noiembrie 1915). (N. aut.) *Ibidem.* (N. aut.)

Contesa intră din nou. M-am ridicat, am strîns cu putere mîna pe care mi-a întins-o scriitorul meu favorit şi am plecat sub impresia unui farmec atît de puternic, cum rar mia fost dat să încerc. Da, bărbatul acesta ştia să cucerească inimile oamenilor!
Mergînd spre casă pe străzile pustii ale Moscovei, cu gîndul la profunda impresie pe oare mina lăsat-o Tolstoi, minam dat cuvîntul să nu-l mai văd *niciodată* pe contele Lev Nikolaevici (şi mi l-am respectat, în ciuda faptului că de multe ori contesa m-a invitat să stau chiar la Iasnaia Poliana). Mi-era teamă ca la vreo altă întîlnire să nu-l găsesc cumva pe Lev Nikolaevici bolnav, iritat sau apatic, ceea ce ar fi putut risipi pentru totdeauna din sufletul meu sentimentul de încîntare pe care; l-am încercat şi la care ţineam atît de mult! De ce să ne lipsim de acele comori spirituale, pe care destinul ni le trimite atît de rar?
II ;
RĂSPUNS LUI STRAHOV
Chiar şi acum, cînd mă aflu atît de aproape de sfîrşit, trebuie să mă ridic în apărarea memoriei luminoase a neuitatului meu soţ împotriva calomniei josnice făcute de omul pe care şi soţul meu, şi eu, şi întreaga noastră familie l-am socotit zeci de ani drept un prieten sincer. E vorba de scrisoarea lui N.N. Strahov adresată contelui L.N. Tolstoi (scrisoarea din 20 noiembrie 1883) şi apărută în numărul din octombrie 1913 al revistei *Sovremennîi mir.*
In luna noiembrie a aceluiaşi an, cînd mflam întors la Petrograd şi m-am întîleit cu prietenii şi cunoscuţii noştri, am fost oarecum mirată de faptul că aproape fiecare dintre ei m-a întrebat dacă am • citit scrisoarea lui Strahov adresată contelui Tolstoi. La întrebarea mea unde anume e publicată, mi se răspundea că au citit-o într-un ziar, dar că nu mai ţin minte în care. N-am dat prea mare importanţă acestei amnezii şi nici informaţiei, deoarece (mă gîndeam eu) ce altceva decît lucruri
25 — Amintiri — c. 174}

bune putea să scrie N.N. Strahov despre soţul meu, care îl prezenta întotdeauna drept un scriitor remarcabil, îi aproba activitatea, îi sugera teme şi Mei? Abia mai tîrziu mi-am dat seama că nici unul dintre prietenii mei „uituci" n-a vrut să mă supere atît de mult cum a făcut-© acest prieten fals cu scrisoarea lui. Am citit scrisoarea aceea nefericită abia în vana anului 1914, cînd am cercetat nenumăratele tăieturi din ziare şi reviste pe care mi le-a trimis agenţia, îm vederea completării „Muzeului memorial F.M. Dostoievski" din Moscova.
Iată scrisoarea:

„Vă sicriu, nepreţuite Lev Nikolaevici, o scrisoare nu preia lungă, deşi pe o temă dintre cele mai fecunde. Nu sînt prea sănătos şi mi-ar lua prea multă vreme dezvoltarea acestei teme. Probabil că aţi şi primit *Biografia lui Dostoievski*[li6] — fac apel la îngăduinţa şi condescendenţa dumneavoastră, cu rugămintea să-mi spuneţi ce impresie v-a făcut. Şi în legătură cu aceasta aş vrea să vă fac o mărturisire. Tot timpul cît am lucrat la ea, nuam luptat cu un sentiment de repulsie, care se adîncea tot mai mult, încercînd să-l înăbuş. Vă rog să mă ajutaţi să scap de el. Nu pot să-l socotesc pe Dostoievski nici bun, nici fericit (ceea ce, la urma urmei, e acelaşi lucru). A fost un om rău, invidios, desfrînat şi toată viaţa şia petrecut-o în nişte frămîntări care-l făceau jalnic şi l-ar fi făcut şi ridicol, dacă n-ar fi fost în acelaşi timp atît de rău şi de deştept. El, ca şi Rousseau, se considera a fi omul cel mai bun şi cel mai fericit. Lucrînd la biografie, mi-arn amintit toate aceste trăsături. In Elveţia, în prezenţa mea, sa purtat atît de urît cu un servitor, încît acesta, revoltat, i-a spus: «Sînt şi eu om!» Ţin minte cît m-a uluit atunci faptul că aceste vorbe i-au fost adresate unui propovăduitor al *umanismului* şi că ele au reflectat mentalitatea liberei Elveţii *privitoare la drepturile omului.*

Asemenea scene se petreceau la tot pasul cu el, pentru că nui putea **stăpîni** răutatea. De multe ori i-am răbdat ieşirile, de care se făcea vinovat aşa, pe neaşteptate şi pe ocolite, ca o muiere. Mi s-a întîmplat, însă, şi mie să-i ripostez de cîteva ori cu cuvinte destul de jignitoare. In ce priveşte jignirile, însă, era greu să-l

întreacă cineva şi lucnul cel mai rău este că el se delecta cu ele şi că nu s-a căit niciodată pînă la capăt de mîrşăviile pe care le-a făcut. Era atras de ele şi găsea în asta prilej de laudă. Viskovatov mi-a povestit cum i s-a lăudat că... într-un stabiliment de băi... cu o fetiţă, pe care i-a adus-o guvernanta. Trebuie să reţineţi că în voluptatea lui animalică era lipsit de orice gust şi nu avea nici un fel de simţ al frumuseţii şi al farmecului feminin. Asta se vede şi în romanele sale. Personajele care-i seamănă cel mai mult sînt eroul din *însemnări din subterană,* Svidrigailov din *Crimă şi pedeapsă* şi Stavroghin din *Demonii.* O scenă cu Stavroghin (siluirea etc.) Kiatkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi.

Avînd o asemenea fire, era foarte **înclinat** spre un sentimentalism dulceag, spre visări elevate şi umaniste, şi aceste visări constituie tendinţa lui, muza, drumul lui literar. In fond aproape toate romanele sale sînt nişte *autojustificări,* demonstrează că în om pot convieţui nobleţea şi tot felul de ticăloşii.

Cît îmi este de greu că nu pot să scap de aceste gînduri, că nu mă pot împăca cu ele! Parcă o fac din răutate? îl invidiez sau îi vreau răul? Nici vorbă: sînt gata doar să plîng că această amintire, oare *ar fi putut fi* luminoasă, nu face decît să mă apese!

Mi-aduc aminte de cuvintele dumneavoastră că oamenii oare ne cunosc prea bine, în mod firesc, nu ne iubesc. Se întîmplă, însă, şi altfel. Se poate întîmpla, cunoscînd un om foarte profund, să descoperi la el o trăsătură, pentru care, după aceea, îi vei putea ierta totul. *Un gest de autentică bunătate, o scînteie de adevărată căldură sufletească,* chiar şi un moment de adevărată căinţă poate să şteargă orice altceva. Dacă mi-aş aminti de

o asemenea trăsătură la Dostoievski, i-aş ierta totul şi m-aiş bucura pentru el. Dar numai propria ta etalare în chip de om minunat, numai umanismul cerebral şi literar — Dioamne, cît e de respingător! Dostoievski a fost un om într-adevăr nefericit şi rău, care îşi închipuia că e un om fericit, un erou şi nu se iubea cu tandreţe decît pe sine însuşi. Intrucît ştiu din propria mea experienţă că pot şi eu provoca un senti-

ment de repulsie, am învăţat să înţeleg şi să iert altora acest sentiment, şi am crezut că voi găsi o soluţie şi pentru Dostoievski. Dar nu găsesc, nu găsesc nimic!

Iată un mic comentariu la *Biografia* mea; aş fi putut să notez şi să relatez şi această latură a lui Dostoievski, multe întîmplări mi le reprezint mai viu, decît ceea ce am scris, şi povestirea mea ar fi fost miult mai veridică; dar las să piară adevărul acesta, să afişăm doar faţa de paradă a vieţii, aşa cum facem mereu şi în toate!

...V-am trimis încă două cărţi (în dubletă), oare-mi plac foarte mult şi oare vă interesează, după cîte mi-am dat seama cînd am fosit la dumneavoastră. Cartea lui Pressense este minunată, de o erudiţie de prima mînă, iar Joly a realizat, evident, cea mai bună traducere a lui M. Aureliu, oare m-a încîntat prin măiestria sa."

Iată şi răspunsul contelui L.N. Tofetoi:

„Cartea lui Pressense am citit-o şi eu, dar toată erudiţia ei se duce de răpă dintr-o hibă. Cum se întîmplă cu unii oai: cîte un trăpaş de toată frumuseţea, valorînd 1000 de ruble, dă la iveală o mică hibă şi calul frumos şi puternic nu mai face o para chioară. Pe măsură ce trec anid, preţuiesc tot mai mult oamenii fără hibă. îmi spuneţi că v-aţi împăcat cu Turgheniev. Iar eu l-am îndrăgit foarte mult. Lucru curios — numai pentru că n-are nici o hibă şi e în stare să te ducă la destinaţie, iar celălalt e un trăpaş care n-o să te ducă nicăieri, dacă nu cumva o să te arunce în şanţ. Şi Pressense şi Dostoievski au hibe. La unul întreaga lui erudiţie, la celălalt inima şi inteligenţa lui s-au pierdut de pomană. Turgheniev îi va supravieţui lui Dostoievski şi nu pentru că ar fi mai artist, ci pentru că n-are hibă."

Iată şi scrisoarea de răspuns a lui N.N. Strahov, din 12 decembrie 1883:

„Dacă e aşa, atunci scrieţi, nepreţuite Lev Nikolae-vici, despre Turgheniev. Ard de nerăbdare să citesc ceva oare să aibă un substrat atît de adînc, ca la dumneavoastră. Că mîzgăliturile noastre nu sînt decît nişte şotii pentru noi, sau nişte comedii pe care le jucăm pentru alţii. In *Amintirile* mele am pus accentul pe aspectul literar al operei, am vrut să scriu o pagină din *Istoria literaturii,* dar n-am putut sămi înving întru totul indi-

ferenţa. Cînd am scris despre Dostoievski personal, am căutat să-i scot în evidenţă meritele, dar nu i-am atribuit calităţi pe care nu le-a avut. Povestirea mea despre literatura lui, probabil, nu prea va interesat. Vreţi să vorbesc totuşi deschis? Modul în care l-aţi definit dumneavoastră pe Dostoievski, deşi mi-a limpezit multe lucruri, este totuşi prea blînd pentru el. Cum poate să se producă o transformare într-un om, în sufletul căruia nu pătrunde nimic dincolo de un anume prag? Am spus nimic — în adevăratul sens al cuvîntului, aşa îi văd eu sufletul. O, nefericiţii, sărmanii de noi! Singura noastră salvare este să ne renegăm sufletul."

Scrisoarea lui N..N. Strahov m-a indignat pînă în adîncul sufletului. Omul care zeci de ani a venit în casa noastră, faţă de care soţul meu s-a purtat cu atîta căldură, sna dovedit a fi un suflet fals, oare şi-a permis să-l calomnieze atît de josnic! Eram supărată pe mine, pe credulitatea mea, pe faptul că noi doi, soţul meu şi cu mine, ne-am lăsat atît de înşelaţi de aicest om nedemn.

Ceea ce m-a uimit în scrisoarea lui N.N. Strahov, a fost faptul că în tot timpul cît a scris *(Amintirile),* s-a luptat cu un sentiment de repulsie, oare se adîncea tot mai mult. De ce atunci, simţind repulsie faţă de munca pe care şina asumat-o şi nestimîndu-l evident pe omul despre care s-a obligat să sicrie, Strahov n-a renunţat la această muncă, cum ar fi făcut-o orice om care se respectă? Oare pentru faptul că nna vrut să mă pună pe mine, care eram editoare, în situaţia dificilă de a căuta un biograf? Dar O.F. Miller a fost cel oare şi-a luat asupra sa sarcina de a scrie biografia şi mai aveam în vedere şi alţi literaţi (Averkiev, Slucevski), oare au scris-o pentru celelalte ediţii.
Strahov spune în scrisoarea sa că Dosrboievski a fost rău şi drept dovadă aduce acea întîmplare stupidă cu chelnerul, cu care, chipurile, s-ar fi „purtat urît". Soţul meu, din oauza bolii, era uneori foarte irascibil şi e posibil să fi ţipat la chelnerul care întîrzia să-i aducă mîncarea comandată (cum altfel putea să se manifeste „purtarea urîtă" cu un chelner?), dar asta înseamnă nu răutate, ci doar nerăbdare. Şi cît e de neverosimil răspunsul servitorului: „Sînt şi eu om!"
In Elveţia oamenii simpli

sînt atît de grosolani, că servitorul nu s-ar fi rezumat la nişte exclamaţii retorice şi ar fi ştiut şi ar fi îndrăznit să răspundă impertinent, fiind sigur că nu va păţi nimic.
Nu înţeleg cum de a putut Strahov să scrie că Feodor Mihailovici a fost „rău" şi că „nu se iubea cu tandreţe deteît pe sine însuşi"? Strahov a fost martorul acelei situaţii îngrozitoare în care au fost puşi cei doi fraţi Dostoievski după interzicerea revistei *Vremea,* interzicere care a avut loc în urma publicării unui articol scris inabil (O *chestiune dramatică)* de către Strohov însuşi.[117] Dacă Strahov n-ar fi scris un articol atît de nebulos, revista ar fi continuat să existe şi să aducă venit şi după moartea lui M.M. Dosrboievski, şi n-ar fi apăsat pe umerii soţului meu toate datoriile publicaţiei şi n-ar fi trebuit să se chinuiască tot restul vieţii din pricina obligaţiilor pe oare şi le-a asumat în legătură cu revista. într-adevăr, se poate spune că Strahov a fost geniul rău al soţului meu nu numai în timpul vieţii, dar, după cum s-a dovedit acum, şi după moartea lui. Strahov a fost martorul şi faptului că Feodor Mihailovici a ajutat multă vreme familia fratelui care a murit, M.M. **Dostoievski,** că l-a ajutat pe fratele său bolnav Nikolai Mihailovici Dostoievski şi pe fiul său vitreg P. A. Isaev. Un om cu o inimă rea, care nu s-ar fi iubit decît pe sine însuşi, nu şi-ar fi asumat obligaţii băneşti greu de onorat, nar fi luat asupra sa nici grija întreţinerii rudelor. Să declari apoi, ştiind cele mai mici amănunte ale vieţii lui Feodor Mihailovici, că a fost.„rău" şi că „nu s-a iubit cu tandreţe decît pe sine însuşi", reprezintă din partea lui Strahov un act de cea mai masne incorectitudine.
Eu însămi, după ce-am trăit cu soţul meu paisprezece ani, consider ca o datorie a mea să spun că Feodor Mihailovici a fost un om de o nemărginită bunătate. Bunătatea şi-a manifestat-o nu numai asupra persoanelor care-i erau apropiate, ci şi asupra tuturor celor despre care a auzit că trec printo-o nenorocire, un necaz, sau printr-un impas. Nici nu era nevoie să-l rogi, venea singur să te ajute. Avînd nişte prieteni influenţi.(K.P. Pobedonoştev, T.I. Filipov, LA. Vişnegnadski), soţul meu a făcut uz de influenţa lor ca să-i ajute pe alţii, aflaţi în nenorocire. Cîţi bătrîni şi bătrîne a rostuit el în aziluri, cîţi copii în

orfelinate, cîţi rataţi a plasat în servicii! Şi cîite manuscrise străine a trebuit să citească şi să corecteze, cîte confesiuni a trebuit să asculte şi să dea sfaturi în chestiunile cele mai intime. Nu-şi precupeţea nici timpul, nici forţele dacă putea să facă cuiva vreun serviciu. A ajutat şi cu bani, iar cînd nu-i avea, îşi punea semnătura pe poliţe, lucru care-l costa scump uneori. Bunătatea lui Feodor Mihailovici venea cîteodată în contradicţie cu interesele familiei noastre şi

adesea marea lui bunătate îmi pricinuia supărări, dar nu puteam să răniîn impasibilă şi să nu mă bucur, văzînd cît e de fericit cînd are posibilitatea să facă,o faptă bună.
Strahov scrie că Dostoievski a fost *„invidios".* Pe cine? Toţi cei care sînt preocupaţi de literatura rusă ştiu că Feodor Mihailovici toată viaţa a venerat geniul lui Puşkin şi cel mai bun articol care a preamărit geniul lui a fost *Cuvîntul despre Puşkin,* pe care Feodor Mihailovici l-a rostit la Moscova, cu ocazia dezvelirii monumentului.
E greu să admiţi la Feodor Mihailovici invidie faţă de talentul contelui L. Tolstoi, dacă ne amintim cele spuse de soţul meu despre el în articolele sale din *Jurnalul unui scriitor.* Iau pentru exemplificare *Jurnalul* din 1877: în numărul din ianuarie, vorbind despre eroul din *Copilăria şi Adolescenţa,* Feodor Mihailovici a afirmat că e „un studiu psihologic extrem de pertinent al sufletului de copil, scris uimitor". In numărul din februarie soţul meu îl numeşte pe Tolstoi „un artist neobişnuit de mare". In *Jurnalul* din iulie-augiust, Feodor Mihailovici a apreciat *Anna Karenina* drept „un fapt de o importanţă deosebită, care poate să ne reprezinte în faţa Europei, pe care noi îl putem arăta Europei". Mai departe (tot acolo) spune că „faptul acesta e zugrăvit genial de poet în geniala scenă a romanului, în scena bolii fatale a eroinei". In încheierea articolului, soţul meu spune: „Asemenea oameni, ca autorul *Annei Karenina,* sînt dascălii societăţii, dascălii noştri, iar noi nu sîntem decît discipolii lor".
La celebrul romancier Goncearov, Feodor Mihailovici aprecia nu numai „marea lui inteligenţă", dar avea cea

mai bună părere despre talentul său şi—1 numea scriitorul său favorit. In tinereţe, soţul meu a fost entuziasmat de Turghe-niev. In scrisoarea din 16 noiembrie 1845, adresată fratelui său scrie următoarele: „Dar, frate, ce om e! Şi eu eram cît p-aei să mă îndrăgostesc de el. Poet, talentat, aristocrat, frumos, bogat, deştept, cult, tînăr (25 de ani) — nu ştiu dacă natura i-a refuzat ceva. In fine, un caracter drept, minunat, format într-o excelentă şcoală". Mai tîrziu, Feodor Mihailovici mu i-a împărtăşit convingerile, dar aceste din urmă i-a comunicat în scrisoarea din 28 martie (9 aprilie) 1877: „M-am decis să vă scriu această scrisoare, în ciuda neînţelegerilor ivite între noi, în urma cărora relaţiile noastre personale snau întrerupt. Sînt încredinţat că nu v-aţi îndoit de faptul că neînţelegerile dintre noi n-au putut să influenţeze nicicum opinia mea despre marele dumneavoastră talent şi despre locul de cea mai serioasă importanţă pe oare-l ocupaţi pe bună dreptate în literatura noastră. In anul 1880, în timpul festivităţilor de la Moscova, vorbind despre Ta-tiana lui Puşkin, Feodor Mihailovici a spus: „Un asemenea tip, de o asemenea frumuseţe, a femeii ruse, a-proape că nu s-e mai repetat în literatura noastră, în afară, poate, de chipul Lizei din romanul *Un cuib de nobili* al lui Turgheniev".
Să vorbesc despre atitudinea lui Feodor Mihailovici faţă de poetul Nekrasov, pe care lna îndrăgit întotdeauna în amintirea tinereţii sale şi pe oare l-a numit mare poet, creator al nemuritorului Vlas? Articolul scris la moartea lui Nekrasov, în care Feodor Mihailovici spunea că „printre poeţi (adică printre cei care au venit cu un cuvin t nou), Nekrasov trebuie să urmeze imediat după Puşkin şi Lermontov", poate fi socotit, după mărturia cunoscătorilor literaturii ruse, drept cel miai bun dintre articolele scrise după moartea lui Nekrasov.
Aceasta a fost atitudinea soţului meu faţă de talentul şi operele

scriitorilor noştri de frunte, iar cuvintele lui Strahov despre invidia lui Dositoievski reprezintă o crudă nedreptate la adresa lui.
• Este vorba de festivităţile prilejuite de dezvelirea monumentului lui Puşkin. (N. aut.)
392
Dar o nedreptate şi mai strigătoare la cer o constituie cuvintele lui Stnahov referitoare la faptul că soţul meu a fost un „desfrînat", că „era atras de mîrşăvii şi-şi găsea în asita prilej de laudă". Drepit dovadă, Strahov aminteşte scena din romanul *Demonii,* despre care spune: „Katkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi".
Pentru.caracterizarea literară a lui Nikolai Stavro-ghin, Feodor Mihailovici a avut nevoie să atribuie eroului romanului său o faptă dezonorantă. Katkov într-adevăr n-a vrut să publice acest capitol din roman. Feodor Mihailovici a fost supărat de refuz şi, ca sa verifice justeţea impresiei lui Katkov, a citit capitolul prietenilor săi: K.P. Pobedonosţev, A.N. Miaikov, N.N. Strahov şi alţii, dar nu ca să fie lăudat, cum spune Strahov, ci pentru a le solicita părerea, ca un fel de judecată asupra lui însuşi. Cînd toată lumea a găsit că scena e „prea reală", soţul meu a început să gîndească o altă variantă a acestei, atît de necesare, după părerea lui, caracterizări a lui Stavroghin. Au fost cîteva variante, iar printre ele şi scena din baia publică (o întîmplare reală, pe care i-a povestit-o cineva soţului meu). La această faptă nelegiuită lua parte şi „guvernanta" şi în legătură cu asta, cei cărora soţul meu lena prezentat varianta (inclusiv Strahov) şi lea cerut sfatul şiau exprimat opinia turn că scena aceasta ar putea să provoace din partea cititorilor reproşuri la adresa lui Feodor Mihailovici, întrucît, acur zînd-o pe „guvernantă" de nelegiuire, s-ar ridica astfel împotriva aşa-zisei „chestiuni feminine", aşa după cum i sa reproşat cîndva lui Dostoievski că prin punerea studentului Raskolnikov în rol de criminal ar fi acuzat tînăra noastră generaţie de asemenea crime.
Şi iată că afceastă variantă a romanului, acesit rol ticălos al lui Stavroghin, Strahov, în răutatea sa, nu s-a sfiit să-l atribuie lui Feodor Mihailovici, uitînd că dedarea la un dezmăţ atît de rafinat pretinde mari cheltuieli şi că el nu este accesibil decît unor oameni foarte bogaţi, iar soţul meu a avut toată viaţa greutăţi materiale. Referirea lui Strahov la profesorul P.A. Viskovatov este cu atît mai surprinzătoare pentru mine, cu cît Viskovatov n-a fost niciodată în casa noastră, iar Feodor Mihailo-
393
viei avea despre el o părere destul de puţin flatantă, fapt dovedit şi de povestirea despre întîlnirea cu un rus la Dresda, cuprinsă într-o scrisoare către A.N. Maikov. Din partea mea pot să aducă mărturie că, în ciuda unor descrieri excesiv de reale a unor fapte ticăloase atribuite eroilor romanelor sale, soţul meu a fost toată viaţa străin „viciului". E limpede că unui mare artist, datorită talentului său, nu-i este necesar să comită el însuşi crimele săvîrşite de eroii săi, pentru că altfel ar trebui să conchidem că Dostoievski cu mîinile sale a făteut de petrecanie cuiva, de vreme ce a reuşit să descrie atît de artistic asasinarea celor două femei de către Raskolnikov.
Mi-aduc aminte cu multă recunoştinţă de modul în care s-a purtat Feodor Mihailovici cu mine, cum m-a ferit de citirea unor romane imorale şi cum se indigna cînd eu, tînără fiind, îi povesteam vreo anecdotă indecentă auzită de la cineva. A fost totdeauna decent la vorbă şi nu-şi permitea expresii cinice. Cu

asta, probabil, vor fi de acord toţi cei care-şi aduc aminte de el.
După ce arn citit scrisoarea calomniatoare a lui Strahov, m-am hotărît să protestez. Dar cum s-o fac? Pentru a riposta împotriva scrisorii trecuse prea mult timp: scrisoarea a apărut in octombrie 1913, iar eu am aflat de ea aproape cu un an de zile mai tîrziu. Şi ce reprezintă o ripostă publicată în ziare? Se pierde printre noutăţile zilei, se uită şi cîţi o citesc? Am început să mă sfătuiesc cu prietenii şi cunoscuţii mei, dintre aceia care îl şitiuseră pe răposatul meu soţ. Unii îmi spuneau că faţă de aceste calomnii ticăloase trebuie să te porţi cu dispreţul pe caire-l merită. îmi spuneau că importanţa lui Feodor Mihailovici în literatura rusă şi universală e atît de mare, încît calomniile nu-i pot întina memoria sa luminoasă, îmi demonstrau că apariţia scrisorii na provocat nici un fel de comentarii în presa literară, în-tr-atît a fost de clară calomnia şi de bine înţeles calomniatorul. Alţii, dimpotrivă, îmi spuneau că trebuie să protestez, ţinînd minte proverbul: *Calomniez, calomniez, ii en reste toujours quelque chose!* îmi spuneau că
Calomniaţi, calomniaţi, ceva tot rămîne! (Fr.)

tocmai faptul că eu, care mi-tam închinat toată viaţa cauzei soţului meu, n-am găsit de cuviinţă să dezmint, calomnia poate să ducă la concluzia că ea conţine şi o parte de adevăr. Tăcerea mea ar putea să apiară ca o confirmare a calomniei.
Mulţi, revoltaţi de scrisoarea lui Strahov, găseau, totuşi, că doar dezminţirea *mea* nu este suficientă. Că prietenii şi persoanele care păstrează în inima lor amintirea lui Dostoievski ar trebui să scrie un protest împotriva calomniilor Lui Strahov. Unii şi-au luat asupra lor obligaţia de a scrie protestul şi de a aduce semnăturile. Alţii au vrut să-şi exprime indignarea prin scrisori separate. Numeroşi prieteni de-ai mei şi-au exprimat părerea că pentru a contracara calomnia ar trebui să adaug la protest anticele (amintiri) tipărite în perioade diferite în reviste şi care-l descriu pe Feodor Mihailovici drept un om neobişnuit de bun şi de săritor. Urmînd sfatul prietenilor mei, adaug la amintirile mele şi protestul, şi articolele.
Vorbind cu mulţi oameni despre această scrisoare ne-fasită, care mi-a umbrit atîit de mult ultimii ani ai vieţii, i-am întrebat ce cred ei, ce anume lna determinat pe Strahov să scrie această scrisoare? Cei mai mulţi erau de părere că e vorba de *jalousie de metier",* atit de obişnuită în lumea literară, că, probabil, Feodor Mihailovici, datorită sincerităţii sau poate asprimii sale, l-a supărat pe Strahov (Strahov vorbeşte[1] singair desţpre, asta), de aici şi dorinţa de a se răzbuna, chiar şi după moarte. Strahov n-a îndrăznit sănşi publice opinia, deoarece ştia că va atrage împotriva sa prea mulţi apărători ai memoriei lui Dostoievski şi nu ţinea de caracterul lui Sitrahov să se certe cu oamenii. Unul dintre cei care-l cunoşteau bine pe Strahov mi-a spus că prin scrisoarea sa, Strahov a vrut „să-l ponegrească, să-l umilească" pe Dostoievski în ochii lui Tolstoi. Cînd mi-am exprimat îndoiala faţă de această presupunere, interlocutorul meu mia expus părerea sa despre Strahov, o părere destul de originală:
Invidie profesională. (Fr.)

„La urma urmei, cine a fost Strahov? Un tip de parazit nobil, dispărut astăzi, dar foarte răspîndit pe vremuri. Dacă mai ţineţi minte, Strahov stătea cu lunile la Tolstoi, Fet, Danilevski, iar în timpul iernii lua masa în anumite zile fixe la diverşi cunoscuţi şi colporta zvonuri şi bîrfe din casă în casă. Ca scriitor-filozof prezenta puţin interes, dar fusese pretutindeni un oaspete dorit, fiind socotit prieten al lui Tolstoi, despre oare putea să spună oricînd ceva interesant. Ţinea foarte mult la prietenia aceasta şi avînd o excelentă părere despre sine însuşi, se prea poate chiar să se fi considerat drept sprijinul lui Tolstoi. Vă închipuiţi cît de

indignat a putut să fie Strahov, cînd Tolstoi, după ce a aflat de moartea lui Dostoievski, l-a numit pe acesta din urmă „sprijinul" său şi şina exprimat regretul sincer de a nu-l fi **întîlnit.** E posibil ca Tolstoi să-şi fi exprimat deseori admiraţia pentru talentul lui Dostoievski şi să fi vorbit despre el, ceea ce l-a deranjat pe Strahov şi, ca să termine cu această admiraţie, a hotărît **să-l** calomnieze pe Dostoievski, pentru ca imaginea lui luminoasă să pălească în ochii lui Tolstoi. E posibil ca Strahov să fi vrut să se răzbune pe Dostoievski, pentru nişte jigniri vechi, şi să-l ponegrească în faţa posterităţii, deoarece, văzînd cît de venerat este genialul său prieten, putea să presupună că mai tîrziu scrisorile lui Tolstoi şi ale corespondenţilor săi vor fi publicate şi, deşi cu întîrziere, scopul lui mizerabil va fi atins."
Fără să împărtăşesc părerea exclusivistă a interlocutorului meu, îmi voi încheia descrierea acestui episod dificil al vieţii mele cu cuvintele citate în scrisoarea lui Strahov: „în om pot convieţui nobleţea şi tot felul de ticăloşii".

PE MARGINEA AMINTIRILOR MELE

Toată viaţa mea am considerat ca un fel de enigmă faptul că bunul meu soţ **nil** numai că m-a iubit şi m-a respectat, cum îşi iubesc şi-şi respectă mulţi soţi soţiile, dar aproape că mna venerat, de parcă aş fi fost o fiinţă deosebită, creată anume pentru el, şi asta nu doar la începuiîul căsniciei, dar şi în tot restul vieţii, pînă la moartea lui. De fapt, mu mă remarcam nici prin frumuseţe, n-aveam nici talente, nici o inteligenţă deosebite şi aveam o cultură medie (liceală). Şi totuşi, în ciuda acestor realităţi, m-am bucurat de stima profundă, a-proape de veneraţia unui om atît de inteligent şi de talentat.
Această enigmă mi s-a clarificat oarecum cînd am citit adnotarea lui V. V. Rozanov la scrisoarea lui N. N. Strahov din 5 ianuarie 1890, în cartea *Proscrişii literaturii.* Citez această adnotare (p. 208):
„Nimeni, nici măcar cel mai bun prieten nu poate să ne îndrepte, dar e o mare fericire să întîlneşti un om de o cu totul altă factură, de o cu totul altă formaţie, de o cu totul altă concepţie, care *rămînînd întotdeauna el însuşi,* fără să ne ţină isonul şi fără să ne cînte în strună (se întîmplă!), fără să-şi vîre sufletul său *(un suflet ipocrit în cazul acesta)* în psihologia noastră, în zbuciumul nostru, în intimitatea noastră să fie ca un fel de zid de care să ricoşeze „prostiile" şi „nebuniile" noastre, de care nimeni dintre noi nu e lipsit. Prietenia constă

Cei care au citit scrisorile pe care mi le-a scris soţul meu, nu vor socoti cuvintele mele drept lăudăroşenie. (N. aut.)

în *contradicţie* şi nu în acord. Pe drept cuvînt, Dumnezeu m-a binecuvîmtat cu Strahov, dîindu-mi-l ca învăţător: prietenia, relaţiile cu el au reprezentat un zid temeinic de care simţeam că pot să mă sprijin sau, mai exact, să mă reazim. Iar zidul mă va susţine şi mă va încălzi".
într-adevăr soţul meu şi cu mine am fost oameni de o „cu totul altă factură, de o cu totul altă formaţie, de o cu totul altă concepţie", dar „am rămas întotdeauna noi înşine", fără să ne ţinem isonul şi fără să cîntăm unul altuia în strună, fără să ne tulburăm reciproc psihologia şi astfel amîndoi ne-am simţit cu sufletul liber. Feodor Mihailovici, oare a meditat atît de mult, în singurătate, la problemele profunde ale sufletului omenesc, a apreciat, probabil, neamestecul meu în viaţa lui sufletească şi intelectuală şi din cauza asta îmi spunea cîteodată: „Eşti singura femeie care m-a înţeles!" (ceea ce era pentru el cel mai important). Atitudinea lui faţă de mine a reprezentat „un zid temeinic de care (el a simţit asta) putea să se sprijine sau, mai exact, să se reazime". Iar zidul îl susţinea şi—
1 încălzea.
Prin aceasta se explică, după părerea mea şi acea uimitoare încredere pe care a avut-o soţul meu în mine şi în toate faptele mele, deşi tot ce făceam eu nu ieşea din limitele obişnuitului.
Aceste relaţii ne-au şi permis să trăim cei patruspre-zete ani ai căsniciei noastre în acea atmosferă de fericire, care poate fi accesibilă omului pe pămînt.

NOTE

1. (p. 17) *Lucrează la un nou roman...* Este vorba de romanul *Jucătorul* şi de obligaţiile contractuale ale lui F. M. Dostoievski faţă de editorul F. T. Stellovski. Aspectele concrete ale raporturilor dintre Dostoievski şi Stellovski sînt relatate în paginile următoare.

2. (p. 19)*...dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atît de mare în familia Marmeladovilor.* Este vorba de un episod celebru din romanul *Crimă şi pedeapsă.* (partea întîi, capitolul doi) — reîntoarcerea Soniei după prima ei zi „de trotuar". Şalul în cauză a fost unul din foarte puţinele obiecte de familie rămase Marmeladovilor.

3. {p. 19)...o *apărut un bărbat tînăr...* Este vorba de Pavel Alexandrovici Isaev (1846—1900), fiul vitreg al lui F. M. Dostoievski, unul din personajele principale ale *Amintirilor,* mai ales în prima lor parte.

4. (p. 24)*...tînărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent.* Cunoscut mai aies sub pseudonimul Ammos Şişkin (1829— 1860). Aprecierea Annei Grigorievna Dostoievskaia este oarecum inexactă — A. P. Snitkin murise cu şase ani mai înainte.

5. (p. 25)*...s-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte.* In tinereţe, între 1846 şi 1849, Dostoievski a făcut parte din cercul condus de M. V. Butaşevski-Petraşevski, o mare personalitate a vieţii literare şi sociale din Rusia acelei vremi. Cercul lui Petraşevski, mai ales prin membrii săi radicali, în jurul cărora gravita şi Dostoievski, viza reformarea fundamentală a Rusiei, ceea ce pentru unii din petraşevişti era egal cu răsturnarea prin forţă a regimului ţarist. In 1849 este arestat un grup mare de petraşevişti, printre care şi tînărul Dostoievski, cunoscut la acea vreme ca scriitor mai ales datorită romanelor *Oameni sărmani* şi *Dublul.* Unii dintre ei au fost condamnaţi la moarte. Printre aceştia se afla Dostoievski. In rîndurile imediat următoare este vorba de momentul cînd execuţia a fost oprită chiar în ultima clipă, cînd s-a şi comunicat comutarea pedepsei cu moartea la muncă silnică.

6. (p. 28)*...fratelui său mai mare, Mihail...* Mihail Mihailovici Dostoievski (1820—1864), scriitor minor (a scris în spiritul aşa-zi-sei *Şcoli naturale,* una din ipostazele realismului timpuriu rus),

traducător şi editor. F. M. Dostoievski a ţinut foarte mult la fratele său mai mare.

7. (p. 28)*...Vremea...* Revista *Vremea* a apărut între anii 1861—1863 şi a fost interzisă ca urmare a unui articol scris de N. N. Strahov. Datoriile la care se referă, însă, A. G. Dostoiev-skaia ţin nu de revista *Vremea,* ci de revista *Epoha,* editată tot de fraţii Dostoievski.

8. (p. 28)*...Pisemski, Krestovski, Glinka. A.* F. Pisemski (1821— 1881), prozator şi dramaturg realist, lucrările principale: romanul *O mie de suflete* şi piesa *Soartă amară;* V. V. Krestovski (1840—1895), poet (la începutul activităţii sale) şi prozator minor, dar de un remarcabil succes de public prin romanele sale *Periferiile Petersburgului, Două forţe, Bezna egipteană* etc. Compozitorul Glinka nu reclamă o prezentase specială. Stellov-ski a cumpărat în 1861 (la patru ani după moartea compozitorului) de la L. I. Şestakova (sora lui Glinka) lucrările compozitorului cu ridicola sumă de 25 de ruble. E drept, în 1866 Şestakova i-a intentat un proces lui Stellovski, dar suma plătită *iniţial* a fost de 25 de ruble.

9. (p. 29)*...A. N. Maikov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomos-tiev...* Apollon Nikolaevici Maikov (1821—1897), poet şi dramaturg, unul din reprezentanţii notabili ai poeziei ruse de pe la mijlocul secolului al XlX-lea. îi aparţine una dintre cele mai bune (poate chiar cea mai bună) traducere a *„Cîntecului despre oastea lui Igor*,- A. P. Miliukov (1817—1904), pedagog şi scriitor, mai curînd, se pare, vechi cunoscut, decît vechi prieten al lui Dostoievski; I, G. Dolgomostiev (? —1867), traducător şi ziarist, colaborator al revistelor fraţilor Dostoievski *Vremea* şi *Epoha.*

10. (p. 33)*...cum i-a cerut mina Annei Vasilievna Korvin-Krukovskaia... A.* N. Korvin-Krukovskaia (1843—1887), scriitoare, a colaborat la revista *Epoha,* a participat la Comuna din Paris, fiind una dintre organizatoarele ziarului *La Sociale.* Se pare că A. G. Dostoievskaia comite unele inexactităţi în descrierea relaţiilor dintre F. M. Dostoievski şi A. V. Korvin-Krukovskaia. După unele surse documentare, reiese cu destulă convingere că cei doi n-au fost logodiţi şi, prin urmare, Dostoievski n-a avut cum să rupă o logodnă inexistentă.

11. (p. 34) E. P. Kovalevski (1809—1868), scriitor şi călător rus, unul din fondatorii şi primul preşedinte al Fondului literar din Rusia (denumirea completă: Societate pentru

ajutorarea scriitorilor şi savanţilor nevoiaşi). Iniţiatorul organizării Fondului literar a fost A. V. Drujinin, scriitor, critic şi ziarist. Prima acţiune a fost acordarea unei pensii familiei lui V. G. Bielinski.
12. (p. 36) *Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului" şi spunea că multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urmă le-a încercat el însuşi. F. M.* Dostoievski jucase (pînă atunci) la ruletă în două „reprize" mari: 1863—1864 şi 1865.
13. (p. 46) *Ciokan* (Cinghisovici) *Valihanov* (1835—1865). Iluminist, etnograf şi folclorist kazah, pe care Dostoievski l-a cunoscut în 1854, la Omsk. Această referire a lui Dostoievski la

Valihanov are o semnificaţie specială, Intrueît Valihanov decedase cu un an înainte, în vîrstă de numai 30 de ani.
14. (p. 47)*...Sonecika, nepoata mea...* F. M. Dostoievski a avut o familie destul de numeroasă: trei surori, A. M. Golenovskaia. V. M. Ivanova şi V. M. Karepina (le-am menţionat după numele soţilor) şi trei fraţi: M. M. Dostoievski (decedat în 1864, deci înaintea momentului povestirii), A. M. Dostoievski şi N. M. Dostoievski. Deci, în 1866, anul în care-l cunoaşte Anna Grigorievna pe F. M. Dostoievski, acesta era cel mai mare dintre fraţi, oarecum şeful familiei, de aici şi o serie de obligaţii fireşti pe care şi le va asuma şi pe care Anna Grigorievna nu prea le va împărtăşi, după cum va reieşi din paginile următoare ale *Amintirilor.* Era un obicei al vremii, ca cel mai mare dintre fraţi să se îngrijească de ceilalţi, şi era, de ce să n-o spunem, un obicei frumos. Pentru facilitarea înţelegerii viitoarelor referiri la rudele lui Dostoievski iată şi o listă a generaţiei tinere: F. M. Dostoievski a avut patru copii (Sofia, Liubov, Alexei şi Feodor), dintre care au rămas în viaţă numai doi — Liubov (viitoare scriitoare, autoarea unor memorii despre F. M. Dostoievski — *Dostoievski descris de fiica lui)* şi Feodor (specialist în creşterea cailor). Din partea fratelui său Mihail, F. M. Dostoievski a avut doi nepoţi: Feodor (Feodor Mihailovici junior, pianist, elev al lui A. Rubinstein) şi Ekate-rina (care în momentul de început al *Amintirilor* avea 13 ani); din partea surorii sale Ivanova: Alexandr şi Viktor, viitori ingineri, Maria, Sofia (la care se face referirea din textul *Amintirilor)* şi Iulia. La această listă incompletă (nu i-am numit decît pe cei care sînt menţionaţi în *Amintiri)* trebuie adăugat şi Pavel Alexandrovici Isaev, fiul vitreg al lui Dostoievski. Pentru a preveni eventualele nedumeriri care pot decurge din unele ambiguităţi ale *Amintirilor,* trebuie să spunem că în momentul căsătoriei lui F. M. Dostoievski cu Maria Isaeva, Pavel avea 11 ani, iar în momentul morţii tatălui său Pavel nu avea decît 9 ani. S-ar putea, deci, ca nu totul în relaţiile dintre Pavel şi F. M. Dostoievski să fie doar un produs al afectării.
15. (p. 55)...Judith a *lui Serov...* Este vorba de opera *Judith* a compozitorului A. N. Serov (1820—1871), a cărei premieră a avut loc în 1863.
16. (p. 57)...Moartea lui Ioan cel Groaznic *a contelui Alexei Tolstoi.* In literatura rusă sînt mai mulţi literaţi care au purtat numele de Tolstoi, dintre care importanţi sînt trei: Alexei Kon-stantinovici Tolstoi (1817—1875), la care se face referirea de faţă şi care a fost unul din cei mai notabili poeţi, dramaturgi şi romancieri ai vremii, marele Lev Nikolaevici Tolstoi şi Alexei Nikolaevici Tolstoi (1882—1945), autorul trilogiei *Calvarul* şi al romanului istoric *Petru I.* Piesa *Moartea lui Ioan cel Groaznic* este prima parte a unei trilogii dramatice (partea a doua: *Ţarul Feodor loanovici,* partea a treia: *Ţarul Boris).*
17. (p. 62) *Sofia Vasilevna Kovalevskaia* (1850—1891), scriitoare şi om de ştiinţă, matematiciană de reală valoare, una din primele femei din Rusia de mare notorietate ştiinţifică (membră corespondentă a Academiei Ruse din anul 1889).

18. (p. 62) *K. P. Pobedonoştev* (1827—1907), om de stat şl publicist, adopt al monarhiei şi partizan al întăririi bisericii ortodoxe.
19. (p. 03) *Peterhof* (astăzi Petrodvoreţ), localitate lîngă Leningrad, acolo se afla una din reşedinţele de vară ale ţarilor, cu un palat şi parc inspirate după Versailles.
20. (p. 73)*...nici el nu se ducea la* Buff... Este vorba de *T6a.tr Buff,* un teatru de varietăţi din Petersburg.
21. (p. 73)*...„marchizul de Sade al Rusiei".* Este vorba **de** o scrisoare particulară a lui I. S. Turgheniev (adresată lui M. E. Saltîkov-Şcedrin), citată inexact de A. G. Dostoievskaia, în care, însă, Turgheniev îl compară într-adevăr pe Dostoievski cu **marchizul** de Sade („în literatura franceză a fost un fenomen asemănător, este vorba de faimosul marchiz de Sade").
22. (p. 75)*...cinci sute, de ruble pentru coala de autor.* Nu este chiar exact. Dostoievski a primit într-adevăr de la revista ***Russki vestnik*** pentru romanele *Crimă şi pedeapsă, Idiotul* şi *Demonii*

150 de ruble pentru coala de autor, Turgheniev, însă, **a** primit 400 (şi nu 500) de ruble pentru romanul *Părinţi şi copii* de la aceeaşi revistă. Dealtfel, trebuie să remarcam că poetul Nekrasov, în calitatea sa de editor al revistei *Otecestvennîie zapiski,* nu i-a plătit decît 250 de ruble pentru coala de autor pentru romanul *Adolescentul.* Cel care a fost plătit cu 500 de ruble (şi chiar mult peste 500) a fost Lev Tolstoi. Oricum, Dostoievski n-a fost răsfăţat nici de editorii de meserie, nici de confraţi.
23. (p. 84) *Sin Otecestva.* A. G. Dostoievskaia se referă la *ziarul Sîn Otecestva* care şi-a început apariţia în anul 1862 şi care a fost piecedat de două reviste cu acelaşi titlu.
24. (p. 89)*...tinerii Dostoievski, ca şi fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vîrstă...* E o inexactitate asupra căreia A. G. Dostoievskaia va reveni destul de repede: între Pavel Isaev şi ea diferenţa nu era decît de cîteva luni, amîndoi fiind născuţi în acelaşi an, 1846.
25. (p. 89) *D. V. Averkiev* (1836—1905), prozator, dramaturg şi critic, colaborator al revistelor fraţilor Dostoievski. N. N. Stra-hov (1828—1896), filozof, critic literar şi publicist. Datorită articolului său *O problemă dramatică* a fost suspendată revista *Vremea.* După moartea lui Dostoievski va fi unul din detractorii acestuia.
26. (p. 92)*...s-a născut în 1845, în Astrahan, iar Feodor Mi-hailoinci n-a plecat din Petersburg pînă în anul 1849.* Două inexactităţi: Pavel Isaev s-a născut în 1846, iar Dostoievski a plecat în două rînduri din Petersburg — în 1842 şi în 1846.
27. (p. 92) *E. I. Lamanski* şi F. M. Dostoievski s-au cunoscut în cercul lui Petraşevski. E. I. Lamanski a fost guvernatorul Băncii de Stat.
28. (p. 101) *M. N. Katkov* (1818—1887), publicist, traducător şi ziarist. A editat revista *Russki vestnik,* unde s-au publicat romanele **lui** Dostoievski *Crimă şi pedeapsă, Idiotul, Demonii.*
402
29. (p. 111)...ii *dejunăm la Testov.* Testov, proprietarul unui cunoscut restaurant, din Moscova.
30. (p. 126)*...tabloul genial al lui Vasneţov...* Este vorba de o frescă realizată de V. M. Vasneţov (1848—1926) spre sfîrşitul deceniului al IX-lea.
31. (p. 131)*...soţul meu a afirmat, în* Jurnalul unui scriitor, că *aşteaptă multe de la femeia rusă.* Atitudinea lui Dostoievski a fost mult mai complexă decît reiese din rîndurile de mai sus.
32. (p. 134)*...(atentatul lui Berezowski)...* Anton Berezowski (1847—1869), revoluţionar polonez, participant al răscoalei poloneze din 1863, a tras în Alexandru al II-lea în timpul Expoziţiei mondiale de la Paris (1867). Berezowski a fost condamnat (de o curte cu juri din Paris) la închisoare pe viaţă.
33. (p. 134) *D. V. Karakozov* (1840—1866), celebru terorist, autorul unui atentat nereuşit (în 1866) împotriva lui Alexandru al II-lea. Karakozov a fost condamnat la moarte şi spînzurat. Karakozov a făcut parte din gruparea teroristă *Ada* a aşa-zisului cerc al lui Işutin, organizaţie ilegală care a activat la Moscova între anii 1863 (anul răscoalei poloneze) şi 1866 (anul atentatului lui Karakozov).
34. (p. 136) şi a *scris despre asta într-un număr din* Jurnalul unui scriiitor *din 1877...* Este vorba, de fapt, de articolul *Oameni de demult* din *Jurnalul unui scriitor* din anul 1873.
35. (p. 138) *K. I. Babikov* (1841—1873), scriitor şi poet minor. Toată istoria raporturilor cu Babikov, aşa cum este relatată de A. G. Dostoievskaia, cuprinde unele inadvertenţe, dintre care cea mai importantă este cea a anilor: Babikov a murit în *1873,* prin urinare editorul nu putea să-l înştiinţeze pe Dostoievski în *1872* despre decesul lui Babikov. Dealtfel, se pare că articolul lui Dostoievski nici n-a ajuns la Babikov.
36. (p. 141)...şi *la Turgheniev...* Istoria relaţiilor dintre Dostoievski şi Turgheniev este destul de complicată şi vizează cîteva aspecte importante. In primul rînd, este vorba de atitudinea uneori dureros paradoxală a lui Turgheniev faţă de cîţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi, în speţă Tolstoi şi Dostoievski. Turgheniev le-a elogiat talentul cînd a fost vorba de opera lor în ansamblu, dar a avut nu o dată o atitudine mai curînd ostilă decît negativă cînd a fost vorba de lucrări concrete *(Crimă şi pedeapsă, Anna Karenina).* Şi totuşi Turgheniev a fost cel care a contribuit enorm la propagarea în Occident a literaturii ruse. In al doilea rînd, este vorba de un moment ideologic: Turgheniev a fost „occidentalist" (deci, adept al *europenizării* procesului evolutiv al Rusiei), pe cînd Dostoievski a fost „slavofil" (deci, adept al *autohtonizării* procesului evolutiv al Rusiei). La Ba-den-Baden conflictul ideologic a dus la ruperea relaţiilor dintre cei doi scriitori. Ultimul, dar nu cel din urmă motiv al disensiunii lor, a fost modul diferit în care cei doi scriitori priveau arta romanului, în special, şi arta prozei, în general, ceea ce l-a determinat (împreună cu celelalte motive amintite) pe Turgheniev să-l compare pe Dostoievski cu marchizul de Sade, iar pe
403
Dostoievski să-l caricaturizeze pe Turgheniev în romanul *De-monii* sub chipul scriitorului Karmazinov.
37. (p. 144)*...romanul* Pere Goriot, *prima parte a epopeii* Les parents pauvres. Prima parte a ciclului amintit este romanul *Verişoara Bette.*
38. (p. **144).***..celebru roman al lui Victor Hugo* Les humilies et les **offenses.** O greşeală ciudată: „celebrul roman al lui Victor Hugo" este, de fapt, romanul lui Dostoievski *Umiliţi şi obidiţi.* Romanul pe care l-a recitit Dostoievski în iarna lui 186708 este într-adevăr al lui Hugo. dar se numeşte *Mizerabilii.*

39. (p. 144)...*cunoscutul poet N. P. Ogariov, prietenul lui Her-zen...* N. P. Ogariov (1813—1877), poet publicist, revoluţionar. Cei doi, Herzen şi Ogariov, au depus un celebru jurămînt pe colinele Vorobiov (astăzi — colinele lui Lenin, pe care se înalţă noua clădire a Universităţii Lomonosov din Moscova), de a-şi închina viaţa cauzei eliberării poporului (în momentul jurămîntului Herzen avea 15, iar Ogariov 14 ani). In 1856 Ogariov a emigrat din Rusia, s-a stabilit la Londra, ca şi Herzen, unde a desfăşurat o vie activitate revoluţionară, poetică şi literară. în perioada la care se referă A. G., centrul politic al emigraţiei ruse se deplasase din Anglia în Elveţia, ceea ce şi explică prezenţa lui Ogariov la Geneva.
40. (p. 144)...*Ogariov, care pe atunci era foarte* ***bătrîn...*** N. P. Ogariov era în vîrstă de 54 de ani.
41. (p. 145)...*Congresul Păcii...* Este vorba de primul congres al Ligii păcii şi a libertăţii, care a avut loc la Geneva în anul 1867.
42. (p. 147)...*Feoclor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraţilor, o instituţie creată de curînd.* Curtea cu juri a fost creată în Rusia în 1864 şi această nouă instituţie l-a preocupat mult pe Dostoievski, ceea ce s-a reflectat, printre altele, în articolul *Mediul* din *Jurnalul unui scriitor.*
43. (p. 159)...*Les secrets du Palaits des Tsars...* In cartea lui Paul Grimm, publicată în 1868, se descrie un tablou mai mult decît fantezist al ultimelor zile ale domniei lui Nicolae I.
44. (p. 161)...*Zarea,* editată de V. V. Kapşirev, revistă lunară, literară şi politică, a apărut între anii 1869—1872. în revista *Zarea* Dostoievski şi-a publicat nuvela *Soţul etern* (1870).
45. (p. 161) *N. I. Danilevski* (1822—1885), istoric **„slavofil",** publicist; lucrarea sa *Rusia şi Europa,* publicată în 1869 în revista *Zarea* reprezintă lucrarea sa fundamentală. în tinereţe, Danilevski a făcut parte din cercul lui Petraşevski.
46. (p. 104) *S. A. Hmîrova,* este vorba de nepoata lui Dostoievski — Sofia, v. şi nota 14.
47. (p. 164)...*viitorul său roman* Ateismul... Titlul definitiv al romanului va fi *Fraţii Karamazov,* dar unele ecouri ale intenţiei iniţiale se fac simţite şi în romanele *Demonii* şi *Adolescentul.*
48. (p. 167)...*Viaţa marelui păcătos.* Intenţie nerealizată, oarecum intermediară între *Ateismul* şi ceje trei romane amintite în nota precedentă.
49. (p. 168)...*unul din studenţi să fie studentul Ivanou (.sub numele de Şatov), ucis de Neceaev.* S. G. Neceav (1847—J882),

terorist, şeful organizaţiei *Narodnaia rasprava* (Răzbunarea poporului), l-a asasinat în 1869 pe studentul Ivanov, membru al aceleiaşi organizaţii. Acest asasinat l-a urmărit pe Dostoievski, care se va referi la el nu numai în romanul *Demonii,* dar şi în *Jurnalul unui scriitor.*
50. (p. **171).**..*nota din 19 octombrie adresată reprezentanţilor Rusiei.* Prin tratatul de la Paris din 1856, în urma războiului din Crimeea, marea Neagră a fost declarată neutră. Prin această notă, adresată reprezentanţilor săi de pe lîngă cancelariile apusene, Rusia îşi anunţa intenţia de a nu mai ţine seama de această prevedere a tratatului, care a şi fost revizuit în 1871 (memoriul a fost anunţat în 1870) şi Rusia a recăpătat dreptul de a ţine flotă de război în marea Neagră.
51. (p. 171)...*ţar-eliberator...* Este vorba de Alexandru al II-lca, în timpul domniei căruia a fost desfiinţată iobăgia (1861).
52. (p. 196)...*„fratele Kolea" mai primea cîte cinci ruble de cîte ori ne vizita.* Orice s-ar spune, tot pasajul acesta este lipsit de delicateţe, mai ales dacă ne gîndim la uşurinţa cu care A. G. Dostoievskaia eludează disensiunile financiare pe care le-a avut cu cumnatul ei. Dar memoriile de faţă, ca şi atîtea alte memorii sînt importante şi prin informaţia involuntară pe care o transmit. Trebuie precizat, însă, că Nikolai Dostoievski a fost obligat să-şi părăsească slujba din motive de sănătate şi că a **trăit** în sărăcie.
53. (p. 198) *V. V. Grigoriev (orientalistul)...* Se pare că unele din lucrările lui Grigoriev (1816—1881), mai ales volumul *Rusia şi Asia* şi-au găsit un ecou în *Jurnalul unui scriitor,* în paginile dedicate problemei Orientului.
54. (p. 198)...*prinţul V. P. Meşcerski, editorul revistei Graj-danin...* V. P. Meşcerski (1839—1914), scriitor şi publicist. Dostoievski a lucrat ca redactor al revistei *Grajdanin* (de la începutul anului 1873 pînă în aprilie 1874), unde a şi publicat prima parte a *Jurnalului unui scriitor.* Mulţi din contemporanii lui Dostoievski n-au privit cu ochi buni această colaborare, cunoscute fiind concepţiile retrograde ale lui Meşcerski. în 1873, Dostoievski renunţă să mai redacteze revista, din diferite motive, unele legate de activitatea sa literară, care îi reclama mai mult timp disponibil, altele legate de neînţelegerile sale cu prinţul Me.ş-rerski.
55. (p. 198)...T.. *Filippov şi întreg cercul său...* T. I. Filip-pov (1825—1899), om de stat, scriitor şi publicist de orientare slavofilă, se bucura de o mare influenţă în cadrul aşa-zisei „tinerei redacţii" a revistei *Moskvitianin,* care a încercat o reîmprospătare şi o modernizare a publicaţiei. In curînd, însă, s-a produs o ruptură între editorul revistei (M. P. Pogodin) şi „tînăra redacţie" (din care făceau parte, printre alţii, poetul şi criticul Apollon Grigoriev, dramaturgul Ostrovski, prozatorul Pisemski). T. I. Filippov a continuat, însă, să exercite o puternică influenţă slavofilă asupra „cercului", la care se referă A. G. Dostoievskaia. Printre altele, T. I. Filippov a fost şi un mare cunoscător al istoriei religiei.

56. (p. 198) *Tot aici s-a întîlnit cu K. P. Pobedonoşţev...* In timpul redactării revistei *Grajdanin* de către Dostoievski între cei doi oameni s-au legat relaţii **strînse,** care într-adevăr au ţinut toată

viaţa. V. nota 18.
57. (p. 198)...*P. M. Tretiakov, patronul celebrei galerii.* P.M. Tretiakov (1832—1898), fondatorul galeriei **care-i** poartă numele (aflată la Moscova) şi care conţine unele dintre cele mai valoroase lucrări din pictura rusă. P.M. Tretiakov a fost un mare admirator al lui Dostoievski, de care s-a apropiat mai ales în vara anului 1880, Tretiakov fiind unul din organizatorii sărbătoririi lui Puşkin. In cadrul acestei manifestări Dostoievski a rostit celebrul său *Cuvint despre Puşkin.*
58. (p. 205)...*toată lumea s-a aşezat...* Obicei rusesc: cei care pleacă şi cei care conduc se aşază înainte de un drum lung. Un fel de urare tăcută.
59. (p. 217)...*romanul* Demonii a *avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soţului meu mulţi duşmani în Lumea literară.* Romanul *Demonii* a fost într-adevăr prost primit de o parte însemnată a criticii, care l-a apreciat drept un atac la adresa tinerei generaţii, repetîndu-se oarecum situaţia romanului *Crimă şi pedeapsă* (mai ales comentariile pe marginea lui Raskolnikov). Cei mai mulţi dintre criticii lui Dostoievski pur şi simplu n-au înţeles romanul şi nici nu şi-au dat osteneala sa-l analizeze.
60. (p. 217)...*Feodor Mihailovici s-a întîlnit la N.P. Semionov...* Scriitorul Semionov (1823—?) a fost membru în comisia însărcinată să redacteze un raport cu privire la situaţia ţăranilor. Comentatorii ediţiei sovietice a *Amintirilor* emit ipoteza că tocmai acest lucru a şi constituit obiectul discuţiei dintre cei doi.
61 (p. 224)...*editarea* Jurnalului unui scriitor *în chip de revistă lunară prezenta greutăţi.* Dostoievski va edita astfel jurnalul în 1876.
62. (p. 224) Gr. K. Gradovski (1842—1915), publicist.
63. (p. 225)...*A.U. Poreţki, Evgh. A. Belov...* Poreţki (1819— 1879), scriitor minor, după mărturia contemporanilor un om cu elevate însuşiri morale. Belov (1826—1896), pedagog şi istoric, „sla-**vofil",** autor al monografiei *Istoria Rusiei pînă la reformele lui Petru cel Mare;* conform concepţiilor „slavofile" reformele lui Petru au denaturat evoluţia naturală a Rusiei.
64. (p. 230)...*Burenin.* Criticul V.P. **Burenin** (1841—1926) a avut o atitudine inegală faţă de opera lui Dostoievski, aprecierea pozitivă a Annei Dostoievskaia se datorează unei atitudini mai ponderate faţă de romanul *Demonii.* In alte cazuri, Burenin s-a manifestat net şi primitiv împotriva lui Dostoievski.
65. (p. **233)** ***Viktor*** *Feojilovici* ***Puţîkovici*** (1843—1909), scriitor şi publicist, a redactat în 1874—1879 revista *Grajdanin.*
66. (p. 234) *A.F. Koni* (1844—1927), jurist şi scriitor. Ca jurist s-a remarcat printr-o acţiune de mare răsunet — în calitate de preşedinte al completului de judecată a determinat în mare măsură achitarea celebrei revoluţionare Vera Zasulici. Este de notorietate (cel puţin în lumea „specialiştilor") faptul că A.F. Koni

i-a
sugerat lui Lev Tolstoi subiectul romanului *Învierea.* A fost un orator de mare talent şi în acest sens sînt cunoscute nu numai pledoariile sale judiciare, dar şi conferinţele pe cele mai diverse teme literare.
(57. (p. 234)...pe *vremea lui Arakceev.* A.A. Arakceev (1769— 1834). favorit al lui Pavel I, ministru pe timpul domniei lui Alexandru I, simbol al unui regim despotic.
68. (p. 235)...a *început să ne viziteze* ***Vladimir*** *Sergheevici Soloviov.* V.S. Soloviov (1853—1900), filozof, poet. publicist şi critic, una din cele mai proeminente figuri ale culturii ruse din cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea. Atît lucrările sale de filozofie şi estetică, cît şi cele pur literare au influenţat profund evoluţia ulterioară a literaturii ruse, mai ales în modalităţile ei moderne.
69. (p. 235)...*Şidlovski...* I.N. Şidlovski, poet, prieten al lui Dostoievski din anii tinereţii, om pentru care Dostoievski a nutrit sentimente deosebit de călduroase.
70. (p. 235)...*romanul lui Pisemski* Oamenii anilor patruzeci... Romanul *Oamenii anilor patruzeci* a apărut în 1869. Pentru anii 70, la care se referă discuţia cu Soloviov, perioada 40 reprezenta un trecut îndepărtat şi romantic. Să nu uităm că Soloviov s-a născut în 1853.
71. (p. 236)...*fiica partizanului Denis Davîdov...* D.V. Davîdov (1784—1839), una dintre cele mai pitoreşti personalităţi ale literaturii ruse. Militar de carieră, Davîdov a fost unul din organizatorii şi conducătorii mişcării de partizani din timpul războiului napoleonian din 1812. Davîdov a părăsit armata în 1832 cu gradul de general-locotenent. Ca poet, Davîdov este considerat drept fondator al aşa-zisei *lirice de husar,* pe care a practicat-o cu un succes remarcabil. Davîdov este şi autor al unor lucrări de specialitate cu privire la problemele războiului de partizani. Denis Davîdov, un favorit al scriitorilor, dar şi al publicului vremii, i-a servit drept prototip lui Lev Tolstoi pentru personajul Denisov din romanul *Război şi pace.*
72. (p. 236)...*convorbirile spirituale ale lordului Redstock şi ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învăţături.* Despre învăţătura lui Redstock Dostoievski a scris în *Jurnalul unui scriitor* (numărul din ianuarie 1877).
73. (p. 240)...*apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi alţii.* N.K. Mihailov-ski (1842—1904), A.M. Skabicevski (1838—1910), G.Z. Eliseev (1821—1891), critici şi istorici literari, adepţi ai literaturii utilita-riste, adversari ai lui Dostoievski. Este

interesant de remarcat că, mai tîrziu, Mihailovski şi Skabicevski au fost şi adversarii lui Cehov. Lui Skabicevski îi aparţine chiar şi faimoasa apreciere care se voia profetică — i-a prezis lui Cehov că va muri beat în şanţ. Cehov spunea că a fost singura apreciere critică care l-a impresionat.
74. (p. 247) *A. N. Pleşceev* (1825—1893), poet, prozator, traducător şi critic literar. A scris cîteva poezii antologice pentru copii.

75. (p. 252) *Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă.* în Rusia funcţiile în adiiy-**nistraţia** civilă îşi aveau un corespondent precis în ierarhia militară.
76. (p. 254)...*Peregrinările călugărului Parfeni...* Este vorba de cartea *Povestiri despre peregrinările şi drumeţiile călugărului Parfeni prin Rusia, Moldova, Turcia şi Ţara Sfîntă* scrisă de călugărul Parfeni (?—1886), după numele său laic — Piotr Agheev.
77. (p. 261)...a *continuat pînă în anul 1880...* După cum se remarcă în ediţia rusă a *Amintirilor,* Dostoievski a fost scos de sub supravegherea poliţiei încă în 1875, dar el a aflat acest lucru abia în 1880.
78. (p. 273)...*un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat* Putere de caracter... S. I. Smirnova (1852—1920), scriitoare minoră.
79. (p. 274)...*Stimate domn, Onorate Piotr Ivanovici!* După cum se menţionează în ediţia rusă a *Amintirilor* începutul exact al scrisorii din roman este: „Stimate Ivan Pavlîci!"
80. (p. 278)...*un om dăruit pînă la fanatism spiritismului... F.* M. Dostoievski s-a interesat într-o vreme atît de spiritism, cît şi de pasiunea pe care acesta a stîrnit-o în Rusia în cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea, fapt reflectat şi în *Jurnalul unui scriitor.*
81. (p. 286)...în *care-l roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri.* Din corespondenţa lui Dostoievski rezultă că i-a cerut lui Turgheniev, de fapt, 100 de taleri, însă Turgheniev nu i-a trimis decît 50 şi pentru aceşti 50 de taleri Dostoievski i-a mulţumit într-o scrisoare.
82. (p. 288)...*ca o negustoreasă din Zamoskvorecie...* Zamosk-vorecie — un celebru cartier de negustori din Moscova, descris printre alţii de dramaturgul A. N. Ostrovski.
83. (p. 294)...*baia rusească...* baie cu aburi.
84. (p. 296)...*din cauza trupelor care se deplasau spre front...* Este vorba de războiul ruso-romîno-turc.
85. (p. 298)...*scriitorul Vsev. Serg. Soloviov.* Este vorba de prozatorul Vsevolod Sergheevici Soloviov (1849—1903), cunoscut, mai ales ca autor de romane istorice (s-a bucurat de succes ciclul de romane istorice realizat pe fundalul cronicii familiei Gorba-tov) şi, evident, nu de filozoful, esteticianul şi poetul Vladimir Soloviov, la care se referă nota 68.
86. (p. 298)...*în timpul sărbătoririi lui Puşkin... A.* G. Dosto-ievskaia se referă la extraordinarul ecou pe care l-a avut celebrul *Cuvînt despre Puşkin,* rostit în ziua de 8 iulie 1880 cu prilejul dezvelirii la Moscova a monumentului poetului, moment central al unor festivităţi de mare amploare, întîrziate, însă. cu un an de zile. Iniţial, festivităţile trebuiau să aibă loc în 1879, pentru a coincide cu sărbătorirea a 80 de ani de Ia naşterea lui Puşkin.
87. (p. 300)...*îl legau de Nekrasov amintirile tinereţii şi începutul carierei sale literare.* N. A. Nekrasov a avut o contribuţie

determinantă în lansarea lui Dostoievski. Dostoievski se va referi în cîteva rînduri la Nekrasov în *Jurnalul unui scriitor.*
88. (P- 300)...*atunci acesta îi citea ultimele sale poezii. (...) tina dintre ele* — Nefericiţii. Poezia *Nefericiţii* a fost scrisă în **1856,** deci nicicum nu putea fi una din ultimele sale poezii (Nekrasov a murit în 1877). Dealtfel, Dostoievski relatează diferit episodul la care se referă A. G. Dostoievskaia: „Cînd m-am întors de la ocnă, mi-a arătat una din poeziile sale: «Pe asta am scris-o despre dumneata atunci» — îmi spuse el. Şi toată viaţa am trăit despărţiţi." *(Jurnalul unui scriitor,* ianuarie 1877.")
m. (p- 301) *Cu noi a ieşit şi Or. F. Miiller...* O. F. Miiller (1833—1889), istoric al literaturii, folclorist, adept al aşa-zisei *şcoli mitologice.*
90. (p. 301)...*alături de Jukovski, la care ţii atît de mult.* V. A. Jukovski (1783—1852), poet romantic, unul dintre cei mai străluciţi traducători din întreaga istorie a literaturii ruse, a adus o contribuţie fundamentală atît la asimilarea concomitentă a fenomenului poetic occidental, cît şi la cristalizarea expresiei în poezia prepuşkiniană.
91. (p. 303)...*cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul...* Imediat după moartea lui Nekrasov, în presa vremii a început o largă discuţie cu privire la spiritul excesiv practic al lui Nekrasov, care, după părerea autorilor, contrazicea celebrul vers programatic al lui Nekrasov: „Poet poţi să nu fii defel, Dar cetăţean eşti obligat să fii". In numărul din decembrie 1877 al *Jurnalului unui scriitor* Dostoievski se opreşte pe larg atît asupra personalităţii poetice, cît şi asupra celei „practice" a lui Nekrasov, căutînd s-o explice pe cea dintîi şi s-o înţeleagă pe cea de a doua.
92. (p. 308) *părintele Amvrosi...* Ieromonahul Amvrosi, stareţ al mănăstirii Optina-Pustîn i-a servit lui Dostoievski drept prototip pentru stareţul Zosima din romanul *Fraţii Karamazov.*
93. (p. 309)...*marii duci.* Marii duci, marile ducese — membri ai familiei ţarului, cu excepţia, bineînţeles, a moştenitorului tronului.
94. (p. 309) *Cînd în penultimul număr din* Jurnalul unui scriitor a *apărut anunţul...* Anunţul a

apărut în antepenultimul număr, în cel din octombrie 1877, după ce în numărul din aprilie Dostoievski îşi anunţa cititorii, că, din pricina tratamentului pe care trebuia să-l urmeze la Ems, numerele din mai-iunie, iulie-august vor fi duble („bineînţeles cu un număr dublu de pagini", precizează Dostoievski). Apare destul de clar că lui Dostoievski li venea din ce în ce mai greu să editeze o publicaţie periodică.
95. (p. 312) *D. S. Arseniev* (1832—1915), amiral, director al Şcolii navale din Petersburg.
96. (p. 313)...*marele duce Konstantin Konstantinovici.* Cunoscut în literatură sub iniţialele K. R. (Konstantin Romanov) (3858—1915), poet, dramaturg, traducător (a tradus printre altele *Hamlet),* din 1889 a fost preşedinte al Academiei de ştiinţe.
409
97. (p. 317) *A. A. Potehin* (1829—1908), prozator şi dramaturg, piesele sale *(Un loc liber* etc.) s-au bucurat de un mare succes.
98. (p. 317) Titlul sub care apare în roman *Povestirea unei taine* este *Spovedania în versuri a unei inimi arzătoare.*
99. (p. 320)...*ticălosul de* Golos, cotidian politic şi literar apărut la Petersburg în 1863—1884.
100. (p. 323)...*nişte «striuţki».* „Striuţki" este un cuvînt lansat de Dostoievski în *Jurnalul unui scriitor* şi care înseamnă aproximativ terchea-berchea, în limba rusă, însă, cuvîntul în cauză are un aer de jargon, ceea ce-i dă un farmec aparte.
101. (p. 326)...a *fost şi un actor, celebrul povestitor I. p. Gorbunov.* I. F. Gorbunov (1831—1896), scriitor şi actor, celebru prin talentul său de povestitor (uneori recurgea la improvizaţii), un fin stilist, cu aplicaţii atît la scenele şi personajele contemporane de gen, cît şi la stilizarea istorică.
102. (p. 326) *Lectura a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă la „rampă".* După mărturia contemporanilor, Dostoievski avea un uluitor talent de lector, mulţi dintre cei care au asistat la lecturile sale s-au declarat fascinaţi la modul cel mai direct de felul în care citea Dostoievski atît din propriile sale lucrări, cît şi din lucrările altora, mai ales din Puşkin — poezia *Prorocul.*
103. (p. 329)...*bătrînul D. V. Grigorovici...* D. V. Grigorovici (1822—1899), scriitor, unul din reprezentanţii *şcolii naturale,* iar în cea de a doua jumătate a secolului al XlX-lea aproape singurul continuator al acestei şcoli. „Bătrînul" Grigorovici era cu un an mai tînăr decît Dostoievski, dealtfel nici unul din cei doi scriitori nu împlinise încă 60 de ani.
104. (p. 330) *F. N. Berg,* poet, ziarist, traducător lipsit de importanţă.
105. (p. 339)...19 *octombrie, ziua terminării liceului...* Este vorba de ziua în care Puşkin şi promoţia sa au terminat faimosul Liceu din Ţarskoe Selo, zi rămasă celebră în literatura rusă atît prin întîlnirile anuale ale promoţiei, cît şi prin seria de poezii ocazionale scrise de Puşkin.
106. (p. 340) *S. A. Vengherov* (1855—1920), istoric literar.
107. (p. 341)...*stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învăţămînt Vilenski)...* I. P. Kornilov (1811— 1901) a fost şi un cunoscut colecţionar de manuscrise şi de cărţi vechi.
108. (p. 341)...*reprezentarea piesei* Don Juan... Este vorba de piesa lui A. K. Tolstoi.
109. (p. 342)...*autoarea romanului* Mimocika *nu a trecut neobservată in literatura rusă.* într-adevăr, trilogia *Mimocika (Mimocika s-a logodit, Mimocika la băi, Mimocika s-a otrăvit)* s-a bucurat de succes. V. Mikulici (1857—1936) a scris şi o carte de memorii despre Dostoievski.
110. (p. 345)...a *trimis invitaţii tuturor scriitorilor de vază* Dintre scriitorii cu adevărat importanţi n-au dat curs invitaţiei
410
(sub
diverse pretexte): Lev Tolstoi, I. A. Goncearov, M. E. Sal-.v-Şcedrin. 111 (p. 346) P. *V. Annenkov* (1812—1887), scriitor şi critic.
112. (p. 347) *A. S. Suvorin* (1834—1912), ziarist, unul dintre *ce*i mai cunoscuţi editori ruşi.
113. (P- 354) *Nici chiar Iuhanţev n-a fost in halul ăsta în-nroscat cu noroi.* Iuhanţev — un escroc de mare notorietate pe vremea aceea, autorul unei mari delapidări şi eroul unui proces de scandal.
114. (P- 364) *-crima din 1 martie...* Este vorba de asasinarea lui Alexandru al II-lea.
115. (p. 380) P. *A. Gaideburov* (1841—1893), ziarist şi editor.
116. (p. 386) *Probabil că aţi primit* Biografia lui Dostoievski. *Biografia* a fost alcătuită, după cum se remarcă şi în redacţia rusă a *Amintirilor* de Or. F. Miiller şi N. N. Strahov la cererea Annei Dostoievskaia.
117. (p. 390)...*în urma publicării unui articol scris inabil (O chestiune dramatică) de către Strahov însuşi.* Este un lucru de notorietate în istoria literaturii ruse: în articolul citat de A. G. Dostoievskaia, Strahov tratează problema poloneză. Fără să încerce să propună o soluţie reală, Strahov reuşeşte, se pare că într-adevăr prin inabilitate, să provoace o reacţie puternică a oficialităţilor în urma căreia revista *Vremea* a fost interzisă. Astfel, s-a creat o situaţie stupidă, dar plină de consecinţe dintre cele mai serioase: o revistă este interzisă pentru un articol care în fondul său nu ataca nimic esenţial.
CUPRINS
Cuvînt înainte (la Amintiri)..... 5
Partea **întîi. Copilăria şi adolescenţa.**.. 7 Partea a doua. **Cunoştinţa cu Dostoievski. Căsătoria.**..... 17

Partea a treia. **Prima perioadă a vieţii de familie.**..... 84
Partea a patra. **Viaţa în străinătate.**.. 123
Partea a cincea. **Din nou în Rusia.**... 181
Partea a şasea. **Anii 1872—1873**..... 217
Partea a şaptea. **Anii 1874—1875.**.... 238
Partea a opta. **Anii 1876—1877.**..... 273
Partea a noua. **Anii 1878—1879.**..... 304
Partea a zecea. **Ultimul an**..... 333
Partea a unsprezecea. **Moartea. înmormîntarea.**..... 358
Partea a douăsprezecea. **După moartea lui Feodor Mihailovici**..... 381
Pe marginea amintirilor mele..... 397
Note..... 399